SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER - III

ARALIK 2021

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. EMRAH AYDEMİR

DR. SEMA SAĞLIK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Editörler / Editors • Doç. Dr. Emrah Aydemir

Dr. Sema Sağlık

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2021

ISBN • 978-625-8075-15-1

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1.
Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler - III

Aralık 2021

Editörler

Doç. Dr. Emrah Aydemir
Dr. Sema Sağlık

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

YAŞAMSAL BİR DEĞER OLARAK ORMANLAR

Demet CANSARAN 1

Bölüm 2

MAKSİM GORKİ'NİN "ANA" YAPITINDA TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK ETKİSİ: PELAGEYA NİLOVNA ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Funda TEMUR 13

Bölüm 3

ARDAHAN'IN DESTİNASYON KALİTESİ

Firuzan SAÇ & Cavit ELGEZDI 23

Bölüm 4

BATI KARADENİZ BÖLGESİNDE BANKA ÇALIŞANLARININ EKOTURİZM ALGI VE TUTUMLARININ ÖZEL BANKA ÖRNEĞİNDE BELİRLENMESİ

Veis Volkan GİRTİ & Özgür YERLİ 39

Bölüm 5

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE: HAZIRLANIŞI, AKTÖRLERİ VE İÇERİĞİ

Sadık KOCABAŞ 57

Bölüm 6

COVİD-19 PANDEMİSİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM: U. BECK VE A. GİDDENS

İbrahim YÜCEDAĞ & Devrim ERTÜRK 69

Bölüm 7

YANKO FOTİYADES (JEAN PHOTİADES) PAŞA'NIN BÜROKRATİK KARİYERİ

Musa KILIÇ 87

Bölüm 8
IASOS BİZANS TOPLUMUNUNDA BOY UZUNLUĞU
Okşan BAŞOĞLU 109

Bölüm 9
YÖNETİMDE COVİD-19 VE KRİZ DÖNEMLERİNDE STRATEJİK ÇÖZÜMSEL YAKLAŞIMLAR
Mehmet Reha ÖZDER..... 127

Bölüm 10
TARİHİ SU YOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAFRANBOLU SU İLETİM SİSTEMLERİ
A. Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK..... 137

Bölüm 11
SILA HASRETİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ALGILANAN ARKADAŞ DESTEĞİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: GEMİ ADAMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Mehmet ÖZMEN & Şevket Süleyman İRTEM..... 151

Bölüm 12
KENT ÇEVRESİNDEKİ YÜKSEK ALANLARIN REKREASYON AMAÇLI KULLANIMI: GİRESUN KALESİ ÖRNEĞİ
Eren ŞENOL 165

Bölüm 13
KENT MEYDANLARI: TAKSİM MEYDANI'NIN KAMUSAL VE ESTETİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Zeynep Sena YÜKSEL & Uğur ÖZCAN 185

Bölüm 14
DİYARBAKIR İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2018 YILI ÇALIŞMALARI
İrfan YILDIZ..... 217

Bölüm 15
HABERDE ETİK İHLAL ÖRNEĞİ OLARAK ŞİDDETİ MEŞRULAŞTIRAN İFADE VE GÖRSEL KULLANIMI: BAŞAK CENGİZ ÖRNEĞİ
Selver MERTOĞLU 239

Bölüm 16
YÜKSEKÖĞRETİMDE TURİZM EĞİTİMİNİN AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Melek Ece ÖNCÜER.....253

Bölüm 17
İÇSEL MOTİVASYONUN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ
Yavuz ÖZDEMİR & Hüseyin ASLAN 271

Bölüm 18
VAN GÖLÜ KAPALI HAVZASI AKARSULARINDA RADYOAKTİVİTE SEVİYE DEĞİŞİMLERİNİN JEOLOJİK VE JEOMORFOLOJİK VERİLERLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Halil ZORER 283

Bölüm 19
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLI AYRIMCILIĞI VE EMPATİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
Uğur SARUHAN & Yeşim SARUHAN.....307

Bölüm 20
GÖÇÜN TOPLUMSAL YANSIMALARI: TOKAT'TAKİ SURİYELİ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ
Yunus ERGÜN & Hüseyin MERTOL & Osman YILMAZ 323

Bölüm 1

YAŞAMSAL BİR DEĞER OLARAK ORMANLAR

Demet CANSARAN[1]

1 Doç Dr, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, demet.cansaran@amasya.edu.tr

GİRİŞ

Ormanlar, doğal hayatın korunmasında, yaşamsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında tartışmasız bir şekilde önemli oranda katkı sağlayan, sağladığı katkıdan daha fazlaca da tahrip edilen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün ormanların ekonomik veya diğer nedenlerle hızla tahrip edilmesinin altında yatan en önemli unsur orman kavramının tanımını tam olarak yapamamak ormanı sadece bir ağaç yığınından ibaret olarak görmektir. Milyonlarca canlının yaşamasına olanak sağlayan, dünyadaki yaşam sürekliliği için maliyetsiz oksijen üreten, erozyon başta olmak üzere doğal yıkımları önleyen ve birçok görmezden geldiğimiz katkıları olan ormanları sadece bir ağaç yığını olarak görmek ormana yapılan en büyük hakaret olsa gerek.

Bu çalışmanın en büyük amacı, orman kavramının tanımını, faydalarını, ormana zarar veren unsurları anlayabilmek ve anlatabilmektir. Bu çalışmada farklı, ayrıntılı tanımlarla orman kavramının ne olduğu kavramsal olarak yer verilmekte, ormanların faydaları ve ormana zarar veren unsurlar literatürden de yararlanılarak somutlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma ayrıca sonraki süreçte kişilerin ormana bakış açılarını saptamaya çalışacak olan bir uygulama çalışmasının da ilk ayağı olma özelliğine sahip olması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Bu noktada bu çalışma, yaşamsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında doğal yaşamın önemli bir parçası olan ormanların esas değerinin korunmasının gerekliliğine ve orman kavramının doğru tanımlandırılabilmesine yaptığı vurgu açısından önem arz etmektedir.

ORMAN KAVRAMI

Orman, bir taraftan kısa genel tanıma diğer taraftan da daha geniş içerikli tanımı yapılabilen bir kavramdır. Orman için yapılan kısa tanımlarda; genellikle bir tek ağaçtan daha çok ağaçlar ve bitkilerle kaplı geniş bir arazi alanı veya ağaçların ve bitkilerin kendileri (https://dictionary.cambridge.org//forest), *ağaçlarla beslemek veya örtmek; ormana dönüştürmek*. (https://www.dictionary.com/browse/forest) veya ağaçların baskın yaşam formu olduğu karmaşık ekolojik sistem (https://www.britannica.com/science/forest) olarak rastlamak mümkündür. Bu tanımlamalarda ormanların ağırlıklı olarak olarak ağaçlardan oluştuğunu kabul etmekle birlikte ormanların ağaçlar dışında özel bir yaşam alanını içeren karmaşık bir yapıyı barındırdığını da göz ardı etmemek gerekir.

Ağaç ağırlıklı ormanlar, en sıcak aylarda sıcaklığın 10 °C'nin (50 °F) üzerine çıktığı ve yıllık yağışın 200 mm'den (8 inç) fazla olduğu her yerde oluşabilir. Bu iklimsel sınırlar içinde çeşitli koşullar altında gelişebilirler ve toprak, bitki ve hayvan yaşamının türü, çevresel etkilerin uç noktaları-

na göre farklılık gösterir. Serin, yüksek enlemli alt kutup bölgelerinde, ormanlara çam, ladin ve karaçam gibi dayanıklı kozalaklı ağaçlar hakimdir. Bu tayga (boreal) ormanları, uzun süreli kışlara ve yılda 250 ila 500 mm (10 ila 20 inç) yağışa sahiptir. Daha ılıman yüksek enlem iklimlerinde, hem kozalaklı hem de geniş yapraklı yaprak döken ağaçların karışık ormanları baskındır. Geniş yapraklı yaprak döken ormanlar, her yıl en az altı ay boyunca ortalama sıcaklığın 10 °C'nin (50 °F) üzerinde olduğu ve yıllık yağışın 400 mm'nin (16 inç) üzerinde olduğu orta enlem iklimlerinde gelişir. 100 ila 200 günlük bir büyüme periyodu, yaprak döken ormanlara meşe, karaağaç, huş ağacı, akçaağaç, kayın ve kavakların hakim olmasına izin verir. Ekvator kuşağının nemli iklimlerinde tropikal yağmur ormanları gelişir. Soğuk ormanlarda olduğu gibi, yoğun yağışlar, iğne yaprakları yerine geniş yaprakları olan yaprak dökmeyenleri destekler. Güney Yarımküre'nin alt enlemlerinde, ılıman yaprak döken orman yeniden ortaya çıkar. Orman türleri, tür kompozisyonu (kısmen ormanın yaşına bağlı olarak gelişir), ağaç örtüsünün yoğunluğu, orada bulunan toprakların türü ve orman bölgesinin jeolojik geçmişine göre birbirinden ayrılır (https// britannica.com/science/forest).

Toprak koşulları derinlik, verimlilik ve çok yıllık köklerin varlığına göre ayırt edilir. Toprak derinliği önemlidir, çünkü köklerin toprağa ne ölçüde nüfuz edebileceğini ve dolayısıyla ağaçların kullanabileceği su ve besin miktarını belirler. Tayga ormanlarının toprağı kumludur ve çabuk kurur. Yaprak döken ormanlar, besin açısından kumdan daha zengin ve daha az gözenekli kahverengi topraklara sahiptir. Yağmur ormanları ve savan ormanları, toprağa kırmızımsı veya sarımsı bir görünüm veren demir veya alüminyum bakımından zengin bir toprak katmanına sahiptir. Toprağın kullanabileceği ve dolayısıyla ağaç büyümesi için mevcut olan su miktarı, yıllık yağış miktarına bağlıdır. Su, yüzeyden buharlaşma veya yaprak terlemesi ile kaybedilebilir. Buharlaşma ve terleme; soğuk aylarda her zaman biraz daha sıcak olan ve sıcak aylarda çevre bölgelerdeki havaya göre daha soğuk olan ormanlardaki havanın sıcaklığını da kontrol eder. Ağaç örtüsünün yoğunluğu, her orman katmanına ulaşan hem güneş ışığı hem de yağış miktarını etkiler. Tam gölgelikli bir orman, çoğu fotosentez için yapraklar tarafından emilen mevcut ışığın yüzde 60 ila 90'ını emer. Yağışların ormana hareketi, ağaç gövdelerinden aşağı akarak veya yapraklardan damlayarak zemin seviyesine inen düşen suyun hızını yavaşlatma eğiliminde olan yaprak örtüsünden önemli ölçüde etkilenir. Ağaç kökleri tarafından beslenme için emilmeyen su kök kanalları boyunca ilerler, bu nedenle su erozyonu orman topografyasını şekillendirmede önemli bir faktör değildir (https//britannica.com/science/forest).

Ormanlar dünyadaki en karmaşık ekosistemler arasındadır ve geniş dikey tabakalaşma sergilerler. Kozalaklı ormanlar en basit yapıya sahiptir:

yaklaşık 30 metreye kadar yükselen bir ağaç tabakası, benekli veya hatta hiç olmayan bir çalı tabakası ve likenler, yosunlar ve ciğer otlarıyla kaplı bir zemin tabakası. Yaprak döken ormanlar daha karmaşıktır; ağaç gölgeliği üst ve alt kata ayrılırken, yağmur ormanı gölgelikleri en az üç katmana bölünmüştür. Bu ormanların her ikisinde de orman zemini, mineral toprağın üzerini örten bir organik madde tabakasından oluşur. Tropikal toprakların humus tabakası, var olan her türlü organik maddeyi hızla bozan yüksek seviyedeki ısı ve nemden etkilenir. Toprak yüzeyindeki mantarlar, özellikle kuzey iğne yapraklı ormanlarda, besinlerin mevcudiyeti ve dağılımında önemli bir rol oynar. Bazı mantar türleri ağaç kökleriyle ortak yaşarken, diğerleri parazit olarak yıkıcıdır (https//.britannica.com).

Bu noktada; tek bir ağaç kavramı ile ifade edilemeyen orman kavramı, içeriğinde ağaçları, bitkileri, ısıyı, nemi, yağışı barındıran, ekosistem döngüsünü etkileyen ahenkli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

ORMANLARIN İNSAN VE ÇEVRE SAĞLIĞINA OLAN FAYDALARI

Küresel olarak ormanlar, atmosferden ayrılarak canlı ve ölü biyokütle şeklinde toprakta tutulan büyük miktarlarda karbon depolar. Ormanlar tartışmasız bir şekilde yer üstü biyokütlede artan karbon depolamasına neden olurken, diğer önemli etkilerin de dikkate alınması gerekir. Orman oluşumu, albedo ve toprak karbon depolamasında değişikliklere, akış ve mansap su kaynaklarının azalmasına ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki etkilere neden olur. Bu etkiler bütünlük içerisinde ele alındığında çevreye olan faydaları farklı şekillerde ortaya konabilir. Ağaçlandırmanın çevresel etkileri, karbon depolamasındaki artışlar, erozyonun azalması ve taşkın düzenlemelerinin iyileştirilmesi, su kalitesinin iyileştirilmesi ve biyoçeşitliliği geliştirmek için artan habitat sağlanması ile genel olarak olumlu olarak kabul edilmektedir (Whitehead, 2011: 899). Sürdürülebilir hedeflere ulaşmada; "atık suları azaltan veya önleyen metotların belirlenip uygulanması, sosyal ve ekonomik hedefleri, ekolojik gereksinimlerle birleştirecek yönetim ve sistemlerin uygulanması", elde edilen ürünlerin kullanılabilmesi, atık suyun tekrar kullanıma sunulması önem taşımaktadır (Yinanç, 2017: 79).

Ormanların albedo, evapotranspirasyon, karbon döngüsü ve diğer süreçler aracılığıyla insan kaynaklı sera gazı emisyonundan kaynaklanan iklim değişikliğine etkileri vardır. Bunlardan tropikal ormanların birleşik karbon döngüsü ve biyojeofizik etkisi küresel iklimi soğutmaya katkı sağlayabilir, ancak kuraklığa karşı dayanıklılıkları, karbon yutakları olarak durumları, yangınların, aerosollerin ve reaktif gazların iklimle etkileşimi ve küçük ölçekli ormansızlaşmanın bulutlar ve yağış üzerindeki etkileri önemli bilinmeyenlerdir (Bonan, 2008).

Ormanlarda yaşayan hayvanlar son derece gelişmiş işitme özelliğine sahiptir ve birçoğu çevrede dikey hareket için uyarlanmıştır. Yer bitkileri dışındaki yiyecekler kıt olduğu için, karada yaşayan birçok hayvan ormanları yalnızca barınak için kullanır. Ilıman ormanlarda kuşlar bitki tohumlarını dağıtır ve böcekler rüzgarla birlikte tozlaşmaya yardımcı olur. Tropikal ormanlarda meyve yarasaları ve kuşlar tozlaşmayı etkiler. Orman, bir dizi karmaşık organik ilişkide hem bitki hem de hayvan sistemlerini etkileyen yüksek oranda fotosentez ile doğanın en verimli ekosistemidir (https://www.britannica.com/science/forest).

Geçtiğimiz bin yıl boyunca, ormanların hane ekonomilerine, toplumun geçim kaynaklarına, ulusal gelirlere ve küresel üretime yaptığı maddi katkılar önemli olmuştur ve dahası, devam eden ekonomik kalkınma için kritik öneme sahiptir. Bugün, son yüz yılın çoğunda olduğu gibi, ormanlar, birçok tropik ülkede devam eden ekonomik kalkınmanın, iklim değişikliğinin azaltılmasına ve adaptasyonuna etkili bir reaksiyon göstermeye yönelik küresel planların ve biyolojik çeşitliliğin korunmasının kesişim noktasında durmaktadır. Yine de, birçok orman kurumu tarafından onlara bakıldığı genel mercek, ormanların kısa vadede çıkarılacak kaynaklar olarak görülmesini teşvik eden sömürge zamanlarından kalma bir kalıntı olmaya devam ediyor. Ormanlardan yakıt, inşaat malzemeleri, kereste, lif, ormansal besinler ve bitkisel ilaçlar şeklinde yoğun bir şekilde yararlanıldığı görülmektedir (Agrawal, 2013).

Bu nedenle, diğer sosyal, ekonomik ve kurumsal göstergelerle ilgili olarak ormanların çeşitli yönlerine ilişkin veriler, zaman ve mekan açısından düzensizdir, ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırma yapmak çok zordur ve politika eylemi için sağlam bir temel olarak yetersizdir. Ancak eldeki veriler, ormanların sağladığı nakdi olmayan ekonomik faydaların kapsamına ve nakdi ve nakdi olmayan faydaların göreceli büyüklüğüne ilişkin yalnızca bulanık bir tabloya izin verse bile, bilgi, nakdi olmayan orman faydalarının çıkarımına izin vermek için yeterlidir ve kereste, kağıt ve kağıt hamuru gibi parasal kazanç için değiş tokuş edilen yüksek görünürlükteki orman ürünlerinden elde edilenlerden çok daha büyüktür. Gelişmekte olan dünyada nakit karşılığında takas edilen orman katkılarının değeri 250 Milyar ABD Doları civarındayken, bu değerin nakitle takas edilmeyen faydalar için iki ila üç kat daha fazla olması muhtemeldir. Kayıtlı ormancılık sektöründe istihdam edilen toplam kişi sayısı 13 milyon civarında iken, ormanlar için kayıt dışı sektörde istihdam edilenlerin sayısı 45 ila 50 milyon civarında tahmin edilmektedir. Kayıtlı ve kayıt dışı orman sektörünün büyüklüğü arasındaki ilişki için bu gösterge niteliğindeki rakamlar, kayıt dışı sektörün kayıtlı, nakit değerli ormancılık sektöründen çok daha büyük olduğu sonucuna varmak için yeterlidir (Agrawal, 2013: 109).

Ormanların belli şartlarda ve sınıflandırılarak veya sahiplendirilerek bir miktar koruma sağlandığına işaret eden çalışmalar da vardır. Fakat bu tür bir girişimi değerli kılacak yoğunluklu ve ekonomik değeri yüksek olan ormanlar genel itibariyle bu faaliyetlerin güvenle sürdürülmesinin zor olduğu istikrarsız sayılabilecek ülkelerde yer almaktadır. Yine de devletlere ait korunan ormanlar, özel, ortak ve kamu arazilerine göre daha olumlu ormanlaşma sonuçlarıyla ilişkili görünmektedir (Robinson, vd, 2011).

ORMANA ZARAR VEREN UNSURLAR

Tarım ve Orman Bakanlığının Tarım ve Orman Dergisinde belirtildiği şekliyle, ormana zarar veren unsurlar "İklim değişiklikleri (küresel ölçekli), bazı zararlı böcekler, mantarlar, virüsler, bitkiler, bakteriler; her türüyle hava kirliliği, don olayları, yoğun kar yağışı, kasırgalar; ormandaki yabanıl canlılar, zarar veren insan eylemleri…" şeklinde öngörülmüştür (http://www.turktarim.gov.tr/Haber).

Küresel ölçekli iklim değişikliğinin orman üzerinde etkisi kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ormanları oluşturan bitki örtüsünün büyüme ve gelişimi için belirleyici olan iklimle ilgili yağış rejimi, sıcaklık değişimleri, güneş radyasyonu gibi bazı faktörler ön plana çıkmaktadır. Söz konusu faktörler ormanların kendini yenileme hızını ve tür çeşitliliğini doğrudan etkilemektedir (Khaine ve Woo, 2015:13).

Yüksek sıcaklık değişimleri ve su mevcudiyetindeki aşırı değişkenlik gibi iklim değişiklikleri ağaç türlerinin yenilenme kapasitesini sınırlayabilir çünkü ağaç fideleri iklim değişikliğine karşı çok hassastır. Avustralya'nın Okaliptüs ormanında, sıcaklığı 1.0 4.5 C aralığında artırarak ve yağışları %3 ila %25 oranında azaltarak, ağaç türlerinin yenilenmesi gelecek on yıllarda hem yerleşim olarak hem de arazi seviyesinde etkileneceği gösterilmiştir. Ancak azalan veya artan yenilenme hızı, türler ve ekosistemler arasında farklılık göstermektedir (Mok, vd, 2012: 1062).

Ormanlarda zararlı böcek etkileri genellikle salgınlar şeklinde görülmektedir. Orman böcek salgınları, geniş coğrafi alanlar üzerinde senkronize olabildiklerinden ve nispeten kısa bir süre içinde bölge çapında yerleşik ağaçların ölümüne neden olabileceğinden, yerli veya yerli olmayan böceklerin neden olduğu büyük ölçekli sorunlardır. Orman böceklerinden kaynaklanan sorunların arazi yüzey sıcaklığını arttırdığı ve brüt birincil üretkenlikte düşüşlere neden olduğu kaydedilmiştir (Cooper, vd, 2017: 932).

Bitki köklerine yerleşen böceklerin de ağaçların gelişimine zarar verdiği gözlemlenmektedir. Çam ormanları üzerinde yapılan bir çalışmada özellikle Monochamus galloprovincialis gibi türlerin ağaç köklerinde orta

derecede veya ileri seviyede zararlı olabildiği bildirilmiştir (Meshkova, 2017).Yine bazı toprak nematodları da bitki kökleri ile beslendikleri için ağaç gelişiminde baskılayıcı etki gösterebilmektedir (Reinhart ve Callaway,2006).

Ormanlarda biyolojik istilalar da genel yapıda değişikliğe sebep olmaktadır. Çeşitli istilacı ağaç ve bitki türlerinin ormanların kendini yenileme kapasitesini yavaşlatmakla kalmayıp, yavaş yavaş yerli türlerin yerini almakta oldukları gözlemlenmiştir. Bu konuda Hawaii yağmur ormanları üzerinde yapılan bir çalışmada üç istilacı ağaç türü geniş yayılım göstermiş, hatta yer seviyesindeki bitkilerin gelişimini engellemiştir (Asner,vd, 2008).

Havayı temizlemede çok hayati bir önemi olan ormanların aynı zamanda hava kirliliğinden de zarar görmeleri durumu daha da kötüleştirmektedir. Havada kirliliğin yol açtığı birikimler süzülme ve yağışlarla birlikte torağa ve bitki örtüsünün üzerine inmektedir. Havada azotun çeşitli oksitli formlarının artması ve asidik etki göstermesi sonucu bitki örtüsü zarar görmektedir. Ayrıca bu kirlilik etkisi küresel iklim değişikliği ile birleştiği zaman şiddeti artmaktadır. Bu noktada topraktan sera gazları metan ve azot protoksit salınımı artmaktadır (Bytnerowicz, vd,2007:439).

Orman üzerinde zararlı insan etkileri çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. İlk bakışta odun ihtiyacını karşılama amaçlı müdahaleler, yangınlar veya mera ihtiyaçları gibi belirgin etkiler göze çarpsa da, siyasi değişimlerin getirdiği etkiler gibi dolaylı yoldan da etki eden birçok faktör söz konusudur. Meksika'da 1996'da yaşanan ayaklanmadan sonra alınan bir dizi kararla orman arazilerinin statüsünde ve kullanımında değişikliğe gidilmiştir. Bunun sonucunda ormandan yararlanma şekilleri de değişmiştir. İnsan müdahaleleri sadece ağaç kesimi ile sınırlı kalmayıp, bulunduğu coğrafyaya ait olmayan türlerin adaptasyonu ve yerlilerin yerini alması şeklinde de ortaya çıkmaktadır (Ramírez-Marcial, vd, 2001).

Ekonomik gerekçeler özetle insan müdahalesinin itici gücü olmaktadır. Yine orman örtüsünün karakteristiği de müdahalenin seviyesini belirleyici olmaktadır. İnsan eliyle müdahale sonucu en çok zarar gören orman örtülerinden bazıları Sri Lanka yağmur ormanları olmuştur. Burada ihracatın önemli bir kalemini orman ürünleri oluşturduğu için tahribat çok şiddetli olmuştur (Ashton, vd, 2001).

SONUÇ

Çevre ve yaşam sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ormanlar tartışmasız öneme sahiptir. Bu noktada yapılması gereken ilk iş varolan ormanlarımızı korumaktır. Ormanları korumak için ön plana çıkan ihtimallerden biri, yenilenmeyi ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını finanse etmek için

kereste şirketlerine düşük faizli krediler sağlamak olabilir. Bu faaliyetleri içeren uygulamalar, gelişmekte olan ülkelerde tipik olan yüksek faiz oranlarında yeterince karlı değildir, ancak belki de kalkınma bankaları veya vicdani yatırımcılar tarafından sağlanan daha ucuz sermaye ile finanse edilirse durum değişebilir. Diğer bir seçenek, kerestecilik imkanları içinde ve çevresinde yer alan geniş ormanlık alanların korunmasını teşvik etmek olabilir. Bu tür orman birikimlerinin izlenmesi nispeten ucuz olacaktır ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına önemli ölçüde yardımcı olabilir. Bu tür korunan alanlar, yalnızca orman örtüsünü korumak yerine, türlerin ve eski büyüme yapısının neredeyse tamamına sahip olan ormanları koruyabilir. İdeal olarak, bu araziler diğer bozulmamış ormanlarla bitişik veya yakınında olmalıdır. Maliyeti en aza indirmek için, kerestecilik için çok dik yerler veya geçmişte hafifçe kesilen ormanlar gibi ticari olarak işletilemez alanlara odaklanmak önerilebilir (Rice, vd, 1997: 48).

Ormanları korunması için küresel düzeyde atılan adımların önemi yadsınamaz. Küresel düzeyde orman kaynaklarının değerlendirilebilmesi çalışmaları bu adımlardan biridir. 1998'de kabul edilen AB Orman Stratejisi önemli bir adımdır. Strateji, sürdürülebilir orman yönetiminin uygulanmasını ve ormanların çok işlevli rolünü genel ilkeleri olarak ortaya koymaktadır. Strateji 2005 yılında gözden geçirilmiş ve Komisyon, 2006 yılı ortalarında Ormancılıkla ilgili bir AB Eylem Planı için bir teklif sunmuştur. İlgili Stratejide kısaca; "Avrupa Birliği topraklarının %43'ünü kaplayan 182 milyon hektara yakın ormana sahiptir ve bu orman alanları Avrupa'nın en önemli yenilenebilir kaynaklarından biridir. AB ormanları, çok çeşitli orman türleri, özellikleri ve mülkiyet yapıları ile son derece çeşitlidir. Biyoçeşitlilik için önemli bir kaynak olmakla birlikte toplum ve ekonomi için birçok fayda sağlarlar. Ek olarak, yaşam kalitesini iyileştirmek ve istihdam yaratmak için önemli bir kaynaktır." denmekte ve Birliğin ormanlara bakışı yansıtılmaktadır. AB Orman Stratejisi, bu noktada anlaşılacağı üzere ormanların faydaları ve bunların korunmasına vurgu yapmakla birlikte, tarımsal faaliyetler ve iklim değişikliği gibi konuları da göz önünde bulundurarak AB ülkelerinin ormanların korunmasında karşılaştığı sorunların üstesinden gelmelerine yardımcı olmada rol oynamaktadır. AB bu desteği Ortak Tarım Politikaları (OTP) (https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en) ile yapmaktadır. OTP yoluyla kırsal alanlara mali destek sağlanmakta ve AB ülkeleri, ulusal kırsal kalkınma programları aracılığıyla ormancılık önlemlerini finanse etmeyi tercih edebilmektedir. Bu önlemler ormanı korumayı, iklim değişikliğine karşı daha dayanıklı hale getirmeyi, çevresel hizmetlerin sağlanması da dahil olmak üzere birçok işlevini korumanın yanı sıra kırsal ekonominin yararına yatırımları, inovasyonu ve eğitimi desteklemeyi amaçlamaktadır (https://ec.europa.

eu/info/food-farming-fisheries/forestry/forestry-explained). OTP yoluyla kırsal alanlara mali destek sağlanmakta ve AB ülkeleri, ulusal kırsal kalkınma programları aracılığıyla ormancılık önlemlerini finanse etmeyi tercih edebilmektedir. Bu önlemler ormanı korumayı, iklim değişikliğine karşı daha dayanıklı hale getirmeyi, çevresel hizmetlerin sağlanması da dahil olmak üzere birçok işlevini korumanın yanı sıra kırsal ekonominin yararına yatırımları, inovasyonu ve eğitimi desteklemeyi amaçlamaktadır (https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/forestry/forestry-explained). OTP yoluyla kırsal alanlara mali destek sağlanmakta ve AB ülkeleri, ulusal kırsal kalkınma programları aracılığıyla ormancılık önlemlerini finanse etmeyi tercih edebilmektedir. Bu önlemler ormanı korumayı, iklim değişikliğine karşı daha dayanıklı hale getirmeyi, çevresel hizmetlerin sağlanması da dahil olmak üzere birçok işlevini korumanın yanı sıra kırsal ekonominin yararına yatırımları, inovasyonu ve eğitimi desteklemeyi amaçlamaktadır (https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/forestry/forestry-explained).

Orman kaynaklarının korunmasına yönelik yapılan çalışmaların sürekliliğinin sağlanması ve orman sürdürülebilirliğine yönelik yeni çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Bu noktada ulusal ve uluslararası işbirliğinin sağlanması da ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Agrawal, A., Cashore, B., Hardin, R., Shepherd, G., Benson, C., & Miller, D. (2013). Economic Contributions of Forests. *Background Paper*, *1*, 1-127.

Asner, G. P., Hughes, R. F., Vitousek, P. M., Knapp, D. E., Kennedy-Bowdoin, T., Boardman, J., Martin, R.E., Eastwood, M. & Green, R. O. (2008). Invasive Plants Transform The Three-Dimensional Structure of Rain Forests. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *105*(11), 4519-4523.

Ashton, M. S., Gunatilleke, C. V. S., Singhakumara, B. M. P., & Gunatilleke, I. A. U. N. (2001). Restoration Pathways For Rain Forest in Southwest Sri Lanka: A Review of Concepts and Models. *Forest Ecology and Management*, *154*(3), 409-430.

Bytnerowicz, A., Omasa, K., & Paoletti, E. (2007). Integrated Effects of Air Pollution and Climate Change on Forests: A Northern Hemisphere Perspective. *Environmental Pollution*, *147*(3), 438-445.

Bonan, G. B. (2008). Forests and Climate Change: Forcings, Feedbacks, and The Climate Benefits of Forests. *Science*, *320*(5882), 1444-1449.

Cooper, L. A., Ballantyne, A. P., Holden, Z. A., & Landguth, E. L. (2017). Disturbance İmpacts on Land Surface Temperature and Gross Primary Productivity İn the Western United States. *Journal of Geophysical Research: Biogeosciences*, *122*(4), 930-946.

Khaine, I., & Woo, S. Y. (2015). An Overview of İnterrelationship Between Climate Change and Forests. *Forest Science and Technology*, *11*(1), 11-18.

Meshkova, V. L. (2017). Evaluation of Harm of Stem İnsects in Pine Forests. *Науковий вісник НЛТУ України*, *27*(8).

Mok, H. F., Arndt, S. K., & Nitschke, C. R. (2012). Modelling thePotential İmpact of Climate Variability and Change On Species Regeneration Potential in the Temperate

Ramírez-Marcial, N., González-Espinosa, M., & Williams-Linera, G. (2001). Anthropogenic Disturbance and Tree Diversity in Montane Rain Forests in Chiapas, Mexico. *Forest ecology and management*, *154*(1-2), 311-326.

Rice, R. E., Gullison, R. E., & Reid, J. W. (1997). Can Sustainable Management Save Tropical Forests?. *Scientific American*, *276*(4), 44-49.

Robinson, B. E., Holland, M. B., & Naughton-Treves, L. (2011). Does Secure Land Tenure Save Forests. *A Review of The Relationship Between Land Tenure and Tropical Deforestation*.

Whitehead, D. (2011). Forests as Carbon Sinks—Benefits and Consequences. *Tree Physiology*, *31*, 893-902.

Yinanç, A. (2017). Alternatives of Different Refinement and Transmission System Applications in Refining and Reusing of Wastewater at Namık Kemal University. Eurasian Journal of Forest Science, 5(2), 79-86.

http://www.turktarim.gov.tr/Haber/216/ormanlarin-yasam-

https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/forest

https://www.dictionary.com/browse/forest

https://www.britannica.com/science/forest

https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/forestry/forestry-explained

Bölüm 2

MAKSİM GORKİ'NİN "ANA" YAPITINDA TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK ETKİSİ: PELAGEYA NİLOVNA ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Funda TEMUR[1]

1

Giriş

Sosyal bilimler alanında başlı başına bir bilim dalı olarak ortaya çıkan yazınbilim, tarihsel süreç içerisinde çeşitli düşünsel akımların etkisi altında kalır. Bu akımlar, toplumun sosyal yapısı içerisindeki etkileşimin boyutuna bağlı olarak metnin türü, yazım dönemi, coğrafi, siyasi, ekonomik ve dini etkenler ölçüsünde sınıflandırılır. (Yıldız, 2019: 2247) Bu anlamda Batı yazınbilim geleneğinde genel kabul görmüş temel akımlar zaman dizinine göre şunlardır; *insancılık*(hümanizm), *kuralcılık*(klasisizm), *coşumculuk*(romantizm), *gerçekçilik*(realizm), *doğalcılık*(natüralizm), *şiirde gerçekçilik*(parnasizm), *simgecilik*(sembolizm), *izlenimcilik* (empresyonizm), *gelecekçilik*(fütürizm), *kuralsızlık*(dadaizm), *gerçeküstücülük* (sürrealizm), *dışavurumculuk*(ekspresyonizm), *varoluşçuluk*(egzistansiyalizm). Bu makalenin araştırma konusuna temel oluşturan akım ise *gerçekçiliğin* yorumsal bir uzantısı olarak varsayılan *toplumsal gerçekçiliktir*.

Yaşanılan dünyanın aynı fiziksel gerçekliği paylaşılsa da insanoğlu tarafından sahip olunan kültürel kodlar, yaşam tarzı ve algı düzeyine bağlı olarak aslında birbirlerinden çok farklı dünyalarda farklı "gerçeklikler" içinde varlık gösterirler. (Büyükkantarcıoğlu, 2006:7) Bu bakımdan herkesin kendi gerçekliği, yazarların yazımına da yansıyan bir özellik olarak kabul edilebilir mi? Bir yazarın kendi bilinç düzeyinde oluşan gerçeklik algısına göre yapıtının olay örgüsünü biçimlendirdiği varsayımı o yapıtın anlaşılmasında bilimsel bir çözümleme tekniği sunar mı? Yoksa gerçeklik algısından daha çok yazarın düşünsel dünyasına etki eden içinde yaşadığı dönemin edebiyat akımı mıdır? Bu ve benzeri sorulara yanıt arama isteği çerçevesinde bu makalede ünlü Rus yazar Maksim Gorki'ye ait "Ana" (Мать) yapıtında *toplumsal gerçekçilik* akımının izinin sürülmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle *toplumsal gerçekçilik* akımının kavramsal ve kuramsal yönüne dair bilgi paylaşımı yapılmasına çalışılır ve bu akımın uluslararası yazınbilim literatürüne kazandırılmasında Gorki'nin ve "Ana" yapıtının rolünün açık olması nedeniyle makalenin devamında bahsi geçen romanda *toplumsal gerçekçilik* etkisi aranır. Bu amaçla "Ana" yapıtının başkahramanı olan Pelageya Nilovna'ya yoğunlaşarak bu kahraman üzerinden söz konusu etkinin izdüşümlerinin saptanmasına ağırlık verilir.

Toplumsal Gerçekçilik Akımı

Ortaçağ Avrupa'sının soylu sınıfına ait söylence, masal ve diğer kahramanlık öykülerini seçkin ve coşkun bir anlatma biçimi ve ağdalı bir dille işleyen *romantizm(coşumculuk)* akımına karşıt olarak doğan *gerçekçilik*, toplumun orta ve alt sınıfından gelen insanların gündelik yaşamlarının tüm çıplaklığını ahlaki bir sorumluluk duygusu içerisinde nesnel bir şekilde ve düzyazı diliyle ele alma anlayışı sayılır. (Taghizadeh, 2014: 1628) Bir başka ifadeyle bu yazınbilimsel akım 19. yüzyılın buluşları, sanayi atılımları

ve teknik gelişmelerine bağlı olarak meydana gelen tüm siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel olayların etki ve izlerini taşır. (Fırıncıoğlu, 2016: 236) Yazınbilim alanında *gerçekçilik* akımı çerçevesinde yazarın dünya görüşündeki çelişkileri aşması bilimsel ve somut tarihsel bir bakış açısı edinimine bağlı tutulduğu için bu akımın temsilcileri yapıtlarında yaşam görüşlerini neden – sonuç – çıkarım ekseninde doğrusal bir yaklaşımla işlemeye yönelmiş ve bu tutum gerçekçiliğin en üst aşaması olarak görülen *toplumsal gerçekçilik* (sosyalist realizm) adını almıştır. (Gündüz, 2011:36-37)

Toplumsal gerçekçilik kavramının dünya yazınbilimine kazandırılması Rus toplumsal devrimciler sayesinde olmuştur. Sovyet yazınbiliminde yeni bir sanatsal akım olarak *toplumsal gerçekçilik* kuramının temelleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Devlet Başkanı Josef Stalin'in buyruğuyla komünist parti ideologları tarafından 1932 yılında atılır. 23 Mayıs 1932 tarihinde "Literaturnaya Gazeta" (Edebiyat Gazetesi) adlı yayın organında bu konu ilk kez işlenir. Bu suretle *toplumsal gerçekçilik* (социалистический реализм) kavramı Sovyet literatüründe ilk kez kullanılsa da 1934 yılına kadar kamuoyu tarafından tam anlamıyla ayrıntılı bir şekilde pek bilinmez. (Lynn, 1993:198) Yıllar sonra *toplumsal gerçekçilik* kuramının Sovyet yazınbilimi için yeni akım olarak benimsenmesinin kararının 20 Mayıs 1932 tarihinde Stalin'in ofisinde alındığını anılarında aktaran Sovyet yazar ve edebiyat eleştirmeni İvan Gronski, 25 Nisan 1932 tarihinde İtalya'nın Sorrento kentinden SSCB'ye dönen Maksim Gorki'nin sadece "ilk emekçi yazar" değil, aynı zamanda eski sistemin derinliklerinde ortaya çıkan "Ana" adlı yapıtında doğan "toplumsal gerçekçiliğin kurucusu" olduğunu öğrendiğini yazar. (Спиридонова, 2018:214) Böylece anılan tarihte Gorki resmi olarak Sovyet edebiyat biliminin "öncüsü", SSCB Yazarlar Birliği'nin Başkanı ve 1907 tarihli "Ana" yapıtında ortaya konan *toplumsal gerçekçilik* akımının kurucusu olarak kendisini bulur. (Морган, 2013:213)

Gorki tarafından bu kavram 1934 tarihli Sovyet Yazarlar Birliği 1. Kurultay'ındaki konuşması sırasında şu şekilde tanımlanmıştır;

"*Toplumsal gerçekçilik varoluşu, insanın sürekli artan gereksinimlerine uygun olarak tek bir aile gibi insanlığın birleştiği ve güzel bir yurda dönüştürdüğü yeryüzünde doğa güçleri üzerindeki zaferi, sağlıklı, uzun ömrü ve büyük mutluluğu uğruna en değerli bireysel yeteneklerinin sürekli gelişimini simgeleyen yaratıcı bir devinim olmasına dayanır*." (Спиридонова, 2019:119)

Artık *toplumsal gerçekçilik* Sovyet yüksek siyaseti tarafından resmi olarak "insanlığın sanatsal gelişimindeki en ileri aşama" ilan edilmiştir. Vladimir Lenin'in ifadesiyle idari sistemin bir çarkı ve dişlisine dönüşen *toplumsal gerçekçilik*, Rusya'da iktidara Bolşeviklerin el koymasıyla ya-

zınsal süreçte dokunulmaz, dogma, varoluşu ya da "yokluğu" sağlayan bir etiket haline gelir. "Geleneksel gerçekçilik" etkisinde ortaya çıkmış yapıtlar, kabul edilen ideolojiden gözle görülür sapmalar içermiyorsa da *toplumsal gerçekçiliğe* uyarlanır. (Еорова, 2019: 319) Bolşevik devrimci ve ideolog Nikolay Buharin *toplumsal gerçekçiliğin*, *gerçekçilik* akımından farklılığını şu sözlerle ifade etmiştir;

"*Toplumsal gerçekçilik, gerçekçilik akımından çağın büyük tarihsel süreciyle olan sayısız "bağlantıları ve arabuluculuğu", yeni insanı, emekçilerin mücadelesini ve sosyalizmin inşasını merkezine koyması nedeniyle ayrılır. Toplumsal gerçekçiliği, burjuva gerçekçiliğinden ayıran üslup özellikleri, emekçi sınıf tarafından dikte edilen bir irade düzeninin içeriği ve amaçlılığı ile yakından ilişkilidir.*" (Ревякина, 2001:232)

Toplumsal Gerçekçilik ve "Ana" Yapıtı

Yazınbilim alanında *toplumsal gerçekçilik*, işçi sınıfını ezen ve sömüren kapitalist sistemin bütün kötü yönlerini gerçek yaşamdan alıntılar ve somut örneklerle öne çıkararak eleştirme ve onun yerine eşitlikçi düzeni söz veren yeni toplumcu yönetim biçimini yücelten bir işleve bürünür. Sadece Rus yazınbiliminde değil, aynı zamanda dünya yazınbiliminde de *toplumsal gerçekçilik* akımının öncüsü olarak bir döneme bu şekilde damgasını vuran Gorki'ye bu konumu kazandıran ise, kuşkusuz, "Ana" adlı yapıtı olmuştur. *Toplumsal gerçekçilik* anlayışına temel kaynak olarak gösterilen bu yapıt, arka planında yazarın zorlu ve acılı kişisel yaşam deneyiminden derin izler taşır. Öyle ki, 1868 yılında Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrinde dünyaya gelen ve gerçek adı Aleksey Maksimoviç Peşkov olan Gorki küçük yaşta yetim kalması nedeniyle 11 yaşından itibaren çeşitli işlerde çalışır. Zorlu çocukluk ve gençlik yıllarının bu döneminde kendisi gibi ağır fiziksel şartlarda çalışan, emek sömürüsüne maruz kalan pek çok insanla karşılaşmış ve onların acılarına tanıklık etmiştir. (Küçük,https://www.academia.edu/49297316/MAK0)

1. bölümü ABD'de, 2. bölümü ise İtalya'da yazılarak 1907 yılında yayımlanan "Ana" yapıtı 1905 Devrimi olayı üzerine Çarlık Rusya'sındaki yaşam koşullarına dair genel bir resim sunar. Nijniy Novgorod kentine bağlı Krasnoye Sormovo kasabasında yaşanılan, devrimci bir gencin annesi olan Pelageya Nilovna adlı başkahramanın işçi sınıfı tarafından özgürlük ve daha iyi yaşam koşulları için verilen mücadelede umut saçan bir kişiliğe bürünme öyküsü işlenir. Böylece Nilovna'nın merkezinde yer aldığı olaylar aracılığıyla Gorki tarafından Rus köylü ve işçi sınıfının ağır yaşam koşulları öfkeyle betimlenmekle kalmaz, burjuva sistemi karşısında en eylemli ve ilerici güç haline gelmekte olan toplumsal devrimci hareketin palazlanışı da özendirici bir dille gözler önüne serilir. (Çarman, 2017: https://www.evrensel.net/haber/333606/devrimin-atesi-icinde-pisen-bir-kitap-a-

na) Nitekim, "Ana" yapıtının en az edebi değeri kadar siyasi önemine de dikkat çeken Lenin'in onu yayınlanması için Gorki'yi bizzat teşvik ettiği bilinmektedir. Bu hususta Lenin'in Gorki'ye "*çoğu işçi, amaç ve hedeflerini anlamadan devrimci harekete katılıyor, artık bu yapıtı okuyan işçiler ondan faydalanacaklar, zira bu yapıt tam zamanında ortaya çıktı*" dediği aktarılır. (Морган, 2013:203)

Öte yandan hemen belirtmek gerekir ki bazı edebiyat uzmanları *toplumsal gerçekçilik* akımının temel kaynağı olarak öne çıkarılan "Ana" yapıtına eleştirel yaklaşır ve sanatsal açıdan onu yererler. Buna göre "Ana" yalnızca "devrimci mücadelenin bir ansiklopedisine" indirgenir ve sanatçı Gorki'nin düşüşünün kanıtı ve tam bir başarısızlık örneği olarak betimlenir; salt siyasi devrimci bir yönelime sahip, herhangi bir sanatsal içerikten ve çekicilikten yoksun kabul edilir. (Михайловна, 2018:31) Buradaki eleştirel ve yergisel yaklaşımın kökeninde yazarın siyasal düşüncesinden ve yapıta yüklenen bu amaçtan duyulan rahatsızlığın izlerini görmek mümkündür. Fakat unutmamak gerekir ki Gorki'nin kendisi zaten "Ana" üzerindeki bu siyasal hedefini gizlememiştir ve tam da bu nedenle yapıt *toplumsal gerçekçilik* anlayışının saptanması için bilimsel bir araştırmaya değer görülmektedir. Çünkü Gorki, "Ana" yapıtında sosyalist düşüncenin toplumun farklı kesimlerinde, özellikle işçi sınıfı arasında yayılmasına dönük bir çaba sergiler ve Rusya'nın 20. yüzyıldaki gidişatında işçi sınıfının oynaması gereken tarihsel rolü işlemeye çalışır. Bu anlamda yazar yapıtının temeline yeni tip insan ve toplum biçiminin oluşumunu sağlayacağına inandığı Marksizm'in genel ilkelerinin okuyucu tarafından benimsenmesi hedefini koyar. Okuyucuyu sosyal sınıflar arası ekonomi-politik bir savaşımın süregittiğine ve toplumsal yapının bir devrimci mücadeleyle değişmesi gerektiğine ikna etmeyi amaçlar (Кумари, 2021:61). Kahramanları aracılığıyla bunu çok açık ve keskin bir şekilde şöyle işler;

"*Yeryüzünde Yahudiler ve Almanlar, İngilizler ve Tatarlar diye farklı farklı milletlerin yaşadığı söylenir. Oysa ben buna inanmıyorum! Sadece iki halk, uzlaşması mümkün olmayan zenginler ve yoksullar olarak iki sınıf var. İnsanlar farklı giyinip, farklı konuşuyorlar, ama zengin Fransızların, Almanların, İngilizlerin işçi sınıfına davranışına baktığınızda işçiler için hepsinin kanını emen sülükler gibi birer baş belası olduğunu görürsünüz!*" (Gorki, 2015:156).

Gorki kapitalizmin, fabrika işçilerini, yaşamlarını, anında itaat gerektiren tekdüze bir fabrika düdüğünün denetimi altında olan hortlaklara dönüştürdüğünü düşünür (Kitonga, 1997:72). Yazara göre fabrika, işçileri son derece elverişsiz koşullarda çalışmaya zorlayarak tüm enerjisini ve potansiyelini gasp eder;

"*Polis, askerler, casuslar, hepsi bizim düşmanımız, ama yine de hep-*

si bizim gibi insanlar. Bizimki gibi onların da kanları emiliyor ve bizden daha fazla insan olarak görülmüyorlar... Ama onlar [kapitalist yöneticiler] halkın bir kısmını diğerinin üzerine koymuşlar, korkuyla kör etmişler, bağlamışlar. Hepsinin elleri ve ayaklarını bağladılar, kanlarını akıttılar ve bazılarını birbirine karşı sopa gibi kullandılar. İnsanları silaha, sopaya ve taşa dönüştürdüler ve buna uygarlık, hükümet dediler!" (Gorki, 2015:161)

Görüldüğü üzere Gorki'nin yapıtın ruhunu yansıtan siyasal düşüncesinin keskin bir şekilde kapitalizm karşıtı bir güdülemeye sahip olduğu gayet açıktır. *Ana* yapıtında köleye dönüşmüş Rus halkının sorunlarını çözümleyen usta yazar, uzun zamandır beklenen çözümü de sunar; bu mahkûm edilen kölelik düzeninden tek çıkış yolunun toplumsal devrimcilerin mevcut burjuva sınıfının yönetimini devirmesi ve iktidara gelme seçeneğinden başkası değildir (Kitonga, 1997:74):

"*Sosyalist Demokratlar kim diye sorulabilir. Biz sosyalistiz! Bu, insanları birbirinden ayıran, onları birbirine karşı silahlandıran ve uzlaşmaz bir çıkar düşmanlığı yaratan özel mülkiyete düşman olduğumuz anlamına gelir; bu çıkar çatışmalarını örtbas etmeye veya haklı çıkarmaya çalışan yalanlar ortaya çıkarır ve her şeyi yalan, ikiyüzlülük ve kötü niyetle bozar.*" (Gorki, 2015:33)

Devrimin Ana'sı: Pelageya Nilovna

Gorki *toplumsal gerçekçilik* örneği olan bu yapıtının merkezine sarhoş ve kaba bir koca ve yoksulluktan ötürü sıkıntı çeken, devrimci bir genç olan Pavel Vlasov'un 40 yaşındaki annesi Pelageya Nilovna'yı koyar. Yapıtın adını *Ana* koyarak esasında romanının düşünsel derinliğinin özel anlamını *anne* imgesi üzerinden vurgulama amacı güder. Bu suretle Pelageya'nın yaşamı aracılığıyla işçi sınıfına devrime giden yolu ve yeni çağdaş düzende kadının yerini göstermeye çalışır. Oğlu Pavel'in siyasi düşünceleri Pelageya tarafından soyut bir gerçek olarak değil, yaşamın en anlaşılır ve yalın gerçeği olarak benimsenir. Böylece *anne* imgesi aracılığıyla Hristiyanlık inancında var olan insanın dirilişi teması işlenir. (Karimi ve Borji, 2013:41). Zira Evanjelik bir konu olan "insan soyunu kurtarmak için dünyaya bir oğlan çocuğu getiren kadın" miti Gorki tarafından burada çağa ve yapıtın amacına uyarlanır. (Смирнова, 1993:81).

Başlangıçta eğitimsiz ve siyasete uzak bir kişi olması nedeniyle oğlunun devrimci düşüncelerine ihtiyatla yaklaşan Pelageya, oğluna yardım etme yönündeki annelik içgüdüsünün ağır basması sonucu devrime hizmet etmeye başlar ve bir süre sonra devrime kendisi de inanır. Bu, Pelageya'nın iç dünyasında yaşanılan belirgin bir değişim sürecidir. (Кумари, 2021:61) Bu tinsel değişimin somut göstergelerinden birisi giderek daha az dua etmesine karşın daha fazla İsa ve insanlar hakkında düşünmesidir. İnsanların İsa'yı bilmeden İsa gibi yeryüzünü insanoğlu arasında adil bir şekilde

paylaştırma amacı güttüklerini, dolayısıyla aslında İsa ile aynı "gerçeğe" inandıklarını, onunla aynı yolda olduklarına inanmaya başlar. Oğlu ve arkadaşlarının eylemlerini "herkes, herkes için, hepimiz birbirimiz içiniz" anlayışına dayandıran Pelageya, yeni bir "Tanrı'nın" doğuşundan bahseder; "*tüm insanlar için artık bir ışık (nur) olduğunu ve bunu gördüklerinde onu içtenlikle benimseyeceklerini bilmek ne kadar da güzel! İşte bu adeta tüm insanlar için yeni bir tanrının doğuşu gibi!*" (Gorki, 2015: 138). Böylelikle "hepimiz birbirimiz içiniz" paradigması aracılığıyla Gorki'nin sadece herkesin eşit olması gerektiği yönündeki tanrısal/dinsel görüşü ortaya çıkmaz (Бакаева, 2018:168), aynı zamanda Pelageya karakteri aracılığıyla Hristiyanlık dini inanışının enerjisini devrimci düşüncenin geniş halk kitlesi arasında benimsenmesine yardımcı olması için ustaca kullandığı görülür (Никонова, 2019:94).

Sovyet edebiyatı Pelageya karakterinde geleceğin *devrimci kadın* imgesini görür. Ezilmiş bir kadın, bükülmez Bolşevik iradeye sahip bir kişiye dönüşür. Pelageya devrimci bir anne olmasının yanı sıra yüksek yurttaşlık duygularının da vücut bulmuş halidir; yapıt boyunca, artan sayıda insan Pelageya'nın tüm emekçilere karşı beliren anne sevgisinden bahseder (Бакаева, 2018:164-165). Başlangıçta oğlunun devrimci düşüncelerinden ürken Pelageya oğlunun arkadaşlarını daha yakından tanıdıkça onlara karşı içten bir sevgi besleyerek zamanla bir kişinin annesi konumundan çıkıp "Yeryüzünün Anası'na" (Мать всей земли) dönüşür. Çünkü Pelageya'yı tanıyan genç sayısı arttıkça onun "anneliği" de artar. Yani yazar tarafından *anne* imgesi, "devrim, tıpkı anne sevgisi gibi aşk, yaratıcılık işidir" algısını okuyucuya benimsetme aracı olarak bilinçli bir şekilde seçilir; Pelageya sevip, güvendiği kişilerin peşinden giden, bu sevgi uğruna yasaklı yayınlarını dağıtma ve onları güvenlik güçlerinden koruma gözü pekliğini gösteren, kısacası sevgisinin içgüdüsüyle devrimci davaya katılan bir "annedir" (Никонова, 2019:94).

Bir başka görüşe göre Pelageya'nın devrimcilik anlayışı kendine özgü, daha makul ve bilinçlidir. Yani "yeni tip insanlara" kıyasla Pelageya devrimci düşüncenin "esiri" değildir, onun sözcüsü, toplumcu düşünceyi kendi inanç ve değer yargılarına uyarlamayı başarmış bir kişiliktir. Bu bakımdan yapıtın diğer kahramanlarına kıyasla Pelageya daha çok "tanrısal insan" tipine uygundur; yumuşak, iyi niyetli, şefkatli, iyi ve cana yakındır (Леднева,2016:124). Gorki'nin tüm yapıt boyunca Pelageya'yı bir şekilde olay örgüsü içerisinde anımsatması, yazarın yukarıda çözümlenen karakter tipini bilinçli bir şekilde "toplumsal devrimci" örneği olarak yarattığı çıkarımını yapmaya imkân tanır.

Sonuç

Çarlık Rusya'sında 1917 yılında meydana gelen Bolşevik devriminin etkisi kısa sürede bu ülkenin sınırlarını aşarak dünya genelinde siyasetten ekonomiye, kültürden sanata pek çok alanda kendini göstermeye başlar. Ancak toplumcu düşüncenin belki asıl etkisi Bolşevik devriminden de önce, devrimi de beraberinde sürükleyecek şekilde yazınbilim alanında görülmüştür. Dolayısıyla daha önceki *gerçekçilik* (Tolstoy, Çehov, Balzac, Flaubert), *eleştirel gerçekçilik* (Dickens), *doğalcılık* (Zola) ve *modern gerçekçiliğin* (London) uzantısı olarak değerlendirilen *toplumsal gerçekçiliğin* de zorlu koşulları içerisinde yaşam mücadelesi veren insan ve onun kutsal emeğiyle ilgili belirli bir yazım/sanat anlayışı yaratılmasına katkıda bulunduğu ortadadır (Yağcı, 2020: https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/oner-yagci/bir-arayis-toplumcu-gercekcilik-1752272). Bunda Maksim Gorki'nin ve *Ana* yapıtının öncü rolü yadsınamayacak düzeydedir.

Gorki tarafından *Ana* yapıtında yaratılan Pelageya Nilovna karakteri tam olarak bu yazım anlayışının bir ürünü olduğu ileri sürülebilir. Pelageya yazarın, seçkinci bir yönetime dayalı katı otokrat Çarlık rejimi altında temel hak ve özgürlüklerden yoksun bir şekilde kötü yaşam ve çalışma koşullarına mahkûm edilmiş geniş halk kitlesine bu kölelik düzeninden kurtuluş yolunu gösterme ve ona inandırma hedefinin adeta vücut bulmuş halidir. Eğitimsiz, siyasetten uzak birinin bile sadece en temel insani duygu olan sevgi güdüsüyle hareket ederek kendince "hak" arayan bir grup gence karşı duyarlı yaklaşmasının bu kişiyi verilen mücadelenin "haklılığına" inanmasına ve benimsemesine nasıl yeterli olacağını, bunun ezilmiş bu yoksul kadını nasıl korkusuz ve dayanıklı bir kişiliğe dönüştüreceğini ve böylece silik bir figürden nasıl bir öncü lider doğabileceğini gösterir. Bu bakımdan salt Nilovna karakterinin incelenmesinin dahi "Ana" yapıtında Gorki'nin "toplumun çoğunluğunu oluşturan düşük gelirli kesim olan işçi ve köylülerin gerçek yaşam koşullarını tüm çıplaklığıyla gözler önüne serme ve onları bunun bir sınıf mücadelesi olduğuna ikna ederek sosyalist düzenin inşasına yönlendirme" olarak tanımlanabilecek *toplumsal gerçekçilik* anlayışıyla hareket ettiği ve eserini bunun üzerine kurguladığı tüm çıplaklığıyla görülür.

Kaynakça

Büyükkantarcıoğlu, S. Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Çarman, Ali, (2017). *Devrimin Ateşi İçinde Pişen Bir Kitap: Ana*. Evrensel Gazetesi https://www.evrensel.net/haber/333606/devrimin-atesi-icinde-pisen-bir-kitap-ana (Erişim Tarihi: 01.12.2021).

Fırıncıoğlu, Savra (2016), Gerçekçilik Akımı, Akımın Yöntemi, Türleri Ve Gerçekçi Akım İçinde Erich Maria Remarque, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı: 31, 234 – 246.

Gündüz, Olgun (2011). *Türk Romanında Toplumsal Gerçeklik: Kemal Tahir Örneği*, T.C. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Küçük, Keleş Kübra, *Maksim Gorki'nin Hayatı ve Edebi Kişiliği*, https://www.academia.edu/0 (Erişim Tarihi: 17.08.2021).

Öner Yağcı, (2020). *Bir Arayış: Toplumcu Gerçekçilik*, https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/oner-yagci/bir-arayis-toplumcu-gercekcilik-1752272 (Erişim Tarihi: 30.11.2021).

Yıldız, Reşat, (2019). Maksim Gorki'nin Ana Eseri Üzerinden Sosyalist Realizm ve Edebiyatta Propoganda–Antipropoganda, *Turkish Studies Language And Literature*, Volume 14, Issue 4, 2247-2260.

İngilizce

Taghizadeh, Ali, (2014). A Theory of Literary Realism, *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 4, No. 8, 1628-1635.

Lynn. Mally (1993). Autonomous Theater and the Origins of Socialist Realism: The 1932 Olympiad of Autonomous Art, *The Russian Review*, Vol. 52, No. 2, 198–212

Kitonga, Margaret Mueni, (1997). Literature and Society: Maxim Gorky's Search for an Ultimate Ideal for Russian Society, Nairobi: *Master of Arts in Literature, University of NairobiSchool of Journalism*.

Rusça

Karimi, Motahhar, J., и Borji, S. (2013). Образ женщины-матери в романах «Мать» М. Горького, «Как закалялась сталь» Н. А. Островского и «Соседи» А. Махмуда. *Исследовательский Журнал Русского Языка и Литератур*ы, 1(1), 35–47.

Ревякина А. А. (2001). К истории понятия "социалистический реализм, *Наука о литературе в XX веке: (История, методология, литературный процесс)*, №1, 230 – 244.

Бакаева, Алина (2018). Больше чем роман (Роман М. Горького «Мать»), *Нева: Критика и Эссеистика "К 150-летию Максима Горького"*, Спб, №3, 162-170.

Егорова Юлия, Михайловна (2018). Повесть М. Горького «Мать» в литературной критике, Москва: Международная научная конференция, Институт мировой литературы им. А. М. Горького РАН.

Егорова, Людмила Петровна, Фокин, Александр Алексеевич, Иванова, Ирина Николаевна, (2019). *История русской литературы XX века. Первая половина,* Москва: ФЛИНТА.

Никонова, Тамара Александровна, (2019). Роман Мать Как Катехизис Революционера: Формирование Революционной Этики, *Acta Eruditorum*,. ВЫП. 31, 91– 96.

Смирнова, Людмила Алексеевна. (1993). *Русская литература конца XIX-начала XX века* М.: Просвещение.

Спиридонова, Людмила Алексеевна. (2018). Творчество Горького и возникновение социалистического реализма, *Studia Litterarum*. Т. 3, № 1, 212–233.

Спиридонова, Людмила Алексеевна, (2019). Знаем ли мы Горького?, *Acta Eruditorum*, Выпуск 31, 117-120.

Сушама Кумари, (2021). Изменяющие парадигмы революции в русской литературе: сравнительное изучение революции в романах «Мать» и «Санькя», *Centre of Russian Studies*, No. 18, 59 – 64.

Леднева, Татьяна Петровна, (2016). О структуре художественного образа в произведениях М. Горького конца XIX – начала XX веков, Н. Новгород: ООО БегемотНН, 338-343.

Морган В. Джон, (2013). Максим Горький как социальный педагог: новое прочтение, *Вестник Института социологии*, № 7, 196-221.

Bölüm 3

ARDAHAN'IN DESTİNASYON KALİTESİ

Firuzan SAÇ[1]
Cavit ELGEZDİ[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü firuzansac@ardahan.edu.tr orcıd: 0000-0001-7207-690X
2 Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü cavitelgezdi@ardahan.edu.tr 0000-0003-3869-862X

GİRİŞ

Turistik amaçlı seyahatlerin belirli destinasyonlara yönelmesinde etkili olan unsurlardan bir tanesi destinasyon kalitesidir. Destinasyon kalitesi; turistin tatil amacıyla gittiği yörenin turistik kalitesi anlamına gelmektedir. Turistik bölgenin destinasyon kalitesini o yörenin; turistik arzı, güvenliği, hijyeni, ulaşım olanakları, yerel yönetiminin yaklaşımı, turistik ürün fiyatları, alt yapı yeterliği, turistik etkinlikler ve toplum olarak belirlenebilir.

Bu araştırmada; Ardahan ilinin turistik değerini belirlemede bu başlıklardan yararlanılarak, destinasyon kalitesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Ardahan ilinin turistik değerleri önem sırasına göre turistik değeri belirlenmeye çalışılmıştır. Kentin güvenlik düzeyi ülke ve dünya düzeyine göre değerlendirilerek suç işleme istatistiklerinin turistlerle ilişkili olanları bakımından kentin can ve mal güvenliği bakımından düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Gerek işletme gerek kent geneli hijyen düzeyi bakımından değerlendirme yapılarak kalite düzeyi belirlenmiştir. Diğer yandan kente ulaşım ve kent içi ulaşım olanaklarının zaman sıklığı ve kapasite, konfor bakımından değerlendirilmesi yapılmıştır. Destinasyon kalitesinin bir diğer önemli unsuru olan yerel yönetimin ve yerel halkın; turizme ve turiste bakış açısının olumluluk düzeyi turizm faaliyetlerinin kolaylaştırılması, turizmin gelişmesi için yatırımların desteklenmesi bakımından incelenmesi yapılmıştır. Turistik ürün fiyatları da destinasyon kalitesinin bir parçası olması nedeniyle konaklama, yeme-içme ve ulaşım gibi hizmetlerin fiyatlarının makul olma durumu incelenmiştir. Alt yapı hizmetlerinde yeterlilik, aksaklıkların olup olmadığı da araştırılarak bu konuda yaşanan sorunlar tespit edilmiştir. Başta festivaller olmak üzere yöreye özgü etkinliklerin düzenleme sıklığı ve zenginliği incelenerek turistik kalitesi değerlendirilmiştir.

Ardahan ilinin kendine özgü kültürel ve doğal değerleri bulunmaktadır bunlar başlıca; Çıldır gölünün üzerinde araçlarla etkinlik düzenleyecek düzeyde donması, Damal Atatürk silueti, Damal Türkmen kıyafetleri Türkiye genelinde başka bir yerde eşi olmayan değerlerdir. Bu değerlerin turistik açıdan değerlendirilmesi bölgenin gelişmesine ve gelirinin artmasına katkı sağlayacaktır. Daha uzmanlaşılan turistik faaliyetlerinin artması ile istihdam ve refah artarak göç vermenin önüne geçilerek bölge insanının yaşam kalitesi yükselecektir.

Amaç

Bu araştırmada; destinasyon kalitesini oluşturan bileşenlere göre Ardahan destinsayonunun kalite düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda il ile ilgili istatistiklere ve ilin mevcut koşulları araştırmacıların yaptığı görüşmelerden elde edilen sonuçlar ve araştırmacıların gözlemlerine dayanarak belirlenmiştir.

Yöntem

Bu araştırmada belirlenen amaçlara ulaşmak için bir takım araştırma teknikleri kullanılmıştır. Bu tekniklerin seçimi araştırma amaçlarına, araştırmanın yapısına ve araştırmacının uygulanabilirliğine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu araştırmada araştırmacılar bölgenin turistik değerlerini, bu değerlerin nadirliğini ve turistik ürün ve hizmetler olarak yeterliğini belirlemek için *görüşme* tekniğini uygulamıştır. Bu teknikte araştırma konusunda en nitelikli bilgiye, bölgeyi bilen, kavramlara hakim olduğu kabul edilen; bürokrat, kamu görevlisi, yerel yönetici, serbest meslek sahibi ve köylü vatandaşlar belirlenmiştir. Bu belirlenen bireyler bazı bölgeler için özellikle Çıldır gölü açısından sayıca fazla tutulmuştur. Bunun nedeni turistik değerin nadirlik ve çekicilik bakımından önemli olmasıdır. Yaklaşık on yıldır Ardahan'da görev yapan araştırmacılar belirlenen katılımcılar ile farklı zamanlarda yüz yüze görüşmeler yaparak, bunun dışında kalan bir kısım katılımcılar ile aracılar sayesinde görüş toplamışlardır. El de edilen veriler araştırmacılar tarafından derlenerek konu bütünlüğü sağlanacak şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma toplumun bakış açısı, turistik kaynakların neler olduğu, ulaşım zorlukları, yerel yönetimin turizmi destekleyiciliği, bölgenin can ve mal güvenliği bakımından uygunluğu, fiyatların genel düzeyi ve zenginleştirici etkinliklerin varlığı başlıkları altında toplanmıştır. Buna ek olarak bölge istatistiklerinden yararlanarak araştırma bulguları belirlenmiştir.

1. ARDAHAN İLİNİN BEŞERİ VE COĞRAFİ DURUMU

Ardahan 1850 rakım olan şehir merkezi ile Türkiye'nin Erzurum'dan sonra en yüksek yerleşim yerine sahiptir. Ardahan şehir merkezi olarak tarih içinde çok fazla gündeme gelmese de Çıldır sancağı olarak bu bölgeden bahsedilmektedir. Diğer yandan Kür nehri ve vadisi de yine tarihi kaynaklarda geçmektedir. Ardahan ilinin nüfusu 1900 yıllarda bu günkü gibi yüz bin civarındadır. O dönemki il sınırları bugünden farklı olabilir ancak sayıyı çok fazla değiştireceği umulmamaktadır (Memmedli, 2020). İlin nüfusunun artmaması turistik açıdan kentin ve bölgenin tarihi ve kültürel dokusunun bozulmaması bakımından kayda değer öneme sahiptir. Ardahan 2018 yılında 3 bin beş yüzü yabancı, altmış bin ziyaretçi ağırlamıştır (Çimen 2013). Bugün bir il olan Ardahan bölgesinin adı, Osmanlılar Gürcü yönetiminden ele geçirdiği için Gürcüce Artaani'den gelir. Birleşik Gürcü Krallığı'nın en parlak döneminde Ardahan bu krallığın bir parçasıydı. Daha sonra, Birleşik Gürcü Krallığı'nın parçalanması sırasında bağımsız devlete dönüşen Samtshe Atabeyliği'nin (1268-1625) sınırları içinde yer aldı. 1878 yılından sonra Ardahan, Rus İmparatorluğu tarafından işgal edildi ve 1914'e kadar Kars Oblastı olarak bilinmekteydi. Rus İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ilin kuzeyi 1918-1921 yılları arasında Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti, güneyi ise 1918-1920 yılları

arasında Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'ndeydi. Ardahan 1921 yılında Kars Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyetinin bir parçası olmuştur.

Resim: 1877 Rus İşgali Tasviri (Alexey Danilovich Kivshenko)

Kura nehri kıyısından başlayan Ardahan platosunun oluşumu; içinde Erzurum, Kars'ın yer aldığı çarpışma kökenli volkanik platosu dünya üzerinde nadir örneklerden birisidir (Duru ve Keskin, 2014).

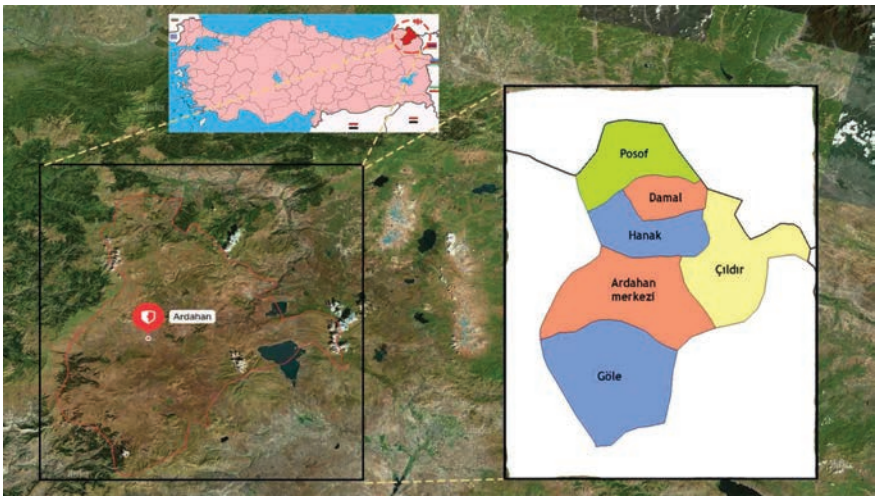

Harita: Ardahan İlinin konumu ve ilçeleri

Ardahan iklim verilerine bakıldığında; yağışlar kışın kar şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Yılın diğer mevsimlerinde yağmur olmak üzere her mevsimde görülmekle birlikte en fazla yağış Nisan Mayıs ve Haziran aylarında yaşanmaktadır. İlkbahar geç donları 15 Haziran'a kadar sürmekte ve sonbahar erken donları da 5 Eylül'de görülmeye başlamaktadır (Yılmaz, 2017).

Ardahan ilinde çayır-mera alanlarının fazla olması, sanayi merkezlerinin ilden uzak olması ve diğer nedenlerle Ardahan ilinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri öne çıkmıştır.

Fotoğraf 1: Büyük Baş Hayvan Sürüsü

Dünyada yaşanan çevre felaketi küresel ısınma, iklim değişikliği makro ve mikro eko sistemlerin bozulmasına neden olacak düzeye gelmiştir. Turizm sektörü de bu değişimden gün geçtikçe artan düzeyde etkilenmektedir (Kesim, Çimen ve Altanlar, 2007). Turizm destinasyonları cazibesini yitirip yeni destinsayonlar kısa dönemli de olsa ilgi artmaktadır. Uzun göle olan Arap turistlerin ilgisi buna örnek olabilir.

2. ARDAHAN'IN DESTİNASYON KALİTESİ

Destinasyon; en genel ifade ile tatil için gidilen yerdir (Ünlüönen ve Çimen, 2011). Destinasyon turist çekebilen tüm Fiziki, Beşeri ve somut olmayan unsurları içermektedir. Destinasyon seçiminde içsel motivasyonların yanında, turistlerin algıladıkları değerleri ve destinasyon özellikleri etkilidir. Destinasyon olarak adlandırılan bu kavram; çekicilik (doğal oluşumlar, iklim, emsalsiz yapılar, el sanatları, mutfağı, denizi, festivaller, fuarlar, plajı vb), ulaşım (kent içi ve kente ulaşım), alt yapı ve üst yapı (konaklama, yeme içme, alış veriş alanları bankalar, haberleşme vb), etkinlikler (gece hayatı, spor olanakları, fuarlar, müzeler, alışveriş çeşitliliği, turlar vb), diğer (hijyen, güvenlik, konuk severlik, iletişim kurabilme, fiyat vb) olarak sıralanabilir (Ünlüönen ve Çimen, 2010; Buhalis 2000:98; Baldıran, 2006; Bahar ve Kozak, 2005a:78; Mihalko ve Ratz, 2007:96).

Çok boyutlu bir yapıya sahip olan destinasyon; alışveriş, yeme-içe, ulaşım, konaklama, alt yapı, doğal ve kültürel çevre, tarih, mimari yapıların bileşkesindir (Özdemir, 2008:4). Tüm bu yapı turistik talebin gelişmesinde doğrudan etkilidir. Bu nedenle destinasyon boyutunda turistik talebin artırılması için bu yapının kalitesinin yükseltilmesi gerekmektedir.

Destinsayon kalitesi kavramı; destinsayon bileşenlerinin kalitesini ifade etmektedir. Bu kavramlar ele alınarak kalitesi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ardahan özelinde ilişkilendirilmiştir.

Doğal oluşumlar: İklim, emsalsiz yapılar, el sanatları, mutfağı, denizi, festivaller, fuarlar, plajı gibi turistlerin görsel olarak ilgisini çekecek ve bunun yanında bu oluşumları kullanabilecek bir yapının varlığı ve nadirliğini ifade etmektedir.

İklim: bir destinsayonun iklim kalitesini (turiste uyguluğu) sunduğu turizm çeşidi ile ilişkilendirerek belirlemek gerekmektedir. Örneğin, Kış turizm destinasyonunda sıcak gün sayısının deniz turizmi destinsayonunun tam tersi olmalıdır. Aksi halde kayak yapma olanağı azalır. Bu gibi öznel koşullar dikkate alındığında, Ardahan destinasyonunun iklim kalitesi değerlendirilecek olur ise; iklim normallerine uygun olarak kışlar soğuk ve kar yağışlı olması kış turizmi için oldukça uygundur. Yazları serin olması yayla turizmi açısından sıcak yerleşimlerden gelişi olumlu etkileyecektir.

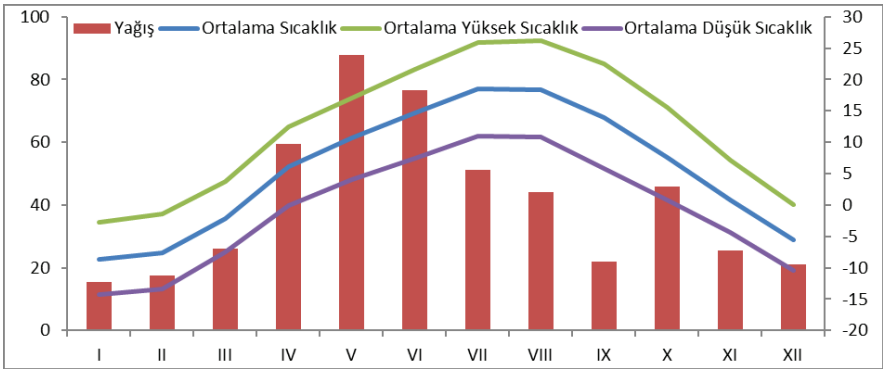

Grafik: Ardahan İklim Verileri

Kaynak: *Çimen ve Erginal, 2015*

Grafik incelendiğinde Türkiye ortalaması 30^{0}C (www.mgm.gov.tr) iken Ardahan en yüksek ortalama hava sıcaklığı Temmuz Ağustos ayında 20^{0}C dir. Bu derece tatil amaçlı ilin seçilmesinde etkili olmaktadır. Diğer yandan kış turizmi açısından bakıldığında ilin sıcaklık ortalaması üç ay boyunca -5^{0}C olması karın uzun süre kalması, kar kalitesi bakımından avantaj yaratmaktadır. Bu verilere göre Ardahan ilinin destinasyon kali-

tesi bileşenleri arasında iklim verileri olumludur denilebilir.

Ulaşım: ulaşım faktörünün iki boyutu bulunmaktadır bunlardan birincisi destinasyona ulaşım, ikincisi ise destinasyon içi ulaşımdır. Bu iki ulaşım faktörünü ele alacak olursak; kente ulaşım kara yolu ile gerçekleşmektedir. En yakın havaalanı, Kars ilinde olup Ardahan'a 90 km mesafededir. Servis aracı ile yolculuk yaklaşık bir buçuk saat sürmektedir. Şehir merkezi yaklaşık 2 km çapında bir alana yerleştiği için şehir içi ulaşımda bir sorun yaşanmamakta yaya olarak istenilen yere gidilebilmektedir. Ancak şehir merkezinden uzak olan turistik alanla ulaşım taksi dışında zor olmakta ve bu durum ulaşım maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum ulaşım boyutunda Ardahan'ın kalite düzeyinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Bir acenta organizasyonu ile grup halinde gelenler için tur aracı olacağından kent içi ulaşım koşullarının uygun olacağı kabul edilebilir.

Fotoğraf 2: Ardahan kalesinden çekilmiş Kura nehri ve kent manzarası

Alt yapı ve üst yapı: konaklama, yeme içme, alış-veriş alanları bankalar, haberleşme, sağlık hizmetleri gibi kurum, bina ürün ve hizmetleri kapsayan geniş çaplı bir konudur. Destinasyona gelen ziyaretçilerin temel gereksinimlerinin ortalama düzeyde karşılanmasını ifade eder. Ardahan ilinin nüfus, gelişmişlik durumuna göre alt ve üst yapı olanaklarının yetersiz ile ortalama arasında olduğu söylenebilir.

Etkinlikler: turistik destinasyonda etkinlik olarak bahsedilen kavram turistlere yönelik organize edilen etkinlikler ya da turistlerinde katılabildiği etkinlikleri ifade etmektedir. Etkinlikler; gece hayatı, spor olanakları, fuarlar, müzeler, alışveriş çeşitliliği, turlar, festivaller gibi çok çeşitli konuları kapsayabilmektedir. 2020 yılı covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Ardahan destinsayonunda etkinlikler yapılamamıştır. Bu nedenle 2020 yılından önceki etkinlikler değerlendirildiğinde kentin koşulları göz önünde tutularak Çıldır gölünde düzenlenen gösteriler ulusal ve uluslararası düzeyde ilgi görmektedir. Çıldır gölünün donan yüzeyinde yapılan etkinlikler nadir gözlenebilen bir şölene dönüşmektedir. Etkinlik kalitesini üst seviyelere yükseltmektedir.

Fotoğraf 3: Çıldır gölünde atlı kızak gezintisi

Destinasyon hijyen: Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü hijyen olarak tanımlanır. Destinasyon hijyeni ise destinasyon boyutunda sağlıksız ortamlın bulunmaması anlamına gelmekte bu da yerel yönetim ve yerel halkın katkısı ile gerçekleşecek bir durumdur. Ardahan ilinin temel uğraşı hayvancılık olması nedeniyle bu hayvanlardan kaynaklı bir hijyen sorunu yaşanabilmektedir. Ancak şehir merkezinde bu tür bir sorun bulunmamakta daha çok ilçe ve köylerde bu durum hakimdir. Onun dışında kentin havası Türkiye ortalamasının üzerinde temizdir. 16 Sivil Toplum Kuruluşunun bir araya gelmesiyle 2015 Haziran ayında çalışmalarına başlamış olan Temiz Hava Hakkı Platformu (THHP) doğa koruma ve sağlık alanında raporlar hazırlamaktadır. Platformun yıllık raporlarına göre; Ardahan, Artvin, Bitlis, Rize ve Kırşehir illerinde son 5 yıldır, Türkiye'deki en düşük partikül madde seviyeleri ölçülmüştür (www.temizhavahakki.com). Ardahan havası ne temiz beş ilimiz arasından yer almaktadır.

Güvenlik: güvenlik kavramı can ve mal güvenliğini ifade etmektedir. Destinasyona gelen turistlerin can ve mal güvenliğinin sağlanmaması durumunda turist gelişi sonlanacaktır. Bu nedenle turistler can ve mal güvenliği olan destinsayonları tercih eder. Bir destinsayon ne kadar özel ve nadir olursa olsun güvenlik sağlanmadığı sürece ziyaretçi sayısını artıramaz. Ardahan özelinde bakıldığında, ilde yaşanan en yaygın suç hayvan hırsızlığıdır. Destinasyona gelen ziyaretçiler açısından ciddi bir suç oranı bulunmamaktadır.

Konuk severlik: konuk severlik kavramı içinde yöre insanının turiste bakış açısını içermektedir. Kapalı ve geleneksel toplumlarda makul seviyede olan ziyaretçilere karşı misafirperverlik göstermektedir. Buna karşı, psikolojik eşiklerinin aşılması ve konuk severliğin maliyetinin yükselmesi, doğal olarak bireyleri bu davranıştan uzaklaştırmaktadır. Yöre insanının ahlak ve etik davranışlardan uzaklaşmaması önemli bir ölçüdür.

Ardahan ölçüsünde bakıldığında yöre insanının dostane ve samimi davranışının devam ettiği görülmektedir.

Fiyatlar: fiyat ile kalite arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Kalite yükselirse fiyat yükselmektedir. Eğer fiyat yüksekse kalite beklentisi de yükselmektedir. Turizm sektöründe ve tüm sektörlerde düşük fiyat yüksek kalite tüketicilerin aradığı şeydir (Chang, Chang, Su, 2015). Ardahan boyutunda baktığımızda destinasyon olarak çok fazla öne çıkmamasından kaynaklı piyasa fiyatları ortalama seviyededir. Bu durumda fiyat bakımından herhangi kalite sorunu yaşanmadığını göstermektedir.

Turistik kaynaklar: doğal, tarihi ve kültürel varlıkların kente özgü olanlarının korunaklı, ulaşılabilir olmasını ifade etmektedir. Ardahan ilinin tarihi kale kalıntıları, sivil taş mimari örnekleri, dini yapılar gibi 129 adet tarihi eser tespit edilmiştir (Çimen2013).

Eserin türü	Sayısı
Sivil Mimarlık Örneği	14
Dinsel Yapılar	28
Kültürel Yapılar	16
İdari Yapılar	4
Askeri Yapılar	22
Mezarlıklar	20
Şehitlikler	11
Anıt ve Abideler	1
Kalıntılar	13
TOPLAM	129

Çizelge 1: *Ardahan İli Tarihi Eserleri (Çimen 2013)*

Ardahan'ın önemli arkeolojik varlıklarından birisi Çıldır - Akçakale adasında bulunan yerleşim kalıntılarıdır. Bu kalıntılar I. derece arkeolojik sit alanı niteliğindedir. Ardahan il genelinde çok sayıda kale ve kulelere sahiptir. Bunlar; Ardahan Kalesi, Şeytan Kalesi, Kara Kale, Cak Kalesi, Savaşır Kalesi, Kışlahanak (Avcılar) Kalesi, Kazan Kalesi, Orağaz Kalesi, Altaş Kalesi, Kurt Kale, Sevimli Kalesi, Kinzi Kalesi, Kol Kale, Kırnav Kale, Ölçek Köyü Kalesi ve Mere Kalesi bunların başlıcalarıdır. (Gündoğdu, 2000).

Fotoğraf 4: Fotoğraf: Ardahan Kalesi

Ardahan ilinde birçok tarihi eser niteliğinde cami bulunmaktadır. Bunlar içinde en çok bilinen Mevlit Efendi Camiidir. Camiler dışında Bizans dönemine ait büyük oranda tahrip olmuş kiliseler de bulunmaktadır. (Ölçek Köyü Kilisesi, Övündü Kilisesi, Sensop Kilisesi) ile 15-20 civarında şapel mevcuttur (Akbulak, 2016).

Fotoğraf 5: Şeytan Kalesi

Ardahan ilinin kırsal turizm potansiyeli de oldukça yüksektir. Özellikle ilin tamamı yayla kabul edilecek (1800-2500) yükseklikte yayla ve yerleşim yerlerine sahiptir. Bu yükselti ilin genelini yayla yapmaktadır. Yörede yapılması muhtemel kırsal turizm faaliyetleri doğal ve kültürel değerlerin korunmasında önemli etkiye sahiptir (Çimen ve Abacı, 2012). Bu boyuttan bakıldığında kırsal turizmin il genelinde gelişmesi destelenmelidir.

Fotoğraf 6: Kırsal Kesimin Önemli Uğraşı Arıcılık

İl genelinde yaylacılık faaliyeti yaygındır (Albayrak, 2020). Hayvancılıkla uğraşanlar Haziran-Ağustos ayları arasında yaklaşık 90 gün yaylada yaşamaktadır. Bu dönem il dışında yaşayanların da ziyaret dönemlerine denk gelmektedir. Bu yoğunlaşma yayla turizmine zemin hazırlamaktadır ancak gelişmiş düzeyde yayla turizminden bahsetmek henüz mümkün değildir.

Doğa turizmini öncelikli odak noktası doğal alanları tecrübe etmek olan ekolojik sürdürülebilir turizm olarak tanımlanmaktadır. Doğa turizmi; ekoturizm, macera turizmi, ekstraktif turizm (değerli taş ve maden çıkarma-fossicking) yaban hayatı turizmi, eco-lodges/konaklama-doğal dinlenme yerleri olarak 5 gruba ayrılabilir. Ekoturizm doğa turizminin alt kategorisi olarak görülmektedir.

Fotoğraf 7: Ağyar Yaylası Hanak

Yöre halkının ekonomik olarak desteklenmesi doğa turizminde de; yerel istihdam, mal ve hizmetlerin yerel kaynaklı olması, küçük girişimleri destekleme ve karar vermede yerel katılım ve geliştirilmesi sağlanmalıdır. Turizm gelişmiş bölgelerden sanayisi olmayan doğal ve kültürel zenginliği olan bölgelere tapılan bir etkinliktir. Ardahan ili el değmemiş ve kirlenmemiş doğal güzellikleri ile doğa turizmi açısından cazibe merkezi olabilecek potansiyele sahiptir.

Bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına ve göç vermemesine katkı sağlamak amacıyla doğa turizminin bölgede geliştirilmesi gerekmektedir. Ardahan birçok doğa turizmi alanlarına sahiptir bunlardan bazıları bölgesel bazıları ulusal, bazılar da uluslararası öneme sahiptir.

Bu araştırmanın amacı, arazi taraması ve görüşme yöntemleri ile bölgede öne çıkan doğa turizm alanlarını belirlemektir. Araştırma bulgularına göre, Ardahan ilinde tabiat parkı, yaban hayatı geliştirme sahası, sulak alanlar ve yaylalar önde gelen doğa turizm alanları olarak tespit edilmiştir.

Dünya üzerinde sayılı örnekleri olan buz turizmi, buz sporları turizmi Türkiye'de Çıldır gölünün 123 km^2 alanı ile 70 cm kalınlığında buz örtüsü ile devasa büyüklükte buz pisti olmaktadır. Her türlü buz sporlarına uygun olmanın yanında off-road yarışları da yapılabilmektedir. Altın at

festivalinin yapıldığı yıllarda çok sayıda amatör ve profesyonel fotoğrafçının bölgeye gelmesi Çıldır gölünün buz turizmi açısından nadir ve cazip olduğunu göstermektedir.

Fotoğraf 8: Çıldır Gölü Buz Üzerinde Off-road

Turizm ile gastronomi bilmi arasında güçlü bir ilişki vardır (Correia, Moital, Costa, Peres,2008: 164). Gastronomi, tarihsel ve etimolojik olarak incelendiğinde hangi yemeğin, nerede, ne zaman ve ne şekilde yeneceği hakkında bilgi vermekte ve rehberlik etmektedir (Santich, 2004:15). Gastronom veya gurmelerin gastronomi amaçlı seyahatlere katılması sonucunda turizm hareketi gerçekleşmiş olacaktır. Bu durum gastronomi ile turizm ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Gastronomi turizmi; literatürde, 'beslenme turizmi' 'gurme turizmi' 'mutfak turizmi' 'gastronomik turizm' 'yiyecek turizmi' gibi farklı şekillerde yer aldığı görülmektedir (Baysal, Çevik ve Çimen, 2017). Dünya mutfakları arasında yer alan Türk mutfağı oldukça zengin ve bölgesel farklılıklara sahiptir (Girgin, Demir, Çetinkaya, 2017). Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan uzun yolculuğunda Türk mutfağı çeşitlenmiştir (Kılıç, Çimen, Ergün, 2018)

Turistik kaynaklar arasında gün geçtikçe daha çok önem kazanan unsurlardan birisi de yöresel mutfak olmaktadır. Doğada yetişen yabani bitkilerden yapılan çorbaların başka yerde bulunması oldukça güçtür (Çimen, 2016). Bölgenin endemik bir türü olan Kafkas Arı Irkının varlığı (www.tarimorman.gov.tr) yine turizm açısından değerlendirilmelidir.

Festival ve şenlikler: festival ve şenlikler önemli bir turizm motivasyonudur. Bölgeye gitme yada turistik ürün çeşitlenmesinde etkili bir faktör olarak görülmektedir. Bölgede diğer yörelerden oldukça farklı şenlikleri söz konusudur. Bunların başlıcaları sıralanacak olur ise Ardahan Bal Festivali, Göle Kaşar Festivali, Çıldır Göl Festivali, Çıldır Kar ve Buz Festivali, Bağdeşen-Bülbülhan Yayla şenlikleri, Atatürk'ün izinde Damal

şenlikleri, Ardahan Âşık şenlikleri, Posof 19 Mayıs şenlikleri, Canibek Yayla şenlikleri, Hoçvan Yayla şenlikleri, Posof Âşıklar şöleni, ve Çıldır Altın At şöleni sayılabilir (Akbulak, 2016).

Yöresel el sanatları: Ardahan da geleneksel olarak yapılan ancak günümüzde üretimi yok denecek kadar azalan halı, kilim, yolluk, heybe ve yün çorap dokumacılığı, keçe yapımı, dantel işlemeciliği, kayış ve at koşum araçları üretimi sıralanabilir. Bunların dışında Damal yöresi Türkmen kıyafetinin yöresel folklorik bebek giysileri (Damal bebeği) şeklinde süs ya da hediyelik eşya olarak üretimi yapılmaktadır.

Sağlık turizmi bakımından Ardahan incelenecek olur ise, klimaterapi açısından Ardahan temiz ve kuru havası ile tercih edilebilir bir durumdadır. Klimaterapi ile Egzama, akne (A. vulgaris, A.Conglobata), psöriasis (R Vulgatis, Parapsoriasis), nörodermit, kronik rezidüel ürtiker, lokomotor sistem hastalıkları'nın tedavisi sağlanmaktadır (Çimen, 2018, Baysal ve Çimen, 2016).

Foroğraf 9:Çıldır gölü Sarıbalık avı

Ardahan ilinin turizminin gelişmesinde başlı başına bazı temel sorunlar yer almaktadır. Bunlar arasında yöreye ulaşım olanakları, yöre insanının girişimcilik düzeyi, yerel yönetimin ve yerel halkın turizme bakış açısı, yerel yöneticilerin destekleyici çalışmalarının olmaması sıralanabilir (Çimen, 2020).

SONUÇ

Çok boyutlu bir yapıya sahip olan destinasyon; alışveriş, yeme-içe, ulaşım, konaklama, alt yapı, doğal ve kültürel çevre, tarih, mimari yapıların bileşkesindir. Destinasyon kalitesi de bu kavramların kalite düzeyini ifade etmektedir. Ardahan İlinin destinsayon kalitesi genel itibari ile belli başlı kırsal, doğa, yayla, kış ve tarım turizmi bakımından turistik kaynak-

ları yeterli görülmektedir. Diğer yandan destinsayon kalitesini oluşturan diğer bileşenler; ulaşım, alt yapı ve etkinlik bakımından yetersiz olduğu söylenebilir. Hal böyle iken bu yetersizlikler hızlı ve düzensiz bir turizm hareketini oluşmasını engellemesi bakımından olumlu görülebilir. Şöyle ki turistik yoğunlaşmanın hızlı ve düzensiz olduğu destinsayonların taşıma kapasitesinin aşılması ve kontrolsüz büyüme nedeniyle kendi kendilerini yok ettikleri görülmektedir. Ardahan'ın turistik potansiyeli ile turistik kapasitesinin beraber artması ve planlı turizm anlayışı ile sürdürülebilir turizmi geliştirmeleri bölgenin turizmi ve geleceği bakımından yararlı olacaktır.

Dünya genelinde yaşanan pandemi nedeni ile genel bir turizm hareketi değerlendirmesi yapmak zorlaşmaktadır. Ancak gözlenen gelişmeler üzerine bir tahminde bulunmak gerekirse pandemi nedeni ile evlerine kapanan özellikle orta yaş üzeri emekliler kırsal kesimlere yoğun ilgi göstermişlerdir. Pandeminin insanlar üzerinde yaratmış olduğu psikolojik baskının sonucunda kitlesel olarak nüfus yoğunluğunun az olduğu, açık alana güvenli şekilde çıkabilecekleri bir yerler aramaktadır. Bu nedenle Ardahan özellikle kendi hemşehrileri için önemli bir destinasyon konumundadır.

Son yıllarda iç turizm bilinci ve hareketinin gelişmesi sonucunda Ardahan yine göç verdiği illerden yazlıkçı olarak ifade edilen geriye dönüş hareketi ile karşı karşıyadır. Bu göstergeler ilin turistik cazibesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın merkezinde yer alan destinasyon kalitesinin önemli parçası olan iklim, hijyen, toplumsal, sosyal yapı, kültürel yakınlık gibi parametrelerin önemli bir kısmı Ardahan'ın düşük düzeyde de olsa turistik cazibesinin artığını göstermektedir. Bu durumun diğer illerde ne düzeyde olduğu hakkında bir veri olmamasına karşın diğer illerde de aynı durumun olması muhtemeldir. Ancak Ardahan ili olarak birçok dezavantaja karşın yüksek ilgi görmesi turistik açıdan güçlü bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Ardahan ilinin destinasyon kalitesinde rekabet gücünü artıracak güvenlik, hijyen, toplum ve özgün turistik ürünler bakımından güçlü yanlarının olmasınına karşın; ulaşım ve altyapı yeterlikleri bakımından sıkıntıları olduğu görülmüştür.

Önümüzdeki yıllar ekonomik, sağlık ve sıcaklık gibi değişkenler nedeniyle Ardahan daha çok turistik talep ile karşı karşıya kalabilir. Bu süreci iyi yönetmek, kontrol altında tutmak ve gelişimini desteklemek adına plan ve programlar geliştirme gerekliliği ortadadır.

KAYNAKÇA

Akbulak, C. (2016), "Ardahan İlinde Kırsal Turizm Potansiyelinin Sayısallaştırılmış Swot Analizi İle Değerlendirilmesi", *Humanitas,* 4(7), 1-30.

Albayrak, L. (2020), *Ardahan'da Yaylacılık Kültürü ve Yaylacılık Faaliyetlerinde Yaşanan Sorunlar*, Ardahan Değerlemeleri, Nobel Yayın.

Bahar, O. ve Kozak, M. (2005), *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Turizm ve Rekabet Edebilirlik,* Ankara, Detay Yayıncılık.

Baldıran, S. (2006). Tarihi Dokuya Sahip Şehirlerin Turizm Destinasyonu Olarak Geliştirilmesi ve Amasya'nın İç Turizmde Destinasyon Olma Çabaları. *II.. Ulusal Turizm Sempozyumu,* Eğirdir. 203-216.

Baysal, D. Çevik S. ve Çimen, H. (2017), "Yöresel Lezzetlerin Sunumunda Estetik" Social Dciences Studies Journal, 197-204 Vol:3 / 7

Baysal D. ve Çimen H. (2016), "Sağlık Turizminde Yeni Bir Yaklaşım: Wellness" Icomep 2016 | 26-27 October | İstanbul.

Buhalis, D. (2000), "Marketing The Competitive Destination Of The Future" *Tourism Management*, 25, 623-636.

Chang, S.S. - Chang, C.C. - Su, W.G. (2015), "Quality Or Sacrifice? The Influence Of Decision Task And Product Characteristics On The Dual Role Of Price", *Psychological Reports*, 117 (1), 72-88.

Çimen H. ve Erginal G., (2015), "Donan Göllerin Sürdürülebilir Turizm Potansiyeli: Çıldır Gölü Örneği", *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, 82-91.

Çimen H., (2020), Ardahan'ın *Turizm Değerleri*, Ardahan Değerlemeleri, Nobel Yayın.

Çimen H. ve Abacı Z.T. (2012), Tercih Edilen Kırsal Turizm Çeşitleri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 2 *(2): 1-4.*

Çimen H. (2018), "Türk Dünyasında Sağlık Turizmi", *Karadeniz Dergisi*, 2018; (40).

Çimen H., (2016), "Gastronomi Turizmi Açısından Ardahan Mutfağının Önemi" *Karadeniz Dergisi*, (32).

Çimen H., (2013), "Ardahan'ın Turizm Potansiyeli", *Karadeniz Dergisi* 6(21), 100-108.

Duru, O. Keskin, M. (2014), "**Kars Volkanik Platosu'nun Çıldır (Ardahan İli) Kuzeyindeki Bölümünün Volkanostratigrafisi, Petrografisi ve Magmatik Ayrımlaşma Süreçleri",** *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, C.27, S.1, Ss. 17-38.

Girgin G.K., Demir Ö., ve Çetinkaya V., (2017), "Dünyanın En İyi Mutfakları ve Türk Mutfağı", *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies* 5/Special İssue2 219-229.

Kesim G., Çimen H., Altanlar A., (2007), "İklim Değişikliğinin Turizm ve Çevre İle Etkileşimi", *1. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi,* İstanbul.

Kılıç G., Çimen H., Ergün B., (2018) *Traditional Afyonkarahisar Cuisine And Local Dishes* Social Sciences Researches İn The Globalizing World St. Klıment Ohrıdskı Unıversıty Press Sofıa

Memmedli, G.G., (2020), "*1900 Yılı Rus Ansiklobedisine Göre Ardahan Orkluğu",* Ardahan Değerlemeleri 2 Nobel Ankara.

Mihalko, G. And Ratz, T. (2007). Akdeniz'de Turistik Çevre. Çeviren: Tasgit, Y. *Anatolia Dergisi* Cilt: 18 Sayı:1 90-100.

Özdemir, G. (2008). *Destinasyon Pazarlama*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Özsarı S. H. ve Karatana, Ö., (2013), "Sağlık Turizmi Açısından Türkiye'nin Durumu", *J Kartal TR* 2013;24(2):136-144.

Santich, B. (2004), "The Study Of Gastronomy And Its Relevance To Hospitality Education And Training", *Hospitality Management*, 23, Ss. 15-24.

Ünlüönen K. ve Çimen H., (2011), "Destinasyon Kalitesi: İkinci Konut Sakinleri Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Kıs/Winter Cilt/Volume:10 Yıl/Year:2011 Sayı/Issue:35 (353-369)*

Ünlüönen K. ve Çimen H., (2010), "İkinci Konut Satın Almada Destinasyon Kalitesinin Etkisi: Alanya Örneği", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi* Yıl: 2010 Sayı: 2.

Yılmaz, L. (2017), Ardahan'da Oyun ve Oyuncaklar, Tezi Ardahan Üniversitesi, Türk Dili Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi. Ardahan.

https://ardahan.ktb.gov.tr/TR-55766/iklimi.html (erişim 11.09.2021).

https://Www.Tarimorman.Gov.Tr/Haygem/Kagem/Link/1/Ardahan-Balli-Bitkileri(erişim 11.09.2021).

https://Www.Temizhavahakki.Com/Wp-Content/Uploads/2021/09/Kararapor2021.Pdf (erişim 01.09.2021).

https://Www.Mgm.Gov.Tr/Veridegerlendirme/İl-Ve-İlceler-istatistik.aspx (erişim 21.09.2021).

Bölüm 4

BATI KARADENİZ BÖLGESİNDE BANKA ÇALIŞANLARININ EKOTURİZM ALGI VE TUTUMLARININ ÖZEL BANKA ÖRNEĞİNDE BELİRLENMESİ

Veis VolkanGİRTİ[1]

Özgür YERLİ[2]

1 Ekonomist Veis Volkan GİRTİ, ORCID ID: 0000-0003-3837-0317 , Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Ekoturizm Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, vvolkangirti@gmail.com

2 Doç. Dr. Özgür YERLİ, ORCID ID: 0000-0002-2104-3216 , Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, ozguryerli@duzce.edu.tr

Bu çalışma Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Ekoturizm Anabilim Dalı'nda devam eden "Banka Çalışanlarının Ekoturizm Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir. Tez Sahibi: Veis Volkan GİRTİ, Tez Danışmanı:Doç. Dr. Özgür YERLİ

1. GİRİŞ

Weaver (2005) ve Zaitonet ve diğ. (2013)'e göre; Ekoturizm, restorasyon ve koruma çabalarını, topluluk ve sürdürülebilir turizm ziyaretlerini içeren faaliyetler olarak özetlenmiştir (Noh ve diğ. 2020). Ross ve Wall (1999)'a göre; Ekoturizm kavramı, "turistlerin doğal alanlara yaptıkları seyahatler" tanımından çok daha fazla anlam içermektedir. (Gültekin ve diğ. 2015). Jameliah ve Powell (2018), McKercher (2010), Walter (2011) ve Walter (2013) tarafından aktarıldığı üzere ekoturizm kavramı doğa koruma ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarını ilerletecek alternatif turizmi geliştirme biçimi olarak hızla popülerlik kazanmıştır (Wondirad ve diğ. 2020). Karaş ve Öztürk (2001)' e göre sürdürülebilir kalkınma, insanın çevre ile dost kalarak, ona zarar vermeden sürekli şekilde yararlanmasını esas almaktadır (Uzun ve diğ. 2015). Ekoturizmin farklı yönlerini ele alan pek çok tanımı mevcuttur (Steele 1995; Gültekin ve diğ. 2017). Uluslararası Ekoturizm Derneği, yaygın olarak alıntılanan aşağıdaki tanımı sunmaktadır:" *Çevreyi koruyan, yerel halkın refahını sürdüren ve yorumlama ve eğitimi içeren doğal alanlara sorumlu seyahat*". Tanım içerisinde yer alan eğitim kavramı hem ekoturizm faaliyetlerine katılan turistleri hem de ekoturizm personelini kapsamaktadır.

Küresel düzeyde büyüyen ekoturizm faaliyetleri kapsamında, yeni yerleri görme ve yeni tecrübeler elde etme ilgisi ile beraber turist sayısı da artmaktadır (Gültekin ve diğ. 2016). Tayfun ve Kılıçlar (2004) ve Karaman ve Avcıkurt (2011)' e göre; Turist, bir bölge için farklı inanç, kültür, tutum ve alışkanlıklara sahip bir yabancıdır (Gültekin ve diğ. 2014). Ekoturizm faaliyetlerine katılan ekoturistler, kitle turizmine katılan turistlerden daha farklı beklentiler içerisindedirler ve daha farklı bir profile sahiptirler. Bozok (2004)'e göre ekoturizm faaliyetlerinde turistler ekoturizmin özelliklerine uygun seyahat eden, çevre bilincine sahip, eğitim seviyesi yüksek ve maceraperest bireylerdir (Taş, 2012).

Literatürde ekoturizm faaliyetlerine katılımın, doğa içerisinde açık hava rekreasyon aktiviteleri gerçekleştirmenin ve bu aktivitelerin düzenli olarak devam ettirilmesinin, bireylerin ruhsal, fiziksel ve mental sağlıkları üzerine olumlu etkilerinin bulunduğunu ortaya koyan farklı çalışmalar mevcuttur (Gültekin ve diğ. 2018; MacKenzie 2004; Gültekin ve Gültekin 2019; Saltık ve Akova 2019). Ekoturizmin içerisinde yer alan rekreasyonel aktiviteler için, bireylerin sosyal değerlerini yükseltmek amacı taşıdıkları ifade edilmektedir (Torkildsen, 2005). (Ulrich ve diğ. 1991) çalışmalarında, doğal manzaraları seyretmenin bireyler üzerindeki gerilimi azaltarak stres durumunun iyileşmesini hızlandırdığını aktarmaktadır (Gültekin ve diğ. 2018).

Farklı meslek gruplarına yönelik ekoturizm ve rekreasyon aktivitelerine katılımlarını, algı, tutum ve davranışsal değerlendirmeleri içeren çalışmalar yapılmıştır (Gültekin ve diğ. 2013; Çetinkaya 2015;Yurcu 2017; Gündüz ve Dönmez 2018; Gül 2020; Yılmaz 2020). Çalışmaların hedef kitleleri incelendiğinde akademisyenler, üniversite çalışanları ve öğrencileri, sağlık personeli, öğretmenler, beden eğitimi öğretmenleri, emekliler, emniyet mensupları ve özel sektör çalışanları olduğu görülmektedir. Ward (1990) tarafından yapılan çalışmada özel sektör çalışanlarının iş yerlerinde daha fazla rekreasyonel faaliyet olanaklarına ihtiyaç duyduğunu, rekreasyonel aktivitelere düzenli katılım sağlayanların stres düzeylerinde azalma ve sağlık düzeylerinde artış olduğunu ortaya koymaktadır (Çetinkaya, 2015).

Stresli meslek grubu çalışanlarının serbest zamanlarında doğada vakit geçirmeleri, açık havada rekreasyonel aktiviteleri gerçekleştirmeleri ve sorumlu bir turizm türü olan ekoturizm faaliyetlerine katılmaları,sağlıklı ve aktif bir yaşam tarzı kazanmalar, yaşadıkları kent ve yakın çevresindeki doğal kaynakları ziyaret etmeleri, çevreye karşı sorumlu vatandaşlar olmaları ve tüm bunların insan hayatındaki önemini kavramalarını iş doyumu ve yaşam tatmini açısından da önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında doğal ve kültürel ekoturizm kaynakları açısından oldukça zengin bir alan olan Batı Karadeniz Bölgesi'nde, özel bir bankanın Bolu, Düzce, Bartın, Kastamonu, Zonguldak, Karabük ve Sinop illerinde bulunan şubelerinde görev yapan banka çalışanlarının ekoturizm algı ve tutumlarının değerlendirilmesini hedeflemektedir. Çalışma özellikle kent merkezinde,stresli meslek gruplarında çalışan ve genel olarak hareketsiz bir yaşam süren bireylerin fiziksel, ruhsal ve mental sağlıklarına olumlu etki edecek, çevresel duyarlılıklarını arttıracak ekoturizm ve rekreasyon aktivitelerine katılım konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Çalışma kapsamında Batı Karadeniz Bölgesinde, benzer nüfus yoğunluğuna ve benzer yaşam koşullarına sahip Düzce, Bolu, Bartın, Kastamonu, Sinop, Zonguldak, Karabük illerinde, belirlenen özel bir bankanın tüm çalışan personeline anket uygulanmıştır. Çalışma alanı olarak sadece Batı Karadeniz bölgesinin seçilmesinin nedeni alanın ekoturizm değerlerinin daha önce yapılan çalışmalarda belirlenmiş olmasıdır (Türker ve Çetinkaya 2009; Türker 2013; Dönmez ve diğ. 2015; Gültekin ve diğ. 2018). Şekil 1'de Batı Karadeniz Bölgesi ve anket çalışmasının yapıldığı iller gösterilmektedir.

Şekil 1. *Batı karadeniz Bölgesi'nde yer alan iller (Google Earth, 2021)*

Türker (2013) tarafından yapılan çalışmada Bolu, Düzce, Bartın, Karabük, Kastamonu, Zonguldak ve Sinop illerinin bulunduğu ve yaklaşık 40.000 km²'lik bir yer kaplayan Batı Karadeniz bölgesinde ekoturizm amaçlı kullanılabilecek 370 adet mağara, göl, anıt ağaç, yayla, kanyon vb. doğal kaynak bulunmaktadır.

2.2. Yöntem

Çalışmanın yönteminde anket tekniği kullanılmıştır. Özel bir bankanın Batı Karadeniz Bölgesinde hizmet veren 8 farklı şubesinde farklı pozisyonlarda görev yapan toplamda 92 banka çalışanının ekoturizm algı ve tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Tam sayım metodu uygulanarak tüm evrene ulaşmak hedeflenmiş, toplamda 73 geçerli anket sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan anketin oluşturulmasında Gültekin ve diğ. (2013), Gültekin ve diğ. (2014), Gültekin ve Gültekin (2017), Gültekin ve diğ. (2018), Gündüz ve Dönmez (2018), Karacaoğlu ve Birdir (2018), Uysal (2018), Karadağ ve diğ.(2019a) Karadağ ve diğ. (2019b) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Banka personelinin ekoturizm algı ve tutumlarının değerlendirilmesine yönelik anket formu 2 bölümden

oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri, çalışma süreleri, ekoturizm kavramı hakkındaki bilgileri, ekoturizm aktivitelerine katılım sıklıkları, aktivite tercihleri, iş stresine etki durumu olup olmadığı vb. sorular çoktan seçmeli olarak sorulmuştur. Anketin ikinci bölümde ise 5'li likert ölçeği kullanılarak kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum aralığında, ekoturizm algı ve tutumlarına yönelik sorular yer almaktadır. Ayrıca yaşadıkları yörede bulunana ekoturizm kaynakları hakkında bilgilerini ve bu alanları kullanma durumlarını ölçmeye yönelik sorular da ankette yer almaktadır. Anketin uygulanabilmesi için, Düzce Üniversitesi bilimsel araştırma ve etik kuruluna başvurulmuş, anketin uygulandığı özel bankanın bölge müdürlüğü ve şube müdürlüklerinden izinler alınmıştır.

Anket çalışması google form aracılığı ile 2021 yılı mart-ekim ayları arasında online olarak uygulanmıştır. 5 farklı zamanda (yaklaşık 1.5 aylık aralar ile) anketin doldurulması konusunda hatırlatmalar yapılarak tüm evrenin %77'sine ulaşılmıştır. Sekeran (1992), Altunışık ve diğ. (2005) ve Altunışık ve diğ.(2014) tarafından belirtildiği üzere, belli evrenler için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü tablosunda ifade edildiği hali ile evren büyüklüğünün 90 birey olduğu bir çalışma için örneklem büyüklüğünün 73 bireyden oluşması kabul edilebilir düzeydedir. Örneklem büyüklüğü bu çalışma için eldeki olanaklar ve araştırmanın amacı doğrultusunda yeterli kabul edilmektedir.

Elde edilen verilerin analizi için IBM Statistics SPSS 22.0 paket programı kullanılarak betimleyici istatistik analizleri uygulanmıştır. Sıklık ve yüzde analizleri, ortalama ve çapraz tablo analizleri ile veriler yorumlanmıştır. Bu kapsamda, araştırmaya katılan personelin cinsiyet, yaş, medeni durum, çalıştığı il, ekoturizm kaynağına yakınlığı, ekoturizm faaliyetlerine katılma sıklığı, çevresel sorumluluk ve bilinç düzeyi ve serbest zamanı değerlendirme alışkanlıkları, kitle turizm ve ekoturizm tercihlerine yönelik sorular sorularak ekoturizm algı ve tutumlarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bulgular bölümünde, Batı Karadeniz Bölgesinde belirlenen özel bankanın çalışanlarına uygulanan ekoturizm algı ve tutum belirleme anketi sonuçlarını istatistiki olarak açıklayabilmek amacı ile IBM SPSS Statistics 22 paket programında yapılan çözümlemelere yer verilmiştir. Ankete katılan banka çalışanlarının sosyodemografik özelliklerine ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Çizelge 1'de belirtilmektedir.

Çizelge 1'de belirtildiği üzere ankete katılanların %52,1'i kadın, %47.9'u erkektir. Yaş açısından değerlendirildiğinde %79,5'i 18-35 yaş aralığında, %20,5'i 36-45 yaş aralığındadır. Katılımcıların %26'sı ön lisans mezunu %74'ü lisans mezunudur. Medeni durum açısından değerlendiril-

diğinde %57,5'i evli %42,5'i bekardır. Katılımcıların çocuk sahibi olma durumlarına göre ise %42,5'i çocuk sahibi, %57,5'i çocuk sahibi değildir. Ankete en fazla katılım %21.9 ile Düzce'den gerçekleşmiştir. Sadece Düzce ilinde seçilen özel bankanın 2 şubesi bulunduğundan dolayı en fazla katılım Düzce'den gerçekleşmiştir. Ankete katılanların % 41.1'i 0-5 yıl arası bankacılık yapmaktadır. %34.2'si 6-10 yıldır, % 13.7'si 11-15 yıldır, % 5.5'i 16-20 yıldır, %5.5'i 21+ yıldır bankacılık mesleği ile uğraşmaktadır. Ankete katılanların %60,3'ü ekoturizm kavramını bilmektedir, %39.7'si ise ekoturizm kavramını bilmemektedir.Banka personelinin %46,6'sı daha önce ekoturizm faaliyetlerine katıldığını %37'si katılmadığını % 16.4'ü ise bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir.

Çizelge 1. *Ankete katılanların sosyo-demografik özellikleri*

Demografik Özellikler		**Sayı**	**Yüzde**
Cinsiyet	Kadın	38	52,1
	Erkek	35	47,9
	Toplam	73	100
Yaş	18-35	58	79,5
	36-45	15	20,5
	Toplam	73	100
Eğitim	Ön Lisans	19	26,0
	Lisans	54	74,0
	Toplam	73	100
Medeni Durum	Evli	42	57,5
	Bekar	31	42,5
	Toplam	73	100
Çocuğu var/yok	Var	31	42,5
	Yok	42	57,5
	Toplam	73	100
Yaşadığı Şehir	Bolu	7	9,6
	Bartın	8	11,0
	Düzce	16	21,9
	Zonguldak	8	11,0
	Karabük	9	12,3
	Kastamonu	14	19,2
	Sinop	11	15,1
	Toplam	73	100
Kaç Yıldır Bankacılık Yapıyor	0-5 yıl	30	41,1
	6-10 yıl	25	34,2
	11-15 yıl	10	13,7
	16-20 yıl	4	5,5
	21+ yıl	4	5,5
	Toplam	73	100
Aylık Geliri	Asgari ücret	30	41,1
	Asgari ücret-5000TL	25	34,2
	5001-7000TL	10	13,7
	7001-10000TL	4	5,5
	10000TL üzeri	4	5,5
	Toplam	73	100
Ekoturizm kavramını bilme durumu	Evet	44	60,3
	Hayır	29	39,7
	Toplam	73	100

Ekoturizm faaliyetine daha önce katılma durumu	Evet	34	46,6
	Hayır	27	37,0
	Fikrim yok	12	16,4
	Toplam	73	100

Ankete katılan banka çalışanlarının ekoturizm aktivitesi için tercih ettikleri ekoturizm destinasyon türü, aktivite türü, ekoturizmin tanımı ve ekoturizmin iş stresini azalmaya katkılarına yönelik sıklık ve yüzde analizleri çizelge 2'de belirtilmektedir.

Çizelge 2 incelendiğinde %30.1 ile en fazla tercih edilen ekoturizm destinasyon türünün orman alanları olduğu, %27.4 ile korunan alanlar %23,3'ünün köy %8.2'sinin deniz ve göl kıyısı %4.1'inin dağ alanları %6.8 'inin yayla alanları olduğu görülmektedir. En çok tercih edilen ekoturizm aktivitesi %35.6 ile doğa yürüşüdür. % 32.9 ile doğada piknik ve %19.2 ile kampçılık aktiviteleri en çok tercih edilen diğer aktivitelerdir.Katılımcıların % 38.4'ü yılda 1 kez ekoturizm aktivitesine katılmaktadır. Buna karşın %2.7'si haftada 1 kez katıldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %61.6'sı ekoturizmi doğa dostu turizm olarak nitelendirmektedirler. Ekoturizmin iş stresini azaltmaya yardımcı olup olmadığı konusunda ise katılımcıların % 46.6'sı evet % 37'si belki ve %12'si hayır yanıtını vermişlerdir. Farmer ve diğ. (1988) , Saxena ve diğ., (2005) tarafından belirtildiği üzere fiziksel hareketsizlik depresyon için bir risk faktörü oluşturmaktadır (Gültekin ve diğ. 2018). Kaplan (1995), ağaçlar, yeşil araziler ya da bir su varlığının bireylerin zihinsel yorgunluğundan kurtulmalarını sağladığını belirtmektedir. Ankete katılan banka çalışanları bu durum ile benzer davranış özelliği göstererek ekoturizm faaliyetlerinin stresi azalttığını düşünmektedirler.

Çizelge 2. *Ekoturizm destinasyon türü, aktivite türü tanımı ve iş motivasyonu yargılarına yönelik sıklık ve yüzde analizleri*

Yargı		**Sayı**	**Yüzde**
Ekoturizm destinasyon türü	Orman	22	30,1
	Korunan alan	20	27,4
	Köy	17	23,3
	Deniz/Göl	6	8,2
	Dağ	3	4,1
	Yayla	5	6,8
	Toplam	73	100
Ekoturizm aktivitesi	Doğa yürüyüşü	26	35,6
	Kampçılık	14	19,2
	Yaylacılık	2	2,7
	Bisiklet	1	1,4
	Balık tutmak	3	4,1
	Doğada piknik	24	32,9
	Foto safari	3	4,1
	Toplam	73	100

Hangi sıklıkta ekoturizm aktivitelerine katıldıkları	Yılda 1 kez	28	38,4
	6 ayda 1 kez	11	15,1
	3 ayda 1 kez	16	21,9
	Ayda 1 kez	8	11,0
	Ayda 2 kez	8	11,0
	Haftada 1 kez	2	2,7
	Toplam	73	100
Ekoturizm kavramının ne ifade ettiği	Doğa dostu turizm	45	61,6
	Kültür-tarih turizmi	13	17,8
	Kırsal yaşam turizmi	11	15,1
	Ekonomik turizm	4	5,5
	Toplam	73	100
Ekoturizm iş stresinizi azaltmaya yardımcı olur mu	Evet	34	46,6
	Belki	27	37,0
	Hayır	12	16,4
	Toplam	73	100

Ankete katılanların ekoturizm algı ve tutumlarına yönelik verilen yargıların değerlendirilmesinde ortalama analizi uygulanmıştır. Verilen yargıların ortalama değerleri ve standart sapmaları Çizelge 3'te belirtilmektedir. Belirtilen ifadelerin değerlendirilmesinde "5'li Likert Ölçeği" kullanılmıştır.

"1: kesinlikle katılmıyorum" ile "5: kesinlikle katılıyorum" aralığında düzenlenerek katılımcılar açısından ekoturizm algısı ve tutumu saptanmaya çalışılmıştır.

Çizelge 3. *Banka çalışanlarının ekoturizm algı ve tutumunun değerlendirilmesi*

No	**Yargı**	**Ortalama**	**Standart Sapma**
1	Ekoturizm faaliyetleri, stresten uzaklaşmayı sağlamaktadır	4,5205	,88364
2	Ekoturizm faaliyetleri, doğanın korunmasına destek olmaktadır	3,9178	1,37187
3	Sosyalleşmek için ekoturizm faaliyetlerine katılmak isterim.	4,4384	1,09273
4	Eğlence için ekoturizm faaliyetlerine katılmak isterim.	4,4384	,81626
5	Dinlenmek için ekoturizm faaliyetlerine katılmak isterim.	4,4247	,81510
6	Aile bağlarını güçlendirmek için ekoturizm faaliyetlerine katılmak isterim.	4,0822	1,17560
7	Genellikle iş arkadaşlarımla ekoturizm faaliyetlerine katılmak isterim.	3,7945	1,37395
8	Günübirlik faaliyetler olarak doğa aktivitelerine katılmayı tercih ederim.	4,2603	,92837
9	Yaz dönemi yıllık iznimi ekoturizm aktiviteleri ile geçirmeyi tercih ederim.	3,5753	1,02629
10	Yaz dönemi yıllık iznimi aile evinde/memlekette geçirmeyi tercih ederim.	3,1370	1,43677

11	Yaz dönemi yıllık iznimi deniz turizmi ile geçirmeyi tercih ederim.	4,3973	,87781
12	Kış dönemi yıllık iznimi ekoturizm aktiviteleri ile geçirmeyi tercih ederim.	3,4521	1,15519
13	Covid-19 Pandemisi sonrasında doğada vakit geçirmeye daha çok ihtiyaç duymaya başladım.	4,5753	,70549
14	Covid-19 Pandemisi sonrasında doğada izole tatili tercih ederim.	4,2055	,83265
15	Ekoturizm faaliyetlerine yönelik tatil yapmak için daha fazla bütçe ayırabilirim.	4,1507	,79357
16	Ekoturizm faaliyetlerinin deniz turizm aktivitelerinden ekonomik olarak daha hesaplı olmasını beklerim.	4,4110	,59711
17	Ekoturizm faaliyetlerine katılarak haftanın yorgunluğunu atabileceğimi düşünüyorum.	4,5753	,59902
18	Ekoturizm faaliyetlerine katılmak iş stresi ve yorgunluğumu atmam konusunda etkili değildir.	2,7945	1,66632
19	Ekoturizm faaliyetlerine katılmak için yaşadığım yere yakın yöreleri ziyaret etmeyi tercih ederim.	4,2877	,82461
20	Ekoturizm faaliyetlerine katılmak için çok uzak yörelere de seyahat edebilirim.	3,7945	,99943
21	Yaşadığım şehirde ekoturizm yapılan Milli park, Tabiatı Koruma Alanı vb. korunan alanlar vardır.	4,2466	,74126
22	Yaşadığım şehir ekoturizmin yanında diğer turizm çeşitleri bakımdan da yeterli potansiyele sahiptir.	3,5890	,96947
23	Yaşadığım şehirde ekoturizm açısından çadırlı kamp alanları yeterlidir.	3,6027	,70198
24	Ekoturizm faaliyeti olarak glampingi de (lüks çadır turizmi) yaşadığım şehirde görmek isterim.	4,1233	,83242
25	Yaşadığım şehirde doğa yürüyüşü parkurları yeterlidir.	3,1918	1,19789
26	Yaşadığım şehirde doğa yürüyüşü rahat ve güvenli şekilde yapılmaktadır.	3,6027	1,18720
27	Yaşadığım şehirde ekoturizm faaliyetleri artırılmalıdır.	4,1233	,95663
28	Yaşadığım şehirde ekoturizm olanaklarına ulaşım kısıtlıdır.	3,8767	,76277
29	Yaşadığım şehirde ekoturizm alanları (mesire yerleri, korunan alanlar vb.) bakımlıdır.	3,3151	1,06558
30	Yaşadığım şehirde ekoturizm alanlarında ateşli pikniğin yasaklanmasını desteklerim.	3,5616	1,48124
31	Yaşadığım şehirde covid-19 pandemisi sonrasında yaz aylarında piknik aktivitelerine katılım azaldı.	3,1644	1,33348
32	Yaşadığım şehirde ekoturizm reklam ve tanıtımı yeterlidir.	2,7945	1,38402

Çizelge 3 incelendiğinde, verilen yargıların ortalama ve standart sapma değerleri doğrultusunda veriler yorumlandığında; Batı Karadeniz Bölgesinde banka çalışanlarının stresten uzaklaşmak, eğlenmek, sosyalleşmek, dinlenmek ve aile bağlarını güçlendirmek amaçları ile ekoturizm aktivitelerine katıldıkları görülmektedir. Genellikle günübirlik faaliyetlere katılım gösterdikleri özellikle COVİD-19 salgını sonrasında doğada vakit geçirmeye daha fazla ihtiyaç duydukları ve izole tatili tercih ettikleri söylenebilmektedir. Buna karşın yaz aylarında deniz tatilini de tercih etmek-

tedirler ve ekoturizm faaliyetlerine katılımın deniz-güneş-kum tatilinden daha hesaplı bir tatil olmasını beklemektedirler.

Ekoturizm faaliyetlerine katılım ile haftanın yorgunluğunu atabileceklerini ve yaşadıkları yöreye yakın ekoturizm destinasyonlarını ziyaret edebileceklerini belirtmektedirler. Ankete katılan banka personelleri yaşadıkları yörenin sahip olduğu ekoturizm kaynakları ve korunan alanları hakkında bilgi sahibidirler. Bir ekoturizm faaliyeti olarak glampingin de yaşadıkları yöre de yapılmasını istemektedirler. Genel olarak yaşadıkları yöre de ekoturizm faaliyetlerinin arttırılmasını istemektedirler ve yaşadıkları şehir de yapılan ekoturizm tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini yetersiz bulmaktadırlar. Ekoturizm alanlarında ateşli pikniğin yasaklanması, ekoturizm alanlarının bakımlılık derecesi, ulaşım durumu, ekoturizm alanlarının yeterli ve güvenli olma durumları konularında ise kararsız kalmışlardır.

Çizelge 4'te katılımcıların cinsiyetleri ile katıldıkları ekoturizm aktivitesine ilişkin çapraz tablo yer almaktadır.

Çizelge 4 *Cinsiyet ve katılım gösterilen ekoturizm aktivitesi ilişkisi*

	Yapılan Aktiviteler						
Cinsiyet	Doğa Yüyüyüşü	Kamp	Yaylacılık	Bisiklet	Balık tutmak	Piknik	Foto safari
Kadın	15	5	1	1	0	13	1
Erkek	11	9	1	0	3	11	2
Toplam	26	14	2	1	3	24	3

Çizelge 4 incelendiğinde balık turma aktivitesine sadece erkeklerin katıldığı, kampçılık faaliyetlerini çoğunlukla erkek katılımcıların tercih ettikleri, doğada piknik aktivitesine, doğa yürüyüşüne ve yaylacılık faaliyetlerine cinsiyet açısından benzer oranlarda katılım gösterildiği görülmektedir.

Çizelge 5'te ankete katılan banka personelinin yaşadıkları şehir ve tercih ettikleri ekoturizm destinasyon türü açısından istatistiki ilişkiyi açıklamak için çapraz tablo analizi sonuçları verilmektedir.

Çizelge 5. *Personelin yaşadığı şehir ve tercih ettiği ekoturizm destinasyonu ilişkisi*

Şehir	**Ekoturizm Destinasyon Türü**						Toplam
	Orman	Korunan alan	Köy	Deniz/ Göl	Dağ	Yayla	
Bolu	3	2	1	1	0	0	7
Bartın	2	4	1	1	0	0	8
Düzce	6	4	6	0	0	0	16
Zonguldak	3	3	1	1	0	0	8
Karabük	2	2	0	2	2	1	9
Kastamonu	3	4	7	0	0	0	14
Sinop	3	1	1	1	1	4	11
Toplam	22	20	17	6	3	5	73

Ankete katılan banka personelinin yaşadığı şehir ve tercih ettikleri ekotrizm destinasyonu açısından değerlendirildiğinde Düzce'de yaşayanların köy, orman ve korunan alanlarda ekoturizm aktivitelerine katılmayı tercih ettikleri, Bartın'da yaşayanların en fazla korunan alanlarda ekoturizm faaliyetlerine katılmayı tercih ettikleri, Bolu'da yaşayanların orman, korunan alan, köy ve göl ekoturizm destinasyonlarını tercih ettikleri, Zonguldak ta yaşayanların orman, korunan alan, köy ve deniz destinasyonlarını tercih ettikleri, Kastamonu'da yaşayanların en fazla köy destinasyonunu tercih ettikleri, Sinop'ta yaşayanların en fazla yayla ve orman destinasyonları olmak üzere tüm destinasyon türlerini tercih ettikleri, Karabük'te yaşayanların ise köy destinasyonu haricinde kalan diğer tüm ekoturizm destinasyonlarını tercih ettikleri görülmektedir. Türker (2013) tarafından Batı Karadeniz ekoturizm kaynakları ve kaynak türleri ile ilgili yapılan çalışmada incelendiğinde ankete katılan banka çalışanlarının tercih ettikleri ekoturizm destinasyon türünün yaşadıkları yöreler de bulunan ekoturizm kaynaklarını bildikleri ve ziyaret ettiklerini göstermektedir. Rekreasyonel potansiyel belirleme çalışmalarında kaynakların yakınlığı ve ulaşılabilirliği önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir (Gülez 1990; Akten 2003; Yılmaz ve diğ. 2009; Sandal ve Karademir 2013) Ankete katılanların yaşadıkları yörenin ekoturizm olanaklarını bilmeleri ve günübirlik kullanımı tercih etmeleri bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

Uygulanan anketler kapsamında elde edilen verilerin analizleri yapıldığında Batı Karadeniz Bölgesi'nde belirlenen özel banka çalışanlarından ankete katılanların iş stresinin olumsuz etkisini azaltmak için doğada fiziksel aktivite yapma isteğinin yüksek olduğu, boş zaman kullanımı olarak doğada ekoturizm faaliyetlerine katılmanın iş motivasyonlarına olumlu etkisinin olduğunu düşündükleri, yaşadıkları yörede ekoturizm aktivitelerinin çeşitlendirilmesi ve etkinliklerin arttırılmasını istedikleri söylenebilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Batı Karadeniz Bölgesi'nde özel bir bankanın çalışanlarına uygulanan anket çalışmasının en önemli sonuçları; toplumun yüksek öğrenim düzeyine sahip, stresli ve yoğun iş temposu bulunan bireyleri olan bankacıların ekoturizm kavramı konusunda bilgi sahibi oldukları ve ekoturizm faaliyetlerine katılım gösterdikleridir. Yaşadıkları yörenin ekoturizm kaynakları konusunda bilgi sahibidirler. Ekoturizm kaynaklarına ulaşım, kaynakların bakımlılık durumları ve aktivite çeşitliliği konularında iyileşme ve olanakların arttırılması önerileri bulunmaktadır. Banka personelinin en fazla katıldıkları aktiviteler, literatürde daha önce yapılan çalışmalar ile benzerlik göstererek doğa yürüyüşü, piknik ve kampçılık aktiviteleri olarak sıralanmaktadır. Buna karşın az sayıda da olsa doğa da bisiklete binmek, yayla turizmi ve foto safari etkinliklerine de katılanlar bulunmaktadır. Ekoturizm faaliyetlerine aileleri ile katılmaktadırlar. Tercih ettikleri ekoturizm destinasyon türü yaşadıkları yöreye yakın, günübirlik erişim olanağı bulunan ve yörede öne çıkan özellikler ile uyum göstermektedir. Örneğin Düzce'de yaşayan banka personeli, orman ve köy destinasyonlarını tercih ederken, Bolu'da yaşayan banka personeli göl ve orman, Zonguldak ve Sinop illerinde yaşayan banka personelinin bu destinasyonlara ek olarak deniz kıyısı destinasyonlarını da tercih ettikleri görülmektedir. Ankete katılan banka çalışanları ekoturizm aktivitelerine katılımın iş stresini azaltmaya yardımcı olduğunu düşünmektedirler.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda, banka çalışanlarının sadece aileleri ile değil, iş arkadaşları ile de kendilerini iyi hissetmelerini sağlayacak açıkhava da ekoturizm ve rekreasyon faaliyetlerine katılımları desteklenmeli, özel işletmeler çalışanlarının iş stresini azaltmaya yardımcı olan bu etkinliklere katılıma yönlendirecek organizasyonlar düzenlemelidir. Kentlerde yoğun iş stresine maruz kalan, hareketsiz yaşam süren günümüz özel sektör çalışanları, ekoturizm ve rekreatif faaliyetlere katılıma teşvik edilmeli, doğada fiziksel hareketliliklerini arttırmaya yönelik bilinç ve farkındalık oluşturulmalı, faaliyetlerin yaşam kalitesine ve bireylerin gerek fiziki gerekse ruhsal sağlıklarına etkileri konusunda rehberlik çalışmaları yapılmalıdır.

Sadece banka çalışanları veya özel sektör çalışanları için değil, başta iş stresi ve iş yükü fazla olan tüm meslek grupları ile beraber, toplumun genelinin rekreasyonel ve ekoturizm faaliyetleri ile fiziksel aktivitelere katılımları teşvik edilmelidir. Bilhassa çocukluk dönemlerinde bireylerin ilgilerini yeşil alanlarda açık havada aktivitelere katılıma yönlendirmek, gerek aile içerisinde gerekse örgün öğretim sürecinde doğa deneyimleri yaşama fırsatlarını arttırmak yalnızca fiziksel gelişimlerini değil, ruhsal ve mental gelişimlerini de olumlu etkileyerek, çevreye duyarlı bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmadan sonra planlanacak yeni çalışmalarda, bireylerin doğada ekoturizm deneyimini yaşadıktan sonraki çalışma performanslarına yönelik değerlendirmeler yapılması, ekoturizm faaliyetleri sırasında stresli meslek grubu çalışanlarının davranışlarının gözlemlenmesi ve doğal kaynakların korunması konusunda hassasiyet düzeylerinin ölçülmesi, ekoturizm ve doğada açıkhava rekreasyon faaliyetlerine katılıma destek veren şirketler ile katılıma destek vermeyen şirketler arasında çalışanların iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması üzerine araştırmalar yapılması önerilmektedir. Çalışma bölgesel düzeyde ve aynı bankanın farklı şubeleri ile sınırlandırılmıştır. Daha sonraki çalışamaların ulusal ve uluslararası nitelikte karşılaştırmaları içermesi çalışma kapsamında getirilen bir diğer öneridir.

5. KAYNAKLAR

Akten, M. (2003). "Isparta İlindeki Bazı Rekreasyon Alanlarının Mevcut Potansiyellerinin Belirlenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,Seri: A, 2: 115-132.

Altunışık R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S., Yıldırım, E. (2005). Sosyal Bilimlere Araştırma Yöntemleri, (4. Baskı) Sakarya Kitapevi, Sakarya.

Altunışık R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S., Yıldırım, E. (2017). Sosyal Bilimlere Araştırma Yöntemleri, (9. Baskı) Sakarya Kitapevi, Sakarya.

Çetinkaya,G.(2015). Şirket Çalışanlarını Sportif Rekreasyonel Faaliyetlere Katılmaya Motive Eden Unsurların İncelenmesi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü,Doktora Tezi, İstanbul.

Dönmez, Y., Gökyer, E., Aşkın, F.K. (2015). R'WOT Analizi ile Safranbolu Yörük Köyü ve Yakın Çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Number: 5 , 70-83 . DOI: 10.14230/joiss89.

Google Earth 2021, Explore Google Earth.https://earth.google.com Erişim tarihi: 12.12.2021.

Gül, T. (2020). İşgörenlerin İş, Yaşam Doyumu ve Rekreatif Faaliyete Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algılarının İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Ekim 2020.

Gülez, S. (1990). "Ormaniçi Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesi İçin Bir Değerlendirme Yöntemi", İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi, Seri A, 40(2) : 132-147.

Gültekin, P., Gültekin, Y. S., Uzun, O. & Gök, H. (2018). Katılımcı ekoturizm planlamasında yapısal eşitlik modellemesi ile paydaş analizi: Batı Karadeniz Bölgesi örneği. Journal of Forestry, 14 (2), 33-56.

Gültekin, P., Gültekin, Y.S. (2017). Gençlerin Ekoturizm Aktivitelerine Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Düzce Üniversitesi Öğrencileri Örneği, 1 st International Sustainable Tourism Congress / November 23-25, 2017 / Kastamonu-Turkey.

Gültekin, Y.S., Gültekin, P., Uzun, O., & Gök, H. (2017). Use of Structural Equation Modeling in Ecotourism: A Model Proposal. Periodicals of Engineering and Natural Sciences, 5(2).

Gültekin P., Gültekin Y.S., & Uzun O. (2016).Stakeholder Analysis and Stakeholder Governance in Participatory Ecotourism Planning for Turkey. 1. International Osmaneli Social Science Congress, Bilecik.

Gültekin P., Gültekin Y.S., & Uzun, O. (2014). The Relationship between local people and ecotourism in Participatory Planning: Example of Düzce

Aydınpınar Village. Uluslararası Odundışı Orman Ürünleri Sempozyumu, Kahramanmaraş.

Gültekin, P., Gültekin, Y.S., Uzun, O. (2015). Ekoturizmde Çatışma Yönetiminin Düzce Uğursuyu ve Aksu Havzaları Örneğinde İrdelenmesi. IV. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi, 15-17 Ekim 2015, Trabzon.

Gültekin, P., Gültekin, Y.S., & Uzun, O. (2013). Düzce Uğursuyu ve Aksu Havzalarında Katılımcı Ekoturizm Algı Ölçeğinin Geliştirilmesi. Peyzaj Mimarlığı V. Kongresi, 14-17 Kasım, 904-921, Adana.

Gültekin, P., Kaya, S., Müderrisoğlu, H., (2013). Düzce Üniversitesi Akademik Personelinin Rekreatif Tercihlerinin Belirlenmesi, II. Rekreasyon Araştırma Kongresi 31 Ekim – 03 Kasım 2013, Kuşadası, Aydın.

Gültekin, P., Özdede, S., Korkut, C., Esentürk, A., Gül, H., Topçu, K. (2018). Rekreasyonel Aktivitelere Katılımın Mental Sağlığa Etkilerinin Değerlendirilmesi: Düzce Kenti Örneği. Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi 2018, 1:1, 26-41.

Gültekin, YS., Gültekin, P. (2019). Measuring The Effects Of Outdoor Recreation Activities In Forest Areas On Children And Family Relations: A Case Study Of Duzce. International Institute of Social and Economic Sciences,August 2019 Dubrovnik.

Gündüz,B., Dönmez, Y. (2018). Üniversite Çalışanlarının Ekoturizm Algısı. Bartın Orman Fakultesi Dergisi,20 (2): 152-162.

Kaplan, S.(1995). The restorative benefits of nature—toward an integrative framework. Journal of Environmental Psychology 15 (3): s. 169–82.

Karacaoğlu, S.,Birdir, K. (2018). Sosyo-Demografik ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Yerel Halkın Toplum Temelli Turizm Gelişimine İlişkin Algı, Tutum ve Desteği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 55.

Karadağ, A., Gültekin, Y.S., Mutlu, S.(2019). Açık ve Yeşil Alanların Konut Seçimine Etkisinin Belirlenmesi Temelinde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7 (2019) 223-238.

Karadağ, A.A., Gültekin, Y.S.,Mutlu, S (2019) "Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Konut Seçimi Ölçeğinin Geliştirilmesi", Düzce Ormancılık Dergisi, 15(2), 78-95.

MacKenzie, B. (2004). Ecotourism: it's good for your health, WIT Transactions on Ecology and the Environment, 76.

Mohd Noh, A. N., Razzaq, A. R. A., Mustafa, M. Z., Nordin, M. N., Ibrahim, B. (2020). Sustainable Community Based Ecotourism Developement--Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology 17 (9). ISSN 1567-214x

Saltık, Z., Akova, O. (2019). Yakın Açık Alan Rekreasyon Aktivitelerinin İyi Olma Hali, Psikolojik Dayanıklılık, Yenilenme Deneyimi, Yaşam Doyu-

mu ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri. Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi, 1(1), 1-20.

Sandal, E.K., Karademir, N.(2013). Kahramanmaraş İlindeki Günübirlik Rekreasyon Alanlarının Potansiyelinin Belirlenmesi ve Kullanımı İle İlgili Sorunlar. Türk Coğrafya Dergisi http://www.tcd.org.tr Sayı 60: 25-36, İstanbul.

Sekaran, U. (1992). Research Methods for Business: A Skill-Building Approach. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Steele, P. (1195). "Ecotourism: an economic analysis", Journal of Sustainable Tourism, 3(1), 29-44.

Taş, S. (2012). Trabzon ve Ekoturizm: Yerli Ziyaretçilerin Yöreyi Değerlendirmesine Yönelik Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Türker N., Çetinkaya A. (2009). Batı Karadeniz bölümü ekoturizm potansiyeli, Detay Yayıncılık.

Türker, N. (2013). Batı Karadenız Bölümü Ekoturizm Kaynaklarının Değerlendirilmesı ve Bir Ekoturizm Rotası Önerisi. The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 4(6), 1093–1128. https://doi.org/10.9761/JASSS886.

Torkildsen, G. (2005). Leisure And Recreation Management (5th Edition), London.

Uluslararası Ekoturizm Topluluğu -The International Ecotourism Society (TIES). 2021. What is Ecotourism? Washington, DC: TIES. http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism

Uysal, K. (2018). Kültürel Mirasın Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı Ve Tutumlarının Belirlenmesi: İznik Örneği. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Uzun, O., Gültekin, P., & Gültekin, Y. S. (2015). Assessment of participatory ecotourism planning and management using by different stages of basin scale. MACODESU 2015 Trabzon.

Wondirad, A., Tolkach, D., King, B. (2020). Stakeholder collaboration as a major factor for sustainable ecotourism development in developing countries, Tourism Management 78(2020).

Yılmaz, H., Karaşah, B. ve Erdoğan Yüksel, E. (2009), "Gülez Yöntemine Göre Kafkasör Kent Ormanının Rekreasyonel Potansiyelinin Değerlendirilmesi", Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 10(1):53-61.

Yılmaz, U. C. (2020). Ortaokul yöneticilerinin rekreasyon farkındalık algı düzeylerinin incelenmesi (Batman il örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.

Yurcu, B. (2017). Kamu ve özel sektör çalışanlarının rekreatif faaliyet katılımı sonucu sağlık algıları. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10 Sayı: 54.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Ekoturizm Anabilim Dalı'nda devam eden "Banka Çalışanlarının Ekoturizm Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Disiplinlerarası Ekoturizm Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Pınar GÜLTEKİN'e ve istatistiki analizlerde yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Selman GÜLTEKİN'e teşekkürlerimizi sunarız.

Bölüm 5

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYE: HAZIRLANIŞI, AKTÖRLERİ VE İÇERİĞİ

Sadık KOCABAŞ[1]

1 Öğr. Gör. Sadık Kocabaş, Bartın Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: skocabas@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9152-6769

1. Giriş

Sistem yaklaşımına göre belirli bir çevrede bulunan sistemler, çeşitli alt sistemlerden oluşur. Açık sistemler bu çevreden etkilenir ve bu çevreyi etkiler. Devletler de açık bir sistemdir. Bu sistem çeşitli alt sistemlerden oluşur. İşte devlet yönetimini etkileyen önemli alt sistemlerden biri de ülkede uygulanan hukuk sistemidir. Yine sosyal hayatı düzenleyen en önemli kurallardan birinin hukuk kuralları olduğu kabul edilir.

Devletlerin yapılarının yeniden dizaynı birden bire ortaya çıkmamıştır. Bu yapılanmada önemli yer tutan hukuki gelişmeler de aniden ortaya çıkmış değildir. Gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini, gerek Osmanlı'nın son dönemlerinin sosyolojisini, hukuk sistemini anlayabilmek için tarihsel arka plandan mutlaka faydalanmak gerekir. Söz konusu tarihsel arka planın en önemli gelişmelerinden biri de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Bu çerçevede 19. yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminin temel taşlarından olan, ülkenin ilk medeni kanunu sayılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi incelemek yerinde olacaktır.

Mecelle sözlük anlamı olarak, mecmua, kitap, dergi anlamına gelmektedir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ise adli hükümleri bir araya getiren bir kanundur. Bu özelliği ile Mecelle, belirli bir alanı başlıca düzenleyen kod kanun niteliğindedir. Bu çalışmada devlet yapılanmasına, toplumsal hayata, hukuk sistemine, Osmanlı sonrası farklı ülkelerin mevzuat sistemine etkisi olan bu temel taşın ortaya çıkış sebepleri, hazırlanışı, aktörleri ve içeriği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Ortaya Çıkış Sebepleri

Sanayi devrimi sonrası, özellikle de Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki ticaret ilişkileri artmıştı. Dış ticaretin artmasının doğal bir sonucu olarak yabancılar ile Müslümanlar arasında uyuşmazlıklar da artmıştı. Yabancılar, Şer'i mahkemelerde yargılanmak istemiyorlardı. Avrupalı devletler şer'i hukuk kuralları yerine yabancılara uygulanacak yeni hukuk kurallarının kanunlaştırılmasını istiyorlardı. Bu anlamda özellikle Fransa, İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği Avrupalı devletler, kendi kanunlarının tercüme edilip Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe girmesi için baskılarını artırmıştı. Neticede Tanzimat'tan sonra başta Fransa'dan olmak üzere batıdan bazı kanunlar iktibas edildi. Yine dış baskıyla birlikte nizamiye mahkemeleri kuruldu. Şer'i mahkemelerin dışında kurulan bu mahkemelerde yabancılara hangi kuralların uygulanacağına dair bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Bu mahkemelerde görev yapan hâkimler, hukuk bilgileri yetersiz olduğundan dava konusu uyuşmazlıkları çözebilmek için eski fıkıh kitaplarına bakmakta veya kimi vakit müftülere başvurmaktaydılar. Çünkü eskiden olduğu gibi bilgili hâkimler yetişmez olmuştu. Bu sebeplerle hâkimlere hüküm vermede yar-

dımcı olacak derli toplu ve kolay anlaşılır bir kanuna ihtiyaç vardı. Yine zamanın ilerlemesi ile birlikte sosyal, hukuki ve ekonomik alanda yaşanan değişmeler, yeni bir kanuna olan ihtiyacı artırmıştı (Aydın, 2003: 232; Dadaş, 2005: 18-19; Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 50-51; Esirgen, 2011: 34-35; Karahasanoğlu, 2011: 95-96; Esirgen, 2013: 170; Ellek, 2014: 137-139).

3. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Hazırlanışı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile birlikte kanunlaştırma faaliyetleri ve reform çalışmaları hız kazanmıştı. Özellikle kanunlaştırma çalışmalarında, tamamen başka bir ülkenin kanunun iktibasının mı yapılacağı yoksa Osmanlı'nın toplumsal, tarihi, dini, geleneksel yapısına uygun kanunların mı yapılacağı konusunda tartışmalar yaşanıyordu. Söz konusu tartışmalar Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanması öncesinde de yaşanmıştı. Bu başlık altında hem bu tartışmalara yer verilmiş hem de Mecelleyi hazırlama görevi ile oluşturulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ve bu kanuna en çok katkı sunan isim olan Ahmet Cevdet Paşa'ya değinilmiştir.

3.1. Yeni Kanun Yapımı Tartışmalarında Ortaya Çıkan İki Cephe

Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı yeni bir medeni kanuna ihtiyaç olduğu konusunda dönemin ileri gelenleri aynı fikri taşıyordu. Ancak yapılacak yeni kanun için izlenecek yöntem ve bu kanunun kaynağı konusunda fikir ayrılığı mevcuttu. Hazırlanacak kanunun niteliği konusunda iki farklı görüş vardı. Tanzimat ile birlikte çıkarılan yasalar çoğunlukla Fransa'dan alınmıştı. Bunun da etkisi ile dönemin en meşhur medeni kanunu olan Fransız Cod Civil'in aynen tercüme edilerek kanunlaştırılması fikrini savunan Mehmed Emin Ali Paşa, Mithat Paşa ve Kabuli Paşa gibi devlet adamları ilk cepheyi oluşturuyordu. Bu devlet adamları üzerinde devrin Fransız elçisi Mösyö De Bourée'nin etkisi oldukça fazlaydı. Bu çerçevede Ali Paşa, Said Paşa'yı Cod Civil'i Osmanlıcaya çevirmesi konusunda görevlendirmişti. Diğer cephede ise Ahmet Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüştü Paşa gibi şahsiyetler bulunuyordu. Bunlar ise Osmanlı'nın sosyal yapısına, toplumun duygularına, örflerine ve bünyesine uygun, Hanefi mezhebinin fıkıh kurallarına göre öz ve milli bir kanun yapılması fikrindeydiler. Bu fikri savunanlara göre Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, halkın bünyesi, tarihi Avrupa'ya benzemediğinden, Avrupa kanunlarından faydalanılabilirdi ama bunları aynen tercüme etmek devleti yıkmak demekti (Cevdet, 1991a: 62-63; Karal, 2003: 171-172; Mardin, 2011: 46-47).

Neticede bu iki farklı cephenin savundukları görüşlerin kurulacak özel bir komisyonda incelenmesi kararlaştırıldı. Uzun süren münakaşalardan sonra başını Ahmet Cevdet Paşa'nın çektiği, Hanefi mezhebinin fıkıh kurallarına göre yeni bir kanun yapılması görüşü kabul edildi. Bu

doğrultuda, söz konusu kanunu hazırlamak üzere bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti adı verilen komisyonun başına ise Ahmet Cevdet Paşa getirildi (Bozkurt, 1996: 161).

Mecelle Cemiyeti belirli günlerde toplanırdı. Bu toplantılarda yazılacak konular görüşülür, sonuçta içlerinden birisine yazma işi tevdi edilirdi. Karar kaleme alındıktan sonra maddeler tekrardan müzakere edilip onaylanırdı. Onaylanan bütün maddeler ise Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleminden geçerdi.

3.2. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti

Mecelleyi hazırlayan cemiyette Ahmet Cevdet Paşa'dan başka şu âlimler bulunuyordu (Mardin, 2011: 201-218; Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 52-54):

- **Ahmet Hilmi Efendi**: Kastamonuludur. Mecellenin bütün kitaplarının hazırlanışında bulunmuştur. İlim ve fazilet sahibidir ve fıkıhtaki bilgisi ile şöhret kazanmış bir şahsiyettir. Ahmet Cevdet Paşa Yanya valiliğinde iken Mecelle için hep Hilmi Efendi ile yazışmıştır. 1888'de vefat etmiştir.

- **Seyfeddin İsmail Efendi:** Harputlu olan Seyfeddin İsmail Efendi, Mecelle hazırlama çalışmalarının tamamında yer almıştır. Ahmet Cevdet Paşa ile ders arkadaşlığı yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın bulunmadığı zamanlarda Mecelle Cemiyeti başkanlığı yapmıştır. 1882'de vefat etmiştir.

- **Filibeli Halil Fevzi Efendi:** Mecellenin 1. 2. 5. 6. 7. Kitaplarında imzası vardır. Sultan Abdülmecid Han devrinde saray hocalığı yapmıştır. 1882 veya 1884 senesinde vefat etmiştir.

- **Şirvanizade Ahmet Hulusi Efendi:** 6. ve 8. kitaplar hariç Mecellenin bütün çalışmalarında bulunmuş, 13. kitabın hazırlanmasında ise büyük emeği geçmiştir. Sadrazam Şirvanizade Rüştü Paşa'nın erkek kardeşidir. 1889'da vefat etmiştir.

- **Kara Halil Efendi:** Mecellenin 7.-16. kitaplarında imzası vardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın da hocalarındandır. 2. Abdülhamid Han devrinin ilk, Osmanlı'nın 114. şeyhülislamı olan Halil Efendi, 1880'de vefat etmiştir.

- **Ahmet Halid Efendi:** Mecellenin 9 kitabının hazırlanmasında görev almıştır. 1882'de vefat etmiştir.

- **İbni Abidinzâde Alaaddin Efendi:** Hanefî mezhebinde fıkıh âlimlerinden Seyyid İbni Abidin Efendinin mahdumudur. 1868'de Mecelle Cemiyeti'ne dâhil oldu. Mecellenin ilk beş kitabının tedvinine katılmıştır. 1888'de vefat etmiştir.

- **Ömer Hilmi Efendi:** 1845'te doğmuştur. Son asrın fıkıh âlimlerindendir. Mecellenin son dört kitabının hazırlanmasında çok emeği geçmiştir.

- **Bağdatlı Muhammed Emin Efendi:** Meclis-i Âyan üyeliği de yapan Muhammed Emin Efendi, Mecellenin ilk 4 kitabının hazırlanmasında görev yapmıştır. 1891 senesinde vefat etmiştir.

- **Gerdankıranzâde Ömer Hulusi Efendi:** Mecellenin 5, 6, 7 ve 8. kitabının tedvininde görev yapmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Cemiyet başkanlığı görevinden uzaklaştırıldı dönemde, Cemiyete başkanlık yapmıştır. 1875'de vefat etmiştir.

- **Yunus Vehbi Efendi:** 1832 senesinde İstanbul'da 1832 senesinde tevellüt etmiştir. Kadı yetiştiren kurum olan Mekteb-i Nüvvâb müdürlüğünden Mecelle Cemiyetine tayin edilmiş, 1904 tarihinde vefat etmiştir.

- **Abdüssettâr Efendi:** Mekteb-i Hukuk'ta müderrislik yapan Abdüssettâr Efendi, aynı zamanda Mahkeme-i Temyiz üyeliği görevinde bulunmuştur. Mecellenin 14. ve 16. kitaplarının hazırlanmasında görev almıştır. Mekke kadısı iken 1887 senesinde vefat etmiştir.

- **Abdüllatif Şükrü Efendi:** Mecellenin 6., 7. ve 8. kitaplarının hazırlanmasında Cemiyette çalışmıştır.

- **İsa Ruhî Efendi:** Mecellenin 5. kitabının hazırlanmasında görev yapmıştır. 1881' de vefat etmiştir.

3.3. Ahmet Cevdet Paşa

1823'te Tuna eyaleti kasabalarından Lofça'da doğan Ahmet Efendinin babası Lofça'nın önde gelenlerinden Hacı İsmail Ağa, annesi Lofçalı Topuzoğlu ailesinden Ayşe Sümbül Hanımdır. Âyan kâtipliği ve kâhyalığı yapmış dedesi ise Hacı Ali Efendi'dir. Cevdet mahlası kendisine, İstanbul'da şair Süleyman Fehmi Efendi tarafından 20 yaşında iken verilmiştir. Dedesi Hacı Ali Efendi'nin teşviki ile eğitimine Lofça'da başlamış ve müftü Hâfız Ömer Efendi'den Arapça, fıkıh, nahiv, sarf, belagat ilimlerini öğrenmiştir. Halebi'nin Mültekâ kitabını okudu. Hafız Mehmet Efendi'den, mantık ve beyân eğitimi almıştır. Hafız Mehmet Efendi'den ders alırken müftü müsevvidliği görevinde bulunmuştur. Dedesi, Ahmet Efendi'yi ilmini daha da ilerletmesi amacıyla 16 yaşında İstanbul'a yollamıştır (Cevdet, 1991b: 3-5; Mardin, 2011: 7).

İstanbul'da Papasoğlu medresesinde kalıp Fatih Camiindeki derslere devam etmiş; devrin ünlü âlimleri, Birgivi Hoca Şâkir Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Müneccimbaşı Osman Sabit Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Hafız Seyyid Efendi, Miralay Nuri Bey, Kara Halil Efendi'den dersler almıştır. Murad Molla tekkesinde Farsça'yı öğrenmiş ve Mev-

lânâ'nın Mesnevi'sini bitirip icazet almıştır. Şair Süleyman Fehim Efendi'den de Şevket ve Örfi divanlarını okumuştur (Mardin, 2011: 15; Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 9-10).

23 yaşında İstanbul ruusunu alan Ahmet Cevdet Efendi, buna çok sevinmiştir. Çünkü küçük yaşlardan beri hayalini kurduğu, bu uğurda gecesini gündüzüne katarak çalıştığı müderris olma hakkını elde etmişti (Mardin, 2011: 18)

O yıllarda sadrazam Mustafa Reşid Paşa, yeni kanunların hazırlanması ile meşguldü. Bu hazırlıkları sürdürürken dini konularda bilgi almak üzere Şeyhülislamlık makamından açık fikirli, uyanık bir âlim talep etti. Şeyhülislamlık makamı bu talep üzerine Ahmet Cevdet Efendi'yi bu işle vazifelendirdi (Aliye, 1995: 31). Artık Cevdet Efendi, Reşid Paşa'nın yanında çalışmaya başlamış ve çoğu zaman geceleri de sadrazamın konağında geçirmişti. Reşid Paşa'nın çocuklarına da eğitim vermişti. Siyasi meselelerle yakından ilgilenmeye başlayan Cevdet Efendi, gizliden Fransızca öğrenmeye başladı (Mardin, 2011: 19; Aliye, 1995: 34).

1848 senesinde Eflak ve Boğdan'da çıkan karışıklık üzerine Bükreş'e giden Fuad Paşa'ya sadrazam Reşid Paşa'nın talimatını götürmeye görevlendirildi ve bir ay sonra İstanbul'a döndü. 1850 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığı ve Osmanlı Devleti'nin ilk öğretmen okulu olan Darulmuallimin müdürlüğüne tayin edildi. Amacı; eğitim ve kültürel alanda ihtiyaç duyulan çalışmaları gerçekleştirmek, Avrupa'daki ilmi eserleri ve yeni gelişmeleri takip etmek, yeni kurulacak olan yükseköğretim kurumları için kitap hazırlamak, gerekli kitapları telif veya tercüme ederek bilimin ülkede yaygınlaşmasını ve insanların istifade etmesini sağlamak olan Encümen-i Dâniş üyeliğine seçildi. 1852'de Mısır valisi Abbâs Paşa ile Mehmed Ali Paşa arasındaki sorunları çözmek maksadı ile Fuâd Paşa ile birlikte Mısır'a gitti. 1856'da görevi kanun hazırlamak olan Meclis-i Âli Tanzimat üyeliğine getirildi. 1861'de Rumeli'de teftişe çıkan sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya eşlik etti. Yine 1861'de Meclis-i Alî-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ile birleştirildi ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye ismini aldı. Görevi yasaları hazırlamak ve üst düzey memurları yargılamak olan bu meclisin nizamnamesini yazdı. Sonrasında İşkodra'da çıkan isyana son vermek üzere görevlendirildi ve kısa sürede isyanı bastırma başarısı gösterdi (Mardin, 2011: 30-33; Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 20-23).

1863 tarihinde Anadolu kazaskerliği rütbesini elde etti ve Bosna'nın denetlenmesi görevi kendisine tevdi edildi. İki yıldan az bir süre içerisinde Bosna'da yapılması gereken reformları başarıyla gerçekleştirdi. O dönemde Sultan Abdülaziz tarafından şeyhülislâmlığa getirilmek istendi ancak askeriyenin düzenlenmesi gibi önemli bir işle uğraştığından söz konusu

durum gerçekleşemedi. Daha sonra Kozan'a gönderilip orada da başarılı oldu. Neticede ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçirilip Paşa unvanını aldı ve Halep'e vali olarak gönderildi (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444).

1868'de Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye ikiye ayrıldı. Bunlardan biri Şûra'yı Devlet diğeri ise temyiz mahkemesi görevi yapacak olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ydi. Cevdet Paşa Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başına getirildi (Cevdet, 2010: 217).

1869'da Hanefi mezhebine göre milli bir medeni kanun hazırlamak üzere Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti kuruldu ve reisliğine Ahmet Cevdet Paşa getirildi. Mecelle Cemiyeti, Mecellenin ilk dört kitabını yayınladı. Her ne kadar Mecellenin her kitabı yayınlanmadan önce Şeyhülislam makamına gönderilip görüş alınsa bile Şeyhülislâm Kezûbi Hasan Fehmi Efendi, Mecelle Cemiyeti'nin Şeyhülislamlık makamında değil de Babıali bünyesine toplanmasını tasvip etmiyordu. Yine Fransız elçisinin de baskıları sonucu 1870'de 5. kitabın hazırlığı biterken Cevdet Paşa reislikten azledilerek Bursa valiliğine gönderildi. Ancak birkaç gün sonra bu vazifeden de alındı. Mecelleyi yazma işi Şeyhülislamlık makamına verilmişti. Cemiyetin başına Gerdankıran Ömer Hulusi Efendi getirildi. Cemiyet bitmek üzere olan 5. kitabı fazla bir değişiklik yapmadan kabul etti. Ancak Cevdet Paşa'nın zamansız azli sonucu tam tetkik edemediği bu kitabı, yeni Cemiyet de neredeyse aynen kabul edince rehin ile ilgili çok önemli bir hüküm unutulmuş oldu. Daha sonra unutulan bu hükmü Cevdet Paşa tekrar Cemiyete dönünce 10. kitaba koyacaktır (Mardin, 2011: 49-69).

Mecelle Cemiyeti, Ahmet Cevdet Paşa'nın yokluğunda 6. kitabı yazmıştı fakat bu kitap dil ve üslup bozukluğu, gereksiz tekrarlar, kullanılan garip ifadeler, bâb ve fasılların karmaşıklığı gibi nedenlerle çokça eleştirildi. Bunun üzerine Ahmet Cevdet Paşa yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığına ve Şûra'yı Devlet üyeliğine getirildi. Söz konusu kitap da toplatıldı (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 25).

1872'de Mecellenin 8. kitabı hazırlanırken Maraş valiliği ile görevlendirildi. 8 gün sonra tekrar Mecelle Cemiyeti'nin reisliği ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azası olarak merkeze alındı. Şeyhülislamlık makamına geçirilen Mecelle Cemiyeti de tekrar Babıâli'ye nakledildi. Aynı sene Cevdet Paşa tekrar Şûra'yı Devlet üyeliğine ve sonra da Evkaf Nazırlığına getirildi. 1874 senesinde Maarif Nâzırı oldu. Aynı yıl önce Şûra'yı Devlet reis muavinliğine hemen ardından da Yanya valiliğine tayin edildi. Böylece tekrar Mecelle Cemiyetinden uzaklaştırılmıştı. Ancak Cevdet Paşa, Cemiyetin yeni başkanı Ahmet Hilmi Efendi ile mektuplaşarak Mecelle ile ilgisini devam ettirmiştir. Yanya valiliğinden sonra tekrar Maarif Nâzırlığına oradan da tekrar Adliyye Nâzırlığına getirildi (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 26).

1876'da Bulgaristan'da ortaya çıkan isyanı bastırmak üzere Sofya ve Filibe'ye gönderildi. Buralarda başarılı olup tekrar merkeze döndüğünde sırasıyla Adliyye Nâzırlığı, Maarif Nâzırlığı görevlerinde bulundu. Aynı sene Mecelle Cemiyeti 16. kitabı da kabul ederek Mecelleyi tamamlamış oldu. 1887'de Suriye valiliğine tayin edildi ama henüz Şam'a gitmeden tekrar Maarif Nâzırı oldu. Daha sonra sırasıyla Adliyye Nâzırı, Dâhiliye Nâzırı ve Evkaf Nâzırı oldu. Sonrasında Başvekil (sadrazam) oldu ama 1878'de tekrar Suriye valiliğine gönderildi. Bir müddet sonra tekrar İstanbul'a çağrılarak Ticaret ve Ziraat Nâzırı yapıldı. Mecellenin uygulanması ile ilgili bazı kanunları hazırladı. Mecelle Cemiyeti lüzumu halinde tekrar toplanmak üzere 1888'de dağıtıldı. Cevdet Paşa Mekteb-i Hukuk'ta dersler verdi. 1882'de 4. kez Adliyye Nâzırlığından ayrıldı ve bir müddet resmi görevlerde bulunmadı. 1886'da 5. defa Adliyye Nâzırı oldu. 4 sene bu görevde kalan Ahmet Cevdet Paşa, sonrasında 1890'da Mecalis-i Aliye Memur Nâzırlığına getirildi (Mardin, 2011: 100-117).

Görüldüğü gibi Cevdet Paşa devlet kademesinde birçok farklı görevde bulunmuş, bazen merkezden uzaklaştırılmıştır. Merkezden uzaklaştırmalar Mecelle Cemiyetinin de çalışmalarına sekte vurmuştur. Bu da Mecellenin hazırlanması sürecinin hiç de kolay olmadığını, bu çalışmaya muhalif kişilerin bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Üç çocuk babası olan Cevdet Paşa, 1895 senesinde vefat etmiştir. Paşa hem büyük bir devlet adamı hem de tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve sosyologdur (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 30).

4.1. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin İçeriği

Fıkıh ilmi kendi içerisinde ibâdât, muamelat, münâkehat ve ukûbat olmak üzere dörde ayrılır. İbâdât namaz, oruç gibi ibadetlerle alakalı kurallar, münâkehat nikâh ile ortaya çıkan yani aile hukuku ile ilgili kurallar, ukûbat suç ve ceza hukuku ile ilgili kurallar, muâmelat da alışveriş, eşya hukuku, borçlar hukuku ile ilgili kurallardır. İşte Mecelle, fıkhın muâmelat kısmındaki Hanefi mezhebine ait fetvaları bir araya getirme gayesi güdüyordu. Yine Mecelle içerisinde muhakeme hukuku ile ilgili kurallar da bulunuyordu.

Mecelle, İslam hukukunu bilen Şer'i mahkeme hâkimleri için değil, bu konuda yetersiz olan Nizamiye mahkemesi hâkimleri için hazırlanmıştı. Bu sebeple aile hukuku ve miras hukuku ile ilgili kurallar Mecelle içerisine konmamıştı (Ellek, 2014: 145). Yine Mecellede arazi, vergi, ceza hukuku ile ilgili hükümler de bulunmaz. Çünkü bu konularda çıkarılmış farklı kanunlar vardır. Bu kanunlarda da Cevdet Paşa'nın önemli katkıları vardır (Gür, 1975: 13).

Mecellenin tamamı aynı anda yürürlüğe girmemiş, kitap kitap hazır-

lanıp Padişah'ın da iradesi alınarak yürürlüğe girmiştir. Tamamlanması sekiz sene sürmüştür (Ellek, 2014: 141). Mecellenin her kitabı hazırlandıkça gerekçe tutanağıyla Meclis-i Vükelâya gönderilir, Meclis-i Vükelâ da görüştükten sonra Padişah'a arz edilirdi. Padişah'ın iradesi de çıktıktan sonra yürürlüğe girerdi. Kitaplar, baplara, baplar da fasıllara ayrılmıştır. Giriş kısmı yani genel hükümler, iki makaleden oluşmaktadır. İlk makale, yani Mecellenin birinci maddesi, fıkıh ilminin tanım ve bölümleri hakkındadır. Devamındaki 99 madde ise ikinci makaleyi oluşturur. Söz konusu 99 madde evrensel hukuk kuralları denilebilecek temel ilkeler niteliğindedir. Mecellenin bu 100 maddelik giriş bölümünden sonra 16 kitabı vardır. Hepsi birlikte toplam 1851 maddeden oluşur. 16 Kitap şu şekildedir (Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 56-57; Karahasanoğlu, 2011: 103-104):

- **Kitâbü'l-Büyû:** Alışveriş ile ilgili hükümler. Bir giriş ve yedi bap (101-403. Maddeler)
- **Kitâbü'l-İcârât:** Kira ve hizmet sözleşmesi ile ilgili hükümler Bir giriş ve sekiz bap (404-611. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Kefâle:** Kefalet ile ilgili hükümler. Bir giriş ve üç bap (612 -672. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Havale:** Havale ile ilgili hükümler. Bir giriş ve iki bap (673-700. Maddeler)
- **Kitâbü'r-Rehn:** Rehin ve vedia ile ilgili hükümler. Bir giriş ve dört bap (701-761. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Emânât:** Emanet ile ilgili hükümler. Bir giriş ve üç bap (762-832. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Hibe:** Bağışlama ile ilgili hükümler. Bir giriş ve iki bap (833-880. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Gasb ve'l-İtlâf:** Başkasının malını gasp etmek veya telef etmek ile ilgili hükümler. Bir giriş ve iki bap (881-940. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Hacr ve'l-İkrâh ve'ş-Şüf'a:** Tasarruftan men, zorlama ve şufa ile ilgili hükümler. Bir giriş ve üç bap (941-1044. Maddeler)
- **Kitâbü'ş-Şirket:** Ortaklıklar ile ilgili hükümler. Bir giriş ve sekiz bap (1045-1448. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Vekâle:** Vekâlet ile ilgili hükümler. Bir giriş ve üç bap (1449-1530. Maddeler)
- **Kitâbü's-Sulh ve'l-İbra:** Sulh ve ibra ile ilgili hükümler. Bir giriş ve dört bap (1531-1571. Maddeler)

- **Kitâbü'l-İkrâr:** İkrarla ilgili hükümler dört bap (1572-1612. Maddeler)
- **Kitâbü'd-Da'vâ:** Dava açma ve davaların görülmesi ile ilgili hükümler. Bir giriş ve iki bap (1613-1675. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Beyyinât ve't-Tahlîf:** Deliller ve yemin ile ilgili hükümler. Bir giriş ve dört bap (1676-1783. Maddeler)
- **Kitâbü'l-Kazâ:** Hüküm verme ile ilgili hükümler. Bir giriş ve dört baptan oluşmaktadır (1784-1851. Maddeler)

5. Mecellenin Uygulandığı Ülkeler

Mecelle yürürlüğe girdikten sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı Hicaz, Suriye, Kıbrıs, Ürdün, Arnavutluk, Lübnan, Yemen, Bosna ve Filistin'de uygulanmaya başladı. Arapça, Bulgarca, Rumca, Ermenice, Fransızca ve İngilizceye tercüme edildi. Bulgaristan prensliği oluşurken Mecelleyi kendi lisanlarına tercüme ederek kanunlarına esas kabul etmişlerdi. Sırbistan ve Karadağ'ın medeni kanunlarına da etki etmişti. Keza Irak'ta Mecellenin izlerine rastlamak mümkündür. Mecelle, Kuzey Yemen'de 1918; Arnavutluk'ta 1928; Kıbrıs'ta 1946 yılına kadar; Suriye'de 1949, Irak'ta 1951, Ürdün'de 1976, Güney Yemen'de de 1992 yılında yürürlükten kaldırılmasına rağmen, bu ülkelerde sonradan kabul edilen medeni kanunlarda Mecellenin izleri vardır. Yine Lübnan'da 1934'de Mecellenin birçok maddesi yürürlükten kaldırılmış olmasına rağmen, hâkimler Lübnan mevzuatında çözüm bulamadıkları konularda Mecelleye bakmakla yükümlendirilmişlerdir. Filistin'de Mecelle 1922'ye kadar uygulanmış, İngiliz işgali sonrası Mecelle ile karışık kendi kuralları yürürlüğe girmiştir. İsrail kurulduktan sonra da Mecelle yürürlükten kaldırılmamıştır. İsrail vatandaşı olan Müslümanlara, şer'i mahkemelerde Mecelle uygulanmaktadır. Bugün dahi İsrail hukukçularının Mecelleyi iyi bilmeleri gerekmektedir. Yine İsrail mevzuatında eşya hukuku ile ilgili hükümlerde Mecellenin etkisi gözlenmektedir (Ekinci, 2006: 256-260). Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinde ise 1926'da İsviçre Medeni Kanununun aynen iktibas edilmesi ile Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır.

6. Sonuç

Devletleri ve sosyal hayatı etkileyen önemli hususlardan biri de o devlette uygulanan hukuk sistemi ve o hukuk sistemi içerisindeki kanunlardır. Kanunlar içinde de kod kanun niteliğinde olanlar bu açıdan daha çok önem arz etmektedir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye de Osmanlı Devleti için özel hukuk alanında kod kanun niteliğinde, geniş kapsamlı bir kanundur.

Osmanlı ile yabancı devletler arasındaki ticari ilişkilerin artışına paralel olarak artan Müslümanlar ve yabancılar arasındaki problemler, ya-

bancıların Şer'i mahkemelerde yargılanmaya yanaşmamaları, bunun üzerinde yabancı devletlerin söz konusu durumu bahane edip kendi kanunlarını Osmanlı Devleti'ne empoze etme çabaları, bu çabalar neticesinde kurulan nizamiye mahkemelerinin görev alanı ve bu mahkemelerde görev yapan hâkimlerin hukuki yetersizlikleri, bu hâkimlere rehber olacak nitelikte genel bir kanuna ihtiyaç duyulması, toplumsal, iktisadi ve hukuki sahalarda yaşanan değişimler Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin ortaya çıkmış sebepleri olarak sayılmaktadır.

Mecellenin hazırlanması öncesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bir görüş, Fransa'nın medeni kanununun aynen Osmanlı'da da uygulanması gerektiğini savunurken; diğer görüş, Osmanlı'nın kendi dinamikleri çerçevesinde milli bir kanun hazırlanmasını istiyordu. Sonuçta ikinci görüş kabul gördü ve başkanı Ahmet Cevdet Paşa olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, Hanefi mezhebi hükümlerine göre bir kanun hazırlayacaktı.

Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle yazımı haricinde birçok farklı ve önemli görevlerde bulundu. Bazen merkez dışında da görevlendirildi. Bu dönemlerde Mecelle yazım çalışmaları sekteye uğradı. Bu da Ahmet Cevdet Paşa'nın kanun yazımı ve hukuk bilgisi konusundaki ustalığını göstermektedir. Yine Cevdet Paşa'nın Mecelle için ne kadar önemli bir aktör olduğuna işarettir. Aynı zamanda Paşa'nın bu uzaklaştırmaları Mecelle yazım çalışmalarına muhaliflerin olduğunun da bir göstergesidir.

Yazımı 8 senede tamamlanan Mecelle, bir giriş ve 16 kitaptan teşekkül etmişti. Toplam madde sayısı ise 1851'di. Bunların tamamı aynı anda yürürlüğe girmemişti. Mecelle, medeni hukuk, eşya hukuku, borçlar hukuku ve muhakeme hukuku ile ilgili kuralları düzenlemişti. Mecelle birçok ülkede uygulanmış, Osmanlı Devleti haricinde farklı ülkelerin hukuk kurallarına da etki etmiş çok önemli bir kanundur.

KAYNAKÇA

Aliye, F. (1995). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Aydın, M. A. (2003). Kânûn-ı Esâsî. TDV İslam Ansiklopedisi Cilt: 28. 231-235. Ankara: TDV Yayınları.

Bozkurt, G. (1996). Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cevdet, A. (1991a). Tezâkir 1-12, Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cevdet, A. (1991b). Tezâkir 40-Tetimme, Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cevdet, A. (2010). Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Maruzat), Yayına Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Dadaş, M. B. (2005). Mecelle 'de Bulunan Hukuk-Dil İlişkisine Yönelik Külli Kaidelerin Çözümlenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Ekinci, E. B. (2006). İslam Hukuku Tarihi, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Ellek, H. (2014). Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3(6), 119-159.

Esirgen, S. Ö. (2011). Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 29, 31-48.

Esirgen, S. Ö. (2013). Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekâlet Sözleşmesi, Ankara Barosu Dergisi, 2013(1), 167-184.

Gür, R. (1975). Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul: Sebil Yayınevi.

Halaçoğlu, Y. ve Aydın, M. A. (1993). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt:7, Cevdet Paşa Maddesi, İstanbul.

Karahasanoğlu, C. O. (2011). Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 29, 93-124.

Karal, E. Z. (2003). Osmanlı Tarihi Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mardin, E. (2011). Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul: Mardin Valiliği Neşriyatı.

Şimşirgil, A. Ve Ekinci, E. B. (2008). Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, İstanbul: KTB Yayınları.

Bölüm 6

COVİD-19 PANDEMİSİNE TEORİK BİR YAKLAŞIM: U. BECK VE A. GİDDENS

İbrahim YÜCEDAĞ [1]
Devrim ERTÜRK[2]

1 Doç. Dr. İbrahim YÜCEDAĞ, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCİD No: 0000-0002-4698-9999
2 Doç. Dr. Devrim ERTÜRK, Dokuz Eylül Üniversitesi, Efes Meslek Yüksekokulu, Kültürel Miras ve Turizm Programı, ORCİD No: 0000-0001-5131-1325

1. GİRİŞ

"Modernitenin risk iklimi herkes için rahatsız edicidir:
Kimse ondan kaçamaz."
(Giddens, 2010: 161)

Marshall McLuhan'ın (2015) küresel bir köye dönüştüğünü iddia ettiği dünyada küreselleşmeyle beraber Çin'deki bir olay kelebek etkisi yaratarak İtalya'da bir kasırgaya sebep olmakta; yani, herkes herkesle, her yer her yerle önü alınamaz bir şekilde ilişkilenerek modern toplumdan ve küreselleşmenin etkisinden nasibini almaktadır. Mekânı, zamanı, sağlığı, aileyi ve dini dahi yeniden yapılandıran modern süreç bir yandan hayatlarımızı müthiş bir hızla dönüştürmekte; ancak aynı zamanda da risklere maruz kalma ihtimalimizi de neredeyse eşit oranda arttırmaktadır. Çernobil'de patlayan bir reaktör Türkiye'de kanserden ölüm oranlarını arttırabilmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu çalışmaya konu olan Covid-19 (koronavirüs) pandemisi, modernitenin başarılarının yanında yarattığı başarısızlığı-riskleri de gündeme getirmektedir. Zamanı ve mekânı yeniden tanımlayan, teknik ve bilimsel açıdan yenilikler meydana getiren, yoğun insan nüfusuna sahip kentleri yaratan ve arttıran, insan ömrünü uzatan uygulamalarıyla modernitenin tüm iyileştirici öğeleri aynı zamanda gözle görülemeyen bir virüs nedeniyle tepetaklak olmakta ve avantajlarımız dezavantaja dönüşmekte, yaratım kaynakları, yıkımın temel taşıyıcıları haline dönüşmektedir.

Binlerce kilometre uzaktaki bir coğrafyadan yanı başımıza kadar gelen bu pandemi durumu, avcı ve toplayıcı toplumlarda da kendini farklı düzeylerde göstermiştir (TUBA, 2020: 28-29). Kalabalık insan nüfusunun olmadığı bu dönemde insanlar göçebe ve daha az bir nüfusla yaşadıklarından avladıkları hayvanlardan geçen bağırsak kurdu ve benzeri parazitlerin bulaşma ve yerleşme oranı da daha düşük seviyelerde seyretmekteydi. Yerleşik yaşamla beraber artan nüfus ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak hastalıkların yayılma oranı ve şiddeti de değişiklik göstermiştir. "Yerleşik hayata geçiş, hastalıkların ortaya çıkmasını kolaylaştıran birçok unsuru da beraberinde getirmiştir. Evler, yiyeceklerin saklanması ve biriken çöpler, insana yakın yaşayan haşaratın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu haşarat içindeki pire, sivrisinek ve farelerin pandemik hastalıklardaki rolü yadsınamayacak derecededir" (Kılıç, 2020: 19). Küreselleşme tartışmalarıyla artan etkileşim oranı, küresel ticaret ve alış-veriş gibi etkenler nüfus sirkülasyonuna sebep olmakta; dolayısıyla da hastalıklara sebep olan virüslerin de kıtalar arası dolaşımı artmaktadır. "Geleneksel toplumlarda hastalıklar nispeten yerel düzeyde belirli yaşam alanlarıyla sınırlı tutulabilse de, günümüz toplumlarında bir dünya alışveriş sistemi aracılığıyla küreselleştikleri için, hastalıkları sınırlı bir alana hapsetmek

ve tecrit etmek daha zor hale gelmiştir" (Turner, 2011: 253). Hastalıkların pandemi özelliği göstermesi, aynı zamanda dünyanın neresinde olursa olsun bireylerin kendini güvende hissedememesine neden olmakta, böyle bir durumda da birey var olan tüm gündelik hayat rutinlerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmaktadır. Rutinlerle birlikte birey kendini güvende hissetmekte, ancak pandemiyle beraber ortaya çıkan "yeni normal" durumundaysa koruyucu kozası delinen birey ontolojik güvenliğini yitirmekte ve modern toplumda bir riskler kümesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Yeni bir risk olarak karşılaşılan Covid-19 süreci toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkilemesi sebebiyle sosyolojik bir olgu olarak belirmektedir. Özünde sağlık problemi olan bu süreç tüm toplumsal küreleri derinden etkilemiş, bütün yerleşik pratikler alt üst olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, çalışmada U. Beck'in risk toplumu ve A. Giddens'ın kritik konumlar, ontolojik güvenlik ve koruyucu koza tartışmasının Covid-19 pandemisini açıklamada nasıl da işlevsel araçlara dönüştüğü gösterilmeye çalışılacak ve gündelik hayatımızın bu pandemiyle beraber nasıl dönüştüğü, rutinlerimizi nasıl yeniden kurguladığımız tartışılacaktır.

2. BİR PANDEMİ DURUMU: COVID-19

Pandemik hastalıklar insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarihin her döneminde insanlığın karşı karşıya kaldığı bu sağlık durumu toplumların sadece sağlığını değil sosyo-kültürel yapılarını da olumsuz etkilemiştir. Covid-19 pandemisi toplumsal yapı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Ancak karşı karşıya kaldığımız Covid-19 pandemisiyle ilgili olarak öncelikle bu tür hastalıkların nasıl tanımlandığına bakılmalıdır. Bir pandemik hastalık türü olarak Covid-19 kendi sınıfı içindeki hastalıklara dair farklı tanımlar içerisinde değerlendirilmektedir (TUBA, 2020). Dünya sağlık örgütü tarafından *pandemi* olarak tanımlanan Covid-19 daha önce insanlığın karşılaştığı sağlık durumlarından oldukça farklı özelliklere sahiptir. "Salgın: Belirli bir alanda, belirli bir grup insan arasında, belirli bir süre boyunca beklenenden daha fazla vaka görülmesidir. Çiçek, vahşi Polio virüsüne bağlı Poliomyelit gibi bazı hastalıklarda tek vaka görülmesi bile salgın olarak kabul edilir" (TUBA, 2020: 23). Diğer bir yaygın hastalık durumu olarak ise *epidemi* karşımıza çıkmaktadır. Epidemi "belirli bir coğrafi bölgede, belirli zaman aralığında beklenenden fazla sayıda vaka görülmesidir" (TUBA, 2020: 23). *Endemi* ise bir enfeksiyon etmeninin veya hastalığın belirli bir coğrafyada ya da belirli bir topluluktа sürekli olarak belli düzeyde görülmesi olayına karşılık gelmektedir (TUBA, 2020: 23). Epidemi ve endemi tanımlarından da anlaşılacağı üzere bugün karşılaştığımız durumdan oldukça küçük ve daha az etkiye sahip bir sağlık ve toplum durumudur. Pandemi ise "bir hastalığın, enfeksiyon etmeninin veya sağlıkla ilgili bir sorunun çeşitli ülkelerde veya bir kıtada yayılması, veya tüm dünya gibi çok geniş bir alanda yayılım göstererek

nüfusun önemli bir bölümünün etkilenmesidir" (TUBA; 2020: 23). Her dört kavram tanımlaması da bir enfeksiyon türü olarak yaygın hastalığa karşılık gelmektedir.

Covid-19/Koronavirüs pandemisiyle günümüz dünyasında insanlık en büyük, en etkili ve en hızlı yaygınlaşan bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Pandemik hastalıkların tarihi çok eski dönemlere gitmesine rağmen (Bkz. Snowden, 2019) Covid-19 virüsü, artan ulaşım ve teknolojik imkânlar aracılığıyla tüm dünyaya yayılarak sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı derinden etkilemiştir. İnsan hareketliliği ve davranışıyla yakından ilişkili olan pandemi (Jonas, 2014: 2) hastalıklar için ilk aşının geliştirilmesi ile insan sağlığı önemli bir dönemeci aşmış, tıp alanındaki buluşlar ve gelişmeler insan hayatının uzaması yönünde önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca yine bu alandaki gelişmeler insanlık tarihinde önemli kayıplara yol açan pandemik hastalıkların önünü büyük ölçüde kesmiştir. Sadece Covid-19 pandemisinde değil, insanlık tarihinde görülen tüm pandemilerin görüldüğü toplumlarda toplumsala dair olan tüm unsurlarda büyük değişimler kaçınılmaz olmuştur. Görüldüğü toplumlarda etkili olan pandemiler günümüz dünyasında ise, küreselleşme ile tüm dünyayı etkiler hale gelmiştir. Tarihsel süreçte insanlığın karşılaştığı pandemiler arasında veba, kolera, AIDS, farklı grip türleri yer almaktadır. Covid-19 pandemisi küresel ağların yaygınlığı ile son derece hızlı bir bulaşıcılığa sahip yeni bir pandemi olarak ortaya çıkmıştır (Kurtdaş 2020: 532).

Virüsün sınır tanımayan yayılışı ve tedavi sürecindeki sorunların yanında insanın iletişim alanındaki gelişmelere bağlı olarak her an her şeyden haberdar olabilmesi evde kalma sürecinde tüm dünyada pandemiyle ilgili gelişmeleri izlemesine imkân vermiş, bu durum gerçek ve gerçek dışı birçok haberin insanlar arasında yayılmasına yol açmıştır. İnsan sağlığını, psikolojisini, toplum sağlığını, küresel dünyayı, ekonomiyi, eğitimi olmak üzere topluma dair ne varsa hepsini derinden etkileyen pandemi, tüm dünyaya bilimsel korunma önlemlerini önemsemek ve hayat tarzı haline getirmek gerektiğini hatırlatmıştır (Arslan, 2020: 41). Pandemiyle beraber mevcut olan neredeyse her şey başka bir forma bürünmekte ve insanların pandemiyle yaşama zorunlulukları yeni bir hayat tarzını ve bir takım önlemleri gündeme getirmektedir. Bu önlemlerin başında da "evde kal" sloganı ile vatandaşlara sunulan fiziki izolasyon süreci gelmektedir. Fiziki izolasyon ile vatandaşların evlerinde kalmaları sağlanarak hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Maske, eldiven, dezenfektan gibi diğer önlemler, toplu karşılaşma alanlarında fiziksel mesafeyi korumaya yardımcı olmaktadır. Evde kalmanın toplumsal süreçteki etkileri büyük ölçüde toplumun gelecek kaygısı ile bu duruma razı olması sonucunu doğurmuştur. Pandemi karşısında eve kapanmak kabullenilebilir bir durum haline gelmiş, alternatif yokluğu insanları büyük ölçüde karamsarlık ve

korku içerisinde izolasyon ve tecrit süreçlerine uymaya zorlamıştır.

Covid-19 (koronavirüs), Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılı sonunda görülen ve hakkında çokça spekülasyonlara sebep olan bir virüs olarak ortaya çıkmıştır. Kimileri bu virüsün laboratuvar ortamında üretildiğini kimileri ise yarasadan bulaşan bir virüs olduğunu ifade etse de karşı karşıya olduğumuz durum yerel bir olay olmaktan çıkıp küresel bir boyut kazanmıştır.[1]

"Korona virüsü adını, küre şeklindeki yüzeyinden uca doğru genişleyerek ilerleyen dikenli yapıdan alıyor. Latince corona, yani "taç" sözcüğünden türetilmiş olan bu kelimenin kökeni, Antik Yunanca'da "servet" veya "çelenk" anlamına gelen korōnē'ye dayanıyor."[2] Adından da anlaşıldığı gibi güç ve iktidarı bünyesinde barındıran koronavirüs, tüm toplumsal ve zihinsel hallerimizi derinden etkileyen bir iktidar alanına dönüşerek hem sosyal bilimcilerin hem de fen bilimcilerinin yoğun ilgisine mazhar olmuştur. Sosyal bilimler açısından bakıldığında Agambe (2020) bu durumu "istisna hali" olarak tanımlarken, hükümetlerin otoritelerini genişletmek adına sürekli olarak istisna hali yaratmak için her türlü bahaneyi kullandığını ileri sürmüştür. Zizek de Agambe'ye karşı çıkarak aslında bu durumun istisna hali olmaktan çıktığını, komünist bir düzene evrilmeye başladığımızı, bir röportajında duyduğu kaygıdan dolayı geceleri uyuyamaz hale geldiğini ve bir barbarlık sürecinden korktuğunu belirterek şunu eklemiştir: "Açık barbarlıktan ziyade, insan suretindeki barbarlıktan korkuyorum; pişmanlık ve hatta sempatiyle körüklenen ama uzman görüşleriyle de meşrulaştırılan acımasız hayatta kalma önlemleri."[3] Öte yandan Covid-19 tedbirlerinin giderek daha sert yönetim biçimlerine sebep olacağı, insanların çipler aracılığıyla denetleneceği projeleri ve dünyanın adeta distopik bir romana dönüşebileceği tartışmalarını da hatırlatmak gerekmektedir.

Nasıl ele alınırsa alınsın karşı karşıya olduğumuz Covid-19 pandemisi, toplumsal yaşamlarımızı ciddi şekilde dönüştürmüş, gündelik rutinlerimizi ve işleyişimizi derinden sarsmıştır. İşe gidiş gelişlerimizden, aldığımız-verdiğimiz eğitime, alışveriş alışkanlıklarımızdan çocuklarımıza zaman ayırma şekillerimize kadar hayatın tüm halleri bu pandemiden etkilenmiş ve mevcut normallerimiz değişmiştir. Artık önümüzde yeni-normal olarak tanımlanan bir süreç vardır. Birbirimizi her gördüğü-

1 Virüsün yapay olduğuna dair BBC bir haber yapmıştır: (https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52496098). Ayrıca Nature dergisi de bu virüsün doğal bir virüs olduğunu, laboratuvar ortamında üretilmediğini belirtmiştir (Andersen vd., 2020).

2 Marder, Michael, "Koronavirüsü Biziz", Çev. Fırat M. Hacıahmetoğlu, Kaynak: https://terrabayt.com/dusunce/koronavirusu-biziz/, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

3 Zizek, Slavoj, "Zenginler İçin Sosyalizm mi, Felaket Kapitalizmi mi Yoksa Tamamen Yeni Bir Şey mi?", Çeviri: Sena Çenkoğlu, Kaynak: https://sendika63.org/2020/03/zenginler-icin-sosyalizm-mi-felaket-kapitalizmi-mi-yoksa-tamamen-yeni-bir-sey-mi-slavoj-zizek-581408/, Erişim Tarihi: 03.04.2020.

müzde öpmek yerine elimizi kalbimize götürerek selamlaşmaya başlıyor, birbirimize karşı daha tedirgin ve şüpheyle yaklaşırken, ceplerimizdeki dezenfektanları sık sık kullanma gereği duyuyoruz.

3. PANDEMİYİ RİSK TOPLUMUYLA DÜŞÜNMEK

Modern toplumsal düzen, bilimsel gelişmelerin arttığı, insan hayatını kolaylaştıran teknik bilginin ve araçların yaygınlaştığı bir dönemdir. Modern insanın kendi konumlanışının ve sahip olduğu bilme yetisinin sınırsız gibi algılanması Aydınlanma ile birlikte gerçekleşmiş, Aydınlanma ile yaşanan süreç insan aklının önemini ortaya koyarken, modern insanın eylem gücünü de arttırmıştır. Ancak yaşanılan deneyimler göstermiştir ki modern insanın yaratımı olan ürünler her zaman insanoğlunun yaşamını kolaylaştırıcı bir etki göstermemiştir. Yaşamı denetim altına alıcı araçların yanında bir de insan yaşamını tehdit eden bir takım riskler de gündemimizi meşgul etmiştir. Bu riskler ise içinde yaşadığımız dönemin ve şartların üretmiş olduğu risklerle ilişkilidir. Beck'in ortaya atmış olduğu *Risk Toplumu* (Beck, 1992) içinde yaşadığımız dönemi adlandırmak için kullanılan bir teori ve tanımlama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Risk toplumu teorisi, insanlığın içinde yaşadığı dönemin risklerinin ne kadar çok olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Beck'in bu kavramsallaştırmasında modernite ile birlikte ortaya çıkmış olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin[4], ortaya çıkarmış olduğu yan etkileri belirleyici olmuştur. Modern insanın sahip olduğu bilgi düzeyi ile bilme yeteneği ve yine kendi buluş ve icatları üzerine düşünümselliği risklerin analiz edilmesini sağlamıştır (Ertürk, 2018: 279).

Modern dönemde ortaya çıkan riskleri ilk başlarda sadece örtük yan etkiler diye meşrulaştırmak mümkün olsa da günümüz dünyası küreselleştikçe, kamusal eleştiri ve bilimsel araştırmalara konu olmuş, risklere yönelik bu değişim ise örtüklüğünün ortadan kalkarak sosyal ve siyasi tartışmalarda merkezi konuma yükselmesine yol açmıştır (Beck, 2011: 14). Risklerin sosyal ve siyasal konulardaki tartışmalarda merkezi konuma gelmesi ise risklere yönelik düşünümselliği arttırmış ve bu risklerin küresel boyutları daha fazla vurgulanır olmuştur: "19. yüzyıl ile 20. yüzyıl'ın ilk yarısında fabrikalarla ilgili ya da mesleki tehlikelerin aksine, bu riskler belli yerellikler (lokal) ya da gruplarla (gruppenspezifisch) sınırlı değil, küreselleşme eğilimi sergiliyor; hem ulusal sınırları hem de üretim ve yeniden üretimi aşarak ulus-*aşırı* ve sınıfa *–özgü olmayan,* yeni bir tür sosyal ve siyasi dinamizme sahip *küresel tehlikeler* yaratıyor" (Beck, 2011: 14).

4 Giddens (2001: 125)'a göre "teknolojik ilerleme her zaman pozitif bir kuvvet gibi görünür, fakat açıkçası durum her zaman böyle değildir. Bilimin ve teknolojinin gelişmesi risk konularıyla derinden bağlantılıdır. Risk açıkça iki uçlu bir olgudur." Bu iki uçlu durum ya da risk kelimesinin içeriğinin değişimi modernite ile birlikte olmuştur (Lupton, 1999: 5-6).

Sanayi toplumunda kıtlık süreçleri ve bunu önlemeye yönelik refah bölüşümü gibi politikalar, risk toplumunda küresel tehlikelerin üstesinden gelme mücadelesine dönüşmüştür. Bu değişim ise insani ve teknolojik üretkenlik sayesinde maddi sıkıntıların sosyal ve hukuk devleti ilkeleri ile azaltılabildiği ülkelerde gerçekleşmeye başlamıştır. Ayrıca üretici güçlerin katlanarak büyüdüğü gelişmiş ülkelerde tehlike ve risk potansiyelleri de artmıştır. Bu iki önemli gelişme ise risk bölüşüm mantığının ortaya çıkmasında etkili olan en önemli iki unsurdur (Beck, 2011: 21).

Risklere yönelik düşünümsellik, bu konudaki paylaşım ve yönetim sürecini de beraberinde getirmiştir. En önemli olan yan ise risklerin gelişimi ve verimliliği engellemeden nasıl önlenebileceği konusudur. Beck bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "İleri modernleşme sürecinin bir parçası olarak sistematik biçimde üretilen riskler ve tehlikeler nasıl önlenebilir, asgariye nasıl indirilebilir, dramatikleştirilebilir ya da kanalize edilebilir?" (Beck, 2011: 22). Gizli ya da örtük yan etkiler olarak ortaya çıkan risklerin modernleşme sürecini aksatmamaları ve bir diğer önemli nokta olarak da ekolojik, tıbbi, psikolojik ve toplumsal olarak tahammül çerçevesinde kalmalıdır (Beck, 2011: 22). Risklerin sınırlanma ve bölüşülme problemini de ortaya çıkaran bu düşünce büyük ölçüde siyaseti de bu yönde politikalar üretmeye zorlamaktadır. Covid-19 pandemisiyle beraber, tüm dünyada tartışılan meselelerden biri de zorunlu ihtiyaçlardan lüks tüketime kadar birçok kalemde karşılaşılan üretimdeki azalmadır. Sözgelimi, birçok araç markası ya bazı fabrikalarını kapatmış ya da üretimi durdurmak zorunda kalmıştır.[5] Bu durum da hem ilgili ülkenin ihracat oranını düşürmekte hem de otomobil fiyatlarını yükseltmektedir. Pandeminin kontrol altına alınması için uygulanan sokağa çıkma kısıtlaması ve fabrikaların kapanması gibi uygulamalar, bir yandan işsizliği arttırırken diğer yandan da birçok ekonomik göstergeyi de tahminlerin çok üzerine çıkarmıştır.

Riskleri ortadan kaldırmak, yönetmek önemli hale geldikçe politikanın da buna göre yeniden yapılanması zorunlu hale gelmektedir. Politika artık dünyayı değiştirme amacını terk ederek riskler karşısındaki aktörün güven arayışına çare bulmak durumundadır (Furedi, 2001: 25). Dünyanın karşı karşıya kaldığı risk durumu bir yandan güven problemi diğer yandan da bir korku kültürü (Furedi, 2001) ve panik durumunu ortaya çıkarmıştır (Delibaş, 2017: 45-46). Risk toplumunda yaşama sürecinde iktidarın ise güven verme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Pandemi sürecinde, ulus-devletlerin süreci kontrol altına alma ve yönetme politikaları ve çabaları ortaya çıkmaktadır. Bu duruma sınırların kapatılması, sokağa çıkma kısıtlamalarının ilanı, aşı çalışmalarının yoğunlaştırılması, karan-

5 https://tr.euronews.com/2020/03/19/covid-19-corona-virus-otomobil-firmalar-uretimi-durdurdu-ford-bmw-volkswagen-citroen, erişim tarihi: 23.03.2021.

tinaya uymayanlara ceza verilmesi, maske takmanın zorunlu hale getirilmesi, sağlık sistemindeki reform çalışmaları, ücretsiz tedavi imkânları tartışmaları gibi faaliyetler örnek verilebilir. Aksi takdirde kontrol edilemez bir durum ve ülke içinde aşırı panik durumu, yönetilemez bir toplum, yönetilemez bir ekonomi ortaya çıkaracaktır. Toplumsal yaşamın devam edebilmesi için de risklerin yönetilmesi son derece önem arz etmektedir.

Günümüz dünyasında ortaya çıkan bir risk durumu tüm dünyadaki bireyleri etkilemektedir. Bundan dolayı da riskler karşısında ulusal ve uluslararası düzeyde iş birliği önem kazanmaktadır. Toplumun tüm katmanlarını kesen bir risk özelliği söz konusudur. Risk toplumlarının özelliği sınıflı toplumlardan bu anlamda ayrılmaktadır. Artık bir dönemin sınıf çatışmaları yerini güven arayışına bırakmıştır. Sınıflı toplumlarda daha iyi bir gelecek ve geleceğini daha iyi kurma, müreffeh bir yaşam arzusu ön plandayken risk toplumunda güvende olma durumu temel yaşam kaygısı haline gelmiştir. Güvende olma durumu aktörleri bir yandan günü kurtarmaya iterken diğer yandan da eylemsizliğe itmektedir (Ertürk, 2018). Ancak günümüz toplumundaki güvende olma arzusu, toplumsal kesimleri güvende olan ve olmayan kesimler şeklinde ikiye ayırmıştır. Bu daha çok daha mikro ve mezo boyuttaki güven durumu için geçerlidir. Güven ütopyası ise negatif ve savunmaya yöneliktir. Esas olan yaşam amacı "iyi" bir şeye ulaşmak değil tam tersine "kötü" olandan korunmaktır. Sınıflı toplumda eşit paylaşım, pastadan pay isteme temel mücadele meselesi olurken; risk toplumunda zehirlenmekten korkmak temel kaygı haline gelir (Beck, 2011: 71). Bir önceki dönemde *mücadele* aktörlerin eylemlerinde yer alırken günümüzde ise *kaygı* temel mesele haline gelmiştir.

Beck'in *Risk Toplumu* teorisine göre bilimsel-teknik rasyonelliğin uygarlık risklerinin ve tehditlerinin artması karşılığındaki başarısızlığı bilim ve teknolojiye yönelik eleştirilerin temelinde yer almaktadır. Bu başarısızlık ise geçmişte kalmış değil. Aksine günümüzde giderek daha görünür hale gelmiştir (Beck, 2011: 87). "Bilim, *insana hastalık bulaştırmanın ve doğayı kirletmenin dünya çapında düzenleyicisi oldu.* Bu bakımdan bilimlerin pek çok alanda uygarlık risklerini ele alma biçimi yüzünden, *rasyonel olduklarına ilişkin tarihsel itibarlarını şimdilik kaybettiklerini* söylemek mübalağa olmaz" (Beck, 2011: 105).[6] Ancak ortaya çıkan bu durum yine bilimin verilerine müracaatla bilinmeye, çözülmeye ve aktörün içine düştüğü tedirginlik ve endişe yine bilime yönelerek ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Beck uzun uzun tartıştığı risk toplumu teorisinin üç temel özelliğini vurgulayarak çalışmasını sonlandırır: *mahalsizleşme*, *hesaplanamazlık* ve

6 Bireyin risklerle karşılaşma durumu ve riskler karşısında acil çözüm arayışı, birçok şeyi daha riskli görme eğilimi, doktorluk, mühendislik ve hukukçuluk gibi birçok uzmanlık alanına duyulan güveni parçalayarak kültürel otoritenin parçalanmasına sebep olmuştur (Delibaş, 2017: 69).

telafi edilemezlik (Beck, 2011: 357-358). *Mahalsizlik* tartışmasında Beck'e göre küresel riskler belirli bir sınır, ülke ya da mekânla sabitlenmemiş-sınırlanmamış, aksine dünyanın tüm bölge ve mekânlarına hızlı bir şekilde sirayet etmiştir. Covid-19 pandemisinde de karşımıza çıkan durum tam olarak budur. Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan virüs, mekân ve sınır tanımayan bir etki göstermiştir. Nitekim Turner (2011: 253)'ın da ifade ettiği üzere "geleneksel toplumlarda hastalıklar nispeten yerel düzeyde belirli yaşam alanlarıyla sınırlı tutulabilse de günümüz toplumlarında dünya, alışveriş sistemi aracılığıyla küreselleştiği için hastalıkları sınırlı bir alana hapsetmek ve tecrit etmek daha zor hâle gelmiştir." *Hesaplanamazlık* ile kastettiği ise, bu risklerin sonuçlarının hesaplanamaz oluşudur. Covid-19 pandemisinin ekonomik açıdan etkileri nispeten hesaplanabilir olsa da eğitim, sağlık, hukuk ve diğer toplumsal kürelerde yarattığı tahribatın hesaplanabilmesi ne yazık ki mümkün görünmemektedir. Son olarak *telafi edilemezlik* ilkesiyle de risklerin bazı sonuçlarının telafi edilemediği ileri sürülür. Bu duruma Covid-19 pandemisi açısından bakıldığında kaybedilen insan hayatlarının telafisinin mümkün olmadığını söylemek yerinde bir tespittir.

4. KRİTİK KONUMLAR, ONTOLOJİK GÜVENLİK VE PANDEMİDE RUTİNLERİN ÖNEMİ

Her ne kadar normal hayata ve rutinlere devam edilmeye çalışılsa da pandeminin insan yaşamını doğrudan ve zorunlu olarak bir değişikliğe uğrattığı aşikârdır. Her gün sabah bir saat koştuktan sonra duşunu alıp işe giden insanlar artık sokağa çıkma kısıtlamasıyla güne uyanmakta ve rutinlerini dönüştürmek zorunda kalmaktadır. Sokakta koşamayan bireyler evlerine koşu bantları almakta ve sürece uyum sağlamaktadır. Bozulan rutinlere karşılık yeni normaller oluşturularak bu şok halinin üstesinden gelinmeye çalışılır. Covid-19 pandemisi, gündelik hayatımızdaki rutinlerin ve işleyişlerin sekteye uğradığı ya da yıkıldığı ve Giddens'ın 'kritik konumlar' olarak adlandırdığı durum göz önünde bulundurulduğunda daha da anlaşılır hale gelmektedir. Giddens'a göre (1999; 2010) kritik konumlar, bireyi derinden etkileyen değişimler ya da alt üst oluşları, rutinlerde yarattığı aksamayı ve bunun neticesinde ortaya çıkan psikolojik sonuçları ifade eder. Gündelik etkinlik biçimlerinin yeterli şekilde kontrol altında olmaması sonucunda ortaya çıkan kaygı, toplumda normal şartlarda var olan zımni güvenlik sözleşmesinin ortadan kalkması nedeniyledir. Çünkü gündelik hayatta bireyler, toplum tarafından koruyucu kozayla muhafaza edilir (Giddens, 1999). Tam da burada yani rutinlerin ortadan kalkması ve kritik konumların varlığı bireylerde ontolojik güvenliği yıkmaktadır. Ontolojik güvenlik, toplumsal eylemin bağlam ve ortamlarının sabitliğine duyulan güveni imler: Ontolojik güvenlik, sosyal çevremizdeki her türlü eyleme ilişkin kesinlik ve sabitlik düşüncesine duyulan güvendir. Burada

önemli nokta varlıkla ve duygusal bir var olma haliyle ilişkili olarak kişi ve şeylerin güvenilir olduğu düşüncesidir. Ne olacağının bilinmesi hali ya da kesinliği, rutinleşmenin eşliğinde gerçekleşir. Bu nedenle, ontolojik güvenlik ve rutin birbirini besleyen ve doğuran iki süreçtir. Rutin, psikolojik olarak bireyi rahatlatır, neyin, ne zaman, nasıl ve ne şekilde yapılacağını/olacağını önceden belirler, enerji tasarrufu sağlar ve bireye güven verir. İnsanlara yaşama başlarken adeta bir güven aşısı yapılır ve bu sayede riskli durumlar minimalize edilir ya da paranteze alınarak olası risklere karşı bir kayıtsızlık durumu gerçekleşir. Sokakta yürürken karşınıza çıkan birinin size karşı olası zararını-tehdidini askıya almanızı sağlar. Bu durum, Husserl'in 'paranteze alma' kavramına benzer olarak davranışların rutinleşmesini sağlarken, aynı zamanda bireyin kendini güvende hissetmesine de olanak tanır (bkz. Husserl, 2004). Sözgelimi, yolda yürürken üzerimize bir uçağın düşeceğini düşünmeyiz, bunu paranteze alırız. Çünkü böyle bir durumun istisnai bir hal olduğunu biliriz; sebebi de yine bunun nadiren gerçekleşebileceğine dair teknik bilgimize olan güvenimizdir.

Giddens'ın tanımlamasıyla geç modern toplumda, uzmanlık sistemlerinin gelişimiyle geleneksel yollarla elde edilen bireysel bilgi ve yetkinlikler ciddi manada işlevsiz hale dönüşmüş, deneyimlerin ve bilginin artık geleneklere veya geleneksel yollara dayanamayacağı, bu nedenle de uzmanlık sistemlerinin kompleksliğine ihtiyaç olduğu, çünkü modern toplumun kompleks bir doğaya sahip olmasının bunu gerektirdiği düşüncesi ortaya atılmış ve birey adeta yetersizleştirilmiştir (Giddens, 2010: 185-214). Modern toplumun dinamizminin sebep olduğu bu durum, kendi içinde sürekli bir dönüşümü barındırdığından geçiciliğe vurguyu da ön plana çıkarmaktadır. Bu durum beraberinde rutinlerin kırılgan ve her an değişebilir olduğunu bizlere hatırlatır. Kırılma anlarında ortaya çıkan kriz hali, ontolojik güvenlik tartışmalarını da gündemimize taşır. "Varlıksal güvenlik, (…) gündelik hayattaki "doğal tutum"un gerektirdiği 'paranteze almalar'la–yakından ilişkilidir." (Giddens, 2010: 54).

İnsanlarda güven oluşumunu çocukluk çağında çocuk ve bakıcısı arasındaki ilişki üzerinden tanımlayan Giddens'a göre, "…çocuğun bakıcılara beslediği güven normal koşullarda varoluşsal kaygılara karşı bir tür duygusal aşı, yani bireyin sonradan karşılaşabileceği her tür zayıflatıcı koşullar karşısında umudunu ve cesaretini sürdürmesini mümkün kılan, muhtemel tehditler ve tehlikelere karşı bir koruyucudur. Temel güven, eylem ve etkileşim ortamlarındaki riskler ve tehlikeler karşısında koruyucu bir örtüdür. Temel güven, bütün normal bireylerin yanlarında taşıdıkları ve gündelik hayattaki ilişkilerini sürdürebilmek için başvurdukları koruyucu zırhın veya koruyucu kozanın temel duygusal dayanağıdır" (Giddens, 2010: 58-59).

Koruyucu koza, bireyin paranteze alma sürecine eşlik eder: "Koruyucu koza özünde, sıkı güven içinde olduğu inancından ziyade, bir 'gerçek-dışılık' duygusu, yani bireyin pratik düzeyde bedensel ve psikolojik bütünlüğünü tehdit edebilecek muhtemel olayları paranteze almasıdır" (Giddens, 2010: 59). Koruyucu kozanın ortadan kalkması ya da zedelenmesi neticesinde kaygı ortaya çıkmaktadır. "Kaygı, özünde, dış tehditlerden ziyade 'iç tehlikeler'in ifadesi olan bilinçsizce oluşan duygusal gerilimler nedeniyle nesnesi kaybolmuş korkudur. Kaygıyı, özünde, bilinçsiz olarak şekillenmiş bir korku durumu biçiminde almamız gerekir. Kaygı duyguları belirli ölçüde bilinçli olarak yaşanabilir, fakat 'kaygı duyuyorum' diyen biri normalde hangi konuda kaygılı olduğunun farkındadır. Bu durum bilinçdışı düzeyinde kaygının 'görünür bir nedeni olmamasından' özellikle farklıdır" (Giddens, 2010: 64).

Giddens'a göre gerçeklik gündelik pratikler aracılığıyla ve bedenle üretilir ve kavranır. Giddens, Merleau Ponty'ye atıfla, bedeni rutinlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir ajan olarak ele alır ve beden ona göre, bir yandan rutinlerin sürdürülmesinde diğer yandan da rutinlerin üretilmesinde hayati önemdedir. Bedenin kendini gerçekleştirme alanı olarak yüz ve ifadeleri, bireylerin toplumsal alandaki ontolojik güvenlik duygusunun dışa yansımasını sağlayan bir ayna işlevi görmektedir. "Bu yüzden, beden basitçe bir 'kendilik' olmayıp, pratik olarak dış durumlar ve olaylarla başa çıkabilme biçimi olarak yaşanır (bu özellik ayrıca Merleau-Ponty tarafından vurgulanır). Yüz ifadeleri ve diğer bedensel hareketler gündelik iletişimin koşulu olan bağlamsallık veya bağlama-gönderimliliğin temel içeriğini sağlar. Yetişkin/ehliyetli bir birey olmayı öğrenmek -toplumsal ilişkilerin üretimi ve yeniden-üretiminde eşit bir temelde diğerleriyle bir-arada olabilmek- yüz ve bedeni sürekli olarak ve başarılı bir biçimde kontrol edebilmektir. Bedensel kontrol 'kelimelere dökemeyeceğimiz' şeyin temel bir boyutudur, çünkü o söyleyebileceğimiz (veya anlamlı olarak söyleyebileceğimiz) şeylerin gerekli çerçevesidir" (Giddens, 2010: 79).

Pandemiyi, Giddens'ın "deneyimlerin tecridi" kavramsallaştırmasıyla beraber düşündüğümüzde kastedilen şey, gündelik deneyimlerimizin varoluşsal krizler aracılığıyla gündelik hayatla olan ilişkisinin-bağlantısının kesilmesidir. Bunun temel kaynağı ise uzmanlık bilgisindeki artış ve deneyimlerin öneminin azalmasıdır. Modern toplumla beraber deneyimler uzmanlık bilgisi tarafından tecrit edilmiş ancak bu uzmanlık bilgisi bir kriz durumunda gündelik hayatı devam ettirebilecek bir cevap oluşturamadığında ortaya sorunlar çıkarmıştır. "Bir kişinin belirli bir durumdaki rahatı karşılaştığı tehlikeler ve fırsatlarla mücadele etmesini gerektiren uzun süren deneyimlerinin ürünüdür. Aktörler 'mümkün olduğu kadar kısa zamanda tepki vermeyi' öğrenir, yani kısa zamanda uyarıyı hissedecek ve uygun tepkiyi vermeyi sağlayacak yetenekler kazanırlar. Ancak,

bedensel olarak kendini-idare tam ve sürekli olmalıdır, zira bütün bireyler ehliyetlilikleri işe yaramadığı ve varlıksal güvenlik çerçeveleri tehdit altında olduğu stresli anlarda kolayca incinebilirler" (Giddens, 2010: 80).

Yerleşik rutinler, herhangi bir nedenle geçersiz hale gelebilir ve bireyler bu rutinlerden az ya da çok kopabilir. Böylesi kriz koşullarında yaşamak sonsuz sayıda süreksizlik ve belirsizlikle bir arada olmak anlamına gelir. Böylesi istikrarın olmadığı durumlarda, geleceğe dair planlamaların, tasarrufların ya da güven ve risk hallerinin tamamı yeniden anlamlandırılmaya başlanır. Geleceğe dair öngörüler yerle bir olmakta, yerleşik olan tüm davranış kalıpları rutinlerin kırılmasıyla güvensiz bir resme bürünmekte ve toplumsal ilişkiler de radikal bir şekilde değişime zorlanmaktadır.

5. PANDEMİDE YERİNDEN ÇIKARMA MEKANİZMALARI

Giddens, güven tartışmasını yerinden çıkarma ve yeniden yerleştirme mekanizmaları bağlamında değerlendirir. Toplumsal sistemlerin yerinden çıkartılmasına değinerek şu belirlemede bulunur: "Yerinden çıkartılma ile toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlamlarından 'kaldırılmasını' ve sonsuz uzunluktaki zaman-uzam boyunca yeniden yapılandırılmasını anlatmak istiyorum" (Giddens, 2004: 28). Gündelik hayatın rutinlerinde meydana gelen bozulma nedeniyle tüm rutinler yeni bir bağlamda ve uzmanlık sistemleri-simgesel işaretler üzerinden kendini var etmeye çalışır.

Pandemiyle beraber yerinden çıkarma mekanizmalarını maske ve doktorların uzmanlık bilgisi üzerinden tanımlamak mümkün olmaktadır. Gündelik hayatın bir rutini haline gelen maske takmak, artık sokakta karşılaşılan herkesin kullandığı adeta yeni bir organ haline geldi. Maske takmayanlara karşı sergilediğimiz sembolik şiddet ise neredeyse kimsenin göze alamayacağı bir boyuta ulaşmıştır. Maske kullanımını zorunu kılan teknik bilgi ise uzmanlık bilgisi olarak tanımladığımız ve doktorların tavsiyeleri neticesinde şekillenen bir süreci ifade etmektedir. Sözgelimi, hiç birimiz bu bilginin doğru ya da yanlış olduğunu, kaç yüzyıllık bir bilgi birikiminin neticesi olduğunu ya da bunun teknik detaylarını bilmeyiz, hatta bilme gereği bile duymayız, çünkü buradaki uzmanlık bilgisine duyduğumuz güven böyle bir düşünceye mahal vermemektedir. "Uzmanlar çoğu kez kritik bir an yaklaşırken veya kritik bir karar almayı gerektiren durumlarda öne çıkarlar. Gerçekte çok genel olarak, uzmanlık (tıbbi teşhis örneğinde olduğu gibi) belirli bir durumun kritik olup olmadığını tanımlama aracıdır" (Giddens, 2010: 149). Nasıl ki uçağa bindiğimizde uçağın nasıl uçabildiğini ve bunun bilgisini düşünmüyorsak burada da doktorların verdiği kararın arkasındaki bilgiye güven duyarak oluşabilecek her türlü şüphe ve kaygının da üstesinden gelmiş oluruz.

Giddens'ın radikal modernlik olarak tanımladığı günümüz dünyasın-

da sosyal ilişkiler, yerinden edilerek geleneksel zaman-uzam anlayışının dışında yeni bir bağlamda yeniden yerleştirilmektedir. Her yeniden yerleştirme aynı zamanda yeni bir anlamlandırma sürecini de beraberinde getirmektedir. Tıpkı radikalleşen modernlikle beraber riskin anlamı ve türlerinde meydana gelen dönüşüm gibi. Ulrich Beck'in (2011) risk tanımlamasından hareket eden Giddens'a göre, modern toplumda riskler, doğal olmanın ötesinde yapaydır. Ona göre iki tür risk vardır: doğal riskler ve imal edilmiş riskler. Dolayısıyla geleneksel ve modern toplumlarda risklerin anlamı da biçimleri de dönüşmektedir: "Geleneksel kültürlerin bir risk kavramı yoktu, çünkü böyle bir şeye ihtiyaçları yoktu. Risk, şans ya da tehlikeyle aynı şey değildir. Risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri anlatır. Dolayısıyla, ancak geleceğe yönelmiş (geleceği kesinlikle fethedilecek ya da sömürgeleştirilecek bir bölge olarak gören) bir toplumda geniş bir kabul görecektir. Risk, modern sanayi uygarlığının gerçekten temel karakteristik özelliği olarak geçmişinden kopmak için fiili uğraş veren bir toplumu varsayar" (Giddens, 2000: 37).

Doğa yasalarının elverdiği oranda hayatını devam ettiren geleneksel insan, yerini her tür düzenlemeyi kendi iradesine bağlı gören ve doğaya hükmetme ve doğayı tasarımlama gücünü kendinde gören modern bir bireye bırakmıştır. Bu da beraberinde doğanın sahip olduğu risk durumlarının dışında yaratılan riskleri gündeme taşımıştır. Aşağıdaki tablo modern öncesi ve modern dönemde risk ve güven ortamlarını açıklayıcı bir niteliğe sahiptir (Giddens, 2004: 93).

Tablo 1: *Modern Öncesi ve Modern Dönemde Güven ve Risk Unsurları*

	MODERN ÖNCESİ *Genel Bağlam*: Bölgeselleşmiş güvenin baskın rolü	MODERN *Genel Bağlam*: Yerinden çıkarılmış soyut sistemlere yönelik güven ilişkileri
GÜVEN ORTAMI	1. Zaman-uzam içindeki toplumsal bağları istikrarlı kılmada düzenleyici araç olarak *akrabalık ilişkileri*	1. Zaman-uzam içindeki toplumsal bağları istikrarlı kılma aracı olarak dostluk ya da cinsel yakınlıkla ilgili *kişisel ilişkiler*
	2. Tanıdık bir ortan sağlayan bir *yer* olarak *yerel topluluklar*	2. Belirsiz zaman-uzam aralıklarındaki ilişkileri istikrarlı kılma yolu olarak *soyut sistemler*
	3. İnsan yaşamının ve doğanın tanrısal bir yorumunu sağlayan inanç ve ritüel uygulama tarzları olarak *dinsel kozmolojiler*	3. Geçmiş ile geleceği bağlantılandırma tarzı olarak karşı-olgusal, *geleceğe-yönelik* düşünce

RİSK ORTAMI	1. Bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği, sel baskınları ya da diğer doğal felaketler gibi *doğadan* kaynaklanan tehdit ve tehlikeler	1. Modernliğin *düşünümselliğinden* kaynaklanan tehdit ve tehlikeler
	2. Yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan *insan şiddeti* tehdidi	2. Savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan *insan şiddeti* tehdidi
	3. *Dinsel kayradan yoksun kalma* ya da kötü bir büyünün etkisine girme riski.	3. Modernliğin düşünümselliğinin benliğe uygulanmasından kaynaklanan *kişisel anlamsızlık* tehdidi.

Giddens'a göre radikalleşen modernlikle beraber riskler, artık yüksek maliyetli risklere dönüşerek kısmi etkilerinden sıyrılıp tüm dünyayı etkileyecek boyutlara ulaşmakta ve sınır tanımaz hale gelmektedir. Küresel ısınma, ekonomik krizler, nükleer atıklar ve pandemik hastalıklar (Covid-19 pandemisi de buna dâhildir) gibi küresel çapta etkiye sahip olaylar yüksek maliyetli risklere örnek verilebilirken, bu risklerin sonradan yaratıldığı -sözgelimi aşırı parfüm ve deodorant kullanımı ya da sera gazı etkisiyle ozon tabakasında meydana gelen yıkım- ve etkilerinin oldukça geniş olduğu vurgulanmaktadır. Karşı karşıya olduğumuz Covid-19 pandemisi, Çin'den başlayıp tüm dünyada ekonomik açıdan milyarlarca dolarlık zarara ve milyonlarca insanın ölmesine veya enfekte olmasına sebep olmaktadır. İnsanın doğaya müdahalesinin sebep olduğu imal edilmiş riskler, Giddens için imal edilmiş belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Küresel çaptaki terör eylemleri, uranyum zenginleştirme faaliyetleri ve riskleri dahi tam olarak hesaplanamayan nükleer kazalarla karşı karşıya kalınmaktadır. (Giddens, 2002: 83).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Modernleşme projesi insanlığın karşısına nesnel bir bilim, rasyonel yasa ve eşitlik gibi vaatlerle çıkmış ve bilimsel olana inanç boyutundaki bağlılık aynı zamanda bilimin insanlığın sorunlarını çözeceğine dair inançla/görüşle bağlanmıştır. Artan bilgi ve küreselleşme denilen olgu insanları coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasal anlamda birbirlerine yaklaştırmış, etkileşimin yoğunluğu ve hızının artması sınırların etkisiz kalmasına neden olmuş ve pandemik hastalıklardan terör eylemlerine insanlığı olumsuz yönde etkileyen birçok olayın etki alanını genişletmiştir. Modern toplumdaki küreselleşme tartışmalarıyla artan etkileşim olayların belirli bir mekânla sınırla kalmamasına neden olmuştur. Milyonlarca insanın hayatına mal olan İspanyol gribi gibi ciddi pandemilerden sonra Çin'den yayılan Covid-19'la modern toplum, yeni bir sağlık sistemiyle, rutinle ya da normalle karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 pandemisi, tüm toplumsal alanda kurulu rutinleri yerle bir etmiş, güven, risk ve korku kültürü tartışmalarını yeniden ve daha şiddetli bir biçimde gündemimize taşımıştır.

Maske takmak, cepte dezenfektan taşımak ya da fizikî mesafeye dikkat etmek artık gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Değişen rutinler, bireylerin değişime karşı nasıl bir tepki vermesi gerektiği noktasında ciddi ikilemler yaratmış, bireylerin buna uyma/uymama davranışı sergilemesi ise korku ve kaygı gibi durumları ortaya çıkarmıştır. Rutinler bireylerde bir düzen düşüncesi yarattığından güven duygusunun gelişimini sağlamakta ve hayatı normal ve öngörülebilir kılmaktadır.

Güven, gündelik hayatta kaygıya neden olabilecek durumlar karşısında söz konusu durumların paranteze alınmasını sağlar. Paranteze alınan her durum, toplumsal alanda varlık gösteren güvenle ilişkilidir. Yaşamımızda gerçekleştirmiş olduğumuz her eylem bir süreklilik gösterir ve bu süreklilik bireyleri kendilerini ontolojik bir güvenlik duygusu içinde bulmalarını sağlar. Bu sayede bireyler, nasıl davranması gerektiğini bildiğinden kaygıdan uzak bir hayat sürer. Nitekim istikrarlı bir dış dünyanın ve gündelik hayatın düzenliliğinin kaynağında diğerlerine duyduğumuz güven duygusu ve rutinler yatar. Ancak Covid-19 pandemisi ve sonrasında uygulanan sokağa çıkma kısıtlaması gibi zorunlu uygulamalar, bireylerin gündelik hayatını sekteye uğratan kritik durumlara neden olmuştur. Bu tür kritik durumlarda birey, var olan rutinin dışına çıkar ve koruyucu kozasının sınırları ihlal edildiğinden kaygı ve korkuyla dolu bir süreçle karşılaşır. Sözgelimi, marketlere akın eden vatandaşlar aslında en temel ihtiyaçları olan besin ihtiyacını karşılayamamaktan korkmaktadır. Korku, en temel alan olan besin ihtiyacına kadar inmiş ve bu süreç hiçbir şeye güven duymama problemini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçten güçlenerek çıkan ise ulus devlet ve onun bürokratik kurumları olmuştur. Güvenecek bir kurum arayışında olan vatandaş en güvenilir kurum olarak ulus-devleti görmektedir. Birey, güven ve gelecek kaygısı ile içinde bulunduğu endişeli durumdan kurtulmak için en temel hakkı olan sokağa çıkma ve serbest dolaşım haklarından vazgeçebilmiştir. Beck'in özellikle mahalsizleşme, telafi edilemezlik ve hesaplanamazlık belirlemesi açısından bakıldığında bu düşüncenin geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz. Covid-19'un tüm dünyaya yayıldığını ve bu sürecin sonuçlarına ilişkin herhangi bir hesaplamanın yapılamadığı, ayrıca insan sağlığında yarattığı tahribatın ise telafi edilemediği görülmektedir. Çin'de ortaya çıkan ve hiçbir sınırı tanımayan Covid-19, dünyanın diğer ucuna kadar yayılmış ve öngörülemeyen sonuçları nedeniyle de bireylerde ciddi psikolojik sorunlar yaratmıştır.

Pandemi, bizim dışımızdaki insanların hayatına dair bir sorumluluğumuzun olduğunu da hatırlatmaktadır. Çünkü virüsün yayılma riski yalnızca kişisel bir eylem sorunu değil, tam aksine kitlesel ve toplumsal bir mesele halinde dönüşmüştür. Bir kişinin yüzlerce kişiye virüsü bulaştırması ihtimali kulağımızı tırmalayan bir ses olarak karşımızda durmakta ve bireylerin birbirlerine karşı güven duymalarını da zedelemektedir.

Burada riskin karşısında güven konusunun erozyona uğradığını söylemek mümkündür. Çünkü içinde yaşadığımız dünyanın riskleri tahmin edilemez bir özelliğe sahiptir. Bu bozulan denge ise geleceğe dair kestirimde bulunmayı neredeyse imkânsız kılmıştır. Ontolojik güvenliğin koruyucu kozasını delen pandemi, yarattığı kritik anlarda bireylerin değişken risklere karşı farklı stratejiler benimsemesini zorunlu kılmakta ve mevcut rutinler sorgulanmaya başlanmaktadır. Medeni bir kayıtsızlıkla kendisi dışındaki bireylere yaklaşan bireyler, virüsün kimden geleceğini bilememeden kaynaklı şüphe, korku ve ontolojik kaygıyla hareket etmeye başlamaktadır. Tüm bu olumsuz durumlara rağmen unutulmaması gereken ise bu pandemi karşısında insanlığın kurallar sayesinde korunacağı, çıkış yolunun da bilim ve rasyonalite sayesinde yine insanlığın kendisi tarafından bulunacağıdır.

KAYNAKÇA

Agamben, G. (2020). Covid-19 tartışmasına dair yazılar. (Der. Erkal Ünal), (Çev. Erkal Ünal), *Çivisi çıkan dünya.* içinde (11-16 ss.). İstanbul: Runik Kitap.

Andersen, K. G., Rambaut, A., Lıpkın, W. I., Holmes, E. C., ve Garry, R. F. (2020). The proximal origin of SARS-CoV-2. *Nature Medicine*, *26* (4), 450–452. https://doi.org/10.1038/s41591-020-0820-9

Arslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve COVİD-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, Cilt. 8 (85). 35-41.

Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (Çev. Kazım Özdoğan; Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Delibaş, K. (2017). *Risk toplumu: Belirsizlikler ve söylentiler sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ertürk, D. (2018). Risk toplumu: Belirsizlik, korku ve güven arayışı arasında özne. *Electronic Turkish Studies Social Sciences.* 13 (10). 275-289.

Furedi, F. (2001). *Korku kültürü*. (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1999). *Toplumun kuruluşu*. (Çev. Hüseyin Özel). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden dünya.* (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Alfa Yayım Dağıtım.

Giddens, A. (2001). *Üçüncü yol ve eleştirileri*. (Çev. Nihat Şad). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Giddens, A. (2002). *Sağ ve solun ötesinde: Radikal politikaların geleceği*. (Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Husserl, E. (2004). *Fenomenoloji üzerine beş ders.* (Çev. Harun Tepe). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

https://tr.euronews.com/2020/03/19/covid-19-corona-virus-otomobil-firmalar-uretimi-durdurdu-ford-bmw-volkswagen-citroen, erişim tarihi: 23.03.2021.

Jonas, O. B. (2014). World development report: Pandemic risk. *World Bank,* Washington DC.

https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16343 License: CC BY 3.0 IGO, erişim tarihi 10/07/2021.

Kılıç, O. (2020). Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri. (Edt. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut). *Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği.* içinde (13-53 ss.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Kurtdaş, M. Ç. (2020). Covid-19'un toplumsal etkileri üzerine bazı değerlendirmeler düşünceler/tespitler…, *Şehir ve Medeniyet Dergisi Şehircilik ve Covıd-19 Özel Sayısı*, 530-545.

Lupton, D. (1999). *Risk.* London: Routledge.

Marder, M. (2020). Koronavirüsü biziz, (Çev. Fırat M. Hacıahmetoğlu). https://terrabayt.com/dusunce/koronavirusu-biziz/, erişim tarihi: 03.04.2020.

Mcluhan, M. ve Powers, B. R. (2015). *Global Köy*. (Çev. Bahar Öcal Düzgören). İstanbul: Scala Yayıncılık.

Mythen, G. (2007). Reappraising the risk society thesis: Telescopic sight or myopic vision?. *Current Sociology*, 55(6). 793-813.

Özdemir, P. D. ve Evci Kiraz, E. D. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde şehir sağlığı çalışmaları, *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*. (4). 147-151.

Reperant, L. A. ve Osterhaus, A. D. (2017). Aids, Avian flu, SARS, MERS, Ebola, Zika what next?. *Vaccine,* 35 (35), 4470-4474.

Saunders-Hastıngs, P. R. ve Krewskı, D. (2016). Reviewing the history of pandemic influenza: Understanding patterns of emergence and transmission. *Pathogens*, 5(4). 1-19.

Sağlık Bakanlığı (2020). 2019-Ncov Hastalığı Sağlık Çalışanları Rehberi.

Snowden, F. M. (2019). *Epidemics and society: From the black death to the present*. New Haven and London: Yale University Press.

Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) (2020). *Küresel salgın değerlendirme raporu*. 6. Değerlendirme. Haziran 2020. Ankara. http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/t%c3%9cba%20covid-19%20raporu%206.%20g%c3%bcncelleme.pdf, erişim tarihi, 01 Ocak 2021.

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev. Ümit Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Zızek, S. (2020). Zenginler için sosyalizm mi, felaket kapitalizmi mi yoksa tamamen yeni bir şey mi?. (Çev. Sena Çenkoğlu). https://sendika63.org/2020/03/zenginler-icin-sosyalizm-mi-felaket-kapitalizmi-mi-yoksa-tamamen-yeni-bir-sey-mi-slavoj-zizek-581408/, erişim tarihi: 03.04.2020.

Bölüm 7

YANKO FOTİYADES (JEAN PHOTİADES) PAŞA'NIN BÜROKRATİK KARİYERİ

Musa KILIÇ[1]

1 Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, musakilic@ogu.edu.tr, ORCİD No: 0000-0003-4720-9939

Giriş

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı gayrimüslimlerinin bürokraside istihdamı oldukça sınırlı olsa da Fenerli Rumlar ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını söyleyebiliriz. XVIII. yüzyılın başından itibaren Divan Tercümanlıkları ve Eflak-Boğdan Voyvodalıkları, Fenerli Rumların tekelindeydi. Fakat 1821 Rum İsyanının patlak vermesiyle eski itibarlarını kaybettiler. Üstelik başlangıcında liderlik ettikleri isyan bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlansa da çoğu Fenerli Rum için hayal kırıklığı idi. Bu nedenle Fenerli Rumlar arasında çıkarlarını Osmanlı Devleti'yle uyuşturan ve uzlaştıran bir grup ortaya çıktı. Bu gruba ileride tarihçiler Yeni Fenerliler (Neo Phanariots) adını verecekti. Yeni Fenerliler arasında bazı isimler Osmanlı Devleti hizmetine yeniden girmeyi başardılar. Bu isimler üst düzey bürokratlarla geliştirdikleri ilişkiler sayesinde çevrelerine topladıkları gençlerin de Osmanlı bürokrasisine intisaplarına öncülük ettiler (Kılıç, 2012: 273). Elbette ki giderek daha çok sayıda Fenerli Rum'un Osmanlı hizmetine girmesini sadece bu isimlerin rolü ile açıklamak doğru değildir. Tanzimat'la başlayan ve 1856 Islahat Fermanıyla devam eden reform süreci diğer gayrimüslim milletler gibi Fenerli Rumların da Osmanlı bürokrasisinde hem daha fazla alanda istihdamlarının önünü açtı hem de terfilerinin önündeki engelleri ortadan kaldırıldı. Artık bir gayrimüslim bir bürokrat için nazır olabilmek ya da vezaret rütbesi alabilmek hayal değildi. İşte bu isimlerden biri olan Yanko Fotiyades Paşa sefirliklerde, valilikte bulunmuş ve vezaret rütbesine kadar yükselmiş, Fenerli Rum olan bir Osmanlı devlet adamıydı.

Yanko Fotiyades Paşa'nın sicil kaydında, hicri 1243 (1827/1828) yılında İstanbul'da doğduğu kayıtlıdır. Yine sicil kaydına göre, İstanbul'da eğitim almış ve Rumca, Türkçe ve Fransızca bilmektedir. Babası, Rum cemaatinin önde gelenlerinden Aleksandır Efendi'dir (BOA., DHSAİDd.: 26/311; Mehmed Süreyya, 1996: 1818; Pakalın, 2008: 136-137).

Sicil kaydından da anlaşılacağı üzere Yanko Fotiyades Paşa ayırt edici bir eğitim geçmişi yoktu. Fakat ne kadar liyakat sahibi olduğu konusunda yeterince bir fikrimiz olmasa Osmanlı bürokrasisine intisap için güçlü bir hamiye sahipti. Yeni Fenerliler denilen oluşumun önde gelen isimlerinden biri olan İstefanaki Vogorides kayınpederiydi. Aslen Bulgar asıllı olan İstefanaki Vogorides, Fenerli Rum ailelerle geliştirdiği ilişkiler sayesinde Osmanlı hizmetine girmiş bir isimdi. 1821 Rum İsyanı patlak vermeden önce Eflak'a kaymakam olarak atanmıştı. Fakat isyanın başlamasından sonra Anadolu'ya sürgüne gönderildi. 1830'larda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ilişkilerin gelişmesi İstefanaki Vogorides'in önünü açtı. İngiliz elçisi Stradford Canning ile yakın ilişkisinden dolayı kilit bir rol üstlendi (Kılıç, 2012: 275-280). 1833 yılında Sisam Beyi olarak tayin edildi (Örenç, 1995: 78). Bu sayede üst düzey Osmanlı bürokratlarıyla güçlü ilişkiler kurabildi.

İstefanaki Vogorides, Sisam Adasını doğrudan değil kendi adına gönderdiği kaymakamlar vasıtasıyla yönetmişti. Yanko Fotiyades'in babası Aleksandır, Vogorides adına Sisam'da vekil kaymakamlık yapmış isimlerden biriydi. Daha sonraki yıllarda Aleksandır Fotiyades, Fener Rum Patrikhanesinin birinci sekreterliğini üstlendi. Onun bu vazifesi, İstefanaki Vogorides'in Patrikhane üzerinde nüfuzunu güçlendirmesine yardımcı oldu (Philliou, 2011:137-143). İkili arasındaki ilişki, İstefanaki Vogorides'in küçük kızı Marie ile Aleksandır'ın oğlu Yanko Fotiyades'in evlenmesiyle de akrabalığa dönüşecekti. Kasım 1851'de gerçekleşen bu evliliğin en ilginç yanı ise Sultan Abdülmecid'in kilisedeki düğün törenine bizzat katılmasıydı. Osmanlı tarihinde daha önce örneğine rastlanılmayan bu hadise özellikle Fener toplumunda uzun bir süre konuşulmaya devam edecekti (Philliou, 2011: 153; Zarifi, 2005: 144-145).

Yanko Fotiades'in İstefanaki Vogorides'e damat olması onun Osmanlı bürokrasisine adım atmasını sağladığı gibi önünü de açacaktı. Hatta öyle ki İstefanaki Vogorides sağ olduğu müddetçe Yanko Fotiades'in atama, taltif ve terfisine dair belgelerin hemen hepsinde onun damadı olduğuna vurgu yapılmaktaydı. Bu açıdan ilk görevinin hicri 1272 (1855/1856) yılında tayin edildiği Boğdan Kapı Kethüdalığı olması da şaşırtıcı değildi (BOA., DHSAİDd.: 26/311). İstefanaki Vogorides, Osmanlı Devleti'nin Boğdan politikasında etkili bir isim olduğu gibi bölgeyle sıkı bağlantıları vardı (Philliou, 2011: 153) Bir dönem kendisi Boğdan Kaymakamlığı yaptığı gibi oğlu Aleko da bir ara Boğdan'ın Kapı Kethüdalığı görevinde bulunmuştu (Kılıç, 2008: 150).

Yanko Fotiyades, Kırım Savaşı sırasında statüsü bozulan Eflak-Boğdan'a yeni bir düzen verildiği kritik bir dönemde kapı kethüdalığı görevini üstlenmişti. 1856 Paris Antlaşmasında Eflak-Boğdan'da ıslahat sözü veren Osmanlı Devleti, Avusturya askerlerinin bölgeden çekilmesinden sonra Boğdan'a kaymakam olarak Theodor Balş'ı tayin etmişti (Birbudak 2014: 69). Bu süreçte Yanko Fotiyades'nin unvanı kaymakam derbanı (kapıcısı) olarak değiştirildiği görülse de (BOA., DHSAİDd.: 26/311) kapı kethüdası ifadesinin kullanılmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır.

Theodor Balş'ın 1 Mart 1857 tarihinde vefatı üzerine Babıali, bu göreve İstefanaki Vogorides'in oğlu ve Yanko Fotiyades'nin kayınbiraderi Nikolaki Vogorides'i tayin etti (Birbudak 2014: 80). Nikolaki Vogorides'in Boğdan Kaymakamlığına atandığına dair emr-i âliyi götürme vazifesi de İstefanaki Vogorides ve damadı Yanko Fotiyades Bey'e tevdi edildi. Bu vazifesi sırasında Yanko Fotiyades'in yürüttüğü faaliyetler Eflak-Boğdan bölgesinde bulunan Fransa komiserinin tepkisini çekti. Boğdan'da bulunan bazı memurları tayin ve bazılarının azledilmesi konusunda Babıali adına Boğdan Kaymakamı Nikolaki Vogorides'e telkinde bulunmakla itham ediliyordu (BOA., HR.MKT.: 187/89). Babıali, Yanko Fotiyades'nin

kendi emirleri doğrultusunda hareket ettiğini kabul ediyordu. Fakat Kaymakam'a bir müdahalenin söz konusu olmadığı, yalnızca Boğdan'ın ehemmiyetine binaen memurların sadık ve liyakatli kimseler arasından seçilmesi konusunda telkin yapıldığı ifade edilmekteydi. Yine de Boğdan Kaymakamı Nikolaki Vogorides'e Eflak-Boğdan'da memur seçim hakkının kaymakamlara ait olduğu açık bir şekilde vurgulayan bir tezkire gönderildi (BOA., İ.MSM.: 36/1032).

19 Ağustos 1858 tarihinde Paris'te Eflak-Boğdan'ı yeniden yapılandıran bir mukavele imzalanmıştı. Bu mukavele, 9 Ekim 1858'de Osmanlı Devleti tarafından da tasdik edildi (Birbudak 2014: 88-89). Böylece yürürlüğe giren 1858 Mukavelesinin dokuzuncu bendinde İstanbul'da bulunacak kapı kethüdalarının Eflak-Boğdan'da doğmuş olmaları ve hiçbir yabancı devletin himayesinde olmamaları şartı bulunmaktaydı. Kapı kethüdaları Eflak-Boğdan voyvodaları tarafından seçilecek ve Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilecekti (Muâhedât Mecmûası, 2008: 6). 1858 Mukavelesinin Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasından kısa bir süre sonra Boğdan Voyvodalığı adına Yanko Fotiyades'ye bir mektup gönderildi. 17 Kasım 1858 tarihli bu mektupta, adı geçen dokuzuncu bende atıf yapılarak Yanko Fotiyades'in kapı kethüdalığı görevinin sona erdiği bildirilmekteydi (BOA., HR.TO.: 486/52). Yanko Fotiyades ise görevine bu şekilde son verilmesinin hukuki dayanaktan yoksun olduğunu ifade eden bir arizayı Fuad Paşa'ya sundu. Çünkü 1858 Paris Mukavelesinin 49. maddesi ve padişahın fermanı gereğince seçimler yapılıncaya kadar Eflak-Boğdan'ın idaresi geçici olarak mevcut kaymakamlara bırakmıştı. Kaymakamların kuracağı komisyonlar aracılığıyla Eflak-Boğdan'da seçim süreci tamamlanacaktı. Yanko Fotiyades'e göre, mevcut kaymakamların, kanuna aykırı davranmadıkları sürece herhangi memuru görevden alma hakkı yoktu. Dolayısıyla yeni kapı kethüdalarını belirleme hakkı seçimlerden sonra işbaşına gelecek voyvodalara aitti (BOA., HR.TO.: 486/53). Yanko Fotiyades'nin nasıl bir sonuç aldığı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Muhtemelen Boğdan Kapı Kethüdalığı görevi bu şekilde sona erdi. Zaten 1858 Paris Mukavelesine göre, voyvoda seçimlerinden sonra İstanbul doğumlu olan Yanko Fotiyades'in görevine devam etme şansı bulunmamaktaydı. Nitekim Yanko Fotiyades, 1860 yılında dönemin sadrazamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa başkanlığında Rumeli ile Balkanlarda teftiş yapmak için kurulan bir komisyonda görevlendirildi (Ahmed Cevdet, 1991: 101).

Yanko Fotiyades, Boğdan Kapı Kethüdası olarak görev yaptığı dönemde kayınpederi İstefanaki Vogorides'in iltimasıyla önce dördüncü rütbeden Mecidi Nişanıyla (BOA., A.}AMD.: 64/20; BOA., A.}DVN.MHM.: 14/101; BOA., HR.MKT.: 144/1) ve daha sonra saniye-ı sınıf-ı mütemayizi rütbesiyle taltif edilmişti (BOA., A.}AMD.: 69/51; BOA., İ.HR.: 132/6757). Yine aynı görevde bulunduğu sırada kendisine Prusya Devleti tarafından

Egl Roj (Aigle Rouge) Nişanının üçüncü rütbesi tevcih edilmişti (BOA., İ.HR.: 155/8275). Ayrıca İstefanaki Vogorides'in 1859 Ağustos'unda vefatından (Philliou, 2011:170) sonra kendisine Boğdan Kapı Kethüdalığı dönemindeki hizmetlerine mükafaten kaydı hayat şartıyla 4000, eşi Marie'ye ise babasının hizmetleri nedeniyle yine kaydı hayat olarak 2000 kuruş maaş bağlanmıştı (BOA., HR.MKT.: 747/95). Rumeli Teftiş Komisyonunda olduğu sırada üçüncü rütbeden bir Mecidi Nişanı taltif edildi (BOA., DHSAİDd.: 26/311).

Atina'da Birinci ve İkinci Elçilik Dönemi (1861-1870)

Kayınpederi İstefanaki Vogorides'in vefatıyla Yanko Fotiyades, büyük bir hamiden yoksun kalmıştı. Ama bir kere, Osmanlı bürokrasisine intisap etmeyi başarmıştı. İlk görevi olan Boğdan Kapı Kethüdalığı sayesinde Babıali çevresinde artık bilinen bir isimdi. Bu görevi sırasında Fransa'nın kendisi hakkındaki şikayetleri Babıali'den aldığı talimatları uygulaması nedeniyle ortaya çıktığı için bir gayrimüslim bürokrat olarak güvenirliğini ispatlamıştı. Nitekim 1861 yılında ciddi bir diplomatik tecrübesi olmamasına rağmen ilk yurt dışı görevi olan Atina'ya tayin edilerek taltif edildi.

Atamasında dair iradede İstefanaki Bey'in damadı olduğuna vurgu yapılan Yanko Fotiyades'in fetanet ve sadakatle muttasıf olduğu için istihdama layık görüldüğü ve o sıralar böyle bir ismin sefaretle Atina'da bulundurulmasının faydalı olacağına işaret edilmekteydi. Yanko Fotiades maslahatgüzar maaşı alacak fakat ortaelçi unvanına haiz olacaktı (BOA., İ.HR.: 183/10168.; BOA., A.}DVN.MHM.: 32/55). Rütbesi ulâ sınıf-ı evveliye yükseltilen Yanko Fotiyades'e, 5000 kuruş maaş ve sefarethane tahsisatı olarak 9500 kuruş bağlandı (BOA., DHSAİDd.: 26/311). Ayrıca 40 bin kuruş harcırah tahsis edildi (BOA., İ.HR.: 184/10222; BOA., HR., MKT: 377/28).

Atina'daki ilk Osmanlı elçisi, yine İstefanaki Vogorides'in damadı olan Kostaki Musurus idi. Fakat Kostaki Musurus'un Atina'daki görevi sırasında Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında ciddi problemler ortaya çıkmış özellikle Yunan Devleti, ülkesinde Osmanlı Devleti'nin bir Rum tarafından temsil edilmesini içine sindirememişti (Pınar, 2012a: 207-238). Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında benzer bir krizin çıkmasından endişe eden İngiltere, Atina'ya Yanko Fotiyades'in yerine bir Türk ismin tercih edilmesinin daha iyi olacağı kanaatindeydi. Fransa ise Boğdan Kapı Kethüdalığı yaptığı dönemde kendi çıkarlarına zıt bir politika izlediği için Yanko Fotiyades ismine karşıydı. Ancak Yunan hükümetinin bir itirazı söz konusu olmadığından Yanko Fotiyades'nin tayini gerçekleştirildi (Kılıç, 2008: 164). Yanko Fotiyades, İstanbul'dan ayrılmadan önce önemli bir teveccühe mazhar olarak Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildi

(BOA., İ.HR.: 184/10240) Beyrut Vapur-ı Hümayunu ile yola çıkan Yanko Fotiyades, 29 Mayıs 1861 tarihinde Atina'ya ulaştı ve iki gün sonra Yunan Kralı Otto'ya itimatnamesini takdim ederek resmen göreve başladı (BOA., İ.HR.: 185/10314).

Yanko Fotiyades'nin göreve başlamasından kısa bir süre sonra Sultan Abdülmecid'in vefat etmiş ve yerine Sultan Abdülaziz tahta geçmişti. Taht değişikliği sonrasında görevinde ibka edilen Yanko Fotiyades, 29 Temmuz 1861 tarihinde yeni itimatnamesini Yunan Kralı yurt dışı seyahatinde olduğu için vekili konumundaki Kraliçe'ye takdim etmişti (BOA., HR.SYS.: 1723/27). Fakat itimatnamesinin yenilenmesinin üzerinden altı ay geçmeden görevden alınması gündeme geldi. Hatta resmi olarak Zabtiye Müsteşarı Ziya Bey'in Atina'ya tayin edildiği duyurulmuş, Yanko Fotiyades'nin görevden alındığına ve Ziya Bey'in tayin edildiğine dair Yunan Kralına takdim edecek name-i hümayunların dahi hazırlanması emredilmişti (BOA., İ.DH.: 485/32754; BOA., İ.HR.: 191/10696). Fakat Ziya Bey'in dahili bir vazifede istihdam edilmek istemesi üzerine Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin edilmesi, Fotiyades Bey'in görevinde kalmasını sağladı (BOA., İ.DH.: 487/32914; BOA., HR.SYS.: 1724/19).

1863 yılında Yanko Fotiyades'ye ikinci rütbeden Mecidi Nişanı ihsan edildi (BOA., HR.MKT.: 459/65). Yine aynı yıl içerisinde Yunan Kralı Otto'nun tahttan indirilerek yerine Danimarkalı Prens Georgios'un geçmesi nedeniyle Yanko Fotiyades'nin itimatnamesinin bir kez daha yenilenmesi gerekti. Yanko Fotiyades, bu itimatnameyi gecikmeli olarak 20 Ocak 1864 tarihinde yeni Yunan Kralı Georgios'a teslim edebildi (BOA., HR.SYS., 1725/46).

Yanko Fotiyades'nin Atina'da görev yaptığı dönemde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki en önemli sorunlardan biri Girit meselesiydi. Özellikle 1866 yılından itibaren adada çıkan olaylar nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. Bu süreçte Yanko Fotiyades, yaptığı hizmetlerden dolayı birinci rütbeden Mecidi Nişanına (BOA., İ.HR.: 227/13334) layık görüldüğü gibi kendisine Teselya bölgesinde bir çiftlik ihsan edildi (BOA., İ.DH.: 569/39668).

1867 yılında Girit'te karışıklıkların artması üzerine Âlî Paşa vali olarak adaya gönderilmiş ve onun gayretleriyle 1868 Girit Nizamnamesi yürürlüğe girmişti (Pınar, 2008: 1-22; Tural, 2005: 74). Fakat Yunan Devleti'nin ada halkını kışkırtan faaliyetlerine devam etmesi iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirmişti. Bu nedenle Yunan hükümetine Yanko Fotiyades aracılığıyla beş maddelik bir nota verildi. Bu notanın beş gün içerisinde kabul edilmemesi durumunda Yanko Fotiyades'le birlikte Osmanlı şehbenderleri Yunanistan'dan ayrılacaklar ve Osmanlı topraklarında görevli Yunan diplomat ve konsoloslarının pasaportları iade edilerek ülkelerine

geri gönderileceklerdi (Türkgeldi, 1987: 29-30; BOA., HR. MKT.: 638/76). Nitekim Yunan hükümetinin notayı reddetmesi üzerine Yanko Fotiyades ve maiyet memurları Atina'yı terk ettiler (BOA., İ.MTZ.(01): 15/45). Fakat Atina'dan ayrılırken Yanko Fotiades ve maiyeti Yunan milliyetçilerinin sözlü ve fiili saldırılarına uğradılar ve bu saldırıdan Fransız görevlilerin yardımıyla kurtuldular (Akpınar, 2016: 170-171).

Girit meselesini görüşmek üzere toplanan 1869 Paris Konferansı kararlarının Yunan hükümeti tarafından kabul edilmesiyle (Pınar, 2012b: 166) iki ülke diplomatik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesine karar verildi. Yunan Devleti'nin Müslüman ve Türk bir sefir gönderilmesi yönünde ricasına rağmen (Akpınar, 2016: 171) Babıali'nin kararı Yanko Fotiyades'in bir kez daha Atina'ya ortaelçi olarak görevlendirilmesi yönünde oldu (BOA., HR.TO.: 509/64). 18 Mayıs 1869 tarihinde itimatnamesini Yunan Kralı'na sunarak görevine başlayan Yanko Fotiyades'in (BOA., HR.TO.: 310/24) Atina'daki ikinci dönem elçiliği sadece bir yıl kadar devam etti.

Floransa ve İlk Roma Elçilik Dönemi (1870-1872)

1870 yılının sonbaharında İtalya'nın başkenti Floransa'da Osmanlı elçisi olarak görev yapan Rüstem Bey (Paşa), St. Petersburg'a ilk Osmanlı büyükelçisi olarak atanmış, (Akpınar, 2020: 302-33) onun yerinde de Yanko Fotiyades'in tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu vazife için Yanko Fotiyades'e 15 bin kuruş maaş ve yine aynı miktarda sefarethane tahsisatı bağlandı (BOA., DHSAİDd.: 26/311). Ayrıca Atina'dan İstanbul'a oradan da Floransa'ya yapılacağı yolculuklar için 60.000 kuruş harcırah tahsis edildi. Yanko Fotiyades, İstanbul'dan ayrılmadan önce 7 Ekim günü St. Petersburg'a tayin edilen selefi Rüstem Bey'le birlikte Sultan'ın huzuruna kabul edildi (BOA., İ.HR.: 246/14609). Kasım ayında İtalya Kralı II. Vittorio Emanuele'e itimatnamesine sunarak Floransa'daki görevine başladı (BOA., İ.HR.: 247/14720).

1865 yılında İtalya'nın başkenti Torino'dan Floransa'ya taşınmıştı (Akpınar, 2020: 301). Yanko Fotiyades göreve başladığı sırada ise başkentin Floransa'dan Roma'ya taşınması gündemdeydi (BOA., İ.HR.: 247/14662). Nitekim 1872 yılında İtalya başkentinin Roma olmasıyla Osmanlı elçiliği de bu yeni başkente taşınması gerekti. Sefaret kançılaryası iki hafta kadar bir otelde ikamet ettikten sonra (BOA., HR.MKT.: 752/82) Osmanlı sefarethanesi Roma'daki ilk adresi olan Via delle Quattro Fontane no. 32'de hizmet vermeye başladı (Falconi ve Kuneralp, 2013: 63). Bu anlamda Yanko Fotiyades, Osmanlı Devleti'nin Floransa'daki ikinci ve sonuncu, Roma'da ise ilk elçisiydi.

Yanko Fotiyades, Osmanlı sefarethanesinin Roma'ya taşınmasından kısa bir süre sonra azledildi. Azledilmesi Mahmud Nedim Paşa'ya sadrazam olduğu dönemde İtalya Kralı tarafından verilen Annociade Ni-

şanı'yla ilgiliydi. Bu nişan daha önce herhangi bir Osmanlı devlet adamına verilmemişti. Nitekim nişanın verildiğini Babıali'ye haber veren Yanko Fotiyades, sadrazamı "Şimdiye kadar eslâfları haklarında ibrâz olunmamış böyle bir eser-i ihtirâma mazhariyetlerinden dolayı dahî zât-ı sadaret-penâhîyi tebrik eylerim" sözleriyle kutlamaktaydı (BOA., İ.HR., 254/15124). Asıl sorun da buradaydı. Çünkü Annociade Nişanı yalnızca hanedan üyelerine verilmekte ve devlet adamlarına verilebilmesi için bazı şartlar gerekmekteydi. Yanko Fotiyades ise, güya Osmanlı Sultanı'nın Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya bir nişan verilmesi konusunda İtalya hükümetinden arzusu varmış gibi talepte bulunmuştu. Ancak daha sonra Sultan'ın bu konuda bir iradesi olmadığının anlaşılması üzerine kandırıldığını hisseden İtalya hükümeti, Babıali'ye başvurarak o sırada mâzul olan Mahmud Nedim Paşa'dan nişanının geri alınmasını talep etti. Hariciye Nezareti tarafından yapılan tetkikat sonucunda Yanko Fotiyades'e nişan konusunda bir vazife verildiğini gösteren bazı ima ve ifadeler mevcutsa da kesin bir talimat bulunamadı. Osmanlı'yı temsil etmekle görevli elçilerin hal, tavır ve sözlerine dikkat etmeleri beklenirken Yanko Fotiyades'in Sultan'ın nişan konusunda doğrudan bir arzusu bulunduğunu belirten bir talimat olmadan İtalya hükümeti nezdindeki teşebbüsü kabul edilemezdi. Bu nedenle Yanko Fotiyades'nin azledilerek yerine Hariciye Mektubçusu Serkiz Efendi'nin Roma'ya elçi olarak tayin edilmesine karar verildi (BOA., İ.HR.: 334/21495).

Roma'da görev yaptığı sırada Yanko Fotiyades'in rütbesi gayret ve dirayetinden dolayı bâlâya yükseltilmişti (BOA., İ.HR., 255/15189). Ayrıca Roma'daki ilk elçilik hizmeti sona erdiğinde kendisine İtalya Kralı tarafından Sen Moris ve Lazar (Saints Maurice and Lazarus) Nişanının Gran Kordonu (Grande Cordon) ihsan edildi (BOA., İ.HR.: 257/15327; BOA., HR.TO.: 119/21).

Atina'da Üçüncü Elçilik Dönemi (1875-1878)

Roma'daki görevinin sona ermesinden sonra Dersaadet'e geri dönen Yanko Fotiyades, kısa bir süreliğine İkinci Mahkeme-i Ticaret azalığı (BOA., DHSAİDd.: 26/311) görevinde bulunduktan sonra 14.250 kuruş maaşla Şura-yı Devlet üyesi olarak tayin edildi (BOA., İ.DH.: 664/44295; BOA., A.}MKT.MHM.: 454/94). Fakat Yanko Fotiyades bu görevinde de uzun süreli kalmadı. Yanko Fotiyades, sağlık sorunları nedeniyle görevinden alınan Esad Bey'in (BOA., İ.HR.: 263/15778) yerine Atina'ya yeniden ortaelçi olarak tayin edildi (BOA., İ.HR.: 265/15869). Yanko Fotiyades'in rütbesi gözetilerek 290 lira maaş alması uygun bulundu. Ayrıca kendisine 300 lira harcırah tahsis edildi (BOA., İ.HR.: 265/15894). Yanko Fotiyades, 5 Şubat 1875 tarihinde Atina'ya ulaştı ve bundan dört gün sonra Yunan Kralı Georgios'a itimatnamesini sunarak resmen görevine başladı (BOA., HR.TO.: 6/59; BOA., İ.HR.: 266/15955).

Yanko Fotiyades'in Atina'daki üçüncü dönemi çok uzun sürmedi. 1878 yılında bir ara görevden alınması gündeme geldi. Yıldız Sarayı, Yanko Fotiyades'in merkezde bir görevde istihdamını ve onun yerine Müslüman bir ismin Atina'ya tayinini istiyordu (BOA., Y.EE.: 42/256). Fakat bu talimattan kısa bir süre sonra Girit meselesinde ortaya çıkan yeni gelişmeler, Yanko Fotiyades'in vezaret verilerek Girit'e vali olarak tayinini sağlayacaktı.

Girit Valiliği (1878-1885)

1878 Berlin Antlaşması sonrasında Girit'te reform beklentilerini karşılamak amacıyla 20 Kasım 1878 tarihli Halepa Fermanı yürürlüğe girmiş (Cengiz, 2018: 78-79) ve Girit Valisi Kostaki Adosiadi Paşa'nın görevine son verilmişti. Yeni vali olarak o sırada Nafia Nazırı olan Aleksandır Karatodori Paşa düşünülmekteydi. Fakat Karatodori Paşa, ailevi sebeplerle görevi kabul etmek istememişti. Daha sonra Aleksandır Paşa'nın yerine Sava Paşa'nın ismi ortaya atılmışsa da İngiltere'nin Girit'in Hıristiyan sakinlerinin bu atamayı tepkiyle karşılayabileceği konusunda uyarısı nedeniyle bu atamadan da vazgeçilmişti. Bunun üzerine Atina sefiri Yanko Fotiyades'nin ismi gündeme geldi. Dirayeti, malumatı, istikameti ve sadakatiyle bu vazifeyi yapabileceğine ve idaresinde her kesimi hoşnut edebileceğine inanılıyordu. Sonuçta Yanko Fotiyades'nin Girit'e tayinine fakat kendisi adaya ulaşıncaya kadar herhangi bir şayia çıkmaması için atamanın gizli tutulmamasına karar verildi (BOA., Y.A.RES.: 1/59). Fakat bir şekilde Aleksandır Paşa ikna edilerek Girit'e vali olarak gönderildi. Ancak Aleksandır Karatodori Paşa, Girit'te sadece iki hafta görev yaptıktan sonra Hariciye Nazırı tayin edildi (Akpınar, 2010: 119). Böylece ismi bir kez daha gündeme gelen Yanko Fotiyades, 4 Aralık 1878 tarihinde kendisine vezaret rütbesi tevcih edilerek Girit valiliğine getirildi (BOA., İ.DH.: 778/63265). Görüldüğü üzere Yanko Fotiyades, aslında Girit için ilk düşünülen isimlerden değildi. Bununla birlikte Girit'e tayin edilen gayrimüslim valiler arasında en uzun süreyle görevde kalanı olacaktı. (Atabaş, 2011: 50)

Yanko Fotiyades Paşa'ya Girit'teki vazifesi için 24 bin kuruş maaş bağlanmıştı. Fakat Fotiyades Paşa, bu maaşın *meskukat-ı fiyat-ı cariyesi ancak 200 lira raddesinde olduğu* gerekçesiyle yetersiz görmekteydi. Atina'da görev yaptığı sırada daha fazla maaş aldığını belirten Fotiyades Paşa, devletin mali durumunu da gözeterek kendince bir çözüm önermekteydi. Normalde Atina sefiri için 200 liralık bir maaş tahsis edilmişken kendisine Sultan'ın ihsanı olarak ek olarak ödeme yapılıyordu. İşte Atina'da yapılan ek ödeme miktarı şimdiki maaşına ilave edilebilirdi (BOA., İ.MTZ.GR..: 15/504/1). Meclis-i Vükelâ, Yanko Fotiyades Paşa'nın önerisini kabul etmemekle birlikte Girit varidatından karşılanmak üzere maaşının altı bin kuruş zamla 30 bin kuruşa çıkarılması yönünde karar aldı (BOA., İ.MTZ.GR..: 15/504/1).

Yanko Fotiyades Paşa, Halepa Fermanının ilan edilmesinden birkaç hafta kadar sonra Girit'e vali tayin edilmişti. Yani bir anlamda Halepa Fermanında öngörülen değişikliklere kendisi öncülük edecekti. Nitekim Girit'te vali olduğu dönemde Girit Adası'nın idari yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. Göreve başlamasından kısa bir süre sonra Girit Mahkemelerini düzenleyen bir nizamname yayınlandı. Ayrıca 1879 yılında "Girit Nevahi Nizamnamesi" kabul edildi (Adıyeke, 2000: 29-30).

Yanko Fotiyades Paşa'nın görev yaptığı dönemde bir de genel nüfus sayımı yapılmıştı. Fakat 1881 yılında yapılan bu nüfus sayımı daha önce yayınlanan Girit salnamesine göre Müslüman nüfusu daha az, Hıristiyanları ise daha çok göstermekteydi. Aradaki farkın kaynağı ise nüfus sayımı sırasında izlenen usulsüz yöntemlerdi. Örneğin sayım sırasında Girit dışında olan Müslüman muhacirler nüfus dışında tutulmuşken Yunanistan'a sığınmış Hıristiyan mülteciler nüfusa dahil edilmişti. Bu nedenle Babıali, 1881 nüfus sayımının geçersiz olduğunu ilan etmişti. Fakat bu sayım Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmaya devam edecekti (BOA., Y.EE.: 114/93).

Yanko Fotiyades Paşa'nın Girit'te göreve başlamasından kısa bir süre sonra hakkında şikayetler de dile getirilmeye başlamıştı. Yanko Fotiyades Paşa'ya vezaret menşurunu iletmek üzere Girit'e giden Çorluluzade Mahmud Celaleddin (Paşa) İstanbul'a dönüşünde bir layiha kaleme almıştı. Bu layihaya göre; adanın ıslahı ve imarı için hiçbir teşebbüste bulunulmamaktaydı ve eskiden yapılan yolların bakımsızlıktan harap haldeydi. Girit'teki mahkemelerde Yunan yanlılarının üst düzey görevlere getirildikleri ve Hıristiyan zabıta askerilerinin komutanları arasında eski eşkıya reislerinin bulunduğu ifade etmekteydi. Irz, can ve mal emniyetinden emin olmayan Müslümanlar mülklerini Hıristiyanlara satarak adadan göç etmekteydiler. Resmi yazışmalarda Türkçe ve Rumcanın beraber kullanılması gerekirken Rumca daha fazla tercih edilmekteydi (BOA., Y.EE.: 114/53).

Mahmud Celaleddin'in layihasını değerlendiren Sadrazam Said Paşa tarafından kaleme alınan bir başka layiha daha bulunmaktadır. Bu ikinci layihada Girit valiliği için Yanko Fotiyades Paşa dışında devletin menfaatlerini gözetecek bir başka ismin tayininin düşünülebileceği ifade edilmektedir. Fakat Halepa Fermanı gereğince Yanko Fotiyades Paşa beş yıllığına atandığı için yerine bir başkasının tayini sakıncalı gözükmekteydi. Bununla birlikte, Yanko Fotiyades Paşa'nın Girit valiliğinden ziyade yurt dışındaki elçiliklerden birinde görev yapmayı tercih edeceği düşünülmekteydi. Dönemin siyasi atmosferinde giderek önemi artmakta olan Osmanlı sefarethanelerinde Yanko Fotiyades Paşa gibi ehil, diplomasi mesleğini iyi bilen, tecrübe ve maharet sahibi devlet adamlarına ihtiyaç olduğu için elçi olarak görevlendirilmesinin devlete daha ziyade faydalı olacağı kendisine ifade edilebilirdi. Böylelikle Yanko Fotiyades Paşa'nın kendi arzusuyla bir görev değişikliği yapılabilirdi (BOA., Y.A.HUS.: 163/56).

1882 yılında Mahmud Celaleddin Paşa tarafından Girit'e dair yeni bir layiha daha kaleme alındı. Burada da Yanko Fotiyades Paşa'nın bir müddetten beri bütün bütün Yunan taraftarlığını tercihe ederek Müslümanları ayak altına aldığını ve hukuk-ı saltanat-ı seniyyeyi korumadığını ifade edilmekteydi. Yanko Fotiyades Paşa'nın görev süresinin dolmasından sonra adaya Hıristiyan yerine askeri sınıftan bir valinin tayin edilmesini önermekteydi (BOA., Y.EE.: 114/93). Yanko Fotiyades Paşa hakkında ithamların belki en ağırları Mehmed Salâhî'nin eserinde dile getirilmektedir. Mehmed Salâhî tarafından hain olarak nitelendirilen Yanko Fotiyades Paşa'ya karşı adanın Yunanistan'a ilhakını savunan Hıristiyanları işe aldığı, Müslüman memurları liyakatsiz ve işe yaramayan kimselerden seçtiği, Hıristiyan eşkıya takımıyla hareket ettiği, valilikte kalmak için her türlü entrikayı çevirdiği gibi ağır ithamlar söz konusuydu (Mehmed Salâhî, 1967: 35-43) Fakat hakkındaki suçlamalara ve ithamlara rağmen Yanko Fotiyades Paşa ilk beş yıllık dönemini tamamlamayı başardı. Hatta bu süre dolmadan önce birinci rütbeden Mecidi Nişanıyla taltif edilmişti (BOA., İ.DH.: 877/69984).

5 Aralık 1883 tarihi itibariyle Yanko Fotiyades Paşa'nın ilk beş yıllık görev süresi dolmaktaydı. Sadrazam Said Paşa, idaresinden pek de hoşnut olunmadığı için Yanko Fotiyades Paşa'nın azledilmesi gerektiğini düşünmekteydi (BOA., Y.A.RES.: 22/16). Fakat birkaç gün sonra Yıldız'a gönderdiği ikinci arizasında Yanko Fotiyades Paşa'nın görevde ibka edilebileceğini beyan etmekle birlikte azledilmesi durumunda Selanik valisi Galip Paşa ya da Cebel-i Lübnan'ın sabık mutasarrıfı Rüstem Paşa'dan birinin tayin edilmesini tavsiye etmekteydi (BOA., Y.A.HUS.: 175/65). Sonraki süreçte Aleksandır Karatodori Paşa, Sava Paşa, Sisam Beyi Kostaki Paşa ve sabık Sisam Beyi Fotiyades Bey'in isimleri de gündeme geldi. Fakat bu isimler Yıldız Sarayı tarafından uygun görülmediler ve Yanko Fotiyades Paşa ile Rüstem Paşa'dan birinin tayini hakkında görüş bildirmesi için konu Meclis-i Vükela'ya havale edildi. Meclis-i Vükela'da yapılan müzakerede her iki isim de valilik için uygun olduğu ifade edilmekteydi. Gerçi Fotiyades Paşa'dan Girit Müslümanlarının bir kısmının şikayetleri söz konusu olsa da kendisine gereken tembih ve uyarılar yapılırsa Müslüman ahali de memnun edilebilirdi. Fakat Meclis-i Vükela'nın dikkat çektiği bir husus vardı. Girit Nizamnamesine göre, vali Müslüman ya da Hıristiyan olabileceği gibi mezhebine dair de bir ibare bulunmamaktaydı. Bununla beraber Müslüman bir valinin tayini Girit'te yeni gailelere sebep olabilirdi. Aslında Rüstem Paşa'nın tayini daha ehven gözükmekteydi. Ancak Rüstem Paşa'nın tayin edilmesi durumunda devletin Müslüman bir validen beklediği faydalar ortaya çıkmayacağı gibi Girit'in Ortodoks olan Hıristiyan ahalisi kendi mezheplerinden bir valiyi tercih ederlerdi. Bu nedenle Devlet-i Aliyye'nin Girit'e artık sadece Hıristiyanlardan vali tayin

edeceği gibi bir zehabın ortaya çıkmasına engel olunması şartıyla Yanko Fotiyades Paşa'nın yeniden vali tayini Meclis-i Vükelaca uygun bulundu. Meclis-i Vükala'nın bu kararı II. Abdülhamid tarafından da tasdik edilmesiyle Yanko Fotiyades Paşa yeniden Girit valisi olarak tayin edildi (BOA., Y.A.RES.: 23/9; BOA., İ.MTZ.GR.: 17/572; BOA., Y.PRK.BŞK.: 8/45).

Yanko Fotiyades Paşa'nın Girit'teki ikinci dönemi çok uzun sürmedi. 1885 Mayıs ayında yeniden açılan Girit Meclis-i Umumisinde mebusların büyük çoğunluğu tarafından Yanko Fotiyades'nin görevden alınması talebi gündeme getirildi ve bu talep telgraflarla İstanbul'a iletildi (Atabaş, 2011: 51). Müslümanlar zaten Yanko Fotiyades Paşa'nın yönetiminden değildiler. O döneme kadar Yanko Fotiyades Paşa'dan hoşnut olan ve Girit Meclis-i Umumisinde çoğunluğu elinde bulunduran Hıristiyan mebusların onun görevden alınmasını istemelerinin nedeni ise bir türlü lehlerine çözülmeyen Müslüman vakıf topraklarının durumuydu (Freese, 1897: 106). Aslında Yanko Fotiyades Paşa, yeni dönemine başlarken sunduğu layihada Müslüman vakıflarına ait toprağı vakfedilen köylerin aşar bedellerinin nüfusları nispetince iki cemaat maarifine tahsisini talep etmişti. Fakat bu talebi vakıfların hukukunu korumak adına Babıali tarafından reddedilmişti (BOA., İ.MTZ.GR.: 17/576).

Yanko Fotiyades Paşa'ya göre, Girit Meclisinin aldığı bu kararın arkasında bazı garazkarlar ve Yunan konsolosu vardı. Buna rağmen devletin şan ve şerefini korumak ve kendi haysiyetini muhafaza etmek adına görevinden istifa etmek istedi (Atabaş, 2011: 51-52). Yanko Fotiyades Paşa'nın istifasının müzakeresi Meclis-i Vükelaya havale edildi. Meclis Vükelanın önünde üç seçenek bulunmaktaydı. Fotiyades Paşa ya görevinde bırakılacak ya azledilerek yerine bir başkası tayin edilecek ya da konunun enine boyuna araştırılması için bir tahkikat komisyonu kurulacaktı. Fakat bu seçeneklerden hangisinin tercih edileceği konusunda bir fikir birliği yoktu. Bir komisyon kurulması durumunda ahalinin ve mebusların görüşlerinin de alınması gerekiyordu. Böyle bir durumu Girit'in Hıristiyanları, adaya verilen imtiyazların genişletilmesi arzularını dile getirmek için fırsat olarak görebilirlerdi. Bu sebeple tahkik komisyonu kurulması fikrinden vazgeçildi. Daha sonra Yanko Fotiyades Paşa'nın görevinde kalması ya da azledilmesi şıkları oylandı. Her ne kadar Yanko Fotiyades Paşa'nın azledilmesinin Girit'teki problemleri sonlandırmayacağına dair bir kanaat oluşmuşsa da görevinde kalması sakıncalı görülmüştü. Fotiyades Paşa'nın azli konusunda hemfikir olan vükela heyeti onun yerine tayin edilebilecek isimler konusu gündeme geldiğinde yine görüş birliği sağlayamadı. Fakat sonunda vükelanın ekseriyeti Aleksandır Karatodori Paşa ve bir kısmı da Yanko Ekyadis yönünde görüş bildirerek toplantıyı sonlandırdılar (BOA., MV., 3/73). Fakat Yıldız Sarayı valilik için Sava Paşa ile Yanko Fotiyades'nin kayın biraderi Aleko Vogorides Paşa arasında tercih yapılmasını

istiyordu. Nitekim bir kez daha toplanan Meclis-i Vükela Sava Paşa'yı valilik için daha uygun buldu ve nihayet Sultan II. Abdülhamid'in 23 Mayıs 1885 tarihli iradesiyle Yanko Fotiyades'nin istifası kabul edilerek yerine Sava Paşa Girit valisi olarak tayin edildi (Atabaş, 2011: 56-58).

Roma'da İkinci Elçilik Dönemi (1886-1889)

Yanko Fotiyades Paşa'nın son görev yeri ikinci defa vazifelendirildiği Roma'ydı. Kendisinin Roma'daki selefi, eşi Marie'nin yeğeni İstefanaki Musurus Paşa'ydı. Fakat o dönemde İngiltere ile İtalya arasında bir ittifakın kurulması gündeme geldiği için Londra'da babası Kostaki Musurus Paşa büyükelçi iken oğlu İstefanaki'nin Roma'daki görevine devam etmesi uygun bulunmamıştı. İstefanaki Musurus'un azlinden sonra İtalya'nın başkentine yeni bir büyükelçi tayin edilmeyerek bir süreliğine bir maslahatgüzarla idare edilmesine karar verilmişti (Çakmak, 2020: 301).

1886 yılının başlarında Girit'ten sonra bir süredir boşta olan Yanko Fotiyades Paşa'nın Roma'ya büyükelçi olarak tayinine karar verilmiş (BOA., İ.DH.: 979/77356) ve bu konuda İtalya hükümetinin de oluru alınmıştı (BOA., Y.A.HUS.: 188/115). Bu gelişmenin yaşandığı sıralarda İtalya tarafından Francesco Galvagna ortaelçi olarak İstanbul'a gönderilmişti. Fakat Francesco Galvagna'nın ataması Osmanlı Devleti tarafından mütekabiliyet esaslarına aykırı bulunmuştu. Yıldız Sarayı, Fotiyades Paşa'nın da unvanının ortaelçi olarak değiştirilerek Roma'ya gönderilmesini istiyordu. Bununla beraber, değişiklik meselesi Galvagna'nın tepkisine neden oldu. Galvagna tarafından Babıali'ye gönderilen açıklamada, İtalya'nın ortaelçi tayininin bir büyükelçi bulununcaya kadar geçici bir atama olduğu ve kendisinin ortaelçi unvanıyla atanacağının daha önce Osmanlı Devleti'ne bildirilip onay alındığı ifade edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Roma'ya büyükelçi sıfatıyla atanacağını bildirdiği Yanko Fotiyades Paşa'nın unvanını düşürmesinin iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilere uygun düşmediğini açık bir şekilde beyan edilmekteydi. Galvagna çözüm olarak, Yanko Fotiyades Paşa yerine ortaelçi sıfatıyla bir başka elçinin tayin edilmesini önermekteydi. Hariciye Nazırı Said Paşa'ya göre, bu meselenin uzatılması iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vereceği için ya ortaelçi unvanıyla yeni bir elçi tayin edilmeli ya da İtalyan hükümetinin İstanbul'a bir büyükelçi tayin etmesine kadar Yanko Fotiyades Paşa'nın gidişi ertelenmeliydi (BOA., Y.A. HUS.: 189/59). Fakat anlaşılan o ki Francesco Galvagna ikna edici olmuştu. Yanko Fotiyades, biraz gecikmeli de olsa büyükelçi olarak Roma'ya gönderildi.

Roma'daki Osmanlı temsilciliği İstefanaki Musurus Paşa döneminde ilk defa büyükelçilik düzeyine yükseltilmişti. Buna rağmen Roma'nın elçilik tahsisatı ve elçi maaşı ikinci derecedeki elçilikler gibi 20 bin kuruş düzeyinde kalmıştı. Yanko Fotiyades Paşa yola çıkmadan önce Roma'ya

da diğer büyükelçilikler düzeyinde tahsisat ayrılmasını talep etmişti. Oysa diğer Osmanlı büyükelçiliklerinde, elçi maaşıyla beraber sefaret tahsisatı 36.000 kuruştu. Fakat o sırada bu miktarın Roma için ayrılması mümkün olmadığı için maaşla birlikte tahsisatın 30.000 kuruşa çıkarılmasına karar verildi (BOA., MV.: 8/24; BOA., İ.MMS.: 82/3551).

Yanko Fotiyades Paşa, 30 Nisan 1886 tarihinde İtalya Kralı I. Umberto tarafından huzura kabul edildi. (BOA., Y.A.HUS.: 190/143). Böylece Atina'da üç defa görev yapan Yanko Fotiyades'nin Roma'da da ikinci dönemi başlıyordu. Keza Girit'te de tek dönem görev yapmış olsa da valilik için Yanko Fotiyades Paşa'nın ismi birkaç defa daha zikredilecekti. Nitekim Yusuf Franko Paşa'nın Yanko Fotiyades Paşa'yı resmettiği karikatürde de bu duruma gönderme yapılmaktaydı. Bu karikatürde Yanko Fotiyades Paşa elinde bir çember tutar şekilde resmedilmişti. Çemberin ortasında kısırdöngü, kenarlarında ise Atina, Girit ve Roma yazmaktaydı (Yusuf Bey, 2001: 140).

Roma'daki ikinci döneminde Yanko Fotiyades Paşa'nın belki en önemli hizmeti sefarethane için bir binanın satın alınmasını sağlamasıdır. 1870 yılında Babıali tarafından İtalya hükümetine Beyoğlu'nda sefaret binası yapmaları için bir arsa bağışlanmıştı. İki yıl sonra İtalya hükümeti de mütekabiliyet esaslarına gözeterek yeni başkent Roma'da bir arsayı Osmanlı Devleti'ne vermişti. Fakat bu arsada bir sefaret binası inşası bir türlü gerçekleştirilememişti. Bina meselesini çözmekle görevlendirilen Yanko Fotiyades Paşa, bir bankanın Osmanlı Devleti'ne ait arsa karşılığında kısa bir süre önce vefat etmiş olan Conte Giuseppe Gamberini'nin Palazzo Gamberini adını taşıyan malikanesiyle takas teklifini Babıali'ye iletti. 1887 yılında da noter huzurunda satış tamamlandı. Bu satış nedeniyle Yanko Fotiyades'e karşı çeşitli ithamlar söz konusuydu (Falconi ve Kuneralp, 2013: 19-24). Yine de bugün hala kullanılmakta olan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin mülkiyetine sahip olduğu en eski büyükelçilik binası olma özelliği taşıyan Palazzo Gamberini onun aracılığı ile satın alınmıştı.

Fotiyades Paşa'nın Roma'da bulunduğu sırada Girit valiliğine tekrar atanması hususu birkaç defa tekrar gündeme geldi. Yanko Fotiades Paşa'dan sonra Girit'e tayin edilen Sava Paşa bilhassa Hıristiyanların tepkisiyle karşılaşmış, görev süresini doldurmadan istifa etmişti (Atabaş, 2011: 145-146). Onun yerine gelen Kostaki Antopoulo Paşa da Girit'teki sorunların üstesinden gelmekte zorlanıyordu. Bu nedenle Kostaki Antopoulo Paşa'nın görevden alınması ve yerine Yanko Fotiyades Paşa'nın getirilmesi düşünülüyordu. Hatta Yanko Fotiyades Paşa'ya bir an önce İstanbul'a dönmesi için bir telgraf gönderilmişti. Fakat bu telgrafa cevaben Fotiyades Paşa, mart ve nisan maaşlarıyla Roma sefaret-i seniyyesinin altı aylık masrafları ödenmediği sürece Roma'dan ayrılamayacağını bildirmişti (BOA., HR.TH.: 79/82). Bunun üzerine Yıldız Sarayı, Yanko Fotiya-

des'nin gelişini niçin ertelediği konusunda Hariciye Nezaretinden izahat istedi. Hariciye Nezaretinin verdiği cevapta sefaret masraflarının tesviye edildiği, nisan ayı devam ettiği için bu maaşın henüz hak edilmediği ve mart ayı maaşının ödenmesi için Maliye Nezaretine yazı gönderildiğini ifade edilmekteydi. Bu durumda mart ayı maaşı yattıktan sonra Fotiyades Paşa'nın Roma'dan ayrılması beklenmekteydi (BOA., Y.A.HUS.: 213/44). Maaş ödemelerini bahane ederek gelişini erteleyen Fotiyades Paşa'ya bir kez daha telgraf çekilerek ilk posta ile derhal Varna üzerinden İstanbul'a gelmesi emredildi (BOA., Y.A.HUS.: 213/59). Fotiyades Paşa, bu defa hastalığı nedeniyle doktorlarının seyahat etmesini sakıncalı bulduğu bahanesini ileri sürdü (BOA., Y.A.HUS.: 213/73). Bundan birkaç ay sonra ise, sıhhi nedenlerle Napoli civarında bulunan kaplıcalara gitmek için izin isteyen ve doktorların seyahat etmesine izin verdikleri zaman hemen İstanbul döneceğini bildiren yeni bir telgraf gönderdi. Fotiyades Paşa'nın üst üste iki defa sıhhi nedenlerle İstanbul'a dönüşünü ertelemesinin Sadaret makamını rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hariciye Nezaretinden Fotiyades Paşa'nın sağlık durumu hakkında bir tahkikat yapılması istendi (BOA., Y.A.HUS.: 215/48).

Yanko Fotiyades Paşa, devletiyle yaşadığı sorunlara rağmen 1889 sonbaharına kadar Roma'daki görevinde kalabilmişti. Azledilmesine karar verildiğinde Sadrazam Kâmil Paşa'nın Hariciye Nazırı ile yaptığı müzakere sonucunda Maliye Komisyonu Reisi Hüseyin Fehmi Paşa, Yaver-i Ekrem Fuad Paşa ve Teftiş-i Askerî Komisyonu azasından Tevfik Paşa isimleri aday olarak Yıldız Sarayı'na bildirildi (BOA., İ.HR.: 315/20174). Nitekim önce Tevfik Paşa için daha sonra da Adliye Nezareti Müsteşarı Vahan Efendi için İtalya Kralı'nın müsaadesi istendi. Fakat İtalya, özellikle Vahan Efendi ismine karşıydı ve Fotiyades Paşa'nın görevde kalmasını tercih ediyordu (BOA., Y.A.HUS.: 229/15). Bu sırada Roma sefaret müsteşarı Tevfik Bey'den Yanko Fotiyades Paşa'nın azledildiğini ve kendisinin maslahatgüzar olarak tayin edildiğini İtalya Dışişlerine bildirmesi istendi. En kısa zamanda gerekli olan name-i hümayun gönderilecekti. Fakat Yıldız Sarayı, name-i hümayunun Yanko Fotiyades Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne kadar bekletilmesini emretti (BOA., İ.HR.: 315/20206). Görevinden alınan Yanko Fotiyades Paşa'ya İtalya Kralı tarafından Koron Ditali (Corona d'İtalia) nişanının birinci rütbesi hediye edildi (BOA., İ.HR.: 316/20233).

Görevinden azledilen Yanko Fotiyades Paşa'nın bir an önce İstanbul'a dönmesi beklenmekteyse de onun böyle bir niyeti yoktu. İleride yaptığı açıklamalardan birinde, Roma'daki görevinden azledildiğinde aslında doğrudan İstanbul'a dönme niyetinde olduğunu fakat görevden alındığına dair name-i hümayunu kendisinin ya da halefinin İtalya hükümetine vermesi gerekirken bu vazifenin sefaret müsteşarına tevdi edilmesini ken-

disine bir hakaret olarak gördüğünden vazgeçtiğini ifade edecekti (BOA., A.}MKT.MHM.: 502/10). 29 Eylül 1889 tarihinde Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafta da aleyhinde yapılan entrikalara rağmen Sultan'a sadakat ve ubudiyetinin devam ettiğini, iyi durumda olmayan sağlık durumunu uzman hekimlere danışmak ve bazı ailevi meseleleri halletmek üzere Paris'e gideceğini bildirmekteydi (BOA., Y.PRK.EŞA.: 10/8). Nitekim 1 Ekim 1889 tarihinde Roma sefaretinden Fotiyades Paşa'nın Paris'e gitmek üzere sefarethaneden ayrılığına dair bir telgraf alındı (BOA., Y.A.HUS.: 229/41).

Sonraki Hayatı

Yanko Fotiyades Paşa'nın görevinden ayrılmasından sonra İstanbul'a dönmeyerek Paris'e geçmesi Yıldız Sarayını tedirgin etmişti. Yanko Fotiyades Paşa'nın niçin Paris'te bulunduğu ve ne kadar kalacağı birkaç defa orada bulunan Osmanlı sefiri Esad Paşa tarafından öğrenilmek istenmişse de hep aynı cevap alınmıştı. Yanko Fotiyades Paşa, Paris'e gelme sebebi olarak sağlık nedenlerini gerekçe gösteriyordu. Paris'te bulunmasının bir nedeni de elinde bulunan antika madalya ve para koleksiyonunu satmaktı (BOA., HR.TO.: 83/102; BOA., Y.PRK.EŞA.: 8/75). Gerçekten de Yanko Fotiyades Paşa'nın elinde Antik Yunan, Roma ve Bizans dönemine ait muazzam bir para ve madalya koleksiyonu mevcuttu. Mayıs 1890'da bu koleksiyonda yer alan parçalar, H. Hoffmann tarafından biri Yunan diğeri ise Bizans olmak üzere iki katalog hazırlanarak satışa sunuldu (Walker, 2008: 598-599). İlk grupta yer alan parçalar yaklaşık 125.000 franga satılırken Bizans kataloğundan yer alan parçaların hepsi Hermitage Müzesi tarafından 70.000 franga satın alındı (Walker, 2008: 611).

Yanko Fotiyades Paşa, elindeki koleksiyonu sattıktan bir ay kadar sonra Fransa'dan Yunanistan'a geçti. Osmanlı sefaretinin bildirdiğine göre 18 Haziran 1890 tarihinde Atina'ya ulaşmıştı (BOA., HR.TO.: 14/50). Atina'da elçilik ve Girit'te valilik yapmış, üstelik Rum kökenli bir üst düzey bürokratın tâbi olduğu devlete herhangi sebep belirtmeden Yunanistan'a geçmesi sıkıntılı bir durumdu. Nitekim Yıldız Sarayı, Yanko Fotiyades Paşa'nın niçin Atina'ya geldiğinin öğrenilmesini ve oradaki hal ve hareketlerinin yakından takip edilmesini istiyordu (BOA., Y.A.HUS.: 236/5).

Yanko Fotiyades Paşa, birkaç defa Atina'daki Osmanlı sefaretini ziyaret etmiş, hem o sırada elçi bulunan Mahmud Nedim hem de onun halefi Ali Galip Bey'le görüşmelerde bulunmuştu. Osmanlı sefaretine ilk ziyaretini 8 Temmuz 1890 günü gerçekleştirdi. Bu ziyaret sırasında Mahmud Nedim Bey, Yanko Fotiyades'nin Atina'ya geliş amacının daha önce Osmanlı Sultanı tarafından kendisine ihsan edilen ama artık Yunanistan sınırları içinde yer alan çiftliğinin mülkiyetiyle ilgili olduğunu öğrenmişti. Yanko Fotiyades Paşa'nın verdiği bilgiye göre, çiftliğin bir kısmına Yunan köylüler tarafından el konulmuştu. Meselenin dava konusu olmadan Yu-

nan Başvekili aracılığıyla çözüleceğini ummaktaydı (BOA., Y.PRK.EŞA.: 11/42). Nitekim ileriki günlerde Mahmud Nedim'in halefi Ali Galip Bey'le yaptığı görüşmelerden çiftliğin mülkiyet meselesinin halledildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu defa da çiftliği düzene koymak istediği için bir süre daha Yunanistan'da kalacağını ifade etmişti.

Bu ziyaret sırasında kendisinin Osmanlı Devleti'ne daha fazla hizmet ve emeği olmasına rağmen Sava Paşa ve sairleri kadar Sultan'ın ihsan ve lütfuna nail olamadığını ifade etmesi (BOA., A.}MKT.MHM.: 502/10) bizce oldukça dikkat çekicidir. Anlaşılan o ki Yanko Fotiyades Paşa için o güne kadar gördüğü taltif ve ihsanlar yetersizdi ve daha fazlasını hak ediyordu. Kendisini Sava Paşa ile kıyaslaması da ilginç bir noktadır. Zira Sava Paşa'yı Yanko Fotiyades Paşa'dan ayıran iki temel fark vardır. Birincisi Sava Paşa, bir Rum olmakla birlikte Fenerliler toplumunun parçası değildi. İkincisi buna rağmen nazırlığa kadar yükselmiş bir isimdi.

Osmanlı Devleti için Yanko Fotiyades Paşa'nın Yunanistan kalmasındaki en önemli endişe nedeni elbette ki Girit meselesiydi. Girit'in İtalya'ya bırakılması, adanın başına Avrupalı bir prens atanması (BOA., Y.A.HUS.: 237/73) ve kendisinin yeniden vali atanması için çalıştığı gibi çeşitli dedikodular ortalıkta dolaşmaktaydı. Mahmud Nedim ve Ali Galip Beylerle yaptığı görüşmelerde Girit meselesi de gündeme gelmişti. Mahmud Nedim Bey'e yaptığı ziyarette, Yunanistan'da bulunan Girit mültecileriyle görüştüğünü itiraf etmişti. Ona göre, Giritli mültecilerin genel affa rağmen adaya dönmemelerinin nedeni korkmalarıydı. Eğer genel af, adayı dönmeleri yasak olan isyancı liderleri kapsayacak hale getirilirse mülteciler meselesinin sona erebileceğini düşünüyordu (BOA., Y.PRK. EŞA.: 11/42). Ali Galip Bey'le ilk görüşmesinde Girit meselesi hakkında adının geçtiği dedikodularını düşmanlarına bağlamaktaydı. Yaşının ilerlemesinden dolayı Girit meseleleriyle uğraşmaya mecalinin olmadığını ve Roma'da görevli bulunduğu sırada bu göreve yeniden tayini teklif edilmesine rağmen mazeret beyan ederek kabul etmediğini belirtmekteydi. Ali Galip Bey'le yaptığı bir başka görüşmede ise hakkında çıkan dedikoduların müsebbibi olarak daha önceki Atina sefiri Mahmud Nedim Bey'i göstermekteydi. Eğer gerçekten Girit'e vali olmak istese meşru olmayan yollar yerine bizzat Osmanlı Sultanına talebini iletebilirdi. Hatta Ali Galip Bey'den bu haksız ithamları yalanlayan bir yazıyı İstanbul'a göndermesini ricasında bulundu. Ali Galip Bey ise Yanko Fotiyades Paşa'ya bizzat kendisinin bir açıklama göndermesinin Babıali üzerinde daha tesirli olacağını bildirdi (BOA., A.}MKT.MHM.: 502/10). Nitekim Yanko Fotiyades Paşa, bir sonraki ziyaretinde Sultan II. Abdülhamid'e sunulmak üzerine hazırladığı bir arizayı ve bu arizanın takdimine vesile olması için kurenadan Hacı Ali Bey'e hitaben yazdığı bir mektubu İstanbul'a gönderilmesi için Ali Galip Bey'e teslim etti (BOA., Y.PRK.EŞA.: 13/61).

Yanko Fotiyades Paşa'nın Osmanlı sefarethanesine yaptığı ziyaretler sırasında Girit'in mevcut durumuyla ilgili görüşlerini de açıklayacaktır. Girit'te 1889'da çıkan isyan nedeniyle Halepa Fermanında radikal bazı değişiklikler yapan bir ferman ilan edilmişti. Fotiyades Paşa'ya göre, Halepa Fermanı olduğu gibi korunsa daha iyiydi. Ama mademki 1889 Fermanı yürürlüğe girmişti, öyleyse bundan geri adım atılmamalıydı. Fakat Ali Galip Bey, Yanko Fotiyades Paşa'nın ziyaretinden bir gün sonra Osmanlı sefaretine gelen Atina'daki meslektaşlarının birinden farklı bilgilere ulaşacaktı. Yanko Fotiyades Paşa birkaç gün evvel görüştüğü bu yabancı elçiye 1889 Fermanı ilga edilir ve valiliğe atanırsa Girit'te nizam ve asayişini yeniden sağlayacağı söylemişti. Ali Galip Bey, Fotiyades Paşa'nın kendisine beyan ettiği sözlerle yabancı elçiye söyledikleri arasındaki tezada dikkat çekmekteydi (BOA., A.}MKT.MHM.: 502/10).

Yanko Fotiyades Paşa'nın inkâr etmesine rağmen Girit meselesi hakkında tasavvur ve temaslarına dair ciddi şüpheler vardı. Bundan dolayı Yıldız Sarayı, Yanko Fotiyades Paşa'nın Yunanistan'da kalma süresi uzadıkça Girit'te yeni bir fesadın ortaya çıkmasından çekiniyordu. Bir kez de Yanko Fotiyades'nin damadı Şura-yı Devlet üyelerinden Konstantin Efendi'nin tavassutuna başvurulmasına karar verildi. Konstantin Efendi'den alınan bilgiye göre, Yanko Fotiyades Paşa bir süredir Teselya'daki çiftliğindeydi. Çiftlik işlerini düzene koyduktan ve o yılın mahsulatını sattıktan sonra İstanbul'a dönecekti. Bu bilgiye rağmen Konstantin Efendi'den kayınpederi Yanko Fotiyades Paşa'nın dönüşünü hızlandırması istendi (BOA., A.}MTZ.GR.: 2/47). Ancak bu gelişmeden birkaç ay sonra Yanko Fotiyades Paşa, 27 Ağustos 1892 günü Teselya'da bulunan çiftliğinde hayatını kaybetti (BOA., Y.A.HUS.: 264/35).

Sonuç

Yanko Fotiyades Paşa, otuz beş yıllık Osmanlı hizmetindeki bürokratik kariyerine Boğdan Kapı Kethüdalığı göreviyle başladı. Osmanlı bürokrasisine ilk intisabında Fenerli Rumların önde gelen isimlerinden biri olan kayınpederi İstefanaki Vogorides'in tavassutuna ihtiyaç duysa da onun ölümünden sonra da kariyerinde ilerlemeye devam etti. Nitekim Atina'ya ciddi bir diplomatik tecrübesi olmadan doğrudan ortaelçi tayin edildi. Atina'da görev yaptığı sırada Girit meselesi nedeniyle Yunanistan ile yaşanan diplomatik kriz sırasında Babıali'nin güvenini kazanmayı başardı. İki ülke arasında kesilen diplomatik ilişkilerden sonra yeniden görevine iade edilmesi ve kısa bir süre sonra da Atina'dan daha önemli olan İtalya başkentine tayin edilmesi de bunun bir göstergesiydi. Fakat Roma'daki görevi sırasında karıştığı bir skandal nedeniyle önce merkeze çekilere burada istihdam edildi. Daha sonra bir kez daha Atina'ya elçi olarak gönderildi. Roma'dan sonra Atina'ya tayini aslında bir anlamıyla görevde tenzildir. Buna rağmen Atina'dan vezaret rütbesiyle Girit'e vali

olarak tayin edilecekti. Aslında kariyerinde bir dönüm noktası olan Girit valiliğine gayrimüslim Rum bürokratlar arasında uygun bir aday bulunamadığı için tayin edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Burada hakkındaki ciddi şikayetlere rağmen halef ve seleflerine göre daha uzun süre görev yapması başarısından ziyade Girit Rumları lehine bir politika takip etmesiyle ilgiliydi. Nitekim adadaki Müslüman vakıf toprakları meselesini merkezin baskısı nedeniyle Rum ahali lehine çözemediği için yine Rumların isteğiyle görevinden istifa etti. Kariyerinin son basamağı olan Roma büyükelçiliğinde ise kimi zaman merkezin emirlerini kulak arkası edebilecek kadar ileri gitti.

Yanko Fotiyadis Paşa, Osmanlı Devleti'nin Osmanlılık üst kimliğini inşa etmeğe çalıştığı bir dönemde bürokrasiye adım atmıştı. Kariyerinin ilk yıllarında da bu kimliğe uygun bir bürokrat imajı çizmektedir. Nitekim Yanko Fotiyades, Atina sefiri olduğu sırada Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki gerginliğe rağmen nasıl Sultan'a bağlı kalabildiğini soran bir Batılıya "Kalbim Rumlar ile ama aklım Efendim'le" şeklinde verdiği cevap bunu en iyi şekilde anlatmaktadır. (Tuckerman, 1895:331) Girit valiliği sırasında Yanko Fotiyades'in hizmet ettiği devlete yaklaşımında bir değişimin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Tarafsız bir yönetim yerine etnik ayrımcılık izlemesi bunun bir göstergesi kabul edilebilir. Belki sadece yeterince takdir edilmediğini ve haksızlığa uğradığını düşünmekteydi. Her ne olursa olsun doğup büyüdüğü ve yıllarca hizmet ettiği ülkeye geri dönmeyi istemedi. Kalbinin beraber olduğu Rum milletini temsil eden Yunan Devleti topraklarında hayatını kaybetti.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DHSAİDd.): 26/311.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT): 144/1, 187/89, 377/28, 459/65, 638/76, 747/95.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.): 1723/27, 1724/19, 1725/46.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.): 79/82.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO): 6/59, 14/50, 83/102, 119/21, 310/24, 486/52, 486/53, 509/64.

İrade Dahiliye (İ.DH.): 485/32754, 487/32914, 569/39668, 664/44295, 778/63265, 877/69984, 979/77356.

İrade Girit (İ.MTZ.GR.): 15/504, 17/572, 17/576.

İrade Hariciye (İ.HR.): 132/6757, 155/8275, 183/10168, 184/10222, 184/10240, 185/10314, 191/10696, 227/13334, 246/14609, 247/14662, 247/14720, 254/15124, 255/15189, 257/15327, 263/15778, 265/15869, 265/15894, 266/15955, 315/20174, 316/20233, 316/20260, 334/21495.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 82/3551.

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.): 36/1032.

İrade Yunanistan (İ.MTZ.(01)): 15/45.

Meclis-i Vükela (MV.): 3/73, 8/24.

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD.): 64/20, 69/51.

Sadaret Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM): 14/110, 32/55.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.): 454/94, 502/10.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.): 8/45.

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik, Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.): 8/75, 10/8, 11/42, 13/61.

Yıldız Esas Evrak (Y.EE.): 42/256, 114/53, 114/76, 114/93.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS): 163/56, 175/65, 188/115, 189/59, 190/143, 213/44, 213/59, 213/73, 215/48, 229/15, 229/41, 236/5, 237/73, 264/35.

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES): 1/59, 22/16, 23/9.

Kitap ve Makaleler

Adıyeke, A. N. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed Cevdet (1991), *Tezâkir 13-20*, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Akpınar, M. (2010), *Bir Tanzimat Diplomatı ve Bürokratı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Akpınar, M. (2020), Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Levanten: Rüstem Paşa (1814-1895), Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy (Ed.), *Osmanlı Devleti Hizmetinde Yabancılar* içinde (s. 291-330), İstanbul: Selenge Yayınları.

Akpınar, M. (2016), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Devlet-i Âliyye'ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923)*, Ankara: Otorite Yayınları

Atabaş, C. (2011), *Sava Paşa'nın Girit Valiliği (1885-1887)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Birbudak, T. S. (2014), *Romanya'nın Bağımsızlığını Kazanması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Cengiz, H. A. (2018), Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (8) 16, 74-89.

Çakmak, A. (2020), *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciyye Nezareti*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Falconi I., Kuneralp S. (2013), *Palazzo Gamberini*, Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Freese, J.H. (1897), *A Short Popular History of Crete*, London

Kılıç, M. (2009), *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kılıç, M. (2012), 1821 Rum İsyanı Sonrasında Fenerlilerin Bürokraside Yeniden İstihdamlarında İki Öncü İsim: İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki, Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun (Ed.), *Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar* içinde (s. 271-284), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmani*, C. VI, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Muâhedât Mecmûası (2008), C. V, Tıpkı Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Örenç, A. F. (1995), *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (2008), *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. VI, Yay. Haz. Özen Tok, Havva Selçuk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Philliou, C. M. (2011), *Biography of an Empire, Governing Ottomans in an Age of Empire*, Berkeley: University of California Press.

Pınar, H. (2008), Diplomasi ve Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âlî Paşa, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 1-22.

Pınar, H. (2012a), Kostaki Musurus'un Atina Sefareti ve Osmanlı-Yunan Diplomatik Krizi, *Belleten*, (76) 275, 207-238.

Pınar, H. (2012b), Osmanlı-Yunan Krizi ve 1869 Paris Konferansı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 133-172.

Tuckerman, C. K. (1895), *Personel Recollections of Notable People at Home and Abroad*, Vol. II, London.

Tural, E. (2005), Bir Akdeniz Adasının Serencamı ve 1868 Girit Nizamnamesi, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, (14) 3, 67-98.

Türkgeldi, A. F. (1987), *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Walker, A S. (2008), Catalogues and Their Collectors, *American Journal of Numismatics*, (20), 595-617.

Yusuf Bey (2001), *On Dokuzuncu Yüzyılda Pera'nın Yüklü Portreleri*, İstanbul: ANAMED.

Zarifi, Y. L. (2005), *Hatıralarım*, Çev. Karin Skotiniyadis, İstanbul: Literatür Yayınları.

Bölüm 8

IASOS BİZANS TOPLUMUNUNDA BOY UZUNLUĞU

Okşan BAŞOĞLU[1]

1 Prof. Dr., AHBV Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü.

*Bu çalışma, **Başoğlu, O.**, "Uzun Kemiklerden Boy Hesaplaması: Iasos Bizans İskeletleri Üzerinde Bir Araştırma", *Adli Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2: 7-16'da yer almıştır.

GİRİŞ

İskeletetler biyolojik antropolojinin temel materyalleridir ve insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren yaşamış insan topluluklarının evrimsel yapıları, morfoloji ve demografileri, patalojik yapıları bu iskelet materyalden sağlanmaktadır. Biyolojik antropolojinin adli amaçlı kullanıma yönelik gelişen Adli Antropoloji ise adli amaçlara yönelik kimlik tespiti yapan bilim dalıdır. İnsan iskeleti ve çürümüş insan kalıntıları üzerinde çalışan Biyolojik Antropoloji arkeoloji, kriminoloji, adli diş hekimliği, patoloji gibi bilim dallarının katkısıyla gelişerek adli antropolojiyi oluşturmuştur. Çürüyerek iskelet haline gelmiş bireylerde cesetler üzerinden elde edilecek bilgileri sağlamak mümkün değildir. Bu tür materyallere antropolojik metotlar uygulanarak bireyin yaşı, cinsiyeti, boy uzunluğu, geçirmiş olduğu hastalıklar ve ırksal özellikler saptanarak kimlik tespiti yapılabilir.

Bu araştırmada hem adli antropoloji hem de biyolojik antropoloji açısından oldukça önemli olan uzun kemiklerden boy uzunluğunun tespiti ele alınmıştır. İskeletlerden boy uzunluğu canlı bir bireyden boy ölçer gibi ölmek mümkün değildir. Bazen iskeletlerden tek bir uzun kemik elde edilebilmektedir. Bir tek uzun kemikten alınan ölçü bile bazen kimlik tepsine yardımcı olabilmektedir. Paleoantropolojik hesaplamalarda kullanılan başlıca kemikler femur (uyluk kemiği), tibia (baldır kemiği), humerus (pazu kemiği), radius (dirsek kemiği) ve ulna (ön kol kemiği)' dır. Boy formülleri insan tiplerine göre geliştirilmiştir.

Örneğin Trotter ve Gleser (1952) Amerikalı beyaz ve zenciler ile Amerikalı mongoloidler, Meksikalı ve Porto Rikolu erkekler üzerinde, Stevenson, Çinliler üzerinde, Breitinger, Alman erkekleri üzerinde formüller geliştirmişlerdir. Bu yüzden uygulanacak olan formülün ait olduğu toplumun morfolojik özellikleri incelenecek materyale benzemesi gerekmektedir. Anadolu'dan elde edilen iskeletlerde çoğunlukla Pearson (Tablo 1) ve Trotter-Gleser (Tablo 2) formülleri kullanılmıştır. Bazı araştırıcılar iskelet ne kadar tamsa o kadar doğru sonuca ulaşılacağını ileri sürerken (Trotter-Gleser 1952), bazıları mümkün olduğunca çok uzun kemikten ölçü alıp bunların ortalamalarının daha doğru sonuç vereceğini ileri sürmektedirler (Brothwell 1981).

Bu çalışmada kullanılan iskeletler Ege Bölgesi'nde yer alan Iasos antik kentinden elde edilmiştir. Iasos, Muğla Milas'ın Kıyıkışlacık köyünde yer alır. Erken Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşime açılan antik kent daha sonra Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de insanlar tarafından kullanılmıştır (Akarca ve Akarca, 1954). Başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve mermer yapımıdır. Erken Bizans döneminde bu kent Karya Bölgesi'nin önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Bean, 1987). 1770'li yıllarda Chand-

ler'ın incelemelerde bulunduğu kenti; 1835'te Texier ve 1844'te Ross ziyaret etmiştir. Kent ve mezarlık, 1960-72 yılları arasında D. Levi, bu tarihten 1984 yılına kadar C. Laviosa, 1985 yılından 2010 yılına kadar da F. Berti yönetiminde, İtalyan Atina Arkeoloji Okulu adına kazılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanmış tescilli arkeolojik sit alanları listesinde yer almaktadır. 2011 yılında Roma Tre Üniversitesi'nden M. Spanu başkanlığında yeni dönem kazılarına başlanmış, bu kazılar 2013 yılına kadar sürdürülmüştür. Günümüzde kazılar Prof. Fr. Asuman Baldıran tarafından sürdürülmektedir (http://tayproject.org).

Yapılan kazılar sonucunda Iasos'ta yerleşmenin Orta Tunç Çağı'ndan beri süre geldiği saptanmıştır. Bu çağa tarihlenen tabakalarda çok sayıda Minos çanak çömleği ele geçmiş; bunların üzerindeki tabakada ise Myken çanak çömleği ve yapıları ortaya çıkartılmıştır. Prehistorik çağlardan; Proto-Bizans Dönemi'ne kadar bir yerleşme sürecinden bahsedilmektedir (Levi 1986). Iasos Antik Kenti; efsaneye göre; Argoslu kolonistler tarafından kurulmuştur. Iasos sikkeleri üzerinde kurucu sıfatıyla betimlenen kişinin de koloni lideri olduğu düşünülür. Argoslular'dan başka Miletos'un kurucusu Neleus'un oğlunun da kolonizasyon sürecinde yer aldığı ve bahsedilen göçlerin MÖ 9. yüzyılda gerçekleştiği bilinmektedir (Bean 1987, http://tayproject.org). Antik kaynakların verdiği bilgilere göre Iasos; anakaraya yakın bir ada üzerinde kurulmuştur (Strabon 1924). Deniz ticareti kent için önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Baldoni 2004).

Çalışmamızın konusu olan iskeletler 1979-1987 yılları arasında Iasos antik kentinin nekropolünden çıkarılmış olup, MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Alpagut, 1988, Usta vd.. 2019). Bugün nekropolis o kadar açık bir şekilde seçilmez ve denize 600 m boyunca bir dizi teras ile inilen batı düzlüğünün yamaçlarındaki yoğun iskân yüzünden zarar görmüştür. Nekropolis M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 4. yüzyıla kadar sürekli kullanıma sahne olmuştur. Oda mezarlar iki gruba ayrılabilir. Birincisi doğu-güneydoğu yönünde iki sıra halinde, batıdan "küçük limana" hâkim olan kayalık sırtın alt kısmı boyunca uzanan 25 adet oda mezardan meydana gelir. İtalyan kazı ekibinin yerleştiği alandaki bazıları oldukça iyi korunmuştur ve depo işlevi görürler (www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr**).** İkinci grup ise genellikle modern köyün bulunduğu alandaki kuzey yamaçlar boyunca dağılmış 60 mezarı içerir.Oda mezarlar genellikle dört köşe, tonoz çatılı, taş duvarlı tek bir odadan meydana gelir. Gömü odasının üç köşesinde platformlar bulunur ve şimdi kayıp fresklerle bezelidir. Bazı mezarlara basamaklarla ulaşılır; diğerlerinin girişi ise kenarlarda ya da öndedir. Bir diğer mezar tipi, köyü kat eden ana yolun kenarındaki küçük dikdörtgen lahit tarafından temsil edilir. Dört köşe taşlarla örülmüş duvar oldukça iyi işçilik gösterir. Giriş büyük, panelli bir taş ile kapatılmıştır. İçi merkezî bir koridor ve koridorun her iki yanındaki platformlardan meyda-

na gelir. Burada ele geçen geç dönemlere ait nesneler ve amphoralar içindeki çok sayıda gömü, mezarın uzun süre kullanıldığına işaret etmektedir (www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr).

Tablo 1: Pearson Formülü

Erkekler
Boy = 1.88 femur – 81.31
Boy = 2.89 humerus + 70.64
Boy = 2.38 tibia + 78.66
Boy = 3.27 radius + 85.925
Boy = 1.16 (femur + tibia) + 71.27
Boy = 1.22 femur + 1.08 tibia + 71.4
Boy = 1.73 (humerus – radius) + 66.855
Boy = 2.77 humerus + 0.19 radius + 69.79
Boy = 1.03 femur + 1.56 humerus – 68.4
Boy = 0.91 femur – 0.6 tibia – 1.225 humerus – 0.19 radius + 67.05
Kadınlar
Boy = 1.945 femur + 72.84
Boy = 2.75 humerus + 71.48
Boy = 2.35 tibia + 74.77
Boy = 3.34 radius + 81.22
Boy = 1.13 (femur + tibia) + 69.15
Boy = 1.12 femur + 1.125 tibia – 69.57
Boy = 1.63 (humerus + radius) + 69.91
Boy = 2.58 humerus + 0.28 radius + 70.54
Boy = 1.34 femur + 1.03 humerus + 67.435
Boy = 0.78 femur + 1.12 tibia + 1.06 humerus – 0.71 radius + 67.47

Tablo 2: Trotter-Gleser Formülü

Erkekler	Kadınlar
Beyaz	Beyaz
1.31 (Fem + Fib) + 63.05	0.68 Hum + 1.17 Fem + 1.15 Tib + 50.12
l.26 (Feb + Tib) + 67.09	1.39 (Fem + Tib) - 53,20
2,60 Fib - 75.50	2.93 Fib + ***59.61***
2.32 Fem + 65.53	2.90 Tib + 61.53
2.42 Tib - 81.93	1.35 Hum + 1.95 Tib + 52.77
1.82 (Hum + Rad) + 67.97	2.47 Fem + 54.10
1.7S (Hum . Ulna.) + 66.98	4.74 Rad . 54.93
2.89 Hum + 78.10	4.27 Ulna + 57.76
3.79 Rad + 79.42	3.36 Hum + 57.97
3.76 Ulna 1 75.55	
Zenci	Zenci
1.20 (Fem + Fib) + 67.77	0.44 Hum - 0.20 Rad + 1.46 Fem + 0.86
1.15 (Feb + Tib) + 71. 75	Tib + 56.33

2. 10 Fem + 72.22	1.53 Fem + 0.96 Tib - 58.54
2.19 Tib + 85.36	2.28 Fem + 59.76
2.34 Fib + 80.07	1 .08 Hum + 1.79 Tib + 62.80
1,66 (Hum + Rad) + 73.08	2.45 Tib + 72.65
1.65 (Hum + Ulna) - 70.67	2.49 Fib + 70.90
2.88 Hum 4+ 75.48	3.08 Hum + 64.67
3.32 Rad - 85.43	3.31 Ulna + 75.38
3.20 Ulna + 82.77	3.67 Rad + 71.79
Mongoloid	
1.22 (Fem 1 Fib) + 70.24	
1.22 (Feb + Tib) + 70.37	
2.40 Fib + 80.56	
2.39 Tib + 81.45	
2.15 Fem + 72.57	
1.68 (Hum + Ulna) + 71 .18	
1.67 (Hum + Rad) + 74.83	
2.68 Hum + 83.19	
3.54 Rad + 32.00	
3.48 Ulna + 77.45	

Toplumların beslenme alışkanlıkları ve toplumları etkileyen çevresel faktörler o toplumun boy uzunlukları üzerinde etkili olabilmektedir. Boy hesaplamaları tam bir iskeletten yüzde yüz oranda doğru olarak hesaplanabilirken bireye ait tek bir kemikten de bir boy uzunluğu tahmininde bulunmak mümkündür. Türkiye'deki bu alanda yapılan antropolojik çalışmalarda Trotter & Gleser (1952), Sağır (2000) ve Pearson'ın (1899) regresyon formülleri en sık kullanılan formüllerdir. Boy aynı zamanda insanın fiziksel yapısını ve tanımlanmasını belirleyen bir ölçümdür. Bu yüzden birçok bilim adamı insanın boy ölçüsünü toplumlar içersinde genel yaygınlık derecesine katagorize etmişler ve çeşitli gruplara ayırmışlardır. Bunlar içinde en yaygın olarak antropolojide kullanılanı R.Martin-K.Saller'e ait olandır (Tablo 3). Bu tabloda kadın ve erkeklerin boy sınıflaması yer almaktadır.

Boy uzunluğu insanın morfolojik yapısının belirlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Bu yüzden morfolojik gelişme içerisinde değerlendirilmelidir. Boydaki büyüme beslenmeden de önemli oranda etkilenmektedir. Canlının gelişim sürecini etkileyen faktörler kalıtsal ve beslenme, iklim, sosyo-ekonomik düzey gibi çevreseldir. Boy uzunluğu çevresel etkilenen ama büyük ölçüde kalıtsal olarak belirlenen bir özellik taşır. Kalıtım boyu % 90 oranında etkilerken, çevresel şartlar ise % 10 oranında etkilemektedir (Brothwell 1981). Bu yüzden boy uzunluğu değerlendirilmelerinde çevresel şartlar da göz önüne alınmalıdır. Çünkü boy ve vücut biçimindeki çeşitlilikler doğa koşullarına uyum sağlamada önemli bir avantaj olabilmektedir.

Tablo 3: R.Martin ve K.Saller'in Boy Sınıflaması

	Erkekler (cm.)	Kadınlar (cm.)
Cüce	130'daıı az	
Çok küçük	130 - 149.9	121 - 139.9
Küçük	150 - 159.9	140 - 148.9
Orta-altı	160 - 163.9	149 - 152.9
Orta	164 - 166.9	153 - 155.9
Orta-üstü	167 - 169.9	156 - 159.9
Büyük	170 - 179.9	159 - 167.9
Cok-büyük	180 - 199.9	168 - 186.9
Dev	200 üzeri	187 üzeri
Vandervael' in Boy Kategorileri		
	Erkekler (cm.)	Kadınlar (cm.)
Cüce	125'den az	
Çok küçük Küçük	125 - 155	147.5'den az
Orta-altı Orta	155 - 161	147.5 - 152.5
Orta-üstü Büyük	161.5 - 167.5	153 - 158
Çok-büyük Dev	168 – 174	158.5 - 163.5
	174.5 - 180.5	164 - 169
	181 - 187	169.5 - 174.5 174.5 üzeri
	187 - 200	200 üzeri
	200 üzeri	

BULGULAR

Araştırmamıza konu olan iskeletler Bodrum Iasos kazılarından ele geçmiş ve Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir (Berti 1993, Alpagut 1988). Erişkin 25 erkek ve 14 kadın bireyden boy uzunluğu hesaplanabilmiştir. Humerus, radius, ulna, femur, tibia ve fibula kemikleri baz alınarak her bir kemikten kadın ve erkekler için ayrı ayrı boy uzunluğu belirlenmiştir. Bu boy uzunlukları diğer eski Anadolu toplumları ile karşılaştırma yapılabilmesi için hem Pearson hem de Trotter-Gleser formülleriyle hesaplanmıştır.

Genellikle kol ve bacak kemiklerinden elde edilen boy uzunluğu insanın yanı sıra ait olduğu toplumun da morfolojik yapısının belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu toplumda boy uzunluğunun hesaplanmasında yararlanan kemiklerlerin çoğunun parçalı oluşu ve mezarlardan karışık ele geçmesi zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur. Bu yüzden toplam 39 bireyden sağlıklı ölçü alınabilmiştir. Uzun kemikler önce cinsiyete göre ayrılmış daha sonra bireylere göre sınıflandırma yapılmıştır. Cinsiyet ayrımı sonucu yetişkin 25 erkek ve 14 kadın birey belirlenmiştir. Bu bireylerin humerus, radius, ulna, femur, tibia ve fibula kemiklerinin hem sağ hem

de sol örneklerinden maksimum uzunlukları alındıktan sonra kadın ve erkeklerin her kemiğe göre ayrı ayrı boy uzunluğu hesaplanmıştır. Daha sonra bütün uzun kemiklerden elde edilen boy uzunluklarının ortalaması alınarak kadın ve erkeklerin ortalama boy uzunluk değerine erişilmiştir.

Uzun kemiklerden hesaplanan boy ölçüsü kadın ve erkekler olmak üzere Trotter-Gleser ve Pearson formülleriyle hesaplanarak tablolar halinde verilmiştir(tablo 4,5 ve tablo 6,7). Tablolara göz attığımızda hemen hemen tüm uzun kemikler birbirine yakın değerler vermiştir.

Genel olarak da humerus-radius(üst extremiteler), femur-tibia(alt extremiteler) daha uyumlu görünmektedir. Bazı bireylerde sadece tek bir uzun kemikten ölçü alınabilmiş ve tek kemikten boy uzunluğu hesaplanmıştır. Bu bile çok aykırı sonuçlar vermemiş genel iskeletlerin genel sonuçlarına uygun değerler çıkmıştır. Bir tek kemik bile iskeletin kimliğine ait bir özelliğinin belirlenebilmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 4: Iasos Bizans Toplumu Erkeklerin Uzun Kemiklere Göre Boy Uzunluğu (Trotter – Gleser Formülüyle hesaplanmıştır).

	Humerus	Radius	Femur	Tibia	Fibula
1	-	-	-	167.84	-
2	163.47	163.00	-	157.52	-
3	-	175.68	-	-	-
4	-	-	164.93	166.99	-
5	-	-	-	175.33	-
6	-	-	-	165.17	-
7	-	167.72	-	-	-
8	-	171.05	168.07	169.41	-
9	-	-	166.39	166.62	-
10	-	159.76	-	-	-
11	-	-	161.21	-	-
12	-	171.13	-	-	-
13	-	166.59	-	-	-
14	-	168.48	162.04	171.34	-
15	166.24	-	169.23	175.10	-
16	-	166.59	-	-	-
17	-	-	-	-	159.87
18	177.94	-	-	-	-
19	-	-	166.91	171.47	-
20	171.73	169.71	169.57	171.22	-
21	156.27	157.87	-	162.03	-
22	163.93	159.02	164.35	167.59	-
23	-	-	173.87	-	-
24	165.66	165.63	166.91	168.56	-
25	-	157.86	-	164.21	-

Tablo 5 – Iasos Bizans Toplumu Kadınların Uzun Kemiklere Göre Boy Uzunluğu

(Trotter – Gleser Formülüyle Hesaplanmıştır)

	Humerus	Radius	Femur	Tibia	Fibula
1	-	162.05-	159.81	-	-
2	156.75	161.57	157.59	163.61	-
3	-	-	148.94	-	-
4	154.73	161.34	-	162.74	-
5	-	-	-	165.06	-
6	-	-	-	166.64	-
7	-	-	160.43	-	-
8	-	159.44	-	-	-
9	-	-	-	-	164.21
10	-	156.36	152.15	157.23	-
11	153.73	157.31	155.61	157.91	-
12	156.75	157.55	152.9	159.40	-
13	154.06	155.41	-	159.26	-
14	151.37	-	-	-	-

Tablo 6 – Iasos Bizans Toplumu Kadınların Uzun Kemiklere Göre Boy Uzunluğu

(Pearson Formülüyle Hesaplanmıştır)

	Humerus	Radius	Femur	Tibia
1	-	156.70	156.08	-
2	152.33	156.03	154.35	157.49
3	-	-	147.52	-
4	154.04	156.20	-	156.78
5	-	-	-	153.03
6	-	-	-	158.66
7	-	-	156.57	-
8	-	154.70	-	-
9	-	-	-	-
10	-	152.69	150.06	152.32
11	149.85	153.35	152.77	152.90
12	152.33	153.53	150.64	154.08
13	150.13	152.03	-	153.97
14	147.93	-	-	-

Tablo 7 – Iasos Bizans Toplumu Erkeklerin Uzun Kemiklere Göre Boy Uzunluğu

(Pearson Formülüyle hesaplanmıştır).

	Humerus	Radius	Femur	Tibia
1	-	-	-	163.15
2	161.38	160.38	-	157.43
3	-	168.98	-	-

4	-	-	161.86	162.31
5	-	-	-	170.52
6	-	-	-	160.53
7	-	161.13	-	-
8	-	162.76	159.51	165.59
9	-	-	163.08	162.95
10	-	161.13	-	-
11	-	-	162.90	-
12	-	165.05	-	-
13	-	156.24	-	-
14	-	164.72	164.40	164.69
15	158.78	-	165.34	170.29
16	-	162.11	-	-
17	-	-	-	-
18	170.48	-	-	-
19	-	-	163.46	166.72
20	164.27	164.40	165.62	166.48
21	149.53	153.61	-	157.43
22	156.47	155.59	161.39	162.90
23	-	-	169.10	-
24	158.20	160.31	163.46	163.86
25	-	157.86	-	164.21

İlgili tablolara bakıldığında çıkan sonuçlar açısından Trotter-Gleser ve Pearson formülüyle elde edilen boy uzunlukları arasında fark hemen dikkati çekmektedir. Trotter-Gleser sonuçları her zaman daha uzun bir boy değeri vermektedir. Pearson sonuçları ise daha düşük bir değer gösterir. Bu yüzden karşılaştırmanın sağlıklı olabilmesi amacıyla Iasos iskelet populasyonu her iki formüle göre incelenmiştir.

Bu incelemenin sonucunda Iasos erkeklerinin Trotter-Gleser'e göre ortalama boy uzunluğu 167.17 cm, kadınlarının 158.62 cm olarak bulunmuştur. Pearson'a göre ise erkekler 163.00 cm, kadınlar 153.57 cm ortalama boy uzunluğuna sahiptir. Bu durum boy kategorileri açısından değerlendirildiğinde Iasos erkekleri Pearson sonuçlarına göre Martin ve Vandervael'in sınıflamasında orta altı; kadınları Martin'in sınıflamasında orta, Vandervael'in sınıflamasında orta altıdır.Trotter-Gleser sonuçlarına göre ise Iasos erkekleri Martin'in sınıflamasında orta üstü, Vandervael'inkinde orta altı, kadınları da Martin'in sınıflamasında orta üstü, Vandervael'inkinde orta olarak yer alır(Tablo 3).

Iasos iskeletlerini diğer eski Anadolu halklarıyla karşılaştırdığımızda karşımıza Tablo 8 ve Tablo 9'daki sonuçlar karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8-Eski Anadolu Bireylerine Ait Boy Değerleri (Pearson Formülü'ne göre)

			Kadınlar		Erkekler	
			n	Orta..	n	Orta.
Kumtepe	Kalkolitik	Şenyürek (1949)	2	153.82	-	160.50
B. Güllücek	Kalkolitik	Şenyürek (1950)	-.	-	1	163.8
Şeyh Höyük	Kalkolitik	Tunakan - S. (1951)	3	149.11	2	164.59
Şeyh Höyük	Kalkolitik	Senyürek (1955)	3	150.64	2	165.46
Alaca Höyük	Eski Tunç	Tunakan (1965)	1	160.89	I	174.89
Ovaören	Eski Tunç	Başoğlu vd.	1	149.16	-	
Evdi Tepesi	M.Ö. 3-2. Bin	Çiner (1964)	1	155.44	-	163.08
Ahlatlıbel	M.Ö. 3. Bin	Kansu (1939)	1	163.20	2	165.25
Acemhöyük	M.Ö. 2. Bin	Çiner (1965)	1	155.13	-	-
Tilkitepe	Tunç Çağı	Kansu, Ünsal (1952)	1	161.98	-	-
Alacalı Höyük	Tunç Çağı	Tunakan, Kansu (1946)	-	-	2	152.40
Kusura	Hitit	Kansu A. (1939)	1	160.30	1	168.80
Alaca Höyük	Hitit	Kansu (1937)	-	-	2	153.25
Müskebi	Miken	Çiner (1966)	2	156.02	1	161.22
Karaoğlan	Firig	Tunakan - K. (1948)	1	163.95	-	-
Dirmil	Miken	Tunakan (1964)	1	151.52	1	172.56
Altıntepe	Ürartu	Çiner (1965)	1	153.71	1	173.61
Klazomenai	M.Ö. 7-5. yy.	Güleç (1989)	3	150.9	6	161.2
Çemberlitaş	Roma	Çiner (1975)	1	158.39	-	-
Korkuteli	Bizans	Kansu - Çiner (1968)	-	-	1	170.23
K. M. Paşa	Bizans	Çiner (1971)	1	149.70	1	163.84
Yarımburgaz	Bizans	Çiner (1974)	1	161.03	-	-
Topaklı	Bizans	Çoşkun (1988)	33	154.03	38	165,55
Beyköy	Bizans	Alpagut (1985)	1	154.14	-	-
Ayatekla	Bizans	Çiner (1964)	-	-	1	167.49
Iasos	Bizans		14	153.57	24	163.00
İznik	Geç Bizans	Özbek (1984)	-	-	35	167.40
Dilkaya	Ortaçağ	Güleç (1989)	24	153.04	41	163.89
Güllüdere	Ortaçağ	Sevim (2006)	25	154,65	41	165.97
Minnetpınarı	Ortaçağ	Yiğit (2001)	8	155.43	23	166.74
Karagündüz	ortaçağ	Özer ve ark. (1999)	39	150.52	45	164.52
Panaztepe	İslam	Güleç (1 989)	21	156.53	17	164.58
Tokat/Niksar	Yakınçağ	Köroğlu (2016)	3	152.3	5	162.2
Kelenderis	Yakınçağ	Çırak (2009)	14	152.46	11	161.77

Eski Anadolu halkların Neolitik dönemden Orta Çağ sonlarına kadar çeşitli bilim adamları tarafından saptanmış boy uzunluk ölçüleri bulun-

maktadır.Bu uzun zaman dilimi içersinde önemli kültürel aşamalar,göçler,savaşlar,ağır çevresel şartlar altından insanoğlunun boy uzunluğu değerlerine baktığımızda çok büyük değişikler olmadını görmekteyiz. Sayıca fazla materyale dayanan örnekleri incelediğimizde Anadolu kadınlarının (Pearson'a göre) Yüceören Roma ve Iasos Bizans Döneminde 153 cm, Gordion Roma'da 156 cm,Topaklı Bizans'da 154 cm, Dilkaya Ortaçağ'da 153 cm,Panaztepe İslam toplumunda 156 cm civarında bulunmuştur.Erkekler ait değerler ise Yüceören Roma Döneminde 168 cm, Iasos Bizans Döneminde 163 cm, Topaklı Bizans'da 165 cm, Dilkaya Ortaçağ'da 163 cm, Panaztepe İslam Döneminde 164 cm'dir.Trotter-Gleser'e göre ise kadınlar Çatalhöyük Neolitik Dönem'de 157 cm, Eski Tunç Karataş'da 154 cm, Gordion Roma'da 156 cm,Topaklı Bizans'da 162 cm, Dilkaya Ortaçağ'da 156 cm, Panaztepe İslam'da 160 cm, Iasos Bizans'da 158 cm değerlerini gösterir. Erkekler açısından bakıldığında Çatalhöyük Neolitik'de 169 cm, Karataş Eski Tunç ve Gordiyon Roma'da 166 cm, Topaklı Bizans'da 169 cm, Dilkaya Orta Çağ'da 168 cm, Panaztepe İslam'da 170 cm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 9 — Eski Anadolu Bireylerine Ait Boy Değerleri (Troller vc Gleser Formülü'ne göre)

			Kadın		Erkek	
			n	Ort.	N	Ort.
Çatal Höyük	Neolitik	Ferembach (1970)	40	157.30	28	169.80
Kumtepe	Kalkolitik	Şenyürek (1949)	2	157.02	1	165.83
B.Güllücek	Kalkolitik	Şenyürek (1950)	-	-	1	169.2
Alacalıöyük	Eski Tunç	Tunakan (1965)	1	166.69	1	177.82
Truva	Eski Tunç	Angel (1986)	-	-	2	173.00
Karataş	Eski Tunç	Angel (1968)	27	154.60	34	166.50
Karataş	Eski Tunç	Angel (1970)	58	153.50	72	166.30
Ilıca /Ayaş	Eski Tunç	Çiner (1969)	-	-	1	163.67
Lidar	Eski Tunç	Wittwer – B. (1987)	3	157.7	3	164.3
İkiztepe	Eski Tunç	Wittwer – B. (1985)	-	-	-	167.0
Ovaören	Eski Tunç	Başoğlu vd.(2015)	1	152.05	-	-
Ahlatlıbel	M.Ö. 3. Bin	Kansu (1939)	3	166.52	-	-
Evdi Tepesi	M.Ö. 3-2. Bin	Çiner (1964)	-	-	1	166.45
Hanaytepe	M.Ö. 2300	Angel (1951)	1	153.00	-	-
Lidar	Orta Tunç	Wittwer – B. (1987)	6	163.3	6	164.0
Acemhöyük	M.Ö. 2. Bin	Çiner (1965)	1	158.58	-	-
Alaca H.	Hitit	Kansu (1937)	-	-	1	162.04
Müskebi	Miken	Çiner (1966)	-	-	1	168.31
Dirmil	Miken	Tunakan (1964)	1	155.12	1	174.57

Truva	M.Ö. 1300	Angel (1951)	-	-	1	169.80
Truva	M.Ö. 900	Angel (1951)	-	-	1	148.40
Altıntepe	Urartu	Çiner (1965)	1	156.36	1	179.91
Kızılbel	Likya	Angel (1973)	1	160.00	1	173.00
Karaburun	Likya	Angel (1973)	-	-	2	176.00
Klazomenai	M.Ö. 7-5. Y.	Güleç (1989)	3	152.72	6	164.26
Gordion	Roma	Çiner (1971)	18	156.56	27	166.11
Truva	Roma	Angel (1951)	2	154.35	2	160.75
Lidar	Roma	Wttwer – B. (1987)	7	158.3	10	163.6
Truva	Roma	Angel (1951)	3	153.00	4	158.92
Ayatekla	Bizans	Çiner (1964)	-	-	1	171.79
Iasos	Bizans		14	158.62	**25**	**167.17**
Topaklı	Bizans	Güleç (1987)	33	162.88	38	169.92
Tefenni	Bizans	Kansu-Çiner (1966)	-	-	1	175.27
Dilkaya	Ortaçağ	Güleç (1989)	34	156.65	41	168.28
Güllüdere	Ortaçağ	Sevim (2006)	25	159.47	41	170.90
Minnetpınarı	Ortaçağ	Yiğit (2001)	8	159.24	23	171.67
Karagündüz	Ortaçağ	Özer ve ark. (1999)	41	153.74	47	168.48
Panaztepe	İslam	Güleç (1989)	21	160.44	17	170.8
Tokat/Niksar	Yakınçağ	Köroğlu (2016)	3	156.8	5	165.4
Kelenderis	Yakınçağ	Çırak (2009)	14	158.10	11	165.99

Daha önce de belirtildiği gibi bütün bu boy uzunlukları değerlendirilirken çevresel faktörleri de göz ardı etmemek gerekir.Anadolu gibi çok çeşitli coğrafi özelliklerin var olduğu yerleşim yerlerinde, burada yaşamış insan toplulukları kendi çevrelerinin ekolojik ve ekonomik koşullarından etkilenmişlerdir. Bu yüzden iskelet topluluklarının yaşam alanlarının ve beslenme sisteminin göz önüne alınması gerekmektedir. Araştırmalar sonucu, Iasos kemik dokularında Fe, Cu, Zn ve Mo elementlerinin Camihöyük örneklerine göre daha yoğun olması, Iasosluların protein değeri yüksek besinleri daha çok tükettikleriyle; Mg düzeyinin daha yoğun olması ise beslenmelerinin ağırlıklı olarak denizel ürünleri içermesiyle ilişkilendirilmiştir (Usta vd.. 2019).

SONUÇ

Bireylerin morfolojik yapılarının belirlenmesinde önemli göstergelerden birisi boy uzunludur. Uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına göre hesaplanan ortalama boy uzunluğu, toplumların morfolojik yapısı hakkında bilgi vermektedir Iasos Bizans toplumu boy uzunluğu açısından incelenmiş, ayrıca kimlik tespitinde kullanılması amacıyla bütün uzun kemiklerden boy uzunluğu hesaplanmış ve anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Görüldüğü üzere humerus-radius ve femufr-tibia kemiklerinden elde edilen boy uzunluk ölçüleri oldukça yakın değerler vermiştir. Gerektiğinde ele geçen tek bir uzun kemikten bile gerçeğe yakın boy uzunluğuna ulaşmak mümkün olmuştur.

İskelet populasyonunun erkeklere ait ortalama boy uzunluğu Trotter-Gleser'e göre 167.17 cm, kadınların boy uzunluğu 158.62 cm olarak bulunmuştur. Pearson'a göre ise erkekler 163 cm, kadınlar 153.57 cm boy uzunluğuna sahiptir. Bu değerlerle boy kategorilerinde Pearson sonucu açısından erkekler Martin ve Vandervael'e göre orta altı; kadınlar Martin'e göre orta,Vandervael'e göre orta altı sınıfında yer almaktadır. Trotter-Gleser sonucuna bakımından ise erkekler Martin'e göre orta üstü, Vandervael'e göre orta altı; kadınlar Martin'e göre orta üstü, Vandervael'e göre orta boylu olarak değerlendirilmektedir.

İskeletler diğer eski Anadolu halklarıyla karşılaştırıldığında hem kadınlar hem de erkekler açısından döneminin sonuçlarını yansıtmış, büyük farklar görülmemiştir. Bununla birlikte Iasos toplumu Anadolu halkları arasında uzun boyludan ziyade orta boylu gruplar arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

AÇIKOL, A. 2004 "Kütahya Ağızören Hitit İskeletlerinin Paleodemografik Analizi ve Eski Tunç Çağı Anadolu Halkları Arasındaki Yeri", Antropoloji 17, ss. 51-65.

AKARCA, A., VE AKARCA, T. 1954. Milas: Its Geography, History And Archaeology, İstanbul: İstanbul Matbaası.

ALPAGUT, B. 1998 "A Pre-study on the Cranial Remains of Iasos People (VI. Century A.D.), IV.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs,Ankara.

ALPAGUT, B. 1985 "Human Skeletal Remains From Beyköy (Afyon, Anatolia)" Antropoloji 12, ss. 299-316.

ANGEL, J.L. 1970 "Human Skeletal Remains at Karataş İn J.M. Mellink Excavations at Karataş Semahöyük and Elmalı Lycia 1969", Ame J. Archaeology Appendix, 74: 253-259.

ANGEL, JL. 1971 "Early Neolithic Skeletons from Çatalhöyük, Demography and Pathology", Anatolian Studies, 21: 77-.97.

ANGEL, J.L 1973 "Skeletal Fragments of Classical Lycians in M.I. Mellink: Excavations at Karataş-Semahöyük and Elmalı, Lycia *1972",* Ame. *J.* Archaeology Appaendix, 77: 303-307.

ANGEL, J. L. 1975 "Paleoecology, Paleodemography and Health", *Popılation Ecologv and Social Evolution,* pp: 167-170, (Steven Polgor, ed. Mouton, The Hogue Aldine Chicago) Part of World Anthropology, ed. Sol Tox.

ANGEL, J.L. 1976 "Early Bronz Karataş People and Cemeteries in M. J. Mellink: Excavations in the Elmalı Area, Lycia 1975". Ame. J Arehacology (Appendix), 80:385-391.

ANGEL, J.L. 1986 The Physical Identhy of the Trojan in M.J. Mellink (ed): *Troy and the Trojan War. A Symphosium* Held at Bryn Mawr College, October, 1984, Bryn Mawr: Bryn Mawr College Pres, pp: 63-76.

BALDONİ, D. 2004. Karia'da Bir Liman Kenti.Iasos. Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

BEAN, G. E. 1987. *Karya*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık

BERTİ, C. 1993 "Karia Iasos'u",(çeviri: Erendiz Özbayoğlu), Ankara İtalyan Kültür Heyeti.

BROTHWELL, D. 1981 *Digging up Bones,* London. BAS Printers Ltd, Great Britain.

ÇIRAK, A. (2009). Kelenderis İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ve Anadolu Toplumları Arasındaki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).

ÇİNER, R. 1964 "Ayatekla Kilisesinde Çıkarılan İskeletlerin Tetkiki", A.Ü. D.T. C.F. Dergisi, C. XII, ss. 251-271.

ÇİNER, R. 1964 "Evdi Tepesi ve Civarında Çıkarılan İskelet Kalıntılarının Tetkiki", Antropoloji 1, ss. 78-98.

ÇİNER, R. 1965 "Acemhöyük İskeletleri", A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, C. XXIII, ss. 1-24.

ÇİNER, R. 1965 "Altıntepe (Urartu) İskeletlerine Ait Kalıntıların Tetkiki", Belleten C. XXIX, ss. 225-244.

ÇİNER, R. 1966 "Bodrum-Müskebi Kazısı İskelet Kalıntılarının Tetkiki", Antropoloji 2, ss. 56-81.

ÇİNER, R. 1971 "Gordion Roma Halkı Femur ve Tibialarının Tetkiki", A.Ü. D.T.C.F. Yayını, YayınNo. 194.

ÇINER, R. 1971 "İstanbul (Kocamustafa Paşa) da Çıkan iskelet Kalıntılarının Tetkiki" Antropoloji 5,ss. 171-201.

ÇİNER, R. 1971 "Ilıca-Ayaş İskelet Kalıntılarının Tetkiki", Antropoloji 4, ss. 195-237.

ÇİNER. R. 1974 "Yarımburgaz (Küçükçekmece-İstanbul) Mağarasında Çıkan İskelet Kalıntılarının Tetkiki". Cumhurityetin 50. Yılı Anma Kitabı. A.Ü. D.T.C.F. Yayını. Yayın No. 239.

ÇİNER, R. 1975 "İstanbul (Çemberlitaş) da Darüşşafaka Lisesi Temel Kazılarında Çıkarılan İmparator Tiberius Zamanına (M.S. 14-37) ait İskelet Kalıntılarının Tetkiki", Antropoloji 7, ss. 107-163.

FEREMBACH, D. 1970 "Les Homrnes du Gisernent Neolithique de Çatal Höyuk", VII. Türk Tarih Kongresi: 13-21.

GÜLEÇ, E. 1986 "Van-Dilkaya İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi", IV. Araştırrna Sonuçları Toplantısı, Ankara 26-30 Mayıs, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 369-380.

GÜLEÇ, E. 1987 "Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropolojlk Analizi", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 6-10 Nisan, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 347-357.

GÜLEÇ, E. 1989 "Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatolojik İncelenmesi", Türk Arkeoloji Dergisi, s: XXVIII, ss. 73-95.

GÜLEÇ, E. 1989 "Klazomenai İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", Belleten 207-208: 565-582.

GÜLEÇ, E. 1989 "Paleoantropolojik Verilere Göre Eski Anadolu Bireylerinin Boy Açısından İncelenmesi", V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Antalya 18-23 Mayıs, Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 147-160.

KANSU, Ş.A., ATASAYAN, M. 1939 "Afyonkarahisar Kusura Hafriyatında Çıkarılan Bakırçağ ve Eti Devrine ait İskeletler Üzerine Tetkikler", Türk Antropoloji Mecmuası, 19-22: 272-313.

KANSU, Ş.A., ÜNSAL, M. 1952 "Tilkitepe Şamramaltı, Van) Kazısından Çıkarılan İskeletlerinin Antropolojisi", IV. Türk Tarih Kongresi Ankara, 10-14 Kasım 1948. TTK Basımevi.

KANSU, Ş.A. 1937 "Kumtepe Neolitik Kemikleri Üzerinde Antropolojik Tetkik" Belleten, Cilt I, ss.557-569.

KANSU, Ş.A. 1937 "Alacahöyük'te Bulunan İskeletlerin Antropolojik Tetkiki". Belleten Cilt I, ss. 180-191.

KANSU, Ş.A. 1939 "Ahlatlıbel İnsan Kemikleri Üzerinde Tetkikler" Türk Antropoloji Mecmuası, 19-22: 22-35.

KANSU, Ş.A., TUNAKAN, S. 1945 "Türk Tarih Kurumu Alacahöyük Kazılarında (1936-1944) Bakırçağ Yerleşme Katlarından Çıkarılan İskeletlerin Antropolojlk İncelenmesi", Belleten, Cilt IX, ss.411-422.

KANSU, Ş.A., ÇİNER. R. 1968 "Korkuteli Tefenni İskeletlerine ait Kalıntılarının Tetkiki", Belleten Cilt XXXII, ss. 301-315.

KÖROĞLU, T. 2016 Tokat/Niksar Yakınçağ İskeletlerinin Antropolojik Analizi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

LEVİ, D. 1986. *Iasos Kazıları (Gli scavi di Iasos).* Istituto Italiano di Cultura Sezione Di.

MARTİN, R. ve SALLER, K. 1957 *Lehrbuch der Anthropologie*, Band I, Stuttgart: Güstav Fischer Verlog.

OLIVIER, G. 1969 *Practical Anthropologv,* Charles C. Thomas Publisher, Springfield Illinois.

ÖZER, İ. ve ark. 1999 "Karagündüz Kazılarından Çıkarılan İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", XIV. Arkeometri Sonuçlar Toplantısı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.

PEARSON, K. 1899 "Mathemical Contribution on the Teory of Evolution on the Reconstraction of the Stature of Prehistoric Races", Philosophical Ttransaction of the Royal Society, London, 192:169-224.

PRADER, A. 1986 "Growth and Development", Clinics in Endocrinology and Metabolism, Vol. 15, 3:470-485.

ÖZBEK, M. 1984 "Roma Açıkhava Tiyatrosundan Çıkarılan Bizans İskeletleri", H.Ü. Edebiyat Dergisi 2, 1: 81-89.

SAĞIR, M. 2000 "Uzun Kemik Radyografilerinden Boy Formülü Hesaplaması", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fizik ve Paleoantropoloji (Fizik Antropoloji) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi).

SEVİM, A. 2006 "Yüceören İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", *Yüceören Doğu Klikya'da Bir Helenistik-Roma Nekropolü,* Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

STRABON 1924. *The Geography of Strabo,* H. L. Jones (Ed.) içinde, London: Harvard University Press.

ŞENYÜREK, M S . 1949 "Truva Civarında Kumtepe'de Bulunmuş İskeletlere Dair Bir Not", A Ü. D.T.C.F. Dergisi, Cilt VII, 2: 295-304.

ŞENYÜREK, M.S. 1950 "Büyükgüllücek'te Bulunan Kalkolitik Çağa Ait Bir Muharibin İskeletinin Tetkiki", A.Ü. D.T.C.F Dergisi, Cilt VIII, 3:269-310.

ŞENYÜREK, M,S., TUNAKAN, S. 1951 "Şeyh Höyük İskeletleri", Belleten, Cilt XV, 60: 431445.

ŞENYÜREK, M.S. 1952 "A Study of the Human Skelaetons From Kültepe, Excavated Under Auspices of the Turkish Historical Society, The Skeletons From the Excavation Season of 1948", Belleten, Cilt XVI, 63:323-343.

ŞENYÜREK, M.S. 1954 "A Note on the .Long Bones of Chalcolithic Age From Yümüktepe", Belleten, Cilt XVIII, 72: 519-522.

ŞENYÜREK, M.S. 1955 "A Note on the Long Bones of Chalcolithic Age From Şeyh Hôyük", Belleten, Cilt XIX, 74:247-270.

TANNER, J. M. 1986 "Normal Growth and Tecniques of Assesment", Clinics in Endocrinology and Metabolism, Vol. 15, 3: 411-452.

TROTTER, G. ve GLESER, G.S. 1952 "Estimation of Stature From Long Bones of American Whites and Negroes", American Journal of Physical Antropology, 10: 463-514.

TUNAKAN, S., KANSU, Ş.A. 1946 "Alacahöyük (1943-1945) Kazılarında Çıkarılan Kalkolitik, Bakır ve Tunç Çağlarına ait Halkın Antropolojisi", Belleten, Cilt X, 40: 539-555.

TUNAKAN, S., KANSU. Ş.A. 1948 "Karaoğlan Höyüğünden Çıkarılan Eti, Frig ve Klasik Devir İskeletlerinin Antropolojik İncelenmesi", Belleten, Cilt XII, 48: 759-779.

TUNAKAN, S. 1964 "Bodrum-Dirmil Kazısı İskeletleri", Belleten, Cilt XXVIII,110: 361-371.

TUNAKAN, S. 1965 "Türk Tarih Kurumu Adına 1964 Yazında Alacahöyük'te Yapılan Kazıda Çıkarılan İki Eski Bronz çağı İskeletlerinin İncelenmesi", Belleten, Cilt XXIX, 116: 571-583.

USTA YILMAZ. N. D, Okşan Başoğlu, Onur Erdem, Cahit Kural, Yusuf İzci. 2019 **"**Iasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi", Antropoloji, Sayı 37: 7-14.

YİĞİT, A. ve ark. 2007 "Kahramanmaraş / Minnetpınarı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

WİTTWER BACKOFEN, U. 1985 "Anthropologische Untersuchungen Der Necropole İkiztepe Samsun", III. Araştırma Sonuçlan Toplantısı, Ankara 20-24 Mayıs, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 421- 428.

WİTTWER BACKOFEN, U. 1986 "Antropologische Untersuchungen Das Byzantinischen Friedhofs Boğazköy Hattusa", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 26-30 Mayıs, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınlan, ss. 3181- 400.

WİTTWER BACKOFEN, U. 1987 "Anthropological Study of SkeletonMaterial From Lidar", V. Araştırma Sonuçlan Toplantısı II, Ankara 6-10 Nisan, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, ss. 191-203.

İnternet Kaynakları

(www.iasoskazisi.selçuk.edu.tr)

TAY PROJECT-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Portalı (http://tayproject.org).

Bölüm 9

YÖNETİMDE COVİD-19 VE KRİZ DÖNEMLERİNDE STRATEJİK ÇÖZÜMSEL YAKLAŞIMLAR

Mehmet Reha ÖZDER[1]

1 Dr.Öğretim Üyesi Mehmet Reha Özder ,Amasya Üniversitesi Öğretim Üyesi,https://orcid.org/0000-0002-3439-4947.

GİRİŞ :

Dünyada küresel ölçekte yaşanan ve etkilerini her geçen gün artıran ve farklı kanallarla yoğun şekilde hissetmeye başladığımız corona virüs salgınının insanlara ürkütücü gelmesinin başlıca nedenlerinden birisi belirsizlik ve en altta derinlerde yatan evrensel korkumuz olan ölüm olgusudur. İnsanların bu ortamda kendilerini çaresiz hissetmeleri ve belirsizliğe karşı ne yapabileceklerini düşünememesi olumsuzlukların katlanarak artmasına neden olabilmektedir. Bu algı ister normal yaşam sürecinde isterse iş yaşamında olsun bir kriz durumudur. İçinde bulunulan kriz durumu toplumun büyük bir bölümünü psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yoksunluk içine sokarken, bir bölümümüzünde yaşam umudunu ve sevgisini kaybetme gerçeği ile karşı karşıya bırakmaktadır.

İşte kriz müdahalesi gerektiren bu boyut; kısa süreli çözüm odaklı yaklaşımlar kullanılarak yaşanan veya yaşanabilecek yıkıcı olay ve durumlar içerisinde efektif bir bakış açısıyla bakmayı gerektirir. Kriz durumu ile baş edebilmek için becerilerini geliştirme, yıkıcı sonuçların zararlarını bertaraf etme şansını krizi yönetebilme ve kriz müdahalesi ile bulabiliriz.

Bireysel açıdan değerlendirmek gerekirse ki bu örgüt içinde geçerlidir; mevcut güçlü yanlarından, kaynaklarından yararlanarak gelecekteki stresli durumla karşı karşıya kalındığında yeni güçlü yönlerin, yöntemlerin, baş edebilme becerilerinin arttırılması kişisel gelişim ve büyümeye fırsat oluşturur (Teater, 2014)

White; krizi geleceğe yönelik olumsuzlukları tahmin etme aracı, Türkmen ise; yönetimin maliyet v.b. olumsuzlukları dengede tutma çabası olarak değerlendirir.

Kriz dönemleri mevcut durum analizi yapılarak, tablonun ortaya konması ile başlamalıdır. Bu noktada; işletmenin veya kurumun yaşaması ve etkilenmesi muhtemel iç faktörlerin neler olduğunun ortaya konması ve kendini tanımlayarak stratejik yönetim sürecinin bir parçası olan değişkenleri analiz sürecine girilmesi gerekir. Bu noktada yönetsel strateji uygulanarak krizin analizi yapmak, amaçları ortaya koymak kurumun çevresiyle ve paydaşları ile ilişkilerini eytişimsel olarak düzenlemesi gerekir. Bu noktada kurumların mevcut güçlü ve zayıf yönlerinin açıkça bilinmesi ve analiz edilmesi kriz ortamında yönetimin stratejik seçimlerini ve hasarlarını iyileştirmektedir(Eren, 1987) kısaca mevcut ortama yönelik değerlemeler yapılması kriz dönemlerinde liderlerin bu durumun üstesinden nasıl geleceklerine dair kararlar almalarını kolaylaştırır. Bu değerlendirmeleri yapmak durumun önemini ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda karar alma değerlendirmesinin önemli unsurlarını ortaya koyar. Bu noktada liderin açık değerlerinin olması amacını çok iyi belirlemesi,

araçların ortaya konması açısından da önemlidir.(Tıchy ve Bennis, 2009, sy.37)

Bu noktada kıdemliler (eski çalışanlar) ve gençler arasında açık ve etkin informel iletişim kurulması gerekir.

Harvard işletme okulunda işletmeleri etkileyebilecek teknolojiler değerlendirilirken markaların ürün performanslarına olumlu etki eden, aşamalı iyileştirmeleri mümkün kılan, ‘’ besleyici teknolojiler’’ ve firmalara yeni bir oluşuma girmelerini zorlayan yeni bir var oluş düşüncesi oluşturan ‘’ radikal teknolojiler’’ tanımlanmıştır. (The busines Book, 2014,sy.94)

KRİZ DÖNEMLERİNDE DEĞERLERİ KORUMA STRATEJİSİ YAKLAŞIMI

Kriz, kurumların mevcut konumları ve durumları üzerinde olumsuz etki yaratabilen; beklenmeyen, rutin dışı oluşumlar olarak tanımlanabilir. Çoğu zaman kriz olgusu yapının tümünü etkileme potansiyeline sahip bir olgudur. Kimi zaman karar anlamına gelen (yunanca), kimi zaman fırsat (japon)olarak adlandırılan bu kavram içinde bulunulan istikrarsız, karmaşık, belirsizlikler taşıyan kontrolü zor bir oluşumu tanımlar(Aksu,2008,sy.37).

Sadece salgın türü olaylar değil, doğal afetler, ekonomik krizler, sanayi felaketleri, sistem ve makinelerin olumsuzlukları, kazalar, imaj ve itibar yaralanması, terör ve kriminal saldırılar ve farklı, sağlık krizleri gibi olgularda kriz türleri olarak değerlendirilebilir.

Bu nedenle krize karşı stratejik yönelimlerle bir bakış açısı geliştirmek, kısacası krizi yönetmek olgusu önemli hale gelmektedir. Kriz yönetimi, krize karşı etkin bir yapı oluşturmayı gerektirir .Aslında bu krize hazır olma ile başlayan, kriz nedeni olabilecek veya beklenmedik ortamlarda nasıl hareket edileceğini ,duyumsal unsurların önceden saptanarak önlenmesi ,negatif etkilerin en aza indirilmesi olarak ta tanımlanabilir.

Mitrof , kriz yönetimini ; çalışanlar ve çevresel toplumsal üretim sürecini, ürün ve hizmetleri tehdit eden olguların sürekli değerlendirilmesi olarak görür.Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi tehditsel bir savaş söz konusudur.

Aslında kriz dönemleri stratejileri değerlendirildiğinde, kendi olağan rutunini kimi zaman mantığa aykırı olarak yaşayan savaş dönemindeki ordular en iyi örneği oluşturur.Liderler, yani üstler kendini rollerinin parçası olarak krizin üstesinden gelirler. Bu noktada menfaat ve çıkarlar iş hayatından çok daha farklı olmakla birlikte aciliyetler ve belirsizlikler, durumlara göre yaklaşımlarla çözülür. Kurumsal yöneticilere değerle-

ri koruyarak krizin üstesinden nasıl gelineceğini yaşayarak öğrenmeleri sembollerle anlatılmalıdır (Tichy-bennis, s.37).Örgütsel kültürün gücü hissedilen değerlerin çokluğundan gelir.Kriz ortamlarında kurumda empati olgusunun gelişerek güçlenmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Örgütsel adalet ve bağlılığın artırılarak yaşanması olumlu etki yaratır.

Bu ortamlarda örgütsel adalet ve bağlılık kavramlarının işleyişine bakıldığında prosedür – süreç ve etkileşim adaleti harmanlarının birbirlerinden ne kadar farklı yaşamsandığı görülür. Çoğu zaman kriz ortamları gibi savaş, tatbikat v.b. olağandışı oluşumlarda adil davranılıp davranılmadığı değil, aslarınızla olan davranış ve iletişim şekilleri öne çıkar. Yadsınmayacak sonuç ise örgütsel bağlılığın daha fazla desteklenmesidir. İş dünyası da aslında bir tür savaş ortamı gibi değerlendirildiğinde, örgütün rakiplerinin arasından öne çıkarak başarılı olması, işletmenin sahip olduğu iş gücünün, kurumun sahip olduğu personelin örgüte bağlı olması ile yakın doğrusal ilişki içindedir. Örgütün kültürel ve yaşamsal değerlerinin farklı ve bütünleşik yapısı geliştirilmelidir. Bu durum daha önceden özümsenmiş, kabul edilmiş ve sentezlenmiş olduğu ölçüde geliştirilirse kriz dönemlerinde örgütsel bağlılık ve adalet kavramlarının anlamları yaşanan olaylarla değişeme uğramaz.

Krizler her zaman dramatik sonuçlar doğuran vakalar değildir. İş ortamında doğru riskleri almak bazen işletme için bir kırılma noktası oluşturabilir (Alacaklıoğlu; 2010,s.69).

Michail Porter ve Gibson'un (Ergül ve Uysal çeviri)geleceği yönetmek(Trout'tan özgün makaleler) de belirtildiği gibi: bütün stratejiler her şey göze alındığında, nispeten yenidir. Strateji alanı ve rekabet kavramı dikkate alındığında çok hızlı bir öğrenmeye ihtiyacımız vardır. Rekabet amacıyla bilgilenildikçe ve bu bilgi yayıldıkça; öğrenmeyi sürdürme ihtiyacı oluşur. Bunun nedeni bütün şirketlerin bir avantaj yaratmak için her ne yapıyorlarsa '' o zaman bu artık bir avantaj değildir(Gibson, 2008,sy.65-67) .Yani Kriz ortamlarında da farklı ve iyi olmak gerekir. Dijital devrim az sermaye ile yeni işe başlayan şirketlere ve (dar konum) işletmelerine, dünyaya açılabilecek yenipazarlara ulaşabilecek imkanları sunsa da başka sorunların doğmasına yol açmaktadır.Bunların başında siber güvenlik olgusu gelmektedir. Zamanla yapay zekalı akıllı güvenlik sistemleri gündemi oluşturacaktır. G.E. yönetim kurulu eski başkanı Jack Welch 'in vurguladığı ve daha önce öngördüğü gibi; sanayi devriminin ardı alarak görebileceğimiz enformasyon ekonomisi kavramı geleceği oluşturmaktadır. Bu durum dijital devrimin zaman, evren ve kütle kavramlarını radikal şekilde değiştireceğini şirketlerin çok fazla yer kaplaması gerekmeden sanal ve her yerde olabileceğini öngörmüştür. Ve vurguladığı işletmenin dışındaki değişim hızı işletmenin içindeki değişim hızını aştığı zaman, o işletmenin sonu yaklaşmıştır demektir(Kotler,2000,sy.285-290).

Kriz ortamlarında insan davranışları üzerine yapılan çalışmalarda son dönemlerde ortaya yoğun olarak çıkan bir kavramda genom çalışmalarıdır. Finans ve davranışsal genetik açısından Zyphur ve arkadaşlarının (2009) çalışma sonuçları ‘’ bireylerin risk tercihlerinin üçte ikisinin genetik, üçte birinin çevresel olarak belirlendiği “ şeklinde oluşmuştur. Bu noktada iç müşteri odaklı çözüm yaklaşımlarında kriz ortamındaki bireylerin demografik ve genetik tanımlarının ortaya konması özelliklede salgın türü krizlere hem biyolojik hem de dayanım stratejileri geliştirme bakımından önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÇÖZÜMSEL YAKLAŞIMLAR

Bir kriz için en iyi hazırlanma; öğretilebilir ve öğrenilebilir bakış açısı kazanma çalışmasıdır. Kriz çalışma ekipleri oluşturularak çalışanlara önceden özellikle kriz ortamlarında nasıl kararlar almaları gerektiği üzerine eğitimler verilmesi önemlidir. Hiç düşünmeden hemen çözüm için kolları sıvayıp yanlış bir karar veya durumun üzerine giderek sorunun çözümü yerine krizin neden kaynaklandığını iyice anlamak ve ihtiyacın yavaş yavaş giderilmesi bazen daha önemli olabilmektedir. Kıdemli ekiplerden yararlanmalı, kriz yönetimini bir başkasına yetki vererek çözmek yerine, krizi zaten en iyi hisseden olarak liderin kontrolünde yürütülmesini sağlamak gerekir. Kör noktaların ortaya çıkarılması ve yok edilmesi için olayın anlaşılması amacıyla kriz tasarımı oluşturulmalıdır. Bu noktada değişimlerin neler olduğu ortaya konularak, sorun çözüm stratejileri projesi geliştirilebilir:

Hızlandırma adımı dönüşüm ekibi oluşturulması, kriz çözümüne yönelik fikir odaları çalışması (Beyin Fırtınası), şablonlu proje çalışmaları; (Sorunların ortaya konması ve çözüm önerileri),(Gider kısma ekibi veya tedarik tasarrufları v.b) örnek olabilir.

Bu noktada lidere büyük sorumluluk düşer; kriz çözümü vizyonunun geliştirilmesi için ve gerçeğe dönüştürülmesi noktasında çalışanları(ekibi) motive etmelidir. Bir liderin öğretilebilir ve öğrene bilir bakış açısı ,kriz çözme öyküsünün gelişmesine rehberlik eder. Çözüm için kilit konumundaki kişilerin ve kriz kararlarının seçilmesi liderin olumlu bir platform oluşturulmasına bağlıdır. Bir vizyon oluşturma, bu vizyonu hikayelerle

mobilize etme kapasitesi gerekmektedir. Çözüm matriksleri oluşturulmalıdır.

KRİZ ÇÖZÜM TASARIMI ÖRNEĞİ

TANIMA HAZIRLIK SAFHASI

-Sorunun erken belirlenmesi

- Ortamın değerlendirilmesi

- Ekibe katılım ve enerji sağlama çalışması

- SWOT analizi

DEĞERLENDİRME

-Sorunun parametrelerinin ortaya konulması

-İş akışı geliştirme ,her yerden çözüm verilerini toplama

-Dönüşüm Optimizasyonu

GERÇEKLEŞTİRME VE UYGULAMALAR SAFHAZI

– kararların belirgin şekilde açıklanması

-Kesin kararlar alma ve uygulama

SÜRDÜRÜLEBİLİR GERİ BİLDİRİM

– Öğrenme ve geri bildirimde düzeltmeler yapma, sürdürülebilirlik

Pandemi merkezli krizde işletmelerin uyguladığı önemli stratejilerden biriside dijital stratejiler olmaktadır. Bu noktada stratejiyi belirlemeden ve aksiyona geçmeden önce yapılması gereken pek çok çalışma vardır. Salgın noktasında etkilenen yaşam biçimlerinin değerlendirilmesi ve hedef kitleye özel kriterleri anlamak ve yorumlamak stratejileri geliştirmek için çok önemlidir. Demografik segmentlerin karakteristik farklılıklarının strateji geliştirirken ve iletişimde göz önünde bulundurulması gerekir. Hedef kitlelerin dijital algı ve kullanım biçimleri E-ticaret uygulamalarına etki eder.Operasyon sistemi geliştirme ve trendleri takip etme, çok kanallı iletişimle müşteriyi merkeze koyarak her kanalda müşteriye aynı deneyimi yaşatma(Omnirichannel) bulut sistemi üzerinde veri depolama, çoklu ödeme seçenekleri geliştirme v.b. strateji vizyonu oluşturulması,

sanal gerçeklik, yapay zeka ve siber güvenlik olgularının öne çıkarılması sürdürülebilirlik için değer taşıyan olgular olarak önem arz etmektedir.

Kriz ortamlarında ve şuanda yaşanmakta olan salgın döneminde belirli karşısında belirsizlik söz konusu olmaktadır. Bu eski paradigmanın dışında öngörülebilirlik eksikliği ve kontrolü imkânsız oluşumlar kurumlar için yıkıcı olabilmektedir. Günümüz iş çevresinde yaşanan belirsizlik, kaos, öngörülemez ve sürekli değişimin hakim olduğu salgın dönemini düşünecek olursak ;bu kavramlara alışık olmayan , rutin faaliyet yürüten ve gelişim gösteren kurumsal yapılara krize yönelik stratejik örgütsel kültür ihtiyacı doğacağı söylenebilir.

Kuantum yapıları ve kaotik sistemler de bu yapıdadır. Bu noktada kuantum fiziğinden gelişen ve anlam alan kuantum organizasyonu, çevreye duyarlı ve ulaşan, onunla bütünleşen altyapılar kurmayı amaçlar. Altyapılar çevreyle iş birliksel ilişkide olabilir ve olumsuzluk ortamında yeni bir gerçeğin oluşturuculuğunu yapabilir. Dayanışma ve bütünleşmenin temel değerleri salgın dönemindeki kriz ortamının kontrolsüz, acımasız değerlerini yok edebilir (Zohar,2018, sy.92) .

Yönetsel ortamda kaos a önderlik etmek ve yaratıcılığı arttırmak için belirsizliği geliştirmeyi öğrenmek gerekir. Kuantum liderliği, yaşanan salgın (covid ve /veya benzeri)dönemlerinin belirsizliğinin sahip olduğu yaratıcı potansiyel karşısında çok daha zekice ve sezgisel bir hisse dönüşmesini sağlar.

Rekabet avantajı, belirsizliği en iyi kullanıp idare edebilen tarafta kalır genelde. Kuantum organizasyonunun alt yapıları ve stratejileri de belirsizliğe ve belirlenemezliğe fırsat verecek şekilde tasarlanmalıdır. Salgın döneminde yaşanan lojistik ve üretim (çip) krizleri buna örnek verilebilir. İnsanların temel düzeydeki ihtiyaçlarının karşılığı doğada mevcuttur. Pandemi de kendi oluşumlarını doğurur.

Döngüsel ve sürdürülebilir ekonominin temeli güçlü bir sezgi gerektirir. Birey ve toplumun ihtiyaçlarını gözeterek paydaş ekonomisini odağımıza alarak ,pandemi döneminde kullanımı hızla artan teknolojinin insan hayatının tüm alanlarında meydana getirdiği ve getireceği değişime adaptasyon sağlanmalıdır.

Günümüz koşullarında alınan tüm tedbirlere rağmen krizlerin ortaya çıkış sürecinin gittikçe sıkılaşmakta ve derinliği artmakta olduğundan adaptasyon önem kazanmaktadır. kuantum stratejide indirgeme ve analiz kilit noktalardadır.Çözüm indirgeyenin karşısında gelişen ve kendi kendini düzenleyen bir sistem kurmakta yatmaktadır.Her sistem ve nesne, kendi parçalarına indirgenir ve parçalar niteliklerine göre değerlendirilir. Bütünü ancak parçalar a bölerek kontrol etmeyi öğrenir ve bütün üze-

rinde güç kazanabiliriz. Örneğin; iş bölümünü indirgeyici bir felsefedir. İşi parçalara böler ve daha etkin hale getirmeyi sağlar. Organizasyonları bölümlere ayırmak indirgeyen bir yaklaşımdır. Kuantum bütünler, kendi parçalarının toplamından daha fazladır. Bütün yaratıcı, deneysel, bağlamsal ve kendi kendini düzenleyen, gelişen, aşağıda tepeye yönelen liderlik becerileri geliştirilerek belirsizlik karşısında yönetsel sinerjik bütünlük sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Aksu, M. (2008). Kriz Yönetimi, Krizleri fırsata çevirme yolları, Kum Saati Yayınları, ist.
- Alacaklıoğlu, H.(2010), Kurumsal Yönetim ve Aile Şirketleri, Global hobi Yayınları-2 ist.
- Businesbook (işletme kitabı)(2014)Alfa Yayınları (Darling Kindersley limited) , (Çeviren, Tufan GÖBEKÇİN), İst.
- Duyan, V. (2020). Covid-19 salgınında vaka yönetimi Editör: Veli DUYAN, Banu KABATAŞ v.d. yeni insan Yayın. İST.
- Eren, E. (1987) ,Stratejik yenilik hareketleri ders notları. İST.
- Gibson R.(2008) Geleceği Yönetmek, Yakamoz Yayınları, (Jacktrout'tan özgün makaleler) ing.çeviri; Anoca Ergül – Arıcan UYSAL , ist.
- Güngör, S. (2020). Geno ekonomi, Ekonomide Gelenekten Genetiğe Geçiş ve Davranışsal Genetik Uygulamaları, Alfa yayınları. İst.
- Garrett, R. K., & Danziger, J. N. (2008). Disaffection or expected outcomes: Understanding personal Internet use during work. *Journal of Computer-Mediated Communication*, *13*(4),
- George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- ĠĢgüzar, S., & Ayden, C. (2017). Siber aylaklık üzerine değerlendirmeler: Toplu bir bakıĢ. 4th International Regional Development Conference, 21-23 Semtember, Tunceli/Turkey.
- Gökçearslan, Şahin, Çelebi Uluyol, Sami Şahin. 2018. Smartphone Addiction, Cyberloafing, Stress and Social Support Among University Students: A Path Analysis. Children And Youth Services Review. c.
- Güğerçin, S., & Çavuş, M. F. (2021). Yıkıcı yönetim, sanal kaytarma ve işteki üretkenlik: Banka çalışanları üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, *9*(1),
- Gül, H., & İnce, M. (2011). The relation of cyber slacking behaviors with various organizational outputs: Example of Karamanoğlu Mehmetbey University. European Journal of Scientific Research,
- Jamaluddin, H., Ahmad, Z., Alias, M. ve Simun, M. (2015). Personal Internet Use: The Use of Personal Mobile Devices at the Workplace, Procedia-Social and Behavioral Sciences,
- Jandaghi, G.; Alvani, S.M.; Matin, H.Z. ve Kozekanan, S.F. (2015). Cyberloafing management in organizations. Iranian Journal of Management Studies, C: 8, No: 3

- Johnson, P. R., & Indvik, J. (2003, July). The organizational benefits of reducing cyberslacking in the workplace. In *Allied Academies International Conference. Academy of Organizational Culture, Communications and Conflict. Proceedings* (Vol. 8, No. 2, p. 53). Jordan Whitney Enterprises, Inc.
- Teater, B. (2014). Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri Uygulama için bir giriş. Edt: karata. A. , Nika Yayınevi, Ankara
- Kotler, P.(2000) Kotler ve Pazarlama,Sistem Yayıncılık 25.(Kotler on marketing, ing.çeviren Ayşe ÖZYAĞCILAR, -ist.
- Zohar,D. (2018), 21. Yüzyılda liderlik (çeviren; ilke HAYDAROĞLU, The kitap yayınları / iş lekonobiistanbul
- Zyphur, m.j.jNavayanan, R.D.Arvey, G.J. Alexander(2009) Thegenetics of economic risk preferences, Journal of BehavioralecisionMaking,

Bölüm 10

TARİHİ SU YOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: SAFRANBOLU SU İLETİM SİSTEMLERİ[1]

A. Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK[2]

1 Bu çalışma A. Esra Bölükbaşı Ertürk'ün, M. Fatih Müderrisoğlu danışmanlığında yapmış olduğu "Osmanlı Döneminde Safranbolu Su Mimarisi" başlıklı doktora tezinden güncellenerek üretilmiştir. A. Esra Bölükbaşı Ertürk, Osmanlı Döneminde Safranbolu Su Mimarisi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi ABD., Basılmamış Doktora Tezi, 2004, Ankara.

2 Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi ABD. Safranbolu-Karabük – TÜRKİYE e-mail: esrabolukbasi@karabuk.edu.tr ORCID ID: 0000 0002 9218 0728

GİRİŞ

Kentlerin gelişmesinde önemli bir unsur olan su, hemen her yerleşim alanının kentsel ölçekte biçimlenmesine katkı sağlamıştır. Antik çağdan itibaren önemli uygarlıklar akarsu, nehir çevrelerinde kurulmuştur. Günümüzde ise tüm önemli kentlerin içinden bir nehir geçtiğini görmek mümkündür. Yaşamın en temel ögesi olarak kabul ettiğimiz ve günümüzde dünyanın eksikliğiyle karşı karşıya kaldığı su, tek yapı ölçeğinde çeşme, sebil, hamam vb. yapılara bir sistematik dahilinde ulaştırılmıştır. Diğer yandan su, deri tabaklarken ya da değirmenlerin işleyişinde önemli olduğu gibi taşımacılık gibi farklı amaçlarla da kullanılagelmiştir. Bu çalışmanın konusunu kaynağından alınan suyun istenen noktaya hangi yollarla ulaştırıldığı ile bunun için kullanılan su iletim sistemlerinin çalışma alanı olarak seçilen Safranbolu üzerinden incelemesidir.

Kaynağından alınan su bir diğer noktaya kadar yer altı ve yer üstünden çeşitli kanallarla taşınmaktadır. Bunlardan tarihsel süreçte en çok rastladığımız su kemeri, yer altı su galerisi, taştan yapılmış su arklarıdır. Ayrıca su toprak altında sızdırmazlık özelliğine sahip pişmiş topraktan yapılmış boruların içinden geçirilmiştir. Su kemerleri suyun seviyesini kaybetmeden iki yüksek arazi arasındaki dere veya vadiden karşıya geçirilmek ve aynı yükseklikte bir noktaya dağıtabilmek için köprü şeklinde, ayaklı kemerler üzerinde yapılan su yollarıdır (Pakalın 1971: c.III. 263). Geçilecek mesafeye göre ayak ve kemer gözü sayısı değişebilmektedir. Anadolu'da birçok antik kentte uzak yerlerden su getirmek için su kemerlerinin inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bunlardan Bergama'da Helenistik ve Roma dönemlerine ait su kanalları ve su kemerleri ile çevredeki kaynaklardan su getirilerek şehre dağıtılmıştır (Özünal 1997: 40-55). Aspendos antik kentindeki su kemeri Roma dönemine ait Anadolu'da en iyi korunmuş su kemerlerinden biridir (Akurgal 1995:470). Side'de M.S. 2. Yüzyılın son yıllarına tarihlendirilmesi mümkün olan su kemeri ile Melos Nehri'nden (Manavgat Çayı) alınan su, kent merkezindeki hamam ve çeşmelere getirilmiştir (Akurgal 1995:472-473). Elaiussa- Sebaste'de (Kanlıdivane) kentin doğusunda ve batısında olmak üzere iki su kemeriyle (Akurgal 1995:478), İasos ve Phaselis antik kentlerinde uzak noktalardaki su kaynaklarından su kemerleri (Akurgal 1987:404, 420-421) vasıtasıyla su getirilerek kentteki yapılara dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan İstanbul'da Ma'zulkemer, Bozdoğan Kemeri, Karakemer ve günümüze gelemeyen Turunçluk Kemeri'nin IV. yüzyılda yapıldığı kabul edilen (Çeçen 2000: 27) Roma dönemi kemerleri olarak şehre su getirilmesinde kullanılmıştır. Bu kemerlerden Ma'zulkemer ile saraya su getirildiğine ilişkin 1584 yılına ait bir haritada kayıt bulunmaktadır (Çeçen 2000:28). 1565 tarihli su vakfiyesi, İstanbul Kağıthane suyunun Kanuni tarafından Sinan eliyle İstanbul'a akıtıldığını gösteren belgedir. Ayrıca Kırkçeşme sularının

da Kanuni tarafından şehre getirildiğine, Mihrişah Sultan'a ait 1795 tarihli bir hüccette[1] işaret edilmiştir (Ateş 1987:6).

Su terazileri, su iletim sistemleri içinde basıncın ayarlanmasında ve künklerden geçen suyun değişebilecek akış hızını dengede tutan yani maksemden gelen suyun basıncını ayarlayarak eşit olarak dağıtımını sağlayan, bileşik kaplar prensibine göre çalışan su yapısıdır. Su terazilerinin üstünde sandık olarak adlandırılan küçük bir havuz bulunmaktadır. Sandık kısmındaki suyun basıncı atmosfer basıncına eşit olduğundan, suyun kullanılmadığı zamanlarda geçtiği hattaki basıncın boruları ya da kanalı patlatmasını önlemektedir. Su terazilerinin yüksek kuleler halinde yapılması suyun dağıtımını kolaylaştırmaktadır. Terazinin üst kısmındaki sandığın kenarına konulan lüleler ile de suyun debisini ölçmek mümkün olmaktadır (Onur 1978: 20; Çeçen 1999:61). Su terazileri şebekedeki basıncı sınırlandırarak aşırı basıncı ve künkler içindeki akıma engel olan hava birikimine de engel olmaktadır.

Havuzlarda toplanan suları yerleşim alanlarına ulaştırmak için kesme taş, tuğla-taş ve horasan harcı ile yapılan kagir kanallar kullanılmasının (Nirven 1946:156; Aykut 1999: 39) yanında dağıtım şebekesi genellikle künk veya kurşun boru olarak yapılmış, son zamanlarda ise pik boru da kullanılmıştır (Çeçen 1984: 12). Romalılar su dağıtımında künk ve galeri kullanmalarına karşın Osmanlılar künk tercih etmişlerdir. Galeriler ise Osmanlı'da genellikle yer altı suyunun kaptajında kullanılmıştır. Bu amaçla galerinin içerisine ya künk döşenir ya da galeri boyunca sızan suları toplamak için künksüz yapılmıştır (Çeçen 1999: 57).

Toprak künkler yapılırken etrafına 3cm. kalınlığında keten halatlar sarılır. Keten halatların horasan karışımı ile künklerin etrafına sarılmış olması ise rutubet ve ıslaklıktan koruma için alınmış bir önlemdir.1900 yıllarından sonra bazı onarımlarda toprak künk yerine 20cm. çapında harpuştalı sırlı künkler kullanılmıştır (Onur 1978:28).

Künkleri döşemek için açılan çukurlara toprak tekrar doldurulduğunda toprak yükü dolayısıyla oluşan basıncın deformasyona sebep olmaması ve birbiri içine geçen künklerden suların sızmaması için birleşim yerleri izole edilmiştir. Osmanlı döneminde bu işlem 6 ölçü keten yağı, 8 ölçü kalker taşı tozu ve bir ölçü pamuğun karıştırılmasıyla elde edilen bir macunla yapılmıştır. Bu macun birkaç ay plastik özelliğini koruyarak ardından taş gibi sertleşmektedir. Künkler genellikle bir atmosfer basınca dayanmakta ancak çaplarının büyümesiyle basınca dayanıklılığı da azalmaktadır (Çeçen 1999:57).

Şehir içi su tesislerinde künk boruların yanı sıra kurşun borular da

1 Hüccet: Senet vesika delil. Eskiden şeriat mahkemesinden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmi vesika (Devellioğlu 2002:288).

kullanılmıştır. Kurşun borular, kurşun levhalar bükülerek ve birbiri içine lehim yapılmadan geçirilerek üzerine "lökün" sarılarak yapılmıştır. Su basıncının fazla olduğu yerlerde ise kurşun levhalar üst üste birden fazla sarılarak basınca karşı dayanıklılıkları arttırılmıştır. Kurşun borular ne kadar fazla katlı olurlarsa olsunlar dayanıklılıkları fazla olmadığından tazyikin biraz artması patlamalarına neden olmuştur (Nirven 1946:152; Aykut 1990:367-368).

Suyun dağıtımında kullanılan mermer, taş, künk ya da kurşun boruların sızdırmazlığının sağlanması için bazı harçlar kullanılmıştır. Bunlardan "lökün" kireç ile zeytinyağının birlikte dövülerek macun haline getirilmesi ile elde edilir. Özellikle çeşme musluklarının takılmasında ve su künklerinin birbiriyle kaynaştırılarak aralarındaki deliklerin kapatılmasında kullanılmaktadır (Arseven 1993: III.1244). Bu macunun üstüpü ve lif üzerine sürülmesiyle, daha sonra da künklerin etrafına ve ağız kısımlarına sarılmasıyla sızdırmazlık sağlanmaktadır. Bu işlem "yedirme" olarak da adlandırılmaktadır (Arseven 1993: III.1244). Yedirme, künklerin birleştiği yerlerdeki aralıkları tıkamak ve künklerle su borularının üzerine sarılarak suyun sızmasını önlemek için kullanılan, beziryağı, kireç ve kendirden yapılan macundur. Sönmemiş kireç toz haline getirildikten sonra elenerek ortasına bir çukur yapılır ve yeterli miktarda pamuk parçalanarak buraya konulur. Üzerine bezir yağı dökülerek karıştırılır. Sulu bir hamur haline geldiğinde pamuğun erimesi diğer bir değişle çürümesi için bekletilir. Daha sonra kireç yağı bırakıncaya kadar yoğrulur ve bir taş üzerine konularak katı bir macun haline gelinceye kadar tokmakla dövülmek suretiyle hazırlanır. Bu macun ketene yedirildiğinde sızdırmazlık sağlanmış olmaktadır (Arseven 1993: V.2232; Aykut 1990:369).

"Lokma" ise pişmiş toprak su borusu olan künklerin birleştiği ağızlara sarılan ve üstüpü ile beziryağından yapılarak içine pamuk karıştırılan bir çeşit macundur. Eski su yollarında künkleri sarmak için kullanılmıştır. Hamam, havuz gibi ıslak hacimlerde, taş veya mermer döşeme ya da derzlerin birleştiği yerler ve kimi zaman künklerin üzerleri sıvanmıştır (Arseven 1993: III.1237).

Safranbolu Tarihi Su İletim Sistemleri.

Safranbolu'da iki önemli su kaynağı Mağara (Bulak) ve Hızar su kaynağıdır. Mağara kaynağı, Bulak Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında, Manastır Tepe'nin (1555) 2 km. güneyinde, Bulak Deresi vadisi başlangıcında düzensiz akımlı bir karstik kaynak olarak boşalmaktadır (Anonim 2000: 4/2). Kaynak başlangıcı mağara içinde yer altı nehri şeklinde olup su buradan yaklaşık 75 m. ileride bir çıkışı Bulak Köyü diğer çıkışı Safranbolu su iletim hattı olan bir betonarme depoya iletilmektedir (Anonim2000:4/8). Mağaranın girişi demir parmaklıklarla çevrelenmiş, fazla suyun ekolo-

jik denge için dereye verilmesine imkan sağlanmıştır. Buradan gelen su Bağlar ve Kıranköy civarının ihtiyacını karşılamaktadır. Hızar su kaynağı ise, Safranbolu'nun 8 km. kuzeyinde Yukarı Dana Köyü'nün 1.5 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Hızar suyunun Bağlar ve Kıranköy bölgesine dağıtımı Harmanlar, Dibekönü ve Akbayır depolarıyla sağlanmaktadır. Çarşı kesimine ise su kemeri vasıtasıyla ulaştırılmıştır. Safranbolu'da kendi ismiyle yaptırmış olduğu kitabesine göre 1796 tarihli İzzet Mehmet Paşa Cami'nden yola çıkarak 18. yüzyılın sonuna tarihlediğimiz İncekaya Su Kemeri, adını sınırları içinde bulunduğu İncekaya Köyü'nden almaktadır. Hızar su kaynağından çıkan ve halk arasında "Paşa Suyu" olarak adlandırılan suyu Çarşı kesimine ulaştırmak için kanyonun her iki yakasını birleştirmektedir. Su kemerinin başlangıcında beş yuvarlak kemer gözü, ortada ise daha yüksek bir sivri kemer bulunmaktadır. Yerden yüksekliği 39 metre olan kemerin üst genişliği 169-205 cm. arasında değişmektedir. Bu kısmın altında suyun aktığı kanal yer almaktadır. Kemerin başlangıç noktasında çökertme havuzu ve basınca karşı havalandırma deliği bulunmaktadır (Fotoğraf 1-2). Son yıllarda etrafında yapılan turizm amaçlı çevre düzenlemesiyle üzerinde yürümek ya da izinsiz yaklaşmak yasaklanmıştır. Her iki kaynaktan gelen su kısmen de olsa farklı iletim sistemleriyle suyu istenilen noktaya ulaştırılmaktadır.

Safranbolu içme suyu sistemi 1952-54 yılları arasında inşa edilmiş ve 1973 yılında genişletilmiştir. Bu sistemi besleyen depolar küçük hacimli olup günümüzde kullanılamaz durumdadır. 1987-1996 yılları arasında sistemin ikinci kısmı devreye girmiştir. Yeni depolar projelendirilirken eskileriyle uyumlu olmasına dikkat edilmiştir (Anonim2000:4/5).

Fotoğraf 1-2. İncekaya Su Kemeri (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Su iletim sisteminin bir parçası olan ve künklerden geçen suyun basıncını dengeleyen su terazileri de bu noktada önem taşımaktadır. Özellikle mevsimsel olarak suyun debisindeki artıştan künklerin zarar görememesi için dağıtım hattı üzerinde yapılmışlardır.

Safranbolu'da da "poyra" denilen künk borulardan geçen suyun dağıtımı sırasında oluşabilecek basınç farklılıklarından künklerin etkilenmemesi için basıncı dengeleyen su terazisi inşa edilmiştir. Hızar kaynağından İncekaya su kemeri vasıtasıyla getirilen su, su terazisine ulaştırılarak burada basıncı ayarlandıktan sonra Çarşı kesimine dağıtımı yapılmıştır. Önceleri Gümüş Mahallesi'nden Çarşıya giden yolun üst tarafında inşa edilen, daha sonra yol genişletme çalışmaları sırasında Asmazlar Konağı'nın bahçesine alınan su terazisi günümüzde işlevini yitirmiştir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Su Terazisi (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Diğer yandan Safranbolu'da Bağlar kesiminde sokak dokusu içinde su "algun" adı verilen, taştan yapılmış arklar vasıtasıyla dağıtılmaktadır. Mağara kaynağından gelen su sokaklar üzerinden bahçelere alınarak kimi zaman evlerin bahçesinde bulunan ve sulamada kullanılan suyun biriktirildiği havuzları doldurmaktadır. Sokak boyunca bahçe duvarlarının hemen önünden arazinin doğal eğimine göre suyun akışını sağlayan arkların üzeri açık yapılmıştır. Devamlı akan suyla gelerek burada biriken kum, taş, yaprakların çökertildiği çökertme havuzları bu sistemin bir parçası

olarak görülmektedir. Taş kanalların belli noktalarında sokak dokusuna uygun ölçekte yapılmış çökertme havuzlarında yabancı maddeler dibe çöktüğünden suyun fazlası taşma yapar ve daha alt kottaki kanala akan su yoluna devam eder. Doğal bir ayrıştırma yöntemi olan bu sistemde suyun dağıtımını sıraya koyan ve her hanenin eşit olarak yararlanmasını sağlayan "sucu" ünvanlı görevli kişi bu su yollarının bakım ve temizliğinden de sorumludur (Fotoğraf 4-5-6-7-8-9).

Safranbolu'da sayısı çok az olmakla birlikte mahallelere gelen su, topogafik nedenlerle çeşme yapılamadığı zaman "küp" ve "küstüme" adı verilen su hazneleri kullanılmaktaydı. Su hattı boyunca belli aralıklarla toprağın içine "küp" adı verilen pişmiş topraktan su depoları yerleştirilerek üzeri taş ile kapatılmıştır. Buraya dolan su maşrapalarla kaplara alınarak kullanılmıştır. Yol kotunun üzerindeki yamaçlarda bulunan poyralardan su geçirilmek zorunda kalınırsa, 50-60cm. derinliğinde, 70-80cm. eninde taştan havuz olarak tanımlanabilecek "küstüme" yapılarak içinde biriken suya doğrudan kova ve güğümlerin daldırılması suretiyle suyun kullanımı mümkün olmuştur. Diğer yandan su küplere giriş çıkış yaparak yoluna devam ederken, beraberinde getirdiği ağaç kökleri ile dal, yaprak, kum, taş vb. maddelerle zamanla bu giriş ve çıkışı tıkadığında, tıkanıklığın olduğu tarafa doğru tel ile iteklenerek temizlenip açılması sağlanırdı. Bu işleme geleneksel su yolarında önemli ve zor bir yöntem olan "suya tel salma" denilirdi (Ulukavak 2007: 101-102).

Fotoğraf 4-5-6. Bağlar. Taş Su Arkları. (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Suyun kaynağından alınarak belli bir noktaya taşınmasında yukarıda ele alınan ve su iletim hattını oluşturan örneklerin dışında su iletimini sağlayan ağaçtan yapılan su kanalları da kullanılmıştır. Çalışma alanı içinde merkezden uzak noktalarda özgünlüğünü koruyan ve "çörte" olarak adlandırılan ağaç su kanallarına rastlanılmıştır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 7-8. Safranbolu Tarihi Su İletim Hattına Ait Parçalar. (Bölükbaşı Ertürk 2019).

Fotoğraf 9.Safranbolu. Künk (Bölükbaşı Ertürk 2019)
Fotoğraf 10. Ağaç Su Kanalı. (Çörte) (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Safranbolu'da su iletim sisteminin bir diğer bileşeni yer altı su galerileridir. Bağlar mevkiinde Paçacılar Konağı'nın bahçesinde 40 basamakla inilen yer altı su galerisi bulunmaktadır. Burada zaman içinde çökme meydana geldiğinden ileri gitmek mümkün olmamaktadır (Fotoğraf 11-12-13). Bu su galerisiyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz Ata Caddesi üzerinde Zati Ağar İlköğretim okulunun önünde bir su galerisinin girişi tespit edilmiştir. Zemindeki kapağı açarak aşağı inilen yaklaşık 160-170 cm. yüksekliğinde, içinde dolaşmaya imkan veren bu galerinin kuzeybatı yönüne doğru iki ayrı koridor, güneye doğru ise bir koridor şeklinde devam ettiği tespit edilmiştir. Zeminde su bulunmasına karşın günümüzde şehir su şebekesiyle bir bağlantısı olmadığı anlaşılmıştır (Fotoğraf 14-15-

16). Bu iki galerinin birbiriyle bağlantısının olabileceği ve topografik açıdan kentteki doğal eğimi kullanarak daha alt kotta bulunan tarihi hastane binasının önündeki su deposuna suyun taşındığı sistemin parçası olabileceği düşünülmektedir.

Fotoğraf 11-12-13. Bağlar Paçacılar Konağı Su Galerisi. (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Fotoğraf 14-15-16. Ata Caddesi Zati Ağar İlköğretim Okulu Önündeki Su Galerisi

Safranbolu Çarşı kesiminde Cinci Hoca olarak bilinen Kazasker Hüseyin Efendi adına yaptırılan ve Hamide Hatun Vakfına kayıtlı Cinci Han ile Cinci Hamamını birbirine bağlayan yer altı galerisi, kullanılmış suyun geçirildiği sistemin parçası olarak ele alınabilir. Kesme taş ile inşa edilmiş olup içinde yürümeye olanak veren tonozlu kanal yaklaşık 100 metre mesafedeki iki yapı arasındadır. Cinci Hamamı'nda kullanılmış suyu Cinci Han'ın ahır bölümünün altından geçerken, buraya taş kanallarla ulaşarak biriken hanın atıklarını da alarak kanyona taşıyacak şekilde kurgulanmıştır (Fotoğraf 17-18-19).

Fotoğraf 17-18-19. Cinci Han. Giriş Kapısı ve Cinci Hamamdan Gelen Suyun Geçtiği Kanal. (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Fotoğraf 20-21. Cinci Han İçerisindeki Atıkları Taşıyan Taş Kanal ile Cinci Hamamı'ndan Gelen Kullanılmış Suyun Geçtiği Tonozlu Kanal. (Bölükbaşı Ertürk 2003)

Safranbolu'da Gümüş Deresi üzerinde Karaosmanlar olarak bilinen aileye ait evin bahçesinde su dolabı bulunmaktadır. Suyu kaynağında alarak kullanım için taşıyan bu sistem çalışma alanında tek örnek olarak tespit edilmiştir. Gümüş Deresi üzerinde, adını Fesleğen denilen ve buradan çıkan tatlı su kaynağından almıştır. Eskiden çevre sakinlerinin buradan tatlı ve soğuk su almak için geldikleri bilinmektedir (Fotoğraf 22). Su dolapları deredeki suyu yukarı çıkarmak için hayvanla döndürülen kovalı çarklardır (Arseven 1993: 1839). Gümüş Deresi'ndeki bu su dolabının alt kısmı taş, üst kısmı ise ahşapla inşa edilmiştir. Çatısı sonradan yenilenmiş ancak işlerliğini yitirmiştir. Bahçede at ile döndürülen çark, suya dikey bir diğer çarkı döndürür. Bu suya her değdiğinde yukarı su çıkartır. Sular inişte ters hareketle bir su oluğuna boşalır. Bu şekilde bahçeye dereden su çekilmiş olur (Kuş 2002:8). Yağışların bol olduğu bir dönemde dere yata-

ğının çökmesi sonucu su dolabı dere seviyesinin üstünde kalmıştır. Eskiden suyun daha üst seviyede olduğu ancak özellikle son yıllarda deredeki suyun azaldığı çevre sakinleri tarafından belirtilmektedir.

Fotoğraf 22. Gümüş Mahallesi Su Dolabı. (Bölükbaşı Ertürk 2003)

SONUÇ

Safranbolu'nun Hızar ve Mağara kaynağı olmak üzere iki önemli su kaynağının yanında diğer kaynak suları ve çıkma sular da dikkate alındığında önemli bir su potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu durum su yapılarının çeşitliliğine de yansımıştır. Bölgesel olarak ele alındığında bu çeşitlilik Safranbolu'yu diğer yerleşim alanlarından ayrıcalıklı yaparak öne çıkartmış ve başkent üslubuna yaklaştırmıştır. Tarihi yapılara bakıldığında Osmanlı döneminin siyasi ve ekonomik açıdan zayıflamaya başladığı dönemlerde Safranbolu'nun gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Buna göre, 18. yüzyıldan sonra İncekaya su kemeri ile Paşa suyunun Safranbolu Çarşı kesimine su getirilmesiyle çeşme sayısında artış olduğu tespit edilmiştir. Burada "Çeşme Mahallesi" adıyla bir mahallenin bulun-

ması suyun bolluğuna işaret ederek çeşme yapılarına dikkat çekmektedir. Çeşme yapılarının hayr yapmak ve yaptıran kişinin ölümünden sonra da sevap kazandırdığı düşüncesi bu yapı türünde bani çeşitliliğini de gündeme getirmiştir. Safranbolu'da 107 adet çeşme yapısı tescillenerek koruma altına alınmıştır. Ancak günümüzde suyu akan çeşme sayısının çok az olduğunu da burada belirtmek gerekmektedir.

Safranbolu'da su kaynaklarının bolluğu ve sosyo-ekonomik açıdan güçlü olması aynı zamanda başkentle olan ilişkisi kentin su üzerine kurgulanmasında önemli olmuştur. İstanbul'a Safranbolu ve köylerinden çalışmak için giden önemli bir nüfus olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların kazançlarını burada yenilikçi ve başkent üslubuna yakın bir anlayışla değerlendirmesi Safranbolu'yu kentin imar edilmesinde de ayrıcalıklı bir yere taşımıştır. Diğer yandan önemli banilerin olması da bunda bir etki yaratmıştır. İzzet Mehmet Paşa ile cami, su kemeri, saat kulesi kente önemli bir siluet kazandırırken kentin doğal oluşumunun bir parçası olan kanyonlar mimari tasarımda avantaja dönüştürülerek özellikle su kaynaklarının kullanılmasında, pis ve temiz suyun bir noktadan diğerine taşınmasında önem kazanmıştır. Diğer yandan Kazasker Hüseyin Efendi adına yapılan han ve hamam, alt yapıya getirdiği tasarım yaklaşımı ile dikkat çekmektedir. Hamamdan gelen suyun sürekliliği düşünüldüğünde sistemin kesintisiz çalıştığı ve doğal kanalizasyon olarak tanımlayabileceğimiz sisteminin kanyona bağlanarak şehirden uzaklaştırıldığı görülmektedir. Son yıllarda konaklama yapısı olarak kullanılan Cinci Han'da, kanalın temizlik çalışmalarının tamamlanmasından sonra turizm amaçlı ziyarete açılması için çalışmalar devam etmektedir.

Safranbolu su dağıtımı yer altı ve yer üstünden olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Yer üstünde algun ya da taş su kanalları olarak tanımlayabileceğimiz arklarla istenilen noktaya suyun taşınması mümkün olmuştur. Yer altında ise poyra denilen künk borular ve su galerilerinden bahsetmek mümkündür. Diğer yandan su kemeri içindeki su kanalı vasıtasıyla suyu bir yamaçtan diğerine aktararak suyun iletilmesinde önemli bir rol oynar. Su iletim hattı boyunca kullanılan her bir yöntem kendi dinamiği içinde bakım/onarım gerektirmektedir. Bunun için sucu olarak tanımlanan resmi görevlilerin hem suyun dağıtılmasında ve hanelere pay edilmesinde hem de su yollarının bakımından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Kullanılmış sular ise yine tonozlu yer altı galerisi ve künklerle ile şehirden uzaklaştırılmıştır.

1980'li yıllarda itibaren su taşıyan poyraların bakımsızlığı nedeniyle çeşmeler ihtiyaca cevap verememiştir. Daha sonra şebeke suyuna katılan diğer kaynaklarla da kimi zaman yetersiz kalmış ve Safranbolu'da su sorunu baş göstermiştir. Son yıllarda artan nüfusun ihtiyacına cevap vermesi amacıyla su hattının yenilenmesi ve çevredeki suların Safranbolu

içme suyuna dahil edilmesi noktasında ise Toprakcuma köyüne yakın olan Karasu su kaynağı Safranbolu içme ve kullanma suyuna dahil edilmiştir.

Günümüzde alt yapı sistemlerinin değişmesi sonucunda sokaklardaki taş kanallar asfalt katmanları altında kalmaya başlamıştır. Çoğu yerde kırılmalar veya tahribat göze çarpmaktadır. Oysa geleneksel konut mimarisi ve koruma yaklaşımlarıyla öne çıkan Safranbolu'da var olan su kültürü ve buna bağlı bileşenler, teknoloji ve yaşam şartları değişmiş olsa da korunmalıdır.

KAYNAKÇA

Akurgal, E., (1995). Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları, İstanbul.

Anonim, (2000). Karabük Kenti İçme Kullanma ve Endüstri Suyu Temini Planlama Raporu ve Kat'i

Proje Yapımı Rapor No:5, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arseven, C., E., (1993). Sanat Ansiklopedisi, c. III, V, İstanbul.

Ateş, İ., (1987). Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Aykut, M., (1990). Türk Sivil Mimarlığında İç Mekanda Su Ögesi Ve Değerlendirilmesi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Bölükbaşı Ertürk, A., E., (2004). Osmanlı Döneminde Safranbolu Su Mimarisi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi ABD., Basılmamış Doktora Tezi, 2004, Ankara.

Çeçen, K., (1984). İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İstanbul.

Çeçen, K.; (1999). "Osmanlı Su Yollarında Künkler, Debi Ölçme Tertibatı ve Su Terazileri" Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi, s.55-72, İstanbul.

Çeçen, K., (2000), İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları, İstanbul.

Kuş, A., (2002). "Karaosmanların Su Dolabı" *Müze Kent Safranbolu Gazetesi*, Şubat- Mart, s.8.

Nirven, S. N., (1946). İstanbul Suları, İstanbul.

Onur, O., (1978). Edirne Su Kültürü, Edirne.

Özünal, A., (1997). Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler, İzmir, Güleç Matbaası.

Pakalın, Z.; (1971). Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul.

Ulukavak, K., (2007). Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu, Ankara, Bizim Büro Basımevi.

Bölüm 11

SILA HASRETİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİNE ETKİSİNDE ALGILANAN ARKADAŞ DESTEĞİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: GEMİ ADAMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet ÖZMEN[1]

Şevket Süleyman İRTEM[2]

1 Doç.Dr , Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, mehmetozmen@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6369-8686

2 Dr.Öğr.Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu, sevketirtem@mehmetakif.edu.tr ORCID: 0000-0001-8101-951x

1.Giriş

İnsanlar kendi kurdukları doğal yaşama alanları içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Barınma ihtiyaçları için bir ev ve geçim kaynakları için bir iş edinerek temel gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Herhangi bir sebepten dolayı yaşam alanlarından uzaklaşma durumu, beraberinde birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İnsanların yaşam alanlarından uzaklaşmalarına sebep olan ana unsur, finansal gelir arayışına bağlı olarak seçmiş oldukları mesleklerdir. Sıla hasreti evden uzaklaşmada sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bazı meslek dallarında evden ayrılmaya bağlı sıla hasreti çok sık görülürken bazı meslek dallarında nadiren görülmektedir.

Denizcilik sektörü çalışanları evden ayrılmaya bağlı sıla hasretinin en yoğun görüldüğü küme olarak dikkat çekmektedir. Rotterdam Limanı'nda 1998 yılında yapılan bir çalışmada gemi adamları arasında yalnızlık, sıla hasreti ve tükenmişlik sendromlarının sıklıkla görüldüğü bunlara sebebin ise evden uzun süre ile uzakta çalışıyor olmak, azalan personel sayısı, artan otomasyon olduğu tespit edilmiştir (Agterberg ve Passchier, 1998). Denizcilik sektörü doğası gereği insan gücü ile sürdürülebilen bir sektördür. Her boyuttaki gemide çalışmak üzerek istihdam edilen insan, gemi adamı şeklinde tanımlanmaktır (International Labour Organization, 2006). Gemi adamı, denizcilik hizmetlerinin devamlılığını sağlar iken, insan hataları denizlerde meydana gelen istenmeyen durumların da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Denizde meydana gelen istenmeyen durumlar yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. İnsan faktörünün çalışma verimliliği gemide verilen servisin kalitesine de etki etmekte, işletme politikalarının uygulanmasını doğrudan etkilemektedir. Gemi adamının fiziki ve ruhsal durumu denizcilik sektöründe üretilen hizmetin niteliğinde belirleyici rol oynamaktadır. Zamana bağlı olarak gemi adamında meydana gelen yorgunluk (fatik) üzerine birçok çalışmaya rastlanılmıştır. Gemi yaşam ve çalışma alanlarında oluşabilecek psikolojik sorunların incelenmesi Denizcilik Çalışma Sözleşmesi ile birlikte bir gereklilik haline geldiği temeline dayanarak yapılan bir çalışmada yedi tane tanker türü ticari gemide çalışan 162 gemi adamı katılımı ile gemi adamının stres durumu psikoloji genel refah indeksi ile değerlendirilerek ankisiyete, tatminsizlik, uyuşukluk, iradesizlik gibi yaygın bulgulara erişilmiştir (Carotenuto vd., 2013). Avusturalya'da yapılan bir çalışmada gemi adamlarının ruh sağlığı 1960-2009 yılları arasındaki gemi adamı ölüm raporlarına dayanılarak değerlendirilmiş ve gemi adamı intiharlarının bu zaman aralığındaki toplam ölümlere oranı %5,9, hastalıktan ölen gemi adamlarına oranının ise %13,1 olduğu tespit edilmiştir (Iversen, 2012). COVID-19 pandemisi nedeniyle gemi adamının çalışma koşulları daha da zorlaşmış ve anksiyete, depresyon gibi ruhsal sorunlar artış göstermiştir (Pauksztat vd., 2021). Karadaki

mesleklerin çoğunluğuna kıyasla gemi adamında tükenmişlik sendromu görülme ihtimali daha düşük olmakla birlikte; uykusuzluk, uzun çalışma saatleri, yetersiz liderlik ve hitap becerisi nedenleriyle duygusal yorgunluk ortaya çıkmaktadır (Oldenburg vd., 2013). 17 bin gemi adamı katılımı ile yapılan bir çalışmaya göre 20-30 yaş grubu en fazla anksiyete ve depresyon belirtisi göstermekle birlikte, üçte biri acil durumlara karşı kendini güvende hissetmemekte ve her gemide; 2 gemi adamı depresyonda, 1 gemi adamı anksiyete durumunda, 1 gemi adamı yalnız hissetmekte, tamamı sosyal ve grup aktivesine net olarak ihtiyaç duymaktadır (Mejia vd., 2021).

Gemi adamları ve çalışma şartları için düzenlemeler ile ilgili olarak Denizcilik Çalışma Konvansiyonu (Maritime Labour Convention) 2006 yılında yayınlanmıştır. Konvansiyonun dördüncü başlığı, gemiadamlarının sosyal, fiziksel ve ruhsal durumu ile ilgili düzenlemeler içermektedir (The Government of the Grand-Duchy Luxembourg, 2006).

Denizcilik hizmetleri, tüm dünya limanlarında faaliyet gösteren gemiler ve bu gemilerde görev alan gemi adamları ile küresel tedarik zincirinin en önemli halkasını oluşturmaktadır. Gemi adamlarının çalışma yerleri olan gemiler, bir bayrak devletine bağlı olarak hizmet sağlamaktadır. Gemiler, diğer liman devletlerine uğrak yaparak denizcilik servislerini sürdürmektedirler. Gemi adamının yasal hakları, çalışmakta olduğu bayrak devletinin kanunları ile korunmaktadır. Bayrak Devleti, uyrukluğunu gemiye bahşetmiş olan devlet olarak tanımlanmaktadır (Misili, 2014). Liman Devleti, tanımı 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde yapılmamakla birlikte sözleşmenin 25. ve 211. Maddelerinde liman devlet kontrollerine atıf yapılmıştır (Öztürk vd., 2016). Paris MoU bölgesel (Memorandum of Understanding) anlaşması ile birlikte gemiler uğrak yaptıkları limanlardaki liman devletlerinin denetimlerine girmişlerdir. Gemi adamının çalışma koşulları uluslararası konvansiyonların belirlediği şekilde bayrak devletlerince oluşturulur ve liman devletlerince yine aynı uluslararası konvansiyonlara göre denetlenmektedir.

Bayrak ve liman devletlerine ihtiyaç duydukları yasal düzenlemeleri uluslararası konvansiyonlar sağlamaktadır. Denizcilik Çalışma Konvansiyonu (Maritime Labour Convention, MLC 2006) gemi adamları özelinde yasal mevzuatı devletlere sağlamaktadır. Denizcilikte var olan STCW, Marpol, SOLAS gibi konvansiyonlarına ek olarak, dördüncü sütün niteliğinde yayınlanmış olan Deniz Çalışma Konvansiyonu (MLC 2006)'nda gemi adamlarının yasal hakları, çalışma koşulları, gemilerdeki riskleri, sosyal olanakları konu edilmektedir. Konvansiyonun dördüncü başlığında gemi adamları için sağlık koruma, tıbbi bakım, huzur ve sosyal güvenlik korumaları hakkında detaylar verilmekte ve liman devletleri, bayrak devletleri ile gemi donatanlarından gereken gayretin gösterilmesi istenmek-

tedir. MLC 2006'da kurulması istenen sosyal yapının gemi adamlarının çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerine ve yardımlaşmalarına ne derece katkı sağladığına vurgu yapılmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sıla Hasreti

Literatürde sıla hasreti ile ilgili tanımlar incelendiğinde, bir çalışmada sıla hasreti "yer ve zamanın değişimi yönünde bilinçli ve etkin bir olgu" olarak tanımlanmaktadır (van Tilburg vd., 1996). Başka bir çalışmada sıla hasreti, evden veya aileden ayrılık neticesinde ortaya çıkan şiddetli, tehlikeli ve fonksiyonel sonuçları olan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Thurber ve Walton, 2007). Aynı çalışmada, bir ev ortamına veya bir kişiye kuvvetli bağımlılığın, sıla hasretini başlatabilir bir etken olduğu vurgulanmaktadır. Literatürde incelenen başka bir çalışmada sıla hasreti, evini terk edip kendilerini yabancı bir çevrede bulanlar için tehlikeli bir durum olarak belirtilmiştir (Hack-Polay, 2012) . Bu çalışmada sıla hasreti, bu tanımların karması şekilde ele alınarak; ev ortamından, aileden, arkadaşlardan ayrıldıktan sonra ortaya çıkan duygusal ve fiziksel sıkıntı olarak tanımlanmıştır. Planlanmış olan ayrılışların da sıla hasretine yol açtığı ve kişisel verimliliğe etki ettiği belirtilmektedir (Bardelle ve Lashley, 2015). Sıla hasreti, süreklilik arz eden bir olgu olmadığı için görülme sıklığının tespiti zordur (L Van Tilburg vd., 1999; Hack-Polay, 2012). Sıla hasreti belirli bir süre geçtikten sonra ortaya çıkmakta ve şiddetli olaylar haricinde semptomları devamlılık göstermektedir (Mammadzada, 2019). Gurbette mutlu bir hayat süren bir insanda bile ani ve beklenmedik bir anda sıla hasreti görülebilmektedir (Tilburg, Van ve Vingerhoets, 1997) Yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, kültür gibi demografik özelliklerden bağımsız olarak herkeste sıla hasreti ortaya çıkabilmektedir (van Tilburg, Vingerhoets ve van Heck 1996).

Sıla hasreti, deniz çalışanlarının ve gemi adamlarının zihinsel sağlıkları ve yorgunluklarını olumsuz etkileyen faktörlerin başında gelmektedir (Stroebe vd., 2002). Gemi adamlarında sıla hasretinin oluşumuna sebep olan unsurların başında evlerinden ayrılarak uzun süren seyahatlere çıkmak gelmektedir (Stroebe vd., 2015). Gemi adamlarında sıla hasreti, geride yerler, hatıralar, aile ve arkadaşlar bırakarak, yeni çevreye ve yeni duruma adaptasyon esnasında ortaya çıkan durumdur (Steve K. LEE ve Nario IHARA, 2020). Karada görülen sıla hasreti durumuna zıt olarak gemilerde, gemi adamları için kişisel dekorasyonu mümkün olmayan, kapalı yaşam alanları bulunmaktadır. Bu yaşam alanları gemi adamları tarafından kişisel olarak dekore edilememekte, değişiklik yapılamamaktadır. Dolayısıyla gemi adamı yaşam alanında eşyaların yerini değiştirerek kendi doğal yaşam alanını kuramamaktadır. Fransız Oşinografi gemisinde

çalışan 74 gemi adamı ve 74 denizci olmayan çalışan üzerinde yapılan Lagner ve Karasek anketinde iki farklı grubun incelemesi yapılarak, gemi adamında stres oluşturur unsular şu şekilde tespit edilmiştir; iş süresinin uzunluğu, gemi hayatının monotonluğu, kısıtlı sosyal temas, kısıtlı tazelenme imkanları, tehlikeli çalışma alanı, aileden ayrılma (Lodde vd., 2008).

2.2. Algılanan Arkadaş Desteği Algısı

Örgütlerde algılanan destek ile ilgili yapılan literatür araştırmasında iş ortamında desteğin genellikle üç farklı şekilde oluştuğu görülmektedir. Bunlar; algılanan örgütsel (işyeri) desteği, algılanan yönetici desteği ve algılanan çalışma arkadaşı desteğidir.

Algılanan örgütsel (işyeri) destek algısı, çalışanların karşılanmalarını istediği beklentilerinin, örgüt tarafından karşılanması ve takdir edilmesi, görevinde yükseltmeyle ödüllendirilmesi ile ortaya çıkan destek olarak tanımlanmaktadır (Eisenberger vd., 1986). Çalışanların algılanan örgütsel destek algısıyla elde ettiği tatmin işyerine duygusal olarak bağlanmalarında ve işlerinde adanmışlık duygusuyla hareket etmelerinde önemli bir etken olmaktadır. Algılanan yönetici desteği, çalışanların, işyerinden beklentilerinin, işyeri temsilcisi olan yöneticiler tarafından karşılanması, katkılarının değerlendirilmesi ve onlarla birebir ilgilenmesi ile algılanan yönetici desteği ortaya çıkmaktadır (Eisenberger vd., 2002). Algılanan çalışma arkadaşı desteği ise çalışanların, beraber çalıştığı benzer konumda ve düzeyde olan çalışma arkadaşlarından gelen desteği açıklamaya yönelik bir kavramdır (Yoon ve Lim 1999). Arkadaş desteğinin varlığı iş verimliliği açısından olumlu katkı sağlarken, çalışanlar işletmeyi değiştirmeyi düşünmezler ancak arkadaş desteği yok ise çalışanlar arasında yardımlaşma da olmayacağı için bireysel olarak harcanan enerji artacak ve çalışan iş değişikliğine gidebilecektir (Kmieciak, 2021).

2.3. İşten Ayrılma Niyeti

Bartlett, işten ayrılma niyetini, örgütten ayrılma konusunda bilinçli bir karar vermek veya ayrılmaya niyet etmek olarak tanımlamaktadır (Bartlett, 1999). İşten ayrılma niyeti, çalışanın sürekli olarak işten ayrılmayı düşünmesi ve alternatif iş fırsatlarına yönelme olasılığı anlamına gelmektedir (Tepper vd., 2009). İşten ayrılma niyetinin bir süre sonra gerçek işten ayrılma eylemine yol açtığı belirtilmektedir (Hom vd., 1992).

Bu çalışmada gemi adamlarının ne düzeyde sıla hasreti içinde oldukları, sıla hasretlerine bağlı işten ayrılma niyetlerinin olup olmadığı ve bu olası etkileşimde algılanan arkadaş desteğinin rolü araştırılmıştır. Çalışmanın araştırma sorularından ilkini; sıla hasreti ve işten ayrılma niyetine arasındaki ilişki oluşturmuştur. Diğer araştırma sorusunu; desteklerin iş-

ten ayrılma niyetinde ve sıla hasreti üzerinde düzenleyici bir rolünün olup olmadığı sorusu oluşturmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Katılımcılar

19 Ocak 2021 ve 28 Eylül 2021 tarihleri arasında, Türkiye Denizcilik Federasyonu desteği ile gemilerde çalışan Türk vatandaşı denizcilere araştırma kapsamında çevrimiçi anket uygulanmış, eksik ve hatalı doldurulan 17 tanesi veri setinden çıkarıldıktan sonra geçerli 154 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Gemilerdeki kısıtlı internet erişimi, gemi adamlarının ankete erişiminde kısıtlayıcı rol oynamıştır. Araştırmaya katılanların %96,1'i erkek, %3,9'u kadındır. Katılımcıların yaş ortalaması 36,5 ve iş tecrübesi ortalaması 13,3 yıldır. Katılımcıların gemi üzerinde çalıştıkları ortalama kontrat süresi 6,5 ay ve karada geçirdikleri dinlenme süresi 3,2 aydır.

3.2. Araştırma Prosedürü

Araştırmada gemi adamlarının sıla hasreti, algıladıkları arkadaş desteği ve işten ayrılma niyetleri, sıla hasretinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve algılanan arkadaş desteğinin bu ilişkideki düzenleyici rolü incelenmiştir. Katılımcılara çevrimiçi anket uygulanarak saha araştırması yapılan çalışmada; ilgili değişkenlerin bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği sınanmış ölçeklerle ölçümü gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ölçeklerin faktör ve güvenilirlikleri tekrar sınandıktan sonra değişkenler arasındaki ilişkileri analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizlerde Jamovi 2.2.2 programı kullanılmıştır.

Sıla Hasreti Ölçeği: Çalışmada sıla hasretini ölçmek için, Stroebe vd. (2002) tarafından geliştirilen, Balkış ve Duru (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 18 ifadeden oluşmakta ve likert şeklindedir (1=Ben bu durumu hiç yaşamam, 6=Ben bu durumu her zaman yaşarım).

Algılanan Arkadaş Desteği Ölçeği: Algılanan arkadaş desteğini ölçmek için, Giray ve Şahin (2012) tarafından geliştirilen ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 9 ifadeden oluşmakta ve likert şeklindedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum).

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: işten ayrılma niyetini ölçmek için, Wayne vd. (1997) tarafından geliştirilen, Küçükusta (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 3 ifadeden oluşmakta ve likert şeklindedir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum).

Araştırmanın modeli Şekil 1.'de sunulmuş ve model üzerinden hipotezler oluşturulmuştur.

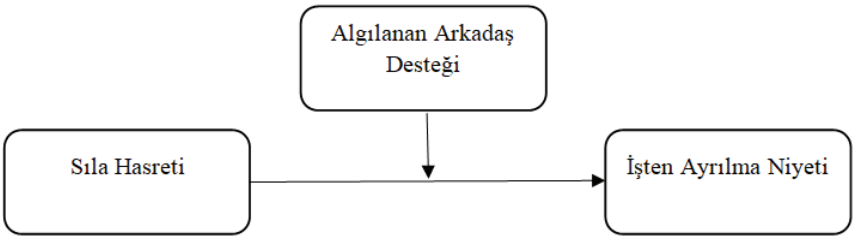

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1: Sıla hasreti, işten ayrılma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H2: Sıla hasretinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde algılanan arkadaş desteğinin düzenleyici rolü vardır.

Birinci hipotez, "Sıla hasreti, işten ayrılma niyetini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir." şeklindedir. İkinci hipotez ise "Arkadaş desteği sıla hasretinden kaynaklanan işten ayrılma niyetinde düzenleyici rolü vardır." şeklindedir.

4. Bulgular

Analizlerden önce çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerliliklerini test etmeye yönelik doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere Ait İyi Uyum Değerleri

Değişkenler	X^2/df	CFI	TLI	RMSEA
1. Sıla Hasreti Ölçeği	2,06	0,95	0,94	0,08
2. Algılanan Arkadaş Desteği Ölçeği	1,97	0,98	0,97	0,07
3. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	0	1	1	0,00

Tablo 1'e göre, sıla hasreti, arkadaş desteği ve işten ayrılma niyeti ölçeklerinin yapıları doğrulanmış ve arkadaş desteği ölçeğinden faktör yükü düşük olan bir ifade çıkarılmış, diğer ölçeklerden herhangi bir ifade çıkarılmamıştır. Programın önerileri doğrultusunda arkadaş desteği ölçeğinde 1. ve 2., 6. ve 7., 8. ve 9. ifadeleri arasında hata terimleri bağlantıları gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin uyum iyiliği değerleri ölçeklerin geçerlili-

ğini göstermektedir. Ölçeklerin güvenilirlikleri için iç tutarlılık katsayılarına bakılmıştır.

Araştırmanın hipotezlerinin sınanmasına geçmeden önce değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu, güvenilirlik testleri ve korelasyon analizi ile temel tanımlayıcı istatistiki analizler gerçekleştirilmiş elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	Ort.	S.s.	S/K	1	2	3
1. Sıla Hasreti	3,68	0,93	-0,35/-0,68	[,953][18]		
2. Algılanan Arkadaş Desteği	3,25	1,09	-0,20/-0,87	0,012	[,938][8]	
3. İşten Ayrılma Niyeti	3,80	1,23	-0,82/-0,51	0,502**	0,075	[,904][3]

N:154, S/K: Skewness ve Kurtosis istatistikleri, […]: Cronbach Alpha katsayısı. **p<0,01, Üstlü Sayı: Ölçek madde sayısı

Tablo 2'de katılımcıların sıla hasretine ait ortalama değerinin 3,68, algılanan arkadaş desteğine ait ortalama değerinin 3,25 ve işten ayrılma niyetine ait ortalama değerinin 3,80 olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında en yüksek ortalama işten ayrılma niyetinde, ardından sıla hasretinde, en düşük ortalama ise arkadaş desteğinde bulunmaktadır. Ortalamalardan hareketle katılımcıların yüksek düzeyde işten ayrılma niyetlerinin ve sıla hasretlerinin olduğu, orta düzeyde arkadaş desteği algısına sahip oldukları söylenebilir.

Ölçeklerin (çarpıklık ve basıklık) değerlerin +-1 aralığında yer alması ile normal dağılıma uyumluluklarının sağlandığı görülmektedir. Sıla hasreti ölçeği .953 düzeyinde, arkadaş desteği .938 düzeyinde ve işten ayrılma niyeti ölçeği .904 düzeyinde iç tutarlılığa sahip olup ölçeklerin güvenilir oldukları tespit edilmiştir.

Korelasyon analizleri sonuçları incelendiğinde modelde sıla hasreti ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmişken, diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Sıla hasreti ile işten ayrılma niyeti arasında orta kuvvette ve pozitif yönde ilişki (r:0,502) bulunmuştur.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere gerçekleştirilen analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Düzenleyici Rol Analizi Sonuçları

	Estimate	SE	Z	p
Sıla Hasreti	0.6615	0.0915	7.234	<.001
Algılanan Arkadaş Desteği	0.0752	0.0779	0.966	0.334
Sıla Hasreti ✻ Algılanan Arkadaş Desteği	-0.0889	0.0734	-1.211	0.226

Tablo 3 incelendiğinde modelde bağımlı değişken olarak belirlenen işten ayrılma niyetini bağımsız değişken olarak belirlenen sıla hasretinin pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği (Est: 0,661, p<0,001) tespit edilmişken, arkadaş desteği algısının ise anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Algılanan arkadaş desteğinin sıla hasreti ve işten ayrılma niyeti arasındaki etkileşimde düzenleyici rolünün anlamlı olmadığı (Est: -0,088, p>0,05) tespit edilmiştir. Buna göre H1 hipotezi desteklenirken, H2 hipotezi desteklenmemiştir. Bu sonuca göre algılanan arkadaş desteği, sıla hasretinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde düzenleyici bir role sahip değildir.

Tablo 4. Basit Eğim Analiz Sonuçları

Simple Slope Estimates

	Estimate	SE	Z	p
Average	0.662	0.0918	7.21	<.001
Low (-1SD)	0.758	0.1214	6.24	<.001
High (+1SD)	0.565	0.1222	4.62	<.001

Note. shows the effect of the predictor (sıla hasreti) on the dependent variable (işten ayrılma niyeti) at different levels of the moderator (arkadaş desteği)

Simple Slope Plot

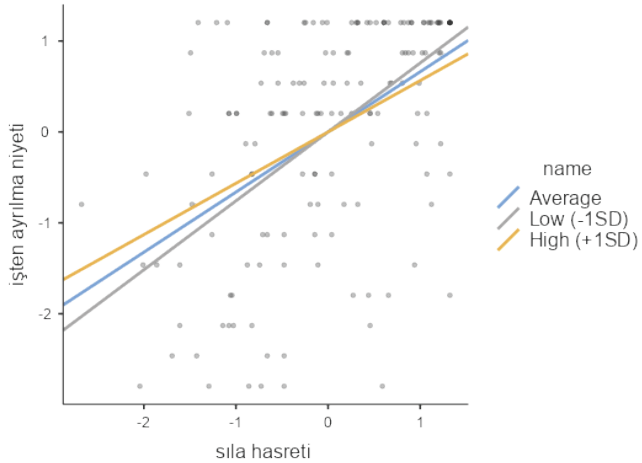

Şekil 2. Düzenleyici Değişken Etkilerinin Grafiksel Gösterimi

Tablo 4 ve Şekil 2 incelendiğinde düzenleyici değişken olan arkadaş desteğinin orta (Est: 0,662, p<0,001), düşük (Est: 0,758, p<0,001) ve yüksek(Est: 0,565, p<0,001) değerler aldığı durumda sıla hasretinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Arkadaş desteği algısının düzenleyici etkisinin anlamsız olduğu bulgusu doğrultusunda, sıla özleminin işten ayrılma niyetine etkisinde arkadaş desteği algısının pozitif ve anlamlı etkileri olmakla birlikte düzenleyici bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

5. Sonuç Ve Tartışma

Bu araştırmada memleketlerinden ve ailelerinden uzakta çalışmak durumunda olan gemi adamlarının sıla hasretlerinin, algıladıkları arkadaş desteklerinin ve işten ayrılma niyetlerinin ne düzeyde olduğu, sıla hasretinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve bu ilişkide algılanan arkadaş desteğinin düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçları, gemi adamlarının beklendiği üzere yüksek düzeyde sıla hasreti ve işten ayrılma niyeti içerisinde olduklarını, orta düzeyde arkadaş desteği algısına sahip olduklarını göstermektedir.

Araştırmanın ana amacı doğrultusunda gemi adamlarının sıla hasretinin, işten ayrılma niyetine etkisinde algılanan arkadaş desteğinin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla yol analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre sıla hasreti işten ayrılma niyetini olumlu yönde etkilemektedir. Bir başka deyişle sıla hasreti arttıkça işten ayrılma niyeti de artmaktadır. Analiz sonuçlarından elde edilen bir diğer bulgu algılanan arkadaş desteği algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin anlamsız olmasıdır. Bu bulgu Kmieciak (2021) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Literatürde algılanan örgütsel destek algısının işten ayrılma niyetini azalttığına yönelik araştırmalar da bulunmaktadır (Karatepe ve Vatankhan, 2014; Anafarta, 2015). Analiz sonuçlarından elde edilen bir diğer önemli bulgu da algılanan arkadaş desteğinin, sıla hasretinin ve işten ayrılma niyeti arasındaki etkileşimdeki düzenleyici etkisinin anlamsız olmasıdır. Sonuç olarak algılanan arkadaş desteği, gemi adamlarının sıla hasreti-işten ayrılma niyeti ilişkisinde düzenleyici bir rol oynamamaktadır. Gemideki çalışma ortamı, iki liman arasındaki mesafenin daralması ile birlikte yoğunlaşmıştır. İki liman arasındaki kısa mesafe ve zaman içerisinde geminin bir sonraki sefere hazır olabilmesi için, gemi adamlarında yüksek tempoda bir çalışma beklenmektedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle denizcilik sektöründe en önemli kaynakların başında yer alan gemi adamlarının yaşadıkları sıla hasretlerini azaltmak için gemi kaptanlarına ve yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Memleketlerinden ve ailelerinden uzakta aylarca gemilerde çalışmak durumunda olan gemi adamlarının sıla hasretlerini azaltmak için

Deniz Çalışma Konvansiyonu 2006 Başlık 4'teki belirtildiği üzere çalışma koşulları ve sosyal olanaklarda iyileştirilmelerin yapılması gerekmektedir. Sınırlı imkanlara sahip oldukları yaşam alanlarının, çalışma arkadaşlarıyla sosyalleşmelerine imkan sağlayacak şekilde yeniden tasarlanarak ferah bir ortama dönüştürülmesinin, iletişimin olanaklarının artırılmasının araştırma sonucunda orta düzeyde olan algılanan çalışma arkadaşı desteğinin yükseltilmesine yönelik arkadaşlık bağlarını kuvvetlendirici sosyal faaliyetlere daha çok yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu konuda Denizcilik Çalışma Sözleşmesi ile birlikte, liman otoriteleri ve bayrak devletlerine önemli görevler yüklenilmiştir. Gemi adamlarının sıla hasretlerinin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınmaması durumunda ise gerçek işten ayrılmanın bir göstergesi olarak yüksek düzeydeki işten ayrılma niyetleri de azaltılamayacak ve işgücü kaybına yol açabilecektir. Bu durum denizcilik sektöründe var olagelen yetişmiş tecrübeli personel kaybındaki artışın devam etmesine neden olacaktır.

Araştırmanın başlıca kısıtını araştırma kapsamında toplanan verilerin sınırlı sayıdaki gemi adamından oluşması ve kesitsel bir analizin gerçekleştirilmiş olması oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarının genelleştirilmesi için örneklem sayısının arttırılarak araştırmanın tekrarlanmasında yarar görülmektedir. Araştırmanın bir diğer kısıtı da işten ayrılma niyetini etkileyen yönetsel, örgütsel, kişisel birçok değişken olmasına rağmen araştırma kapsamında sadece sıla hasretine odaklanılmış olmasıdır. Gelecekte yapılacak benzer çalışmalarda özellikle farklı kültürlere sahip gemi adamlarının araştırmaya katılması ve kültürlerarası bir karşılaştırılmanın yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Agterberg, G., and J. Passchier. 1998. "Stress among Seamen." *Psychological Reports*. Vol. 83. https://doi.org/10.2466/pr0.1998.83.2.708.

Anafarta, N. (2015). "Algılanan Örgütsel Destek ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: İş Tatmininin Aracılık Rolü", İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 26(79), 112-130.

Bardelle, Carolina, and Conrad Lashley. 2015. "Pinning for Home: Studying Crew Homesickness Aboard a Cruise Liner." *Research in Hospitality Management* 5 (2): 207–14.

Bartlett, K.R. (1999), The Relationship Between Training and Organizational Commitment In The Health Care Field**,** The Degree of Doctor of Philosophy, The University of Illınois, Urbana.

Carotenuto, Anna, Angiola Fasanaro, Ivana Molino, Fabio Sibillio, Andrea Saturnino, Enea Traini, and Francesco Amenta. 2013. "The Psychological General Well-Being Index (PGWBI) for Assessing Stress of Seafarers Onboard Merchant Ships." *Int Marit Health* 64 (4): 215–20.

Duru, Erdinç, and Murat Balkis. 2013. "The Psychometric Properties of the Utrecht Homesickness Scale: A Study of Reliability and Validity." *Eurasian Journal of Educational Research* 52: 61–78.

Eisenberger, Robert, Robin Huntington, Steven Hutchison, and Debora Sowa. 1986. "Perceived Organizational Support." *Journal of Applied Psychology* 71 (3): 500–507. https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500.

Eisenberger, Robert, Florence Stinglhamber, Christian Vandenberghe, Ivan L. Sucharski, and Linda Rhoades. 2002. "Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention." *Journal of Applied Psychology* 87 (3): 565–73. https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.3.565.

Giray, Deniz Muazzez, and Deniz N. Şahin. 2012. "Algılanan Örgütsel, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği Ölçekleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *Türk Psikoloji Yazıları* 15 (30): 1–9.

Hack-Polay, Dieu. 2012. "When Home Isn't Home – A Study of Homesickness and Coping Strategies among Migrant Workers and Expatriates." *International Journal of Psychological Studies* 4 (3). https://doi.org/10.5539/ijps.v4n3p62.

Hom, P.W., Caranikas-Walker, F., Prussia, G.E., ve Griffeth, R.W. (1992), A Meta-Analytical Structural Equations Analysis of a Model of Employee Turnover, Journal of Applied Psychology, 77, 890-909.

International Labour Organization. 2006. *Maritime Labour Convention*. *International Labour Organization*. https://doi.org/10.5305/intelegamate.53.5.0933.

Iversen, Robert T.B. 2012. “The Mental Health of Seafarers.” *International Maritime Health* 63 (2): 78–89.

Karatepe O. M., Vatankhah S., 2014, “ The Effects of high-performance work practices on perceived organizational support and turnover intentions: Evidence from the airline industry”, Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism,13,2, 103-119

Kmieciak, R. (2021). Knowledge-withholding behaviours among IT specialists: The roles of job insecurity, work overload and supervisor support. *Journal of Management & Organization*, 1-17. doi:10.1017/jmo.2021.18

Küçükusta, D. (2007). Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi.

L Van Tilburg, Miranda A, Ad J J M Vingerhoets, Guus L van Heck, and C Kirschbaum. 1999. “Homesıckness, Mood and Self Reported Health.” *Stress Medicine* 15: 189–96.

Lodde, Brice, Dominique Jegaden, David Lucas, Michel Feraud, Yves Eusen, and Jean Dominique Dewitte. 2008. “Stress in Seamen and Non Seamen Employed by the Same Company.” *International Maritime Health* 59 (1–4): 53–60.

Mejia, R., Tam, D. M., Perez, R. J. ve Botheim, I. (2021). Seafarers’ Wellbeing During The Covid-19 Pandemic.

Mammadzada, Nazrin. 2019. “Sıla Özleminin Psikolojik Etkilerinde Koşullu Öz - Değerin Düzenleyici Rolü.”

Misili, Sinan. 2014. “Açık Denizlerin Serbestliği, Gemilerin Uyrukluğu ve Bayrak Devleti Münhasır Yargı Yetkisi Arasındaki İlişkinin Teamül Hukuku, Konvansiyonlar ve Mahkeme Kararları Işığında İncelenmesi.” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 179–208.

Oldenburg, M., H.J. Jensen, and R. Wegner. 2013. “Burnout Syndrome in Seafarers in the Merchant Marine Service.” *Int. Arch. Occup. Environ. Health* 86 (407): 407–16.

Öztürk, Burak Orkun, Şengül Şanlıer, and Nurser Gökdemir Işık. 2016. “1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Açısından Liman Devleti.” *Journal of Turkish Studies* 11 (Volume 11 Issue 13): 229–229. https://doi.org/10.7827/turkishstudies.9755.

Pauksztat, Birgit, Daniela M. Andrei, and Michelle R. Grech. 2021. “Effects of the COVID-19 Pandemic on the Mental Health of Seafarers: A Comparison Using Matched Samples.” *Safety Science* 146 (February). https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105542.

Steve K. LEE ve Nario IHARA. (2020). A systematic review towards the establishment of an operational definition of Homesickness. Waseda Journal of Clinical Psychology, 20(1), 61–70.

Stroebe, M., Schut, H. ve Nauta, M. (2015). Homesickness: A Systematic Review of the Scientific Literature. Review of General Psychology, 19(2), 157–171. doi:10.1037/gpr0000037.supp

Stroebe, M., van Vliet, T., Hewstone, M. ve Willis, H. (2002). Homesickness among students in two cultures: Antecedents and consequences. British Journal of Psychology, 93(2), 147–168. doi:10.1348/000712602162508

Tepper, B.J., Carr, J.C., Breaux, D.M., Geider, S., Hu, C., ve Hua, W. (2009), Abusive Supervision, İntentions To Quit, And Employees' Workplace Deviance: A Power/Dependence Analysis**,** Organizational Behavior and Human Decision Processes **109**(2), 156–167.

The Government of the Grand-Duchy Luxembourg. 2006. *Declaration of Maritime Labour Compliance*. *Maritime Labour Convention*.

Thurber, Christopher A, and Edward Walton. 2007. "Preventing and Treating Homesickness." *American Academy of Pediatrics*. Vol. 119. https://doi.org/10.1542/peds.2006-2781.

Tilburg, M. A.L. van, A. J.J.M. Vingerhoets, and G. L. van Heck. 1996. "Homesickness: A Review of the Literature." *Psychological Medicine* 26 (5): 899–912. https://doi.org/10.1017/s0033291700035248.

Tilburg, van, Miranda, and Ad Vingerhoets. 1997. *The Homesickness Concept: Question an Doubts*. *Tilburg University*. https://doi.org/10.5117/9789053568606.

Wayne, S. J.; Shore, L. M. and Linden, R. C., "Perceived Organizational Support and Leader Member Exchange: A Social Exchange Perspective", Academy of Management Journal**,** Vol. 40, 1997, ss.82-111.

Yoon, Jeongkoo, and Jun Cheol Lim. 1999. "Organizational Support in the Workplace: The Case of Korean Hospital Employees." *Human Relations* 52 (7): 925. https://doi.org/10.1177/001872679905200704.

Bölüm 12

KENT ÇEVRESİNDEKİ YÜKSEK ALANLARIN REKREASYON AMAÇLI KULLANIMI: GİRESUN KALESİ ÖRNEĞİ[1]

Eren ŞENOL[2]

1 Yazar bu çalışmayı 12-14 Ekim 2017 tarihinde Fırat Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumunda" sunmuş ve sadece özeti sempozyum bildiri kitabında yayınlanmıştır.

2 Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, eren.senol@giresun.edu.tr, Orcid No:0000-0003-2510-8491

Giriş

İnsanlar varoluş ve geçim için gerekli olanın dışındaki serbest zamanlarını, ruhen ve bedenen haz alacakları dinlenme, eğlenme ve spor amaçlı faaliyetlere gönüllü olarak katılarak tüketmektedirler. Kısaca "rekreasyonel faaliyet" olarak tanımlanan bu etkinlikler sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak sosyo - kültürel ve ekonomik yapıda yaşanan değişimlerin etkisi ile gün geçtikte çeşitlenmektedir. Kapalı ve açık mekânlarda yapılan bu faaliyetlere sahne olan alanlara da yenileri eklenmektedir. Merkezi ve yerel yönetimler ile girişimciler tarafından özellikle kentlerde ve yakın çevrelerinde artan ihtiyaca / talebe cevap vermek ve halkın yaşam memnuniyetini artırmak için kapalı ve açık rekreasyon alanları tesis edilmekte, istihdam oluşturulmakta, gelir sağlanmaktadır. Kent yerleşmelerinin çevresinde yer alan, geçmişte savunma ve gözetleme amacıyla kullanılan nispi yüksek yerler, ulaşım koşullarındaki iyileşmenin de etkisi ile rekreasyonel faaliyetler için kullanılır hale gelmiştir. Dünya genelinde ve ülkemizde çokça örneği bulunan bu tip alanlardan biri de Giresun Kalesi'dir.

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları, Genel Özellikleri

Giresun Kalesi, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Giresun kentinin merkezinde, denize 1 km kadar sokulan, ana kayası da volkanik olan yarımadanın üzerinde yer alır (Şekil 1). Yapılış tarihi net olarak bilinmemektedir (Fatsa, 2020: 32). Genel olarak M. Ö. 183'te Pontus Kralı I. Farnakes tarafından yapıldığı kabul edilmektedir (Emecen, 1997: 21; İltar, 2008: 295). Başlangıçta kale içinde kalan yerleşme, zamanla bu yapının önce doğu, sonra batısına taşmış, akropol özelliği kazanmıştır (Karaman, 1997: 166). Burası 1400'lü yıllarda fetihler sonucunda Türk hâkimiyetine girmiş (Fatsa, 2010: 17); zamanla sınır kenti vasfını kaybedip iç kentlerinden birine dönüştüğü için ve dahi silah teknolojisi geliştiği için savunma fonksiyonunu kaybetmiştir (Aydın, 2012: 49). XVIII. Yüzyılda bölgeye gelen seyyahlar surlarından, burçlarından, hisarlarından bahsetmişler; kale sahası içinde ve çevresinde insan eseri mağaraların, kaya kiliselerinin, su kuyularının, amfi tiyatronun bulunduğunu belirtmişlerdir (Cuinet, 1892: 74). Bunların pek azı günümüze ulaşmıştır. İç kale duvarlarının bir kısmı ayaktadır. Dış surlar aslı ile uyumsuz bir şekilde restore edilmişlerdir. Kaya kilisesinin freskleri tahrip edilmiş, amfi tiyatronun ise izleri silinmiştir.

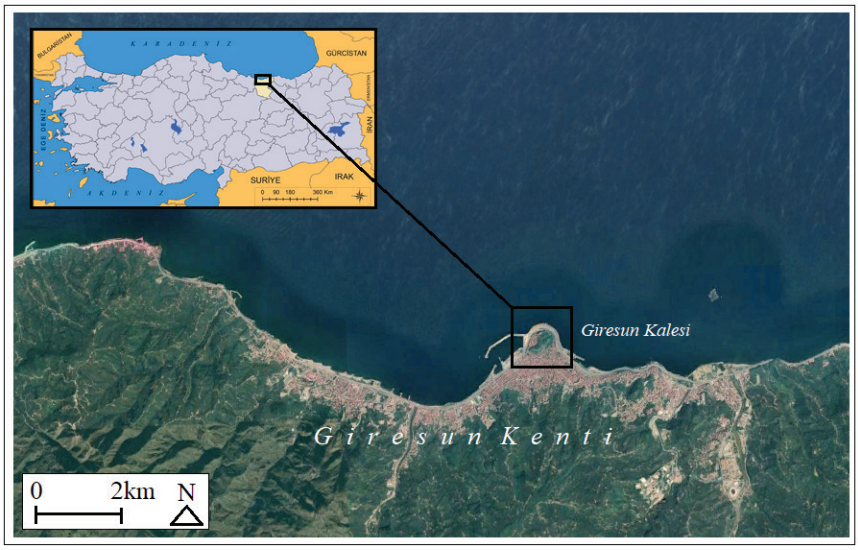

Şekil 1. Giresun Kalesi'nin Lokasyon Haritası.

Amaç, Yöntem, Veri

1925'te, kalenin halk için park yapılması kaydı ile belediyeye ücret karşılığında devredilmesine karar verilmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1925). Bir süre atıl kalan saha 1970'lerin sonlarında radyo verici istasyonu sahası olarak değerlendirilmek istenmiş, bu girişimi önleme amacıyla Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından ilk koruma kararı çıkarılmıştır (Cinel, 2010: 70). 1980 sonrasında halkın talepleri dikkate alınarak rekreasyonel kullanım için düzenlenmiştir. Halihazırda hem doğal hem de arkeolojik sit alanı olan Giresun Kalesi, kent sakinlerinin ve kente dışarıdan gelenlerin en çok kullandıkları açık rekreasyon alanlarından biridir.

Bu çalışmada Giresun Kalesi'nin rekreasyon potansiyeli değerini tespit etmek, benzer yerlerle karşılaştırmak diğerlerine göre üstün ve zayıf yanlarını belirlemek amaçlanmıştır. Rekreasyon amaçlı kullanılan / kullanılabilecek alanların potansiyel değerini tespit amacı ile farklı endeksler geliştirilmiştir. Clawson (1959), Knetsch (1963), Kiemstedt (1967), Prodan (1968), Ruppert (1971), Altan (1976), Gülez (1980, 1990), Boyd & Butler (1996) ve Priskin (2001) yöntemleri bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada ülkemiz koşullarına göre uyarlanmış olması da dikkate alınarak "Gülez yöntemi" tercih edilmiş; sahanın rekreasyon potansiyeli Gülez yöntemine göre belirlenmiştir.

Gülez yönteminde rekreasyon açısından önem arz eden sahalar; pey-

zaj değeri (P), iklim (İ), ulaşılabilirlik (U), rekreaktif kolaylık (RK) ve olumsuz etkenler (OSE) dikkate alınarak 100 üzerinden puanlanmaktadır. Toplam puan değeri 0 – 30 arasında olan yerler "çok düşük", 30-45 arasındakiler "düşük", 46-60 arasındakiler "orta", 61-75 arasındakiler "yüksek", 75 üzerindekiler ise "çok yüksek" potansiyelli alanlar olarak sınıflandırılmaktadır (Gülez, 1990: 139).

RP	=	(P + İ + U + R) - (OSE)
RP	=	Rekreasyon Potansiyeli
P	=	Peyzaj Değeri
İ	=	İklim Değeri
U	=	Ulaşılabilirlik Değeri
R	=	Rekreaktif Kolaylık Değeri
OSE	=	Olumsuz Etkenler Değeri

Giresun Kalesi'nin peyzaj değerini belirlemek için ihtiyaç duyulan verilerin bir kısmı Harita Genel Müdürlüğü (HGM) tarafından üretilen G40b2 topografya paftasından hesaplanmıştır. İklim verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) temin edilmiştir. Sahayı ulaşılabilirlik, rekreaktif kolaylık ve olumsuz etkenler açısından değerlendirebilmek için gerekli olan veriler ise arazi gözlemleri ile derlenmiştir.

Bulgular

1.Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Amaçlı Olarak Kullanımında Etkili Olan Faktörler

Kırsal alanlarda serbest zamanın değerlendirilebileceği açık mekânlar oldukça fazladır. Buralarda herhangi bir rekreasyonel faaliyet için kişinin kendisine ait arazisinin bulunma olasılığı yüksektir. Tersi durumda ise faaliyetin başkasına ait arazi üzerinde yapılması, ilişkiler yüzyüze olduğu için çoğu zaman problemlere / münakaşalara yol açmamaktadır. Kentleşme ile birlikte nüfus yoğunlaştıkça mekân metalaşmaktadır. Serbest zaman faaliyetlerinin yapılabileceği alanlar daralmakta, insanlar arası ilişkiler resmileştiği için mülkiyete sahip çıkma davranışı katılaşmakta, herhangi bir rekreaktif faaliyetin başkasına ait arazi üzerinde gerçekleştirilmesi ücreti ödense dahi mümkün olmayabilmektedir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Giresun kentinin nüfusu 11.888 olarak kayıtlara geçmiştir. 1940'da 12.431'e, 1960'da 19.902'ye yükselmiş, herhangi bir yerleşim yerinin şehir olarak kabul edilebilmesi için çoklarınca kabul gören 20.000 eşik değerine yaklaşmıştır. 1980 de 45.690 olan kent nüfusu

2000'de 83.812 olmuştur. 2020 yılında ise 120.186'ya ulaşmıştır (TÜİK, 2021). Sonuçta kentleşen diğer yerlerde olduğu gibi Giresun'da da mekan metalaşmış, ilişkiler resmileşmiş, açık ve kapalı rekreasyon alanlarına ihtiyaç artmıştır.

Eski Giresun evleri avlu içindedir (Fotoğraf 1). Nüfus artışı ile birlikte ev çevresinde çocuk, genç ve yaşlı her yaştan insana dinlenme imkânı sunan bu evler yerlerini çok katlı bitişik nizam apartmanlara bırakmış, sokaklar daralmış, oyun sahaları ve yeşil alanlar azalmıştır. Hem çocuklar, hem gençler, hem de yaşlılar için yeni yerleşim düzeninde rekreasyon alanlarına ihtiyaç artmıştır.

Fotoğraf 1. Giresun'da 1900'lü yıllarda yapılan ve günümüze ulaşan avlu içindeki Zeytinlik Mahallesi Evlerinden Üç Görünüm.

Tarım kenti olan Giresun, hizmet kentine dönüşmektedir. Gündüz saatleri mesai saatleri olarak tanımlanan sürede, çalışarak geçmektedir. Geçime ek olarak eğitim için zorunlu olarak harcanan saat sayısı da artmıştır. Günün veya haftanın geriye kalan kısmını tekil veya sevdikleri ile birlikte zaman geçirerek değerlendirmek, stres atmak, psikolojik olarak rahatlamak

isteyenler çoğalmıştır. Bu, rekreasyon alanlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Kentte rekreaktif ihtiyaçlar için gidilen kapalı alanların en önemlileri kahvehane, pastane, cafe, restoran vb. işletmelerdir. En çok tercih edilen açık alanlar ise okul bahçeleri, cami avluları, parklar, küçük meydanlar, ticarethane-dükkân-mağaza önleri, sahil kesimi, denizin doldurulması sonucu kazanılan dolgu sahalarında yeni düzenlenen yeşil alanlar, çevre köyler, yaylalardır.

Kentte rekreaktif faaliyetler için değerlendirilebilecek çok sayıda yer içinde, çevresine göre nispeten yüksek olan alanlara talep olduğu görülmektedir. Yüksek kesimlerin yerleşmeye kuşbakışı bakma imkânı sağlaması, manzara, panoramik görünüm ve geniş vista olanağı sunması yüksek alanların tercih edilmesinde etkili olan faktörlerdir.

Hissedilen sıcaklığın 27-32 ^{0}C arasında olması yaşam konforunu etkiler. Fiziksel etkinliğe ve etkilenme süresine bağlı olarak termal stresten dolayı halsizlik, sinirlilik, solunum ve dolaşım sisteminde rahatsızlık ihtimali artar; 33 ^{0}C'nin üzerinde seyretmesi ise fiziksel etkinliğe ve etkilenme süresine bağlı olarak ısı çarpması, ısı krampları, ısı yorgunluklarına yol açar (Deniz vd., 2003:81, MGM, 2021a). Kentte yaz döneminde sıcaklık ortalaması 22 ^{0}C'nin üzerindedir. Öğle saatlerinde nemin de yüksek olması hissedilen sıcaklığı 27 ^{0}C'nin üzerine çıkarmaktadır (Tablo 1). Bu iklim yapısı, yaz döneminde deniz kıyısındaki yerleşmede alçaktan yükseğe kaçışın, nüfus hareketliliğinin en önemli sebeplerinden biridir.

Tablo 1. Giresun'da Yaz Dönemi Aylık Ortalama Sıcaklık, Bağıl Nem ve Hissedilen Sıcaklık Değerleri (1960-2013)

Parametreler	Haziran	Temmuz	Ağustos
Aylık Ortalama Sıcaklık	20,2	23,1	23,4
Bağıl Nem	75,5	75,6	75,6
Ortalama Sıcaklık (Saat: 14.00)	22,3	25,1	25,5
Lokal Bağıl Nem (Saat 14.00)	69,9	69,3	68,7
Hissedilen Sıcaklık	28	32	32

Giresun kentinde rekreaktif amaçla değerlendirilebilecek nispi yükseltisi fazla, çok sayıda nokta bulunmaktadır. Hasan Tepesi, Gaz Tepesi, Gedikkaya bunlardan bazılarıdır (Fotoğraf 2). Bunlar içerisinde en çok Giresun Kalesi'nin tercih edildiği görülmektedir. Bu tercihte merkezi konumda yer alma, kolay ulaşılabilme, rekreaktif faaliyetler için düzenlenmiş olma, ücret ödemeksizin yararlanabilme özellikleri etkilidir (Şekil 2).

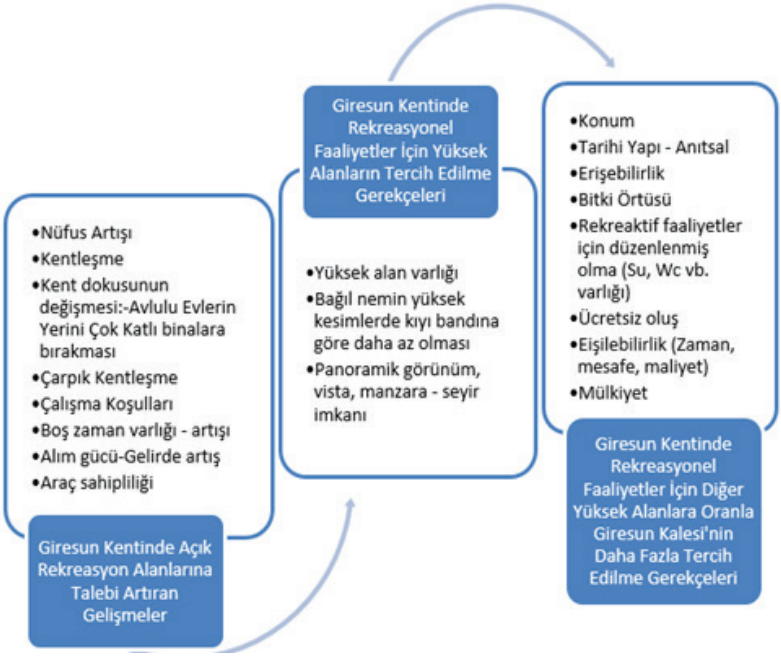

Şekil 2. Giresun kentinde rekreasyon alanlarına talebi artıran gelişmeler, yüksek alanlara yönelme sebepleri ve yüksek alanlar içinde Giresun Kalesi'nin tercih edilme gerekçeleri.

Fotoğraf 2. Gedikkaya Tepesi

2. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Potansiyeli

2. 1. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Peyzaj Değeri

Gülez yönteminde peyzaj değerini tespit için alanın büyüklüğü, bitki örtüsü, yerşekli, görsel kalite ve diğer özellikler esas alınmaktadır. Endeksteki ağırlığı 100 üzerinden 35 (%35) puandır (Tablo 2).

Tablo 2. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Peyzaj Değeri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Giresun Kalesi'nin Puanı
Alanın Büyüklüğü	10 ha'dan büyük	4	2
	5 – 10 ha.	3	
	1 – 5 ha	2	
	0,5 – 1 ha.	1	
Bitki Örtüsü	Ağaçlık, Çalılık, Çayırlık	7-8	7
	Yalnız ağaçlık ve çalılık	6,7	
	Çalı, çayır, seyrek ağaç	5-6	
	Çayırlık ve seyrek ağaçlık	4-5	
	Yalnız çalılık ve çayırlık	3-4	
	Çalılık, seyrek ağaçlık	2-3	
	Yalnız çayırlık	1-3	
Konum	Deniz Kıyısı	7-8	0
	Göl Kıyısı	6-7	
	Akarsu Kıyısı	4-5	
	Dere Kıyısı	1-4	
Yüzeysel Durum	Düz alan	5	4
	Hafif dalgalı	4	
	Az meyilli, yer yer düzlük	3	
	Az engebeli	2	
	Orta engebeli	1	
Görsel Kalite	Panoramik görünümler	3-4	4
	Güzel görüş ve vistalar	2-3	
	Alanın genel görsel, estetik değeri	1-3	
Diğer Özellikler	Örneğin anıt ağaç, çağlayan, mağara, tarihsel ve kültürel değer, yaban hayvanları, kuşlar vb.	1-6	4
Toplam		35	21

Giresun Kalesi ve çevresi 139.023 m^2 büyüklüğündedir. Bunun 33.176 m^2'lik kısmı rekreasyonel faaliyetler için ayrılmıştır (Koç, 2019: 77). Bu nedenle alan büyüklüğü kapsamında puanı "2" olarak değerlendirilmiştir.

XX. Yüzyıl başındaki gravür ve fotoğraflar incelendiğinde, Giresun Kalesi ve çevresinin ağaç örtüsünden mahrum olduğu görülmektedir. Halihazır-

da ise rekreasyon sahası içerisinde çınar, köknar, sarıçam, gladiçya gibi ağaç; erik, geyik dikeni, defne gibi çalı türleri görünüme hakimdir (Fotoğraf 3). Bunlar altında zemin yer yer otsu türlerle kaplıdır. Bu özelliklerinden ötürü bitki örtüsü kapsamında puanı "7" olarak değerlendirilmiştir.

Savunma fonksiyonun ön planda olduğu yıllarda Giresun Kalesi surlarının kıyıdan itibaren başladığı, seyyahların notlarından ve dahi günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Halihazırda rekreasyon amacı ile kullanılan kısım denize bitişik değildir. Deniz manzarası, görsel kalite kapsamında ayrıca puanlandığı için konum özellikleri kapsamında puan verilmemiştir. Ordu Boztepe'yi konu alan çalışmada da benzer tutum sergilenmiştir (Yeşil ve Beyli, 2018: 293).

Fotoğraf 3. Giresun Kalesi zaman içinde ağaçlandırılmış; özellikle çınar ağaçları sahanın peyzaj değerini artırmıştır.

Giresun Kalesi'nin bulunduğu kısımda zirvenin rakımı 131 m'dir. Yürüyerek dahi çıkılabilen yamaçları aşıldığında erişilen rekreasyon alanı, hafif dalgalı formdadır. Bu nedenle yüzeysel durum kapsamında puanı "4" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi yüksek olmanın sağladığı avantajla kenti, adayı, denizi görme, gözlemleme, fotoğraflama imkânı sunmaktadır. Kent halkının ve ziyaretçilerin en çok fotoğraf aldıkları sahalardan biri durumundadır. Üniversite öğrencilerinin mezuniyet, yeni çiftlerin ise düğün fotoğrafları için tercih ettikleri lokasyondur. Bu davranışlar da dikkate alınarak görsel kalite kapsamında puanı "4" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi, hem doğal hem de arkeolojik sit alanıdır. Giresunlular için büyük önem arz eden Topal Osman Ağa'nın kabri ve Giresun Şehitliği buradadır. Bünyesindeki yapay kovuklar-mağaralar, surlar ve iç kale kalıntıları ile hemen eteğinde yer alan üçüncü derece kentsel sit alanı olarak ta korunan tarihi Zeytinlik Mahallesi ve Giresun Müzesi önem arz eden diğer yerlerdir (Fotoğraf 4). Bunlar göz önünde tutularak diğer özellikler kapsamında puanı "4" olarak değerlendirilmiştir.

Gülez yönteminde herhangi bir yerin peyzaj değeri kapsamında alabileceği toplam puan 35'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Giresun

Kalesi'nin peyzaj değeri puanı 21 olarak hesaplanmıştır.

Fotoğraf 4. Kale içinden beş görünüm:
a.Osman Ağa Kabri, b-Giresun Şehitliği, c- İç Kale Surları, d-Yapay Mağaralar, e-Kufa Kuyusu (Sarnıç)

2. 2. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin İklim Değeri

Gülez yönteminde iklim değerini tespit için açık alanların daha çok tercih edildiği yaz dönemine ilişkin sıcaklık, yağış, rüzgâr ve bulutluluk değerleri dikkate alınmaktadır. Endeksteki (Ölçekteki) ağırlığı 100 üzerinden 25 (%25) puandır (Tablo 3).

Tablo 3. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin İklim Değeri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Giresun Kalesi'nin Puanı
Sıcaklık (Yaz ayları sıcaklık ortalaması)	25,0 -25,9 ^{0}C	10	7
	24 ve 26 ^{0}C	9	
	23 ve 27 ^{0}C	8	
	22 ve 28 ^{0}C	7	
	21 ve 29 ^{0}C	6	
	20 ve 30 ^{0}C	5	
	19 ve 31 ^{0}C	4	
	18 ve 32 ^{0}C	3	
	17 ve 33 ^{0}C	2	
	16 ve 34 ^{0}C	1	

Yağış (Yaz ayları toplamı)	50 mm'den az.	8	3
	50 – 100 mm	7	
	100 – 150 mm	6	
	150 – 200 mm	5	
	200 – 250 mm	4	
	250 – 300 mm	3	
	300 – 350 mm	2	
	350 – 400 mm	1	
Güneşlenme (Yaz ayları bulutluluk ortalaması)	0 – 2	5	3
	2-4	4	
	4-6	3	
	6-8	2	
	8-9	1	
Rüzgarsızlık (Yaz ayları ortalama rüzgâr hızı)	1 m/sec'dan az	2	1
	1-3 m/sec arası	1	
Toplam			14

Giresun Meteoroloji İstasyonu, Giresun Kalesi'nin bulunduğu yarımadanın kuzey yamacında, denize nazır konumdadır. Bu istasyonun verilerine göre (MGM, 2021b) kıyıda yılın en soğuk ayı Şubat, en sıcak ayı ise Ağustos'tur. Sıcaklık ortalaması Haziran'da 20,2^{0}C, Temmuz'da 23,1 ^{0}C, Ağustos'ta 23,4 ^{0}C'dir. Yıllık ortalama sıcaklığın 14,5 ^{0}C olduğu yörede yaz ayları sıcaklık ortalaması 22,2 ^{0}C'dir. Bu veriler kapsamında sıcaklık kriteri puanı "7" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun yıl boyu yağış almaktadır. 1278 mm'lik yıllık yağış ortalaması ile ülkemizin en çok yağış alan yerlerinden biridir. Yağış maksimumunun sonbahar mevsiminde görüldüğü yörede toplam yağış ortalaması Haziran'da 84, Temmuz'da 81, Ağustos'ta 86 mm'dir. Yaz mevsimi yağış toplamı 250 mm'nin üzerindedir. Bu veriler kapsamında yağış kriteri puanı "3" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun'da bulutluluk yüksektir. Ortalama bulutluluk Haziranda 4,9, Temmuz ve Ağustos'ta 5,3'tür. Bu veriler kapsamında bulutluluk kriteri puanı "3" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun'da ortalama rüzgâr hızı yaz aylarında 1,2 m /sn'dir. Bu veriler kapsamında rüzgarlılık kriteri puanı "1" olarak değerlendirilmiştir.

Gülez yönteminde herhangi bir yerin iklim değeri kapsamında alabileceği toplam puan 20'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Giresun Kalesinin iklim değeri puanı "14" olarak hesaplanmıştır.

2. 3. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Ulaşılabilirlik Değeri

Gülez yönteminde ulaşılabilirlik değerini tespit için bulunduğu bölgenin turistik önemi, en az 100.000 nüfuslu yerleşmeye uzaklık, en az 5.000 nüfuslu yerleşmeden sahaya ulaşım süresi, düzenli seferlerle sahaya erişebilme imkânı ve özel ulaşım sistemleri ile desteklenme durumu esas alınmaktadır. Endeksteki ağırlığı 100 üzerinden 20 (%20) puandır (Tablo 4).

Tablo 4. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Ulaşılabilirlik Değeri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Giresun Kalesi'nin Puanı
Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi	Akdeniz, Ege, Marmara Kıyı Bandı	3-4	3
	Karadeniz Kıyı Bandı	2-3	
	Önemli Karayolu Güzergahları	1-3	
	Turizmde Öncelikli Yöreler	1-3	
Bulunduğu Bölgede En Az 100.000 nüfuslu Kent Olması	20 km'ye kadar uzaklık	4-5	5
	20- 50 km'ye kadar uzaklık	3-4	
	50 -100 km'ye kadar uzaklık	2-3	
	100 – 200 km'ye kadar uzaklık	1-2	
Ulaşım Zaman Süresi (Yakınındaki en az 5.000 nüfuslu yerden)	Taşıtla 0 – ½ saat	4	4
	Taşıtla ½ - 1 saat	3	
	Taşıtla 1 -2 saat	2	
	Taşıtla 2 – 3 saat	1	
Ulaşım (Taksi ve özel oto dışında)	Yürüyerek gidebilme yada her an taşıt bulabilme	3-4	4
	Belirli saatlerde taşıt bulabilme	1-3	
Ulaşımda Diğer Kolaylıklar	Örneğin teleferik olması, denizden ulaşabilme vb…		
Toplam		20	16

Giresun Kalesi, Karadeniz kıyı bandında yer almaktadır. Bu nedenle "Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi" kapsamında puanı "3" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi, Giresun Belediyesi sınırları içerisindedir. Giresun kentinin hâlihazırdaki nüfusu 100.000'in üzerinde olduğu için "Bulunduğu Bölgede En Az 100.000 Nüfuslu Kent Olması" ölçütü kapsamında puanı "3" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'ne kent içerisindeki herhangi bir noktadan taşıtla yarım saat içinde ulaşmak mümkündür. Bu nedenle "Ulaşım Zaman Süresi (Yakınındaki en az 5.000 nüfuslu yerden)" ölçütü kapsamında puanı 4 olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'ne yürüyerek erişme imkânı vardır. Ayrıca her 10 -15 dakikada bir kent içi ulaşım sağlayan dolmuş hatları ile de varmak mümkündür. Bunlar dikkate alınarak "Taksi ve Özel Oto Dışında Ulaşım" kriteri kapsamında puanı 4 olarak değerlendirilmiştir. Teleferik vb. gibi özel ulaşım araçları ile erişim mümkün olmadığı için "Ulaşımda Diğer Kolaylıklar" kapsamında puanlama yapılmamıştır.

Gülez yönteminde herhangi bir yerin ulaşılabilirlik değeri kapsamında alabileceği toplam puan 20'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Giresun Kalesi'nin ulaşılabilirlik değeri puanı "16" olarak hesaplanmıştır.

2. 4. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreaktif Kolaylık Değeri

Gülez yönteminde rekreaktif kolaylık değerini tespit için sahadaki piknik tesisleri, su durumu, kır gazinosu, büfe, WC, otopark, güvenlik görevlisi – bekçi varlığı, geceleme imkânı esas alınmaktadır. Endeksteki ağırlığı 100 üzerinden 20 (%20) puandır (Tablo 5).

Tablo 5. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreaktif Kolaylık Değeri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Giresun Kalesi'nin Puanı
Piknik tesisleri	Sabit piknik masa, ocak vb. Niteliklerine göre	4	4
Su Durumu	İçme ve kullanma su su olanakları (Niteliklerine göre)	3	3
Geceleme Tesisleri	Sabit geceleme tesisleri	2	0
	Çadırlı veya çadırsız kamp kurabilme olanakları	1-2	
WC'ler	WC varlığı (Niteliklerine göre)	1-2	1
Otopark	Otopark varlığı (Niteliklerine göre)	1-2	1
Kır Gazinosu, Satış Büfesi	Varlığı (Niteliklerine Göre)	1-2	2
Bekçi ve görevliler	Sürekli Bekçi – Görevli varlığı	2	2
	Sadece hafta sonlarında bekçi görevli varlığı	1	
Diğer Kolaylıklar	Örneğin plaj, kabin, duş tesisleri, kiralık sandal olanakları, top, oyun alanları, tesisleri vb (Niteliklerine göre)	3	0
Toplam		20	14

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda piknik masaları, barbeküler ve dahi kamelyalar bulunmaktadır. Bu nedenle "pik-

nik tesisleri" kapsamında puanı "4" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda üç çeşme bulunmaktadır. Bunlar içme ve kullanma suyu ihtiyacına cevap verecek nitelikte olduğundan "su durumu" kapsamında puanı "3" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda bir WC bulunmaktadır. Ayrıca çevredeki kafe ve restoranlarda bu anlamda donanımlı olduğundan "WC varlığı" kapsamında puanı "2" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda otopark için ayrılmış alanlar vardır. Özellikle hafta sonlarında yetersiz kaldığı zaman dilimleri olmaktadır. Bu nedenle "otopark varlığı" kapsamında puanı "1" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda büfe, kafe, restoran ve çay bahçesi bulunmaktadır. Seçenek çokluğu da dikkate alınarak kır gazinosu, "büfe varlığı" kapsamında puanı "2" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi güvenli bir yerdir. Işıklandırma, özel güvenlik görevlisi varlığı, emniyet mensupları tarafından zaman zaman yapılan devriyeler, 24 saat boyunca kayıtta olan güvenlik kameraları dikkate alınarak "bekçi ve görevliler" kapsamında puanı "2" olarak değerlendirilmiştir.

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda gece konaklama imkânı bulunmamaktadır. Çocuk parkları hariç tutulursa oyun alanlarının olmadığı da söylenebilir. Bu nedenle "Geceleme" ve "Diğer Kolaylıklar" kapsamında puanlama yapılmamıştır.

Gülez yönteminde herhangi bir yerin "rekreaktif kolaylık" değeri kapsamında alabileceği toplam puan 20'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Giresun Kalesi'nin "rekreaktif kolaylık" puanı "14" olarak hesaplanmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Giresun Kalesi ve çevresinde rekreaktif kolaylık değerini artıran unsurlar:

a-Çeşme, b- Bank, c-Çocuk Oyun Parkı, d-Piknik Masası, e-Yürüyüş Parkuru, f-Çay Bahçesi

2. 5. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresindeki Olumsuzluklar

Ziyaretçiyi rahatsız edecek gelişmeler, potansiyel ne kadar yüksek olursa olsun insanları sahadan uzaklaştırır. Gülez yönteminde bu durum dikkate alınarak güvenlik, hava, su, gürültü kirliliği, bakımsızlık ve diğer olumsuz etkenler, toplamda -10 olarak puanlanmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Olumsuz Etkenler Değeri

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Giresun Kalesi'nin Puanı
Güvenceli Olmaması	Güvence durumuna göre	-2	0
Hava kirliliği	Kirlilik derecesine göre	-3	-1
Su kirliliği	Deniz, göl ve akarsular için	-1	-1
Gürültü kirliliği	Trafik, kalabalık vb. gürültüler	-1	-1
Bakımsızlık	Alanda yeterli bakımın yapılmaması	-1	-1
Diğer olumsuz etkenler	Örneğin taş, çakıl ocağı, inşaat ve fabrika kalıntıları vb.	-2	0
Toplam		-10	-4

Giresun Kalesi'nde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda piknik yapanların barbekülerinden çıkan duman – koku, zaman zamanda araç ve kalabalıktan kaynaklanan gürültü olmaktadır. Masaların bakımsızlığı rahatsızlık uyandırmaktadır. Bunlar dikkate alınarak "olumsuz etkenler" bakımsızlık, hava ve gürültü kirliliği kapsamında -1'er, toplamda -3 puan ile değerlendirilmiştir.

2. 6. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Potansiyeli

Gülez yönteminde herhangi bir sahanın rekreasyon potansiyel değeri peyzaj, iklim, ulaşılabilirlik ve rekreaktif kolaylık değerlerinin toplamından olumsuz etkenler değerinin çıkarılması ile bulunmaktadır. Giresun Kalesi'nin rekreasyon potansiyeli değeri 62 olarak hesaplanmıştır (Tablo 7). Bu değerlendirme kapsamında Giresun Kalesi, Gülez yöntemine göre "yüksek" rekreasyon potansiyeline sahiptir.

Tablo 7. Gülez Yöntemine Göre Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Potansiyeli

Özellikler	Max. Puan	Giresun Kalesi ve Yakın Çevresinin Puanı
Peyzaj Değeri	35	21
İklim Değeri	25	14
Ulaşılabilirlik Değeri	20	16
Rekreaktif Kolaylık Değeri	20	14
Olumsuz Etkenler	-10	-3
Toplam	100	62

3. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Gülez yöntemi ile Orta ve Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki Boztepe, Kurul Kalesi, Asarkaya Kent Ormanı, Yaroz Kent Ormanı, Çınarsuyu Tabiat Parkı, Ulugöl Tabiat Parkı, Deriner Barajı ve Limni Gölü'nün "Rekreasyon Potansiyeli Değeri" belirlenmiştir (Tablo 8). Bu alanlarla kıyaslandığında Giresun Kalesi'nin; peyzaj ve iklim değerleri bakımından ortalamanın altında kaldığı, dezavantajlı pozisyonda olduğu; ulaşılabilirlik ve rekreaktif kolaylık açısından ise ortalamanın üzerinde değerler gösterdiği, avantajlı durumda bulunduğu tespit edilmektedir. Sahanın, Boztepe ve Çınarsuyu Tabiat Parkı'ndan sonra Orta ve Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki önemli rekreasyon alanlarından biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 8. Orta ve Doğu Karadeniz Bölümünde Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon Potansiyeli Belirlenen Yerlerden Bazıları ve Bunların Puan Değerleri.

Yer	P	İ	U	RK	OE	RP	Kaynak
Boztepe	25	18	18	16	0	77	Yeşil ve Beyli, 2018:295
Limni Gölü	26	14	9	3	-1	51	Tozkoparan, vd., 2020:81
Kurul Kalesi	21	15	14	7	-2	55	Atabeyoğlu vd, 2017:138
Deriner Barajı	26	15	11	10	-7	55	Surat, 2017:253
Asarkaya KO	20	16	12	11	-2	57	Yeşil vd., 2021:984
Yaroz KO	19	17	10	7	-3	50	
Çınarsuyu TP	25	16	14	16	-2	69	
Ulugöl TP	29	12	8	14	-2	61	
Ortalama	23,9	15,4	12,0	10,5	-2,4	59,4	
Giresun Kalesi	21	14	16	14	-3	62	*

Gülez yöntemi ile sahanın güncel puanlaması yapılmıştır. Giresun Kalesi ve çevresinde bazı düzenlemeler yaparak güncel puanı yükseltmek mümkündür. Bu puan; henüz rekreaktif amaçlı kullanılmayan kısımlar düzenlenip kullanım alanı 10 hektarın üzerine çıkarılarak 2; kaleye teleferik, asansör, yürüyen merdiven gibi ulaşımı kolaylaştıracak ek düzenlemeler yapılarak 3; WC ve otopark alanlarında iyileştirmeler sağlanarak 2; olumsuzluklar giderilerek 3¸toplamda 10 puan artırılabilir.

Güncel puan ile alınabilecek en yüksek puan arasında farkın fazla olması sahada potansiyel olduğunu ancak bunun yeterince değerlendirilemediğini gösterir. Aktüel puan ile alınabilecek en yüksek puan arası farkın az olması ise gerekli düzenlemelerin yapıldığına, taşıma kapasitesinin sınırlarına yaklaşıldığına işaret eder. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde Giresun Kalesi taşıma kapasitesine yaklaşmış bir yer görünümü sunmaktadır. Sorun çözümü için kale çevresinde olan ancak henüz kullanıma açılmayan alanlar düzenlenerek rekreaktif faaliyetlere hazırlanabilir, kazandırılabilir. Olumsuz etkenlere bağlı puan kaybını kısıtlamak için mevcut kullanım şeklinde değişikliğe gidilebilir. Ama bunların hepsi şehir nüfusu artarken, rekreasyonel faaliyetlere talep yükselme eğilimindeyken geçici çözümler olacaktır. Bu nedenle kent çevresindeki yüksek alanlardan bazılarının, örneğin Gedikkaya sahasının bu faaliyetler için düzenlenmesi önerilir.

Kaynakça

Altan, T. (1976). *Doğal peyzaj elemanlarının rekreasyona uygunluğunun saptanması için matematiksel bir değerlendirme yönteminin araştırılması ve güney kıyı bölgesine uygulanması.* (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Çukurova Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Adana .

Atabeyoğlu, Ö, Beyli, K. N. & Argan, A. (2017). Recreational Potential of Kurul Castel Archaeological Treasure of Black Sea Region, Ordu City. *Inonu University Journal of Arts and Design,* 7(16). 126-140.

Aydın, M. (2012). Giresun Kalesi (1764 – 1840), *Karadeniz İncelemeleri Dergisi.* 12(12), 39-56.

Boyd, S. W. & Butler, R. W. (1996). Managing ecotourism: en opportunity spectrum approach. *Tourism Managment,* 17(8), 557-566.

Clawson, M. (1959). Methods for Measuring the Demand for Outdoor Recreation. *Resources for the Future,* USA.

Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie I.* Paris.

Cinel, T. (2010). *Kentsel sit alanında planlama: Koruma ve süreklilik bağlamında sorunlar ve öneriler: Giresun örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Deniz, A., Toros H., Şaylan, L., Şen O., & Baloğlu, M. (2003). Marmara Bölgesi'nde Bunaltıcı Sıcaklık Analizi. *19-21 Mart III. Atmosfer Bilimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı.* İTÜ, İstanbul.

Emecen, F. (1997). Giresun Tarihinin Bazı Meseleleri. *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 24-25 Mayıs 1996),* İstanbul.

Fatsa, M. (2010). *XV ve XVI. Yüzyılda Giresun (Sosyal ve Ekonomik Hayat).* Giresun İl Özel İdaresi Kültür Serisi, No:1, Ankara.

Fatsa, M. (2020). *Kurumları ve Yapılarıyla Giresun Şehri (Osmanlı Dönemi).* Giresun Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: Seçil Ofset.

Gülez, S. (1980). Doğu Karadeniz Kıyı Şeridinde Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması ve Değerlendirilmesi. *KTÜ Orman Fakültesi Dergisi*, (3)1, 105-132.

Gülez, S. (1990). Ormaniçi Rekreasyon Alanının Saptanması İçin Geliştirilen Bir Değerlendirme Yöntemi. *İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi,* 40(2), 132-147 .

Harita Genel Müdürlüğü (2007) G40b2 paftası.

İltar, G. (2008). Giresun Kalesi ve Restorasyon Projesi. *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (Bildiriler Kitabı),* 295-307.

Karaman O. (1997). Seyahatnamelere Göre Giresun. *Giresun Tarihi Sempozyumu (Bildiriler Kitabı),* 164-171.

Koç, B. (2019). *Giresun kent merkezindeki açık yeşil alan durumunun irdelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ordu.

Knetsch, J.L. (1963). Outdoor Recreation Demand and Benefits. *Land Economics,* USA, s. 387-396.

Kıemstedt, H. (1967). Zur Bevverlung der Landschaft fü r die Erholung. Evaluation zur Landespflege. *Sonderheft; 1* Stuttgart.

MGM (2020b). Giresun İli Ortalama Sıcaklık ve Ortalama Bağıl Nem Verileri. (www.meteoroloji.gov.tr Erişim tarihi:09.11.2021).

MGM (2021a). Hissedilen Sıcaklık. (https://www.mgm.gov.tr/genel/sss.aspx?s=-hissedilensicaklik, Erişim tarihi:10.12.2021).

Prodan, M. (1968). Zur Bevverlung der Sozialfunktion des Waldes in Stadtnaehe. *Allgemeine Forst-und Jagdzeitung.* (6), 132-138.

Ruppert, K. (1971). Zur Beurteİlung der Erholungsfunktion siedlungsnaher Waelder. *J.D. Sauerlaender's Verlag,* Frankfurt.

Priskin, J. (2001). Assessment of natural resources for nature-based tourism: the case of the Central Coast Region of Western Australia. *Tourism Management,* 22(6), 637-648.

Surat, Hilal (2017). Gülez Yöntemine Göre Deriner Baraj Gölü ve Yakın Çevresi Rekreasyonel Potansiyelinin Değerlendirilmesi ve Alan Kullanım Önerilerinin Geliştirilmesi. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi,* 20(3), 247-257.

TÜİK (2021). Nüfus Verileri (www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 07.12.2021)

Tozkoparan, U., Atayeter, Y. ve Yayla, O. (2020), Altınpınar (Limni) Gölü ve Yakın Çevresinin Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Yöntem Uygulaması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 61-84.

Yeşil M. ve Beyli K. N. (2018). Ordu–Boztepe'nin Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli ile Boztepe'nin Kent İmajına Katkısı. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi,* 6(3): 291-298.

Yeşil M. ve Güzel M. (2021).Ordu ili Asarkaya Kent Ormanı ve Yoroz Kent Ormanı ile Çınarsuyu Tabiat Parkı ve Ulugöl Tabiat Parkı'nın Rekreasyonel Potansiyel Yönünden Karşılaştırılması. *GÜFBED/GUSTIJ (2021),* 11(3): 975-987.

Bölüm 13

KENT MEYDANLARI: TAKSİM MEYDANI'NIN KAMUSAL VE ESTETİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Zeynep Sena YÜKSEL[1]
Uğur ÖZCAN[2]

1 Mimar, FSM Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye, e-posta: zssyuksel@gmail.com (ORCID: 0000-0003-2316-569)
2 Dr. Öğr. Üyesi, FSM Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, e-posta: uozcan@fsm.edu.tr (ORCİD: 0000-0003-0002-4478)

1. MEKAN KAVRAMI

Mekân, dıştan sınırlandırılmış, içten ise doldurulmuş bir boşluk ile varoluşunu ortaya koymaktadır. Boşlukları tasarlama sanatı olan mimarlık, insanın mekânı hem vücuduyla hem de zihniyle kavramasını mümkün kılmaktadır. Mimar, somut bir gerçeklikten önce zihninde tasarlamaya başlar, bu yeteneği ile mekânın bedenen keşfedilen bir yer olmasından önce zihinde başlayan tasarım kurgusuyla, ilk olarak insanın mekânı zihinle kavramasına olanak sağlar. Zihinde başlayan tasarım, somut olarak algılanan kullanılan bir gerçeklik haline gelir.

Mekân kavramına, literatürde ilk yaklaşım yazılı en eski bilinen kaynak olduğu için Vitruvius'dan gelmiştir. Vitruvius'un insan vücudunun dikey duruşunu arketipsel bir mekân olarak kabul ettiği görülmektedir. C. Norberg Schulz, Vitruvius'un yaklaşımından yararlanarak bu dikeyliğin yatay düzlemdeki yansımasını "varoluşsal mekân" olarak adlandırmaktadır (İnceoğlu, M. 2007).

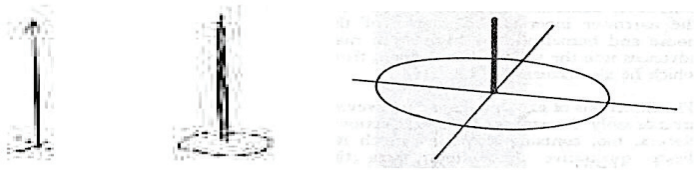

Şekil 1.1: *Varoluşsal Mekan (İnceoğlu, 2007).*

Aristoteles'e göre mekân ise nesneleri içinde bulunduran bir kap olarak tanımlanmaktadır. (Köseoğlu, 2004). Mekân indirgenmiş bir tanım olarak durağan bir olgu değildir tersine zaman ve boşluk içinde yaşayan dinamik bir gerçeklik olup üç boyutlu fiziksel öğelerden çok daha fazlasını kapsamaktadır.

1.1. KENTSEL MEKAN KAVRAMI

Kentsel mekân, kullanıcıya sunulmuş yapılaşmış ya da doğal olan toplumsal yaşamın kurgusunu içerir ve uygarlığın en güçlü göstergesi olma özelliğine sahiptir. Sosyal, ekonomik, psikolojik, estetik ve fiziki faktörler, kentsel mekân organizasyonunun biçimlenmesinde rol oynar. Kevin Lynch (1960), kent imgesini ve bileşenlerini; yollar, kenarlar-sınırlar, bölgeler, düğüm-odak noktaları olarak meydanlar ve toplumsal anlamı olan nirengi-işaret noktaları olarak açıklamaktadır. Kent imajının doğması adına, birbirleri ile devamlı etkileşim içerisinde olan kentsel imge elemanlarının belirli ilkeler ışığında dengeli bir şekilde düzenlenmesi söz konusu olacaktır.

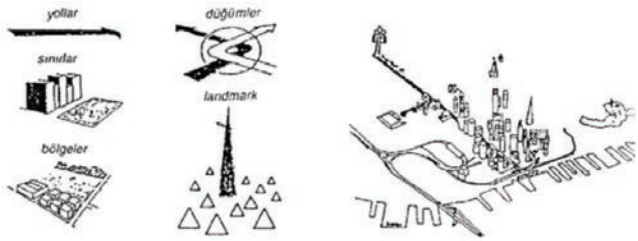

Şekil 1.2: *Kevin Lynch'a göre Kent İmgesi ve Bileşenleri (Lynch,1960).*

Aristotales'in de değindiği gibi şehirleri bütün kılan içinde yaşayanların farklı hayatları, birbirleri ile ilişkileri ve bu sosyal yapının kent mekanına yansıması kenti oluşturan temel değerlerdir ki bu nitelikler kentlerin kendine ait kimliklerini ortaya çıkartan, C. Norberg Schulz'un da ifade etmiş olduğu gibi "Yerin ruhunu" ifade eden özelliklerdir. Bu değerler ışığında her kentsel mekân eşsizdir ve bir başka kentsel mekân ile aynı olduğu düşünülemez. Kent varoluşu süresince toplumu, içinde yaşamasına imkân sağladığı her karakterden etkilenerek şekillendirmektedir. Devinim halinde anda kalan kent, "yaşayan organizma" olarak da tanımlanmaktadır. Kentin yaşayan organizma özelliğini yansıtan en etkili unsur; kentsel açık alanlardır. Kentsel açık alanlar, kenti yaşanabilir kılarak kente dinamizm katmaktadır (Erdönmez, 2015).

1.1.1. Kentsel Açık Mekan Kavramı

Kentsel açık mekan, kentsel mekân bütününde yapıların haricinde kalan, sokaklar, caddeler, meydanlar, dinlenme-eğlenme ve spor ve alışveriş alanları olarak sıralanabilir. Kentsel açık alanlar, yapılardan önce kentin kalitesini ve karakteristik özelliklerini meydana getirerek kullanıcının bakış açısına göre imgeler oluşturan arenalardır. Tankel'in ifadesine göre, kentsel açık alanlar yalnızca bir arazi parçası veya bir su yüzeyi değildir aynı zamanda toprak ve ışığın buluşmasına zemin hazırlamaktadır (Özkan, 2020). Yapılar, insanın barınma ihtiyacını karşılarken kentsel açık alanlar ise yapılı çevre içerisinde insanın doğa ile buluşmasına olanak sağlayacaktır.

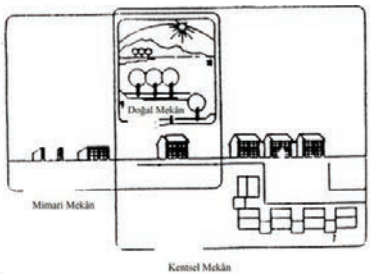

Şekil 1.3: *Mimari Mekan, Kentsel Mekan ve Doğal Mekan Ayrımı (İnceoğlu ve Aytuğ, 2008).*

1.1.1.1. Meydan Kavramı

Meydan sözcüğü Türk Dil Kurumu'na göre; 1. Mekân, saha, 2. Yarışma, eğlence veya tören yapılan buluşma yeri, 3. Bulunulan yer ve çevresi olarak tanımlanmaktadır (Url-1, 2021). Kent meydanları, kentsel açık alanların yaşam odağı, en etkin kentsel sirkülasyonu başlatma, yönlendirme özelliği ile toplanma ve dağılma alanıdır. Bütün kültürlerde köklü bir yere sahip olan meydanlar, kentlinin veya ziyaretçinin kesişme noktasıdır ve toplumun organik bir parçası haline gelmiştir. Toplumun özünü yansıtan, duyularla okunabilen çok katmanlı hafızasıdır. Kentsel yaşamın belirgin olarak gözlemlendiği kamusal mekân olan meydan; sosyal, kültürel, siyasal ve ticari amaçlar için kullanım imkânı vererek insanın birçok yönden beslenmesini sağlamaktadır.

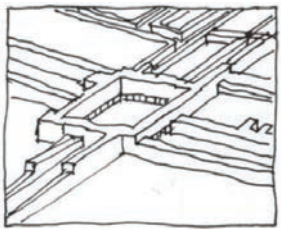

Şekil 1.4: *Kentsel Mekan ve Yapılar (Erdönmez, 2015).*

Kevin Lynch'e göre meydanlar, kentsel mekanlarda oluşturulmuş yoğun aktivite odaklarıdır. Schulz, meydanı "kentsel yapının en belirgin ve göze çarpan unsuru" olarak tanımlamıştır ve "hareket için bir hedefi temsil eder" diye belirtmiştir. Krier meydanın; agora, forum, manastır avlusu, cami avlusu gibi bazı kutsal yerlerin de bu göstergeden uyarlandığını düşünür ve sembolik örneklerin "bir model" oluşturduğunu öne sürmektedir (Erdönmez, 2015). Paul Zucker, meydanı "kamusal/ halka ait arazide bir psikolojik park yeri" olarak tanımlamıştır (İnceoğlu, 2007). Paul Zucker tarafından meydanlar beş arketip olarak sınıflamıştır. Bunlar: kapalı, baskın, çekirdeksel, gruplandırılmış ve şekilsiz meydanlardır (İnceoğlu, 2007).

Şekil 1.5: *Zucker'in Belirlemiş Olduğu Beş Arketip Olarak Meydanlar (İnceoğlu ve Aytuğ, 2008).*

Rönesans döneminde meydanda; meydanı çevreleyen yapılar arasında yönetim-otorite ile ilgili yapılar da yer almış, böylece mekân ticaret, dini merasimler ve yönetimle ilgili işlemler için kullanılır olmuştur. İlk İslam kentlerinde, dinsel kuruluşlar merkeze alınarak çevresinde ticaret biçimlendirilmiştir. Önemli bir açık alan olan cami avlusunun, toplanma, buluşma, görüşme yerleri olarak fonksiyonları bulunmaktadır. Osmanlı kentlerinde, cami avluları kent meydanlarının yerini tutmaktaydı. (Erdönmez, 2015).

Şekil 1.6: *Geleneksel Türk Mimarisindeki Avlu-Meydan (Hızlan, 1994).*

Şekil 1.7: *Beyazıt Meydanı, İstanbul, 1800'lerin sonu (Hızlan, 1994).*

Ülkemizde meydanların yeri ve işlevi, önceleri hükümet binaları önünde tören meydanları, farklı yönden gelen taşıtları, yollarına sevk etmek üzere planlanan trafik meydanları, belediye denetiminde kolaylık sağlanması amacıyla süreli ve sürekli pazar meydanları, cami önünde yaya sirkülasyonunu sağlamak, halkın dağılma saatlerinde güvenli yaya alanları oluşturmak üzere planlanan cami meydanları olarak belirtilmiştir (Altınçekiç ve Kart, 2000). Günümüz kentlerinde meydanlarda; satış birimleri, sergi alanları, mitingler, törenler, festivaller, karnavallar, gösteri platformları, tiyatro, sinema, alışveriş gibi aktiviteler için toplanma yerleri gibi kentte birçok fonksiyonu gerçekleştirmektedirler.

Meydanı Oluşturan Temel Ögeler

Meydanlara bulundukları konuma özgü imaj ve kimlik kazandırmak amacıyla başvurulan temel ögeler bulunmaktadır.

Sosyo-Psikolojik Ögeler

Kent meydanının biçimlenmesinde toplumsal gelenek ve görenek farlılıkları etkilidir. Meydan canlılığında; görsel kalite, konfor ve fonksiyon-

ların çeşitliliği etkilidir ve bu canlanma kentsel yaşamın canlılığını doğuracaktır.

Fiziksel Ögeler

Sınırlar

Meydan mekanının sınırlandırıcı ögeleri onun var oluşunu vurgulamaktadır. Mekân sınırlandırıcı elemanlar: Doğal elemanlar olarak gökyüzü, ağaçlar, tepeler, su kenarları; insan yapıtları olarak binalar, duvarlar, kolonlar, arkadlar, heykeller, çeşmeler, anıtlar vb.

Şekil 1.8: *Mekanın bina yüzeyleriyle sınırlanmasıyla meydanın üç-boyutlu olarak algılanmasının sağlanması (Erkan, 1996).*

Mekansal Kapalılık

Mekânsal kapalılık mekânı oluşturan sınır elemanlarının ele alınış tarzıyla doğrudan ilişkilidir. Mekânın kenarlarının çevrilmesi yer duygusunun kendisini açığa vurmasıdır. Mekânsal kapalılığın gözetilmesi ile güvenli hissettiren kuşatılmışlık hissinin oluşturulması sağlanmaktadır. Mekânsal kapalılık derecesini etkileyen etkenler: meydanı çevreleyen binaların çatı hattının durumu, çevreleyen binaların yüksekliğinin mekânın büyüklüğü ile oranı, üç boyutlu modellemenin derecesi, birleştirici bir mimari temanın var olması veya olmaması durumu ve mekânın genel olarak bakıldığında ortaya çıkan şekli olarak sıralanabilir (İnceoğlu ve Aytuğ, 2008).

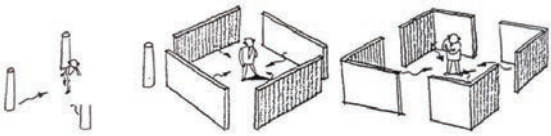

Şekil 1.9: *Mekansal Kapalılık Derecesi (Yıldız, 2007)*

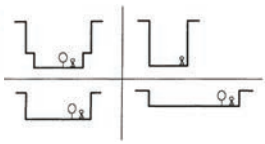

Şekil 1.10: *Ölçeğin Kapalılığa Etkisi (Ersoy, 1997).*

Oran ve Ölçek

Meydan mekanının insan gözünün görüş alanı gözetilerek tasarlanması söz konusudur. Kullanıcı insan ölçeğine paralel boyutlardaki mekanları algılayabilmektedir ve bunun sonucunda güven duygusuna sahip olmaktadır. İnsan ölçeğinin aşıldığı tasarım kararları ile istenilen mekân etkisi ve çevre binalarının etkisi azalmaktadır. Yükseklik ile genişlik arasındaki oran çok yüksekse kullanıcı üzerinde ezilme hissine, çok düşükse acizlik hissine neden olabilir. Yükseklik ile genişlik arasındaki dengeli oran max. 1:4 olmalıdır (Altınçekiç ve Kart, 2000).

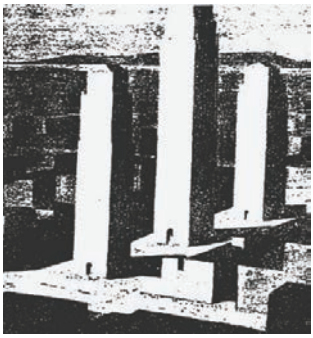

Şekil 1.11: *Raymond Hood Şehir Kulesi, 1927. Dikey yapılanmış bir şehirde sokak düzeyindeki yoğunluk önemli ölçüde azalır. (Hızlan, 1994).*

Yaya Dolaşımı

Meydanların sosyal imajının kuvvetlendirilmesi; güvenlik unsuru gözetilerek yaya ulaşımı ve dolaşımının tasarlanması ile sağlanmaktadır. Etkili kurgulanmış bir yaya dolaşımı, hareket kolaylığı sağlayan, özelleşmiş mekanlar arasında sürekliliğe ve geçişlere sahip olması gibi nitelikleri barındırmalıdır. Böylelikle kentsel işlevlerin canlandırılması söz konusu olacaktır.

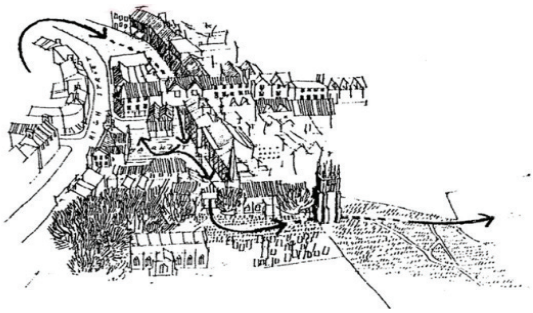

Şekil 1.12: *Çeşitli Pasajlarla Dolaşım Sürekliliğinin Sağlanması (Hızlan, 1994).*

Yaya sirkülasyonunu önceleyen bir tasarım kurgusu ile gürültü ve kirlilik seviyesinin düşürülmesi gibi çevresel iyileştirmeler, fiziksel imaja katkıda bulunmaktadır. Yaya dolaşımı tasarımının yönlendirilmesinde engelli bireylerin varlığı önemli bir husus olacaktır ki toplumu oluşturan her bireye hitap eden meydan düzenlemeleri etkili sonuçlar doğuracaktır.

Estetik Ögeler

Yer Döşemeleri ve Seviye Farklılıkları

İki boyutlu dokularıyla yer döşemeleri, malzeme seçimi ve kompozisyonlar aracılığıyla mekânsal veya anlamsal tanımlamalarda etkilidir: yönlendirme, doğrultu oluşturma, akslar, odak noktaları ve merkezlerin oluşumu söz konusudur. Malzeme ve doku seçimi hususunda; kentin genelinde kullanılan malzemeden farklı, meydan bütünlüğünü gözeten tamamlayıcı ögelerden tercih edilmesi, uygunluk ve odaklamayı beraberinde getirecektir. Meydanlarda yaya ve taşıt ağırlığına göre, farklı yük taşıma kapasitesi olan, yoğun kullanımı taşıyabilecek kapasitede, dayanıklı, uzun ömürlü, hareketliliği kolaylaştırıcı, rahat yürümeyi sağlayıcı ve ışık yansımalarını önleyici nitelikte döşeme çeşitleri seçilmelidir (Altınçekiç ve Kart, 2000).

Bir mekânı, seviye farklılıkları, bitkilendirme ve duvar gibi yapay elemanlarla alt bölgelere ayırarak, o mekânın kullanımının artması ve etkileyici bir özellik kazanması sağlanabilir. Seviye farklılıklarının fonksiyonel yararları vardır, örneğin; oturma ve sirkülasyon mekanları küçük seviye farkları ile birbirinden ayrılabilir. Böylece, daha üstte yer alan mekân, çeşitli gösteriler için bir sahne görevini üstlenebilir (Bağbaşı, 2010).

Şekil 1.13: *Farklı Düzlemlerde Çeşitli Aktivitelere İmkan Sağlanması (Ersoy, 1997).*

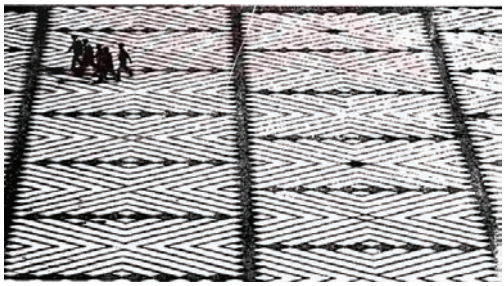

Şekil 1.14: *Yer Döşeme Malzemesinin Mekana Etkisi (Ersoy, 1997).*

Bitkisel Elemanlar

Meydanlarda bitkisel elemanlar, fonksiyonellik ve estetik bağlamında meydana katkı sağlamaktadır. Meydan içerisinde birleştirici ve dağıtıcı olmak üzere organize edilebilir. Tek ağaç kullanımı; ölçek ve gölgeleme olanağı sağlarken karşılıklı iki ağaç veya ağaç grupları ise giriş etkisi ve hareket yönüne işaret imkânı yaratmaktadır. Bitkilendirme yapılırken çevredeki yapılaşmaların ölçeğine uygun, meydandaki sert zemin etkisinin kırılması için yeterli derecede kullanılmasına dikkat edilmelidir. Meydanlarda tercih edilen bitkisel ögelerin uzun ömürlü olması önemlidir aynı zamanda bitkilerin mevsimsel döngüsü meydanın kendi içerisinde uğraşsız varyasyonlarını kullanıcı deneyimine sunacaktır.

Şekil 1.15: *Zıt Ölçekli Yapı ve Peyzaj Elemanları ile Oluşturulan Mekanlar (Sağda Yüksek Yapı- Alçak Bitki Örtüsü, Solda Alçak Yapı- Yüksek Bitki Örtüsü) (Erkan, 1996).*

Şekil 1.16: *Eş Ölçekli Yapı ve Peyzaj Elemanları ile Oluşturulan Mekanlar (Sağda Alçak Yapı- Alçak Bitki Örtüsü, Solda Yüksek Yapı- Yüksek Bitki Örtüsü) (Erkan, 1996).*

Oturma Birimleri

Oturma birimleri, kent meydanının tasarımına paralel olarak; kısa/ uzun süreli kullanım, tek/çok sayıda insana hizmet eden ve sabit/ hareketli gibi varyasyonlara sahip elemanlardır. Oturma birimlerinin düzenleniş tarzı doğrudan doğrudan sosyal etkileşim düzeyinin belirlenmesini etkilemektedir. Oturma birimlerinin tasarımında dikkat edilmesi gereken unsurlar; konfor, basit form, bakım kolaylığı, bitişlerde düz ve pürüzsüz yüzeyler, vandalizme dayanıklılık, ergonomik ölçü ve malzeme olarak sıralanabilir.

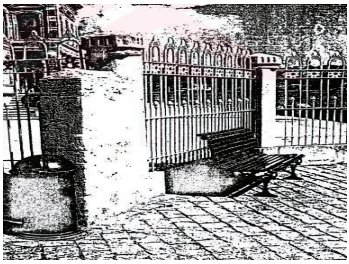

Şekil 1.17: *Meydan Düzenlemelerindeki Kent Mobilyaları (Kara, 1995).*

Şekil 1.18: *Sosyal Etkileşimin Düzenlenmesini Sembolize Eden Oturma Grupları (Karakoç, 2004).*

Aydınlatma Elemanları

Işığın kalitesi ve miktarı, form ve renklerin algılanması açısından önemlidir. Aydınlatma elamanlarının güvenlik ve estetik işlevleri bulunmaktadır. Meydanların giriş ve çıkışlarında aydınlatma ögelerinin yoğunlaştırılması mekânın vurgulanmasını sağlayacaktır. Meydanların aydınlatılmasının niteliği doğrultusunda kullanıcılarda güven duygusu oluşacaktır ve kullanımı oranını da etkileyecektir. Zayıf bir aydınlatma kurgusu tehlikelere yol açabilir. Gereğinden fazla aydınlatma ise görüşün azalmasına neden olacaktır. Yapay aydınlatma elemanları ile vurgulanması istenilen imajlar üzerinde kontrol sağlanabilir. Yaya ve sürücülerin hareket yönlendirilmesi sağlanabilir.

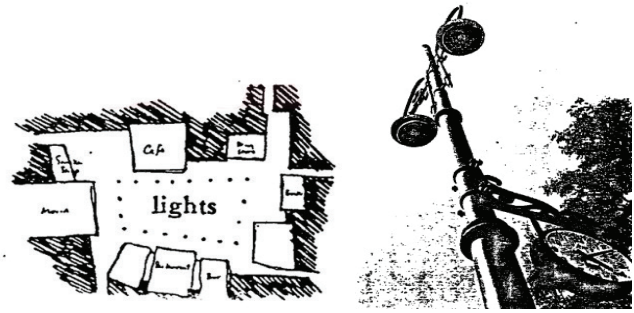

Şekil 1.19: *Gece Boyunca Yapay Aldınlatma ile Meydana Canlılık Verilmesi ve Aydınlatma Elemanı Örneği (Hızlan, 1994; Kara, 1995).*

Sanatsal Objeler

Heykel, anıt, çeşme ve plastik ögelerin kullanımı, meydan imajı kuvvetlendirerek kullanıcılar arasında kültürel kaynaşmalara imkân sağlamaktadır. Sanatsal ögelerin tasarımında; algılanabilir ölçek, konum ve miktar bağlamında baskınlık, görsel birliktelik gibi hususlara dikkat edilmelidir.

Şekil 1.20: *İzmir Saat Kulesi- Kentsel Anıtsal Öge (Erkan, 1996).*

Su Ögesi

Meydanlarda su düzenlemelerinin işlevsel ve estetik yönü söz konusudur. Meydanin stiline göre su ögelerinin formu şekillendirilmelidir. Meydanlarda illüzyon etkisi yaratan su düzenlemeleri, harekette devamlılık için tercih edilebilir. Su ögesinin oluşturduğu su sesinin miktarı, tasarımda düzenlenmesi gereken bir unsurdur. Su sesinin, yoğun trafik gürültüsünü yatıştırıcı ve sakinleştirici etkisi benimsenebilirken suyun kendi sesinin rahatsız edici boyutlarından da mekânsal kalite açısından kaçınmak gerekmektedir.

Diğer Ögeler

Çöp Kutuları

Çevre kirliliğinin önlenmesini sağlayan donatı elemanının tasarımında; atığı gizleyebilme işlevine sahip olması, çevre koşullarına dayanıklı

malzeme olması, konumu ve sabitlenmesi dikkat edilmesi gereken unsurlardır.

Reklam Ögeleri

Kent meydanlarında dikkat çeken reklam unsurları; posterler, reklam panoları, elektronik reklamlar, elektronik gösteriler ve yapı üstü reklamları olarak sıralanabilir (Bağbaşı, 2010).

Büfeler

Kullanıcının meydandaki ihtiyaçlarını karşılayan büfelerin bulunduğu mekana işlevsel ve görsel uyumu sağlaması gerekmektedir. Toplumsal algının kurulması adına ortak bir dil söz konusudur fakat bulunulan bağlamın gözetilmesi ile bu monotonluğun önüne geçilebilir.

Ulaşım Durakları

Durakların tasarımında; çevresel koşullara dayanıklı, çevreye uyumlu bir estetik değere sahip olması, güvenlik unsurunun gözetilmesi, söz konusu olmalıdır.

Telefon Kulübeleri

Telefon Kulübeleri tasarımında; ulaşılabilir ve uygun konum tercihi, donatı elemanları ile dil birliğinde olmaları ve akustik yalıtımı sağlayan malzeme tercihi gibi unsurlara dikkat edilmelidir.

2. MEYDANI OLUŞTURAN TEMEL ÖGELER BAĞLAMINDA TAKSİM MEYDANI'NIN İNCELENMESİ

2.1. TAKSİM MEYDANI'NIN SOSYO-PSİKOLOJİK ÖGELER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Beyoğlu ilçe sınırlarında yer alan Taksim Meydanı ve yakın çevresi, kentteki konumu ve tarihsel imajı itibariyle etkili bir noktada yer almaktadır. Kentin içerisinde kendini gösteren dinamik bileşenlerin (politik, kültürel, sosyal, fiziksel) sergilendiği bir mekân imajına sahiptir.

Şekil 2.1: *Taksim Meydanı (Google Earth).*

Taksim Meydanı; aidiyet bağlarının oluştuğu, sosyal yaşamın paylaşıldığı, kentsel bilincin gelişmesini sağlayan, İstanbul kentinin sosyal

kimliği ile ilgili referansları barındırması açısından önemli bir mekandır (Acarlı, 2017). Geçmişten günümüze Taksim meydanında da her mekânın maruz kaldığı devinim ve dönüşümler gözlemlenmektedir. Ulusal bayramlar, siyasal mitingler ve toplumsal olaylar gibi aktivitelere sahne olmaktadır. Bu bağlamda kentsel imaj değişimi gündeme gelmektedir.

2.2. TAKSİM MEYDANI'NIN FİZİKSEL ÖGELER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.2.1. Sınırlar

Taksim Meydanının güncel sınırlarını; Taksim Maksemi, Taksim Camii, Taksim Gezi Parkı, Atatürk Kültür Merkezi, The Marmara Oteli ve Taxim Hill Otel gibi prestij sahibi yapılar belirlemektedir. Paul Zucker tarafından sınıflandırılan meydanlar esas alınarak Taksim Meydanı'nın arketipinin şekilsiz meydan olduğunu söyleyebiliriz (İnceoğlu, 2007). Bu şekilsiz meydan tipi aslında sınır elemanlarının ele alınış biçiminde uygulanan geçirgenlik ve belirsizlikten kaynaklanıyor olabilir.

Şekil 2.2: *Taksim Meydanı Sınırları (Google Earth).*

Taksim Meydanı'nın yapı- fonksiyon analizi doğrultusunda meydanın sınırlarını kültürel, turizm, ticaret ve sosyo-kültürel odak noktaları çevrelemektedir ve meydanın beslenmesini sağlamaktadır. Keskin olarak sınırların belirlenmesi mekanların ayırt edilebilmesi için oldukça önemlidir. İnsanlar bulundukları mekânı tarif ederken ilk olarak duyular ile en kolay ayırt edebilecek özelliklerden başlanmaktadır. Genelden özele bir yaklaşım esas alınırsak; Kent-Meydan-Meydanın Ayırt Edici Belirlenmiş Sınır Elemanları. Sınırları çizilmiş ve kontrol altına alınmış mekanlar, kuşatılmışlık hissinin yanında insanın olduğu mekânı, zaman kaybı yaşamadan tarif edebilmesini de sağlayacaktır.

2.2.2. Mekansal Kapalılık

Geçirgen sınır düzenlemesiyle Taksim Meydanında, mekânsal kapalılık derecesini etkileyen çevre bina yüksekliğinin mekân büyüklüğüne

oranı ile kapalılığın pratikte algılanmadığı öngörülmektedir. Meydan mekanını çevreleyen caddelere (Tak-ı Zafer Cd. / Mete Cd.) ve önemli yapılara (Taksim Maksemi, Taksim Camii, AKM) bakıyor olmasına rağmen, tek kotta monoton bir malzeme ile uzanan meydan bir boşluk niteliğinde kalarak kullanıcıya kuşatılmışlık hissi sağlamamaktadır. Taksim Cumhuriyet Anıtı çevre sınırlarının değişen malzeme ve odaklayıcı dairesel alan olarak belirlenmiş sınırlarında, kuşatılmışlık hissi doğrultusunda oluşan güven duygusunun meydandaki en doruk noktası olduğu söylenebilir.

Kuşatılmışlık hissinin oluşturduğu güven hissinin sağlanmasında fark edilen eksiklikleri kapatmak adına öneriler geliştirilebilir. Tüm detaylarıyla insan yaşantısına sahne olan kent meydanlarında, insanların güvenlik korkusu yaşamadan sosyal hayatlarına devam edebilmelerine imkân tanıması amacıyla geliştirilen sabit donatılara entegre edilmiş cihazlar belli seviyede yüksek desibeldeki sesi algılayarak yetkililere uyarı sinyali göndermesi ve cihazın yetkililer gelene kadar bir ses ile tepkide bulunulması bir öneri olabilir. Kentin nabzını tutan meydanlarda uygulanması düşünülen bu fikir ile birçok istenilmeyen olayın önüne geçilebileceği öngörülmektedir. Covid sürecinin etkisi ile iyice içine kapanan insan, sosyalleşmekten daha da korkan bir varlık haline gelmiştir. Can güvenliği için alınmış önemli kent donatılarında sabitlenmiş önlemler, kendisini aşıp gerçekleştirmesi için bir fırsat tanıyabilecektir. Herkes için tasarım ilkesiyle kendini koruma hususunda çocuklar, özel durumlu bireyler veya yaşlılar için faydalı olabilecektir.

2.2.3. Oran ve Ölçek

Taksim Meydan mekanının bilinçli olarak özelleşen mekanlar olarak tanımlanmamasından kaynaklı ölçeğinin ve oranının, insan ölçeği ile ilişkilendirilmesinin zayıf olduğu öngörülmektedir. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın çevre sınırlarında anıtın yüksekliğine karşılık, insan ölçeğine referans oluşturabilecek ögelerin yeterli düzeyde olmadığından söz edilebilir. Meydanın sınırlarını oluşturan The Marmara Oteli'nin kat yüksekliği tarihsel yapıların yüksekliğinin 4-5 kat üstüne çıkması ile çevre yapılarına aykırı bir görsel çeşitlilik oluşturmasının yanında insan ölçeğinin gözetilmemesi sonucunda mekân etkisi duyumsamasında azalma söz konusudur. Dengeli bir mekân kurgusu için meydan bütünlüğünün sağlanması gerekmektedir, bu şekilde meydanın okunabilirliği ve tutarlılığına katkı sağlanmış olunacaktır.

Şekil 2.3: *Taksim Meydanı'ndaki The Marmara Oteli'nin insan ölçeğine aykırı yüksekliği (Google Earth).*

2.2.4. Yaya Dolaşımı

Taksim Meydanı, yaya ve taşıt trafiğinin dağıtım merkezi olma özelliğinden dolayı kentsel meydan imajını olumsuz yönde etkileyen bir kargaşa ile karşı karşıyadır ve trafik meydanı olma özelliği ile taşıdığı potansiyeli sınırlandırmıştır. Yaya ve taşıt arasındaki geçişlerin belirsizliği sorunundan dolayı, kesintisiz yaya dolaşım ağının kurgulanması adına yaya ve taşıtların farklı kotlarda çözümlenmesi önerilebilir. Taksim Gezi Parkı'na ulaşımı sağlayan merdiven kurgusunun sahip olduğu potansiyeli kullanması gerekmektedir. Toplum içindeki her bireyin gözetilmesi ile yaya ulaşımının tekrardan ele alınması, herkes için tasarımın esas alınmasının üzerinde önemle durulmalıdır. Rampaların kullanma açılması herkes için faydalı olacaktır.

Şekil 2.4: *Taksim Meydanındaki Yaya ve Taşıt Sirkülasyonunun Kesişimi (Url-2).*

Şekil 2.5: *Taksim Meydanı'ndan Taksim Gezi Parkı'na Ulaşımı Sağlayan Merdivenler (Google Earth).*

TAKSİM MEYDANI'NIN ESTETİK ÖGELER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.2.5. Yer Döşeme ve Seviye Farklılıkları

Taksim Meydanı ve yakın çevresinde ağırlıklı olarak granit parke taş malzemesi kullanılmıştır. Tramvay yolunu vurgulamak adına malzeme değişikliği ile granit küptaş tercih edilmiştir. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın çevresinde ise sıcak bir renk olan turuncu granit karo taşlar anıtı odağına alarak dilimlenmesi anıtın vurgulanmasını kuvvetlendirmektedir. Anıtın çevresindeki malzeme değişiklikleri anıta yaklaşımı bölümlere ayırmaktadır. Geçişler ise podima taşı ve mermer ile desteklenmektedir. Anıtın etrafını çevreleyen podima taşlarının aralarına ise aydınlatma ögeleri yerleştirilerek anıtın sınırlarının belirginleştirilmesi sağlanmaktadır.

Meydanın özelleştirilmiş mekanlarının görsel algıda seçicilik sağlayabilmesi adına malzeme değişikliğine gidilmesi gerekmektedir. Tek bir malzeme kullanılarak özelleşmemiş geniş mekanların kurgulanması ıssız ve olduğundan geniş algılanan işlevsiz mekânsal boşluklara kendini bırakacaktır. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın odağa alındığı meydan orantısız üç kol içermektedir ve belirlenmiş işlevlere ayrılmadan, sahip olduğu genişliği değerlendirerek seviye farklılıkları (Taksim Gezi Parkına ulaşımı sağlayan işlevden doğan düzenleme hariç) ile kullanıcıya heyecan uyandıracak mekanlaşmalar sunmadan varlığını korumaktadır.

Şekil 2.6: Taksim Cumhuriyet Anıtı Çevresindeki Yer Döşeme ve Seviye Farklılıkları (Google Earth).

2.2.6. Bitkisel Elemanlar

Taksim Meydanı'nın sınırlayıcı elemanı olan Taksim Gezi Parkı, Taksim Meydanı ve yakın çevresinin nefes aldığı mekân olarak adlandırılabilir. Taksim Cumhuriyet Anıtı çevresindeki yeşil doku ise çim alan ve zayıf miktarda mevsimlik çiçek parterleri ile meydana canlılık katma meylindedir. Taksim Meydanının AKM önündeki kolunda yer alan karşılıklı birbirine bakan grup ağaçlar ise kullanıcı için bir geçiş hareket yönü belirlemesinin aynında gölgelik bir mekan tanımlayarak oturma birimleri

ile tamamlanmıştır. İnsan ölçeğine referans verebilmenin ve mekânsal ayrışmaların sağlanmasının en etkili yolu olarak sayılabilecek bitkisel kompozisyonlar; hem odak noktası olan Taksim Cumhuriyet Anıtı'ndaki yeşil dokuda hem de AKM önünde yer alan meydan kolunda etkili bir şekilde kullanılması birçok potansiyelin önünü açacaktır.

Şekil 2.7: *Taksim Cumhuriyet Anıtı Çevresindeki Düzensiz ve Zayıf Yeşil Doku (Url-3).*

Şekil 2.8: *Taksim Meydanı'nın AKM Önünde Karşılıklı Yer alan Ağaç Grupların Tanımladığı Mekan ve Hareket Aksı.*

2.2.7. Oturma Birimleri

Taksim Meydanında oturma birimleri; Taksim metro çıkışlarında ve AKM önünde yer alan meydan kolunda gözlemlenmektedir. Taksim Meydanı'ndaki meydan düzenlemesinin tümünde oturma birimi eksikliğinden dolayı meydan çoğunlukla bir geçiş alanı olarak kullanılmak zorunda kalmaktadır. Taksim Metro İstasyonunun çıkışında ahşap oturma birimleri, meydanın dört bir yanında sosyal ve kültürel uyarıcıların olması sebebiyle kullanıcının meydanı deneyimlemek istediği görüş açısını sınırlandırılmamasının hedeflendiği gözlemlenmektedir. Tarlabaşı Bulvarı'nın meydana bakan yüzünde ise suyun akışkan yönünü yansıttığı izlenimi uyandıran sarmal formdaki oturma birimleri, meydana canlılık katma meylindedir. Taksim Gezi Parkı arasındaki etkileşimi sağlayan merdiven kurgusu ise ulaşım işlevinin yanında kullanıcıya göre şekillenerek mekana hakimiyet kuran konumunu değerlendirerek oturma birimi olarak kullanılmaktadır. Kullanıcının bu eğilimi ise merdivenlerin tekrardan düzenlenmesi fikrini (düzenlenen/belirlenen işlevler) doğurmaktadır. Taksim Camii'nin ve Taksim Cumhuriyet Anıtını gözlemleyebilme imkanları yaratmaktadır.

Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın çevresindeki oturma birimi eksikliği nedeniyle kullanıcılar korkulukların işlevini dönüşüme uğratmaktadır. Bu ise mekânsal kalite açısından konforlu bir oturma eylemi sunmamaktadır. Kent içerisindeki tarihsel değeri bu denli yüksek olan bir kent meydanında, bulunduğu mekânın formunu baz alarak şekillenen mekâna özgü oturma birimlerinin tasarlanması öncelenmelidir.

Şekil 2.9: *Taksim Meydanındaki Ahşap Oturma Birimleri ve Geçici Sergileme Ögeleri (Google Earth).*

Şekil 2.10: *Taksim Meydanındaki Mekanda Suyun Hareketini Andıran Akışkan Oturma Birimleri.*

Şekil 2.11: *Taksim Cumhuriyet Anıtı Çevresindeki Kentsel Oturma Birimi Eksikliğinin Kullanıcıya Yansıması (Google Earth).*

Şekil 2.12: *Taksim Gezi Parkına Ulaşımı Sağlayan Merdivenlerin Mekana Kurduğu Görüş Hakimiyeti Sebebiyle Kullanıcı İhtiyacına göre Dönüşen Kullanım İşlevi (Google Earth).*

2.2.8. Aydınlatma Elemanları

Kent içindeki en eski ve renkli yerleşim yeri niteliğindeki Taksim, tüm gün boyu yaşayan bir meydana sahip olduğu için aydınlatma elemanlarının önemi yadsınamaz. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın günün her saati tarihsel öneminin yaşatılması adına aydınlatma elemanları ile desteklenmesi, mekan canlılığı için önemli olacaktır. Anıtın çevresinde sekiz adet aydınlatma elemanı bulunmaktadır fakat gece görünümünde Anıtın algısının önüne reklam ögeleri geçmektedir. Taksim Maksemi ve tarihi duvardaki çeşmeler de karanlığa terkedilerek gece meydan bütünlüğünde algılanamamaktadır. Meydan içerisindeki fonksiyonlara ayrıştırılmış mekanlaşmalar söz konusu olduğunda ise bu mekanlara hareketin yönlendirilmesi aydınlatmalar ile gündeme gelebilecektir.

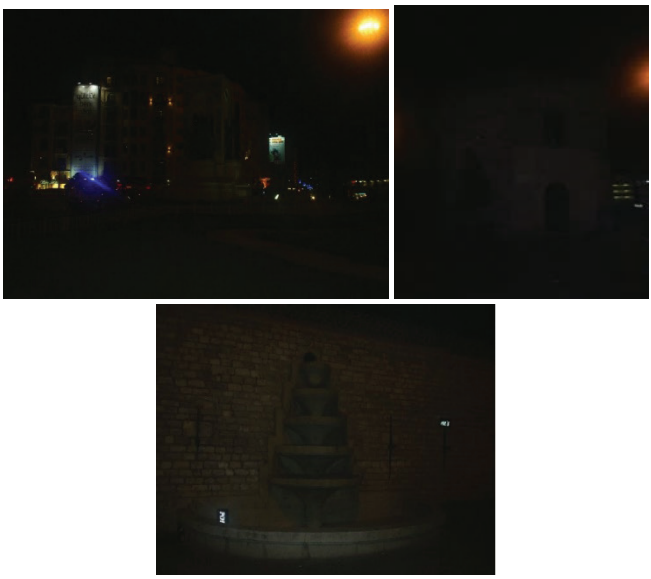

Şekil 2.13: *Taksim Cumhuriyet Anıtı, Maksem ve Çeşmenin Gece Görünümü (Onuk, 2008).*

2.2.9. Sanatsal Objeler

Taksim Meydanı'nın odak noktası ise simgesel Taksim Cumhuriyet Anıtı. Anıt algılanabilir boyutlarda olup konum ve tek oluşuyla mekânsal baskınlığı kurmaktadır. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın dairesel vurgusu nedeniyle, meydan mekânının daha iyi kavranması ve Anıt çevresindeki insan yoğunluğunun yaşatılması adına eksikliği gözlemlenen oturma birimlerinin meydanın dört bir yanını da seyrettirmeye yönelik biçimlenişte önerilebilir. Ayrıca sanatsal objeler kapsamında meydanda geçici sergileme ögelerinin sahnelenmesi gözlemlenmektedir ve bu sanatsal ögelerin varlığının meydan canlılığına katkısı yadsınamaz.

Şekil 2.14: *Taksim Meydanı'nın Odak Noktası Taksim Cumhuriyet Anıtı (Google Earth).*

2.2.10. Su Ögesi

Taksim'in adını aldığı su ögesi, suyun buradan taksim edilmesi, meydanı besleyen ve trafiğin bu kadar gerginliğe sebep olduğu bir mekânda su ögesi ile mekanın ambiyansının dengelenmesi sağlanabilir. Taksim Meydanı'nın geneline hükmedici şekilde, farklı malzemelere yer vermeden tercih edilmiş olan granit parke taş malzemesi, monoton etkisinin yanında güneşi daha fazla yansıtma özelliği ile çevrenin daha sıcak algılanmasına neden olacaktır. Bu etkinin kırılması ise Taksim Meydan mekanı için tarihsel değere sahip olan su ögesi düzenlemelerinin işlevsel olarak da kullanılmasına neden oluşturmaktadır.

Şekil 2.15: *Taksim Meydanında Yer Alan Çeşme.*

2.2.11. Diğer Ögeler

Meydanda, kentin genelinde yer alan toplumsal algıyı gözeten düzeyde meydana getirilmiş sabit kent donatı elemanlarının yer bağlamı özelinde özelleştirilmeden kullanıldığı gözlemlenmektedir. Tasarıma açık ve barındırdığı potansiyellerin göz ardı edilmeden tekrar düzenlenmesi gündeme getirilebilir.

2.2.11.1. Reklam Ögeleri

Meydanlar, reklamların en çok konu alındığı mekanlardır. Nefes aldırmayan bir reklam dünyası olan Times Meydanı, bunun en çarpıcı örneği olabilir. Reklam panolarının yerleşiminde dikkat edilmesi gereken unsur olarak uygun konum, insan ölçeğine karşı ezici olmaması ve insan gözüyle algılanabilir boyutlarda olması gerektiğidir. Taksim Meydanında yer alan reklam panolarının yaya dolaşımı hususunda meydanda ara yüz oluşturduklarından dolayı yürünebilirliği etkilediği ve değişen ekran ve ses özelliği ile dikkati toplayarak meydanın kültürel algılısını zayıflattığı gözlemlenmektedir. Yapı üstü reklam unsurlarının ise Taksim Meydanını tarihsel bağlamdan koparark özgün cephe tasarımlarının dokuda kaybolmasına ve bütünün algılanmasının önüne geçmektedir. Reklamların dokunduğu ekonomik etkiden önce tasarımdaki insan rolünü esas alarak toplumun ortak değerlerine dokunacak, insanı kültürel veya zihinsel olarak gelişmesini sağlayacak öğretilere açık, sosyo-kültürel mekanlar haline çevrilmesi fikri yararlı olacaktır.

Şekil 2.16: *Taksim Meydanındaki Reklam Panoları ve Yapı Üstü Reklamlar (Google Earth).*

2.2.11.2. Çöp Kutuları, Büfeler, Ulaşım Durakları, Telefon Kulübeleri

Meydanda, kentin genelinde yer alan toplumsal algıyı gözeten düzeyde meydana getirilmiş sabit kent donatı elemanlarının yer bağlamı özelinde özelleştirilmeden kullanıldığı gözlenmektedir. Tasarıma elverişli ve barındırdığı potansiyellerin göz ardı edilmeden kent meydanlarında görsel çeşitlenmelere izin verilerek tekrar düzenlenmeleri gündeme getirilebilir.

Şekil 2.17: *Taksim Meydanında AKM'nin Karşısında Yer alan Grup Ağaçların Tanımladığı Mekandaki Oturma Birimleri ile Ahşap Çöp Kutuları (Google Earth).*

3. TAKSİM MEYDANI TASARIM FİKİRLER

Taksim Meydanı'nın, kentsel açıklıkta bir düzlük olarak taşıt ve yaya sirkülasyonu için kullanılması zorunlu hale getirilmiş -sınırlandırılmış- bir boşluk olduğu öngörülmektedir. Tüm bu kısıtlı imkanlarına rağmen kullanıcının çok çeşitli kent içi eylemlerinin içinden geçtiğinin gözlemlenmesi, potansiyelinin gerçekleşmesi adına ilham verici bir husustur.

Meydanı oluşturan fiziksel ögelerin Taksim Meydanı özelinde incelendiğinde durağan olma durumu, meydanda gerçekleşen aktiviteleri de kuşkusuz etkilemektedir. Öyle ki meydanda gerçekleşen aktiviteler; geçme (ulaşım), bekleme, buluşma, dolaşma, oturma, monoton sert zeminin sunduğu imkan ile paten/kaykay/bisiklet sürme ve seyyar/kalıcı satış olarak gözlemlenmektedir.

Taksim Meydanı'nın taşıt ve kullanıcıları yönlendiren ve dağıtan özellikleri ile geçiş alanı olarak sınırlanması yerine mekanın kimliğinin anlam kazanması/kuvvetlenmesi adına mekana tutan/yaşatan/bağlayan yönlerinin gündeme gelmesi gereklidir.

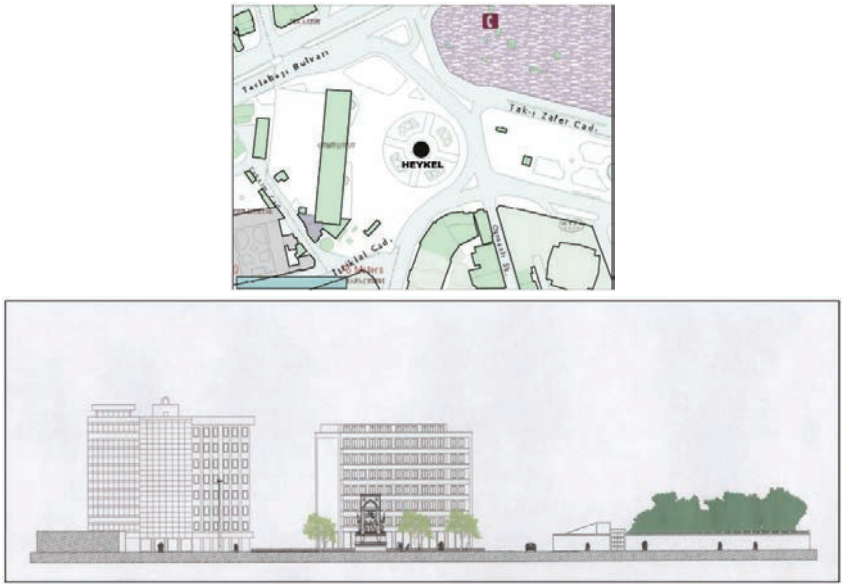

Şekil 2.18: *Taksim Cumhuriyet Meydanı Plan Krokisi ve Görünüş Çizimi (Kurt, 2007).*

Tasarım biliminin paradigmalarının odağına insanı alarak oluşturan Krippendorf, insanların fiziksel çevreleriyle strüktürler ve üstlendikleri işlevler aracılığıyla değil ancak kişisel ve kültürel anlamlar bağlamında ilişki kurduklarını vurgulamaktadır (Alangoya, 2015).

Meydan mekanının halihazırda var olan potansiyelleri ile kimlik ka-

zanması öncelikli bir durumdur. Taksim Meydanı'nın sınır elemanları mekanı besleyen imajlar/imgeler olarak kullanılabilir:

3.1. Taksim Maksemi

Taksim Maksemi, küfeki taşından yapılmış sekiz köşeli iki katlı bir yapı olup sekiz köşeli piramidal bir çatıya sahiptir ve Taksimdeki klasik Osmanlı üsluplu ilk imar eseridir. Kentin su ihtiyacının İstiklal Caddesi ile Taksim Sokağının kesişim noktasında yer alan taş maksemden taksim edilmesi, semt ve meydanın adına ilham olmuştur. Taksim Meydanı adının manasını, sahip olduğu fonksiyon ile yerine getirerek insan ve taşıt sirkülasyonunu taksim etmektedir.

Bir zamanlar cephesinde "Her şeye su ile hayat verdik" anlamına gelen bir ayetin yazılı olduğu Taksim Su Maksemi, günümüzde kurumuş durumdadır. Günümüze kadar restore edilerek ulaşan yapı, işlev olarak ''Cumhuriyet Sanat Galerisi'' haline getirilmiştir (Acarlı, 2017).

Şekil 2.19: *Taksim Maksemi (Url-4).* **Şekil 2.20:** *Taksim Maksemi İç Mekanı (Url-5).*

TAKSİM MAKSEMİ'NİN TAKSİM MEYDANI'NIN TASARIMINA KATILIMI

Kültürel odak noktası niteliğinde olan Taksim Maksemi imgesinin meydan deneyimi boyunda yaşattığı hissiyatın yankılanmasının sağlanması, meydan kullanıcısının meydan ile kültürel anlamlar bağlamında kurduğu ilişkinin kuvvetlendirilmesini sağlayacaktır. "Her şeye su ile hayat verdik" anlamındaki ayetin meydanda yaşatılması meydan mekanına hayat verecek bir unsur haline getirilebilmesi mümkündür. Taksim Maksemi yansıtan sert zemini kıran su ögesinin AKM'nin cephe formu ile çakıştırılması, imaj ve form devamlılığı için referanslar alınması, su ögesinin yakınında oturabilme ve su ile yakın temasta olabilme imkanı, mekandan soyutlanma ihtiyacına cevap oluşturabilen mekan kurgusu sağlanabilir. Taksim Makseminden çekilen çizgilerin soyut bir şekilde suyu zeminde yansıtması kurduğu bağın görselleştirilmesi sağlanabilir. Çizgilerin devamlılığı ile AKM önünde su ögesi tamamlanarak sert zemin kırılmış olacaktır.

3.2. Taksim Cumhuriyet Anıtı

Taş ve bronz kullanılarak yapılan anıtın, kaide ve çevre düzeni mimar Giulio Mongeri tarafından tasarlanmıştır (Gelen 2016). Anıt, 11 m yükseklikte pembe ve yeşil renkli mermerle kaplı, dört yüzünde sivri kemerlerle belirlenen, küçüklü büyüklü, açılı kapalı nişlerden oluşturulan dikdörtgen bir kütledir, yarım daire ve yay parçalarından oluşan geniş-çe bir taban üzerinde yükseltilmiştir (Kurt,2007). Cumhuriyet dönemi anıtları, ilk defa figüratif bir anlatımla Atatürk'ü ve kurulan yeni düzeni topluma tanıtan heykellerdir. Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın bir yüzü Kurtuluş Savaşı'nı, diğer yüzü ise Cumhuriyet Türkiye'sini simgelemektedir (Url-6). Durhan (2013)'e göre ''Cumhuriyet Anıtı, aynı zamanda toplumsal dönüşümü sağlamak için mekansal dönüşümü temel alan çabaların bir aracı olmuştur. Anıtlarla bellek arasında doğrudan bir bağın var olduğunu, toplumların sosyal olgular içerisindeki yerlerini anıtlar aracılığıyla konumlandırdıkları söylenebilir. Dolayısıyla, anıtlar iktidara hizmet eden bir hafızaya ve arzu rejimine biçim verirler. Bu doğrultuda, Cumhuriyet Anıtı da milli kimlik yaratma hedefine hizmet etmek ve bir ulus-devlet bilincini topluma aşılamak için kullanılmış bir araçtır.'' (Gelen 2016).

Şekil 2.21: *Taksim Cumhuriyet Anıtının Açılış Töreni, Çevre Düzenlemesinin Henüz Yapılmadığı Dönem (Yıldız, 2007).*

TAKSİM CUMHURİYET ANITI'NIN TAKSİM MEYDANI'NIN TASARIMINA KATILIMI

Taksim Cumhuriyet Anıtını çevreleyen dairesel formun meydanda devamlılığının kurgulanması, form dengesi kendi içinde bir çeşitlilik/baskınlık kurulması sağlanabilir.

Meydandaki renk ton skalaları ile uyumlu özelleşen değişen kot farklılıkları ve dairesel formlarda ritmik olarak tekrarlanarak özelleşen aktive mekan önerileri;

- Sergileme alanları: Raylı sistem ile kayan ara yüzler, aynalı sergi panoları, farklılaşan ve dönüşen mekan imkanı sağlayarak Taksim Mey-

danı'nın açık hava sergi alanı oluşumu sağlanabilir.

• Oturma/dinlenme/bekleme alanları: Oturarak yapılan eylemlerin (yeme içme, sohbet, çalışma/ bireysel ve grup etkinlikleri) yaşatılarak meydan canlılığının sağlanması kurgulanabilir. Oturma birimleri kurgusu imajlara yönlendirmelidir. Görüş alanının ayarlanması ile yerleştirilmeli ve mekana ait formların kurgulanması yere aitlik hissi oluşturacaktır.

• Yarı açık mekanlar, pavilyonlar (düşeyde form arayışları): Yarı açık mekanların her iki mekanı (iç mekan-dış mekan) bünyesinde barındırması, geçiş bölgesinde kalması ile kullanıcıları kendinde tutan bir niteliği olduğundan bahsedilebilir. Kentsel açıklıkta bir düzlük olarak kentsel yaşama tutunan Taksim Meydanı'nın tanımlı ve korunaklı (güneş, rüzgar, yağış, vb.) mekanlar ile canlanacağı öngörülmektedir.

• Spor etkinlikleri, paten/kaykay/bisiklet için alanlar (mevcut aktivitelerin korunumu),

• Gezinti yolları ile ulaşıma imkan sağlaması: Taksim Cumhuriyet Anıtı ve AKM arasında seyrettirerek sirkülasyon imkanı,

• Manzara terasları ve botanik bahçeleri.

3.3. Taksim Camii

Mimarlar tasarımlarını, "Mimari detay zenginliği, kütleler arası hiyerarşi ve orantısal dinginliğiyle, Taksim Meydanı ve Beyoğlu mimari dokusunda sıkça rastladığımız 20. Yüzyıl başı 'Art Deco' mimari stilinden esinlenip, bu unsurların günümüze özgü yorumlanması ile geçmişin izlerinin günümüze ve geleceğe taşınması hedeflenmiştir" şeklinde ifade etmiştir. Taksim Camii'nin bodrum ve zemin katlarında, kültür ve sanat açısında kullanıcının bir araya geleceği bir kültür merkezine sahip olduğu ifade edilmiştir. Kültür Merkezi sergi salonu, kütüphane ve aşevi mekanları içermektedir (Url-7).

Şekil 2.22: *Taksim Camii (Url-8).*

TAKSİM CAMİİ'NİN TAKSİM MEYDANI'NIN TASARIMINA KATILIMI

Taksim Camii'nin önünde, İstiklal Caddesine yönelimi sağlayan tarihi duvar sınır elemanı ise Anıt ve çevresinde çeşmelerle sağlanan su sesleri ile meydanı olumlu yönde etkilemektedir fakat camii ve anıt ile ilişkisi bakımından sadece geçiş alanı ve park alanı olarak kullanılması, meydan bütünlüğünde zayıflığa neden olmaktadır. Alan kullanımının camiinin sahip olduğu kültür merkezinin açık hava kolu olarak tasarlanması, iç mekan ve dış mekan arasındaki bütünlüğünü sağlayabilir.

3.4. Taksim Gezi Parkı

Taksim Gezi Parkı, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde Taksim Meydanı ile Elmadağ arasında yer alan kent parkıdır. Tarihsel süreç içerisinde Topçu Kışlası'nın yıkılmasıyla park haline getirilmiştir (Gelen 2016). Prost'un raporlarında betimlediği parklar, gezi parkları, gezinti yolları, manzara terasları ve meydanlar çağdaş bir kent yaşamını destekleyecek kamusal ortak alanlar olarak tasarlanmışlardır (Gelen 2016). Birsel'e göre; Prost bu parkı, yeni yerleşim alanının ana merkezi ve akciğeri olarak tanımlamıştır (Acarlı, 2017).

Şekil 2.23: *Taksim Gezi Parkı (Url-9).*

TAKSİM GEZİ PARKI'NIN TAKSİM MEYDANI'NIN TASARIMINA KATILIMI

Taksim Gezi Parkı, Prost ile akciğer organı ile imgelenmektedir ve bu imge, zihinde birçok potansiyel arasında salınmayı sağlamaktadır. Akciğer imgesi olan Taksim Gezi Parkı, yerleşim alanının ana merkezi ve kentte kullanıcı için odak noktayı temsil etmektedir. Meydanda okunabilirlik açısından algıya doğrudan yönlendirme üzerinde durulabilir. Merdiven kurgusu ile geçiş alanından sonra ulaşılan Taksim Meydanı ise akciğer imgesi ile bağını koparmadan güçlendirmesi önemsenmektedir. Böylece Taksim Meydanında bulunan sanatsal değer taşıyan Taksim Cumhuriyet Anıtı'nın da sahip olduğu dairesel formlar ile kurgulanacak mekanlaşmalar, akciğerde var olan hava keseleri-alveollerin soyutlaması olarak Taksim Meydanında yankılanmayı sürdürebilecektir.

Taksim Gezi Parkı'nın zihinde imgelediği akciğer metaforuna algısal bağlılığı kopartmamak aksine kuvvetlendirmek amacıyla, Tak-ı Zafer Caddesi'nin taşıt yoğunluğunun yaya tarafından algısının en aza indirgenmesi hedeflenmelidir. Bu nedenle The Marmara Oteli'nin tam karşısında onun yüksekliğine karşı insan ölçeğine referans oluşturarak akciğer metaforu destekleyecek, sınır ögesi ağaçların kullanılması çözüm olabilir. Böylece mekanın insan görüş alanının algılayabileceği boyutlarda sınırlandırılması ve taşıt kargaşasının meydan kullanıcısına olabildiğince az yansıması sağlanabilir.

Taksim Meydanı ile Gezi Parkı arasındaki ulaşımı sağlayan sirkülasyon ögesi olarak merdivenler, meydanın önemli bir mekanını oluşturmaktadır. Merdivenlerin özelleşen bir sokak haline getirilmesi söz konusu olabilir. İki ayrı mekan arasındaki geçiş algısının kuvvetlendirilmesi ile kentsel hafızada yer edilmesi sağlanabilir. Merdiven mekanı, kent içindeki kalabalığa karışma ve kentten sıyrılıp soyutlanma/nefes alma arasındaki değişen algının kuvvetlendiricisidir. Merdivenlerin şeklinin de dairesel form ile özelleşmesi söz konusu olabilir. Merdivene takılan rampalar dokuyu seyrettirecek imkanlar doğurabilir. Merdiven kurgusu üzerine takılan özelleşen oturma alanları, kullanıcı için başka kullanımlara kapı aralayacağı için meydan kullanımı için etkili olacağı öngörülebilir.

3.5. Atatürk Kültür Merkezi

1930'lu yılların ortalarında İstanbul'da sanat etkinlikleri için bir mekâna ihtiyaç duyulmasıyla, Taksim Meydanı'nda büyük bir opera binası yapılmasına karar verilmiştir (Gelen 2016). Bu ihtiyacın itici gücü ile başlayan proje zamanla değişimlere maruz kalarak yapının çok kapsamlı bir kent kültür yapısı haline dönüşümü söz konusu olmuştur. Atatürk Kültür Merkezi; opera, bale, tiyatro, konser, kongre, sergi salonu ve sinema etkinliklerini bünyesinde bulunduran çok fonksiyonlu bir yapıdır (Acarlı, 2017).

Taksim Meydanına bakan ana giriş cephesinin tasarımı, yapının en göze çarpan mimari elemanlarındandır. 51 metre genişliğe ve 25,9 metre yüksekliğe sahip cephe, tamamen transparan olması amacıyla cam ile kaplanmıştır. Cephenin önünde, birer metre aralıklar ile yerleştirilmiş yatay çelik elemanlar bulunmaktadır. Koyu gri grinatal alüminyum kullanılarak üretilmiş bu kafesteki yatay elemanlar aşağıdan yukarı doğru sıklaşmaktadır (Url-10).

Şekil 2.24: *Atatürk Kültür Merkezi (Url-11).*

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ'NİN TAKSİM MEYDANI'NIN TASARIMINA KATILIMI

Atatürk Kültür Merkezi, Taksim Meydanındaki odaklayıcı konumu ve Türkiye'deki Modern Mimarlık mirası oluşu ile gözleri kendisinde tutmaktadır. Sahip olduğu kapsamlı eylem çeşitlilikleri ile kullanıcıyı kendinde tutan nitelikleri barındırması açısından meydan ile kurduğu diyalog önem kazanmaktadır. AKM'nin meydana sahip olduğu misyon gereği katılımı meydan bütünlüğü hususunda önemlidir. Kullanıcının algısını iç mekandaki eylemlere hazırlayan bir geçiş alanı imkanının dış mekanda -Taksim Meydanı'nın AKM'ye bakan sert zemininde- yaratılması söz konusu olabilir. Meydanın bir giriş görevinde kullanılması, aktivitelere davetkar bir tavır sergilemesi öncelenebilir. Bu sert zemin sahip olduğu potansiyeli; raylı hareketli kent donatıları ile mekânda doluluk boşluk yaratabilir ve istenilen toplanma alanları için mekânda dönüşümü sağlayabilir. Maksemin mekana taşıdığı su imgesini meydanda soyutlanarak Atatürk Kültür Merkezi'nin cephesinin suyun yansıma özelliği ile birleşmesi ve cephenin zemine yansıyarak su yüzeylerine dönüşümü deneyiminin meydanda yerini alması sağlanabilir.

Şekil 2.25: *Taksim Meydanı Sınır Ögelerinin Fonksiyon Analizi ve Taksim Meydanı'nın Sınır Ögelerinin Tasarıma Dahil Olmasının Kolaj Gösterimi.*

4. SONUÇLAR

Taksim meydanı, sahip olduğu potansiyelin çok azını kullanmaktadır. Var olan bir imkânın kullanılmaması ve kent meydanının etkili bir

mekâna dönüştürülmemesi kullanıcı için önemli ölçüde sorunlar teşkil etmektedir.

Meydanların tasarımı; kişisel istekler veya rasyonel baskılar altında kalmadan insan ölçeğinin gözetilmesiyle oluşturulmalıdır. Aynı zamanda kent kültüründen izler taşıyarak kentli olma bilinci, kentte yaşanılan değerler, gelenek ve görenekler üzerinde de durulmalıdır.

Meydanların oluşumunun arkasındaki itici güç olarak, toplumsal hayatın dinamiğinin kurulması ve kent kimliğinin pekişmesi için ortam sağlanması gösterilebilir. Hızlı kentleşme ile günden güne artan birbirinden farklı kullanıcı yoğunluğu ile mekâna yüklenilen anlamlar, kullanıcı kimliği oturmadığı için yaşatılmakta güçlük çekilmiş olabilir. Fikir birliği sağlanmış bir kentlik bilinci ve ortak algılamadan bahsetmek için değişen kullanıcı ve zaman faktörü gözetildiğinde durum güçleşecektir.

Zamanın getirileriyle -sosyo-ekonomik veya teknolojik değişimler- insan kimliği devinime ve değişime maruz kalmakla beraber şüphesiz insanın psikolojik durumu, tepkileri, mekâna bakışı ve kullanım şekli de aynı kalmamaktadır. Kentten de bir ayna gibi bu değişime yanıt verebilecek dönüşüm ve esnekliği barındırmasını beklemek kaçınılmazdır. Aksi taktirde tarih boyunca kentlerin kimliğini yansıtan meydanlar; özgün değerini yitirmiş, kimliksiz ve niteliksiz mekanlara dönüşecektir.

Meydanları bir köprüymüş gibi soyutlar isek, meydanların geçmiş ve gelecek arasındaki kültürel yaşantının izlerini yansıttığının farkına varabiliriz. Bu iki ayrı, fakat birbirlerinden tamamen ayrı olarak düşünülemez olan zaman diliminden de izler taşıyacak olan köprünün an içerisinde hangi değerlere daha çok yaklaşacağı meselesi toplumun ortak kararı olmalıdır. Kent meydanları ile ulaşmayı hedeflenen ölçüt, yapı ve kentsel açık mekân arasında işlevsel ve görsel harmoniyi organik bir bağ kurarak yakalamak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Acarlı, B. (2017). *Geçmişten Günümüze Taksim Meydanı'nın İstanbul Kent Kimliği Üzerine Etkisinin İrdelenmesi.* Namık Kemal Üniversitesi, (Y. Lisans Tezi). Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Altınçekiç, Dr. H. S. ve Kart, Ar. Gör. N. (2000). *''Kentsel Tasarım Sürecinde Meydanlar''*. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, s: 111-120.

Alangoya K. (2015). ''Tasarımcı Düşünce' Geleneğinin Maceracı Yapısı ve Kentsel Tasarım Eğitimine Katkısı Üzerine Deneysel bir Kentsel Tasarım Stüdyosu: "İz Üstünde Taksim Meydanı" METU JFA Dergisi, s: 65-89.

Atalay, N. (2010). *Kent Meydanı: Kamusal- Estetik Çerçevede Eleştirel bir Değerlendirme*. (D. Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Bağbaşı, G. (2010). *İstanbul Kent Meydanlarının Peyzaj Mimarlığı İlkeleri Açısından İrdelenmesi: Sultanahmet, Beyazıt, Taksim, Beşiktaş, Ortaköy Meydanı Örneği*. (Y. Lisans Tezi). Batın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Batın.

Erdönmez, E. ve Çelik, F. (2016), *Kentsel Mekânda Kamusal Alan İlişkileri.* Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, Ankara.

Erkan, N. (1996). *Çevre Psikolojisi Bağlamında Çevresel İmaj ve Beşiktaş Meydanı Örneği.* (Y. Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ersoy, D. (1997). *Bina ve Kentsel Mekan Biçimleniş Etkileşimi.* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gelen, S. (2016). *Mekansal Kimliğin Sürdürülmesinde Tarihi Kent Merkezlerinin Kamusal Gücünün Kentsel Tasarım Bağlamında Değerlendirilmesi: İstiklal Caddesi Aksı ve Taksim Meydanı (İstanbul) Örneği* (Y. Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Hızlan, Z. S. (1994), *Kentsel Mekân Karakterinin Yapısal Çevre- Meydan Etkileşimi Açısından Değerlendirilmesi.* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İnceoğlu, M ve Aytuğ, A. (2008). *Kentsel Mekanda Kalite Kavramı.* Megaron YTU Mim. Fak. E-Dergisi, s: 131-146.

İnceoğlu, M. (2007). *Kentsel Açık Mekanların Kalite Açısından Değerlendirilmesine Yönelik bir Yaklaşım: İstanbul Meydanlarının incelenmesi,* (D. Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kamberov, A. (2016). *Bir Kamusal Açık Alan Olarak Meydan Kullanımını Etkileyen Kararların Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi:* Bakü Azadlık Meydanı Örneği (Y. Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kara, G. (1995), *Boğaziçi İskele Meydanlarının Mekansal, Fonksiyonel ve Kültürel Özelliklerinin İncelenmesi- Ortaköy Meydanındaki Düzenleme Çalışmalarının Değerlendirilmesi.* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karakoç, E. (2004), *Yapının Kentsel Mekana Katılımı.* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Köseoğlu, E. (2004). *Tasarım Girdisi olarak Algılama: Lobi Mekanının Algılanmasında Kullanıcı Kültürünün Etkisi*. (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kurt, E. (2007). *Kamusal Mekanda Sanat ve Kentsel Mekana Etkileri İstanbulda Heykel Uygulamaları İrdelemesi,* (Y. Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Lynch, K. (1960), "The Image of the City", The M.I.T Press, Cambridge, Massachusetts.

Onuk, N. (2008). *Kentsel Dış Mekanların Aydınlatılması Kapsamında Işık Kirliliğinin İrdelenmesi* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özer, M. N. ve Ayten, M. A. (2005). *''Kamusal Odak Olarak Kent Meydanları''.* Şehir Plancıları Odası Dergisi, s: 96-103.

Özkan, E. (2020). *Kentsel Dönüşümün Açık ve Kamusal Alanlarda Fiziksel ve Sosyal Mekâna Etkisi: Bağcılar Meydan Örneği*. (Y. Lisans Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tırnakçı, A. (2020). *Kentsel Peyzaj Tasarımı Açısından Tarihi Kayseri Kent Meydanı'nın (Cumhuriyet Meydan'ının) İrdelenmesi*. Turkish Journal of Forest Science.

Yıldız, A. (2007). *Tarihsel Birikime Sahip Kentsel Açık Alanların Dinamizmi-İstanbul Kent Örneği: Beyazıt Meydanı, Sultanahmet Meydanı ve Taksim Meydanı* (Y. Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

Url-1 <https://m.arkitera.com/gorus/274/mimari-yarisma-nasil-olur-cami-icin-nasil-yarisilir_>, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-2 <https://tr.pinterest.com/pin/834714112193541464/>, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-3<https://tr.pinterest.com/pin/423338433713607086/>, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-4< https://www.stinpoli.com/istanbulda-kus-evleri/>, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-5<http://howtoistanbul.com/tr/cumhuriyet-art-gallery-of-taksim/2374>,erişimtarihi 10.11.2021.

Url-6<https://tr.wikipedia.org/wiki/Taksim_Cumhuriyet_An%C4%B1t%C4%B1>,erişimtarihi 10.11.2021.

Url-7<http://www.yapi.com.tr/haberler/vmzinc--taksim-camii-projesi_182514.html>,erişimtarihi 10.11.2021.

Url-8<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/taksime-yapilan-ve-bugun-acilacak-cami-bircok-yeniligi-barindiriyor/2256717 >, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-9<https://t24.com.tr/haber/taksim-gezi-parki-nin-mulkiyeti-ibb-den-alinarak-vakiflar-genel-mudurlugu-ne-devredildi,940232 >, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-10< https://www.arkitektuel.com/ataturk-kultur-merkezi-akm/>, erişim tarihi 10.11.2021.

Url-11<https://artsandculture.google.com/exhibit/_QICpxKJ8--mLg?hl=tr>,erişimtarihi10.11.2021.

Bölüm 14

DİYARBAKIR İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2018 YILI ÇALIŞMALARI

İrfan YILDIZ[1]

1 Prof. Dr. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, irfanyildiz21@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1647-8012

Giriş:

Diyarbakır merkez Sur ilçesi Saraykapı'da (İçkale'de) yer alan kazı alanı, Diyarbakır merkezde ilk yerleşmenin başladığı yer olup antik kaynaklarda Amidi, *Amēdi v*eya *Amīdu olarak* geçmektedir. Yerleşim yeri Roma döneminde ise Amida olarak adlandırılmıştır. Höyük, Roma dönemindeki adı olan Amida ismiyle tescillendiğinden, çalışmalarımızda Amida Höyük ismi kullanılmıştır. (**Harita 1, Fotoğraf:1)**. Höyük, deniz seviyesinden 663,00 metre yükseltideki taban üzerinde yaklaşık 20 metre yüksekliktedir. Höyük, Diyarbakır'ın yönetim merkezi olduğundan Diyarbakır'ın kalbi konumundadır. Diyarbekir bölgesinin yönetim merkezi olan Amida Höyük 8 bin yıldır kesintisiz olarak yönetim merkezi olması bakımından Dünya'da tek örnektir. Prof. Dr. İrfan YILDIZ başkanlığında yapılan İçkale Artuklu Saray Kazı çalışmalarında birçok medeniyete ait izler ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen buluntulardan Amida Höyük'te ilk yerleşimin bilinenin aksine 8 bin 100 yıl önce M.Ö. 6100 (Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Döneminde) tarihinde başlamış olduğu ve günümüze kadar kesintisiz devam ettiği tespit edilmiştir. Höyük, ilkçağdan günümüze kadar yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiği ender yerleşim yerlerinden biridir. Amida yerleşiminin etrafının Hurriler döneminde surlarla çevrildiği tahmin edilmektedir (Beysanoğlu, 1996: 53). Yapılan kazılardan ve kaynak taramalarında Hurriler, Hurri-Mitaniler, Bitzamani Krallığı, Asurlular, Romalılar, Bizanslılar, Nisanoğulları, Eyübbiler, Artuklular, Akkoyunlular ve Osmanlıların yönetim merkezi olarak Amida Höyüğü'nü kullandıkları anlaşılmaktadır.

Kentin adı yazılı kaynaklarda ilk kez Asur döneminde ortaya çıkmaktadır. Asur belgelerinde kentin ismi *Amidi*, *Amēdi, Amīdu olarak* geçmektedir (Yıldırım, 2012: 3). Kent I. Salmanassar döneminde (M.Ö. 1263- 1233) yılları arasında Orta Asur egemenliğine girmiş ve Asur hükümdarı Asur-bel-kala'nın (M.Ö. 1073-1056) M.Ö. 1056 tarihinde bölgeden çekilmesine kadar Asur egemenliğinde kalmıştır. Hükümdarlığının son yıllarında Diyarbakır bölgesine saldıran Orta Asur Kralı I. Adad Nirari'ye (M.Ö. 1307-1275) ait kılıç kabzasında kentin adı *Amidi, Amīdu* veya *Amēdi* olarak yazılmıştır. Orta Asur kaynaklarına göre *Amid*, *Bit-Zamani Krallığı'nın (M.Ö. 900-825)* surlu kentinin merkezidir. II. Asurnasirpal M.Ö. 866 yılında etrafı surlarla çevrili olan *Amēdi* şehrini kuşatmış, kenti ele geçiremeyince meyve bahçelerini yakıp yıkmış ve yağmalamıştır. Kent III. Salmanassar *(M.Ö. 858-824)* döneminde Asur İmparatorluğunun *Amēdi* eyaletinin merkezi olmuştur (Yıldırım, 2012: 3-5). II. Sargon *(M.Ö. 722-705)* dönemi metinlerinde, krala bağlı kaleler arasında *Amidi* adı da geçmektedir. *Amidi* valisi, Asur Kralı II. Sargon'a *(M.Ö. 722-705)* yazdığı bir mektupta bir kral sarayı inşa ettiğini ve saraya kralın heykelini koydurduğunu belirtmiştir (Köse, 2015: 62).

Roma döneminde kentin adı Petersburg Akademisi Kaiserlichen Museum'da sergilenen İmparator Markus Aurelius Severus Alexander'a (222-235) ait bir sikkede yazılı "Mezopotamya Metropolisi'nin Amida Kolonisi" olarak geçmektedir. 330-349 yıllarında İmparator Konstantin, Roma İmparatorluğunun doğu sınırının geçtiği *Amida* kentini surlarla çevirtmiştir. Bu günkü kent etrafını çevreleyen surların Geç Roma döneminde biçim almasına karşın Ortaçağ boyunca çeşitli onarımlar geçirerek günümüze ulaşmıştır (Beysanoğlu, 1996: 233).

Amida Höyük, Bedi'üz- Zaman Ebû'l-İzz İsma'il bin er Rezzâz El-Cezeri'nin yaşadığı, dünyada ilk robotların yapıldığı ve hizmet verdiği bir yer olan Artuklu Sarayı'nı bünyesinde barındırması bakımından da önemlidir.

Bedi'üz- Zaman Ebû'l-İzz İsma'il bin er Rezzâz El-Cezeri'nin yaşamı hakkında kaynaklarda pek bir bilgiye ulaşılamamaktadır. El Cezri'nin biyografisini kendi kaleme aldığı kitabının ilk sayfasında verdiği bilgilerden öğrenebiliyoruz bunun dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. El Cezeri "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Ameli'n-Nâfi fî Sınaâti'l-Hiyel" adlı kitabının ilk sayfasında aslen Cizreli olduğunu ve Diyarbakır'da Artuklu Sarayı'nda çalıştığını kitabını burada Diyarbakır Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed bin Kara Arslan bin Davûd bin Sukmân bin Artuk'un (1200-1222) isteği üzerine yazdığını belirtmektedir. El-Cezeri 25 yıl boyunca Artuklu Sarayı'nda hizmet vermiştir. Çalışmalarını ağırlıklı olarak Sultan El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed (1200-1222) döneminde yapmıştır. Ancak El-Cezeri Melik Salih'in kardeşi Kutbeddin II. Sökmen (1185-1200) ve babası Nureddin Muhammed bin Kara Aslan (1167-1185) zamanında da Artuklu Sarayı'nda çalıştığını kitabında belirtmektedir. Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-'İzz İsma'il bin er-Razzâz El-Cezerî, Diyarbakır Artuklu Sarayı'nda çalışırken El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd için bazı tasarımlar yaptığını bu çalışmaları sultana gösterdiğini, sultanın bu çalışmalarını çok beğendiğini ve kendisinden bu çalışmalarını bir kitapta toplamasını istediğini belirtmektedir. Diyarbakır Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed bin Kara Arslan bin Davûd bin Sukmân bin Artuk'un (1200-1222) isteği üzerine, Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-'İzz İsma'il bin er-Razzâz El-Cezerî, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Ameli'n-Nâfi fî Sınaâti'l-Hiyel" (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) adlı ünlü eserini kaleme aldığını belirtmektedir (El Cezeri, 2002: 1-2; Yıldız, 2019: 546). El-Cezerî 'nin 1205-1206 yılında vefat ettiği ileri sürülmektedir (Çayırdağ, 1986: 5; Yıldız, 2019: 546). Ancak bu tarih kesin bir tarih olmayıp tahmini bir tarihtir. Durmuş Çalışkan, Cezeri'nin ölüm tarihinin M. 1206 verilmesinin sebebini Cezeri'ye ait kitabın en eski nüshası olan M.1206 tarihli Topkapı Sarayı 3472 sayılı envanter numarasıyla kayıtlı olan el yazması nüshasında

Cezeri hakkında ek paragrafta "rahmetullah" ifadesinin yazılı olmasından kaynaklandığını bu paragrafın M.1206 tarihinden sonra bilinmeyen bir tarihte bu nüshaya eklendiği belirterek, El- Cezeri'nin ölüm tarihi için M. 1206 tarihini vermek yanıltıcı bir bilgidir şeklinde bilgi vermektedir (Çalışkan, 2016: 67; Yıldız, 2019: 546). Ancak El Cezeri'nin el yazmasının önsözünde Melik Salih'in babası Nureddin Muhammed bin Kara Aslan (1167-1185), kardeşi Kutbeddin II. Sökmen (1185-1200) ve Melik Salih olarak bilinen El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd (1200-1222) zamanında Artuklu Sarayı'nda 25 yıl çalıştığını belirtmektedir. Diyarbakır Artuklu Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed bin Kara Arslan bin Davûd bin Sukmân bin Artuk'un (1200-1222) isteği üzerine kitabını yazdığını belirtmiştir. El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd'un hükümdarlık yılları göz önüne alındığında Artuklu Sarayı'ndaki çalışmalarını M.1205-6 yıllarına kadar devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle El Cezeri'nin H. 602 / M.1205-6 tarihlerinde vefat ettiği söylenebilir (Yıldız, 2019: 547).

Diyarbakır Artuklu Sarayı, Roma döneminde inşa edilen ve çeşitli nedenlerden dolayı tahrip olan Roma Sarayı'nın kalıntıları üzerine Artuklular döneminde yeniden inşa edilmiştir. Artuklu Sarayı'nın hangi Artuklu Sultanı döneminde inşa edildiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak sarayda yapılan kazılarda bulunan sarayın selsebil kanallarındaki ve havuzun tabanındaki mozaikler Roma- Bizans dönemi özelliği, çinilerdeki çift başlı kartal motifi de Artuklu özelliğini göstermektedir. Çift başlı kartal motifi Artuklu Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed'in arması olarak Diyarbakır'da kendisinin inşa ettiği eserlerde kullanılmıştır. Kazılarda çıkan sikkelerin çoğu Artuklu dönemine özellikle de El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed'in (1200-1222) dönemine aittir. Bu bilgilerden yola çıkarak sarayın Roma-Bizans döneminde inşa edildiğini ve daha sonraki dönemlerde onarılarak kullanıma devam edildiğini söyleyebiliriz. Eserin Amid Artuklu Sultanı El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed (1200-1222) döneminde 1200-1222 yılları arasında Roma-Bizans Sarayı'nın kalıntıları üzerine yeniden inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bundan dolayı eser, Artuklu Sarayı olarak adlandırılmış ve literatüre bu şekilde geçirilmiştir. Bu saray Diyarbakır merkezli kurulan devletler tarafında kullanılmış, Osmanlılar döneminde de kullanılan saray Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn kitabındaki Kara Amid Minyatür'üne konu olmuştur. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Amid şehrine gelen Matrakçı Nasuh'un Kara Amid Minyatürü'nde sarayın çok katlı olduğu ve sarayın iki yanında birer kule olduğu anlaşılmaktadır (**Fotoğraf:2)**. döneminde 18. Yüzyılda terk edilmiştir (Yıldız, 2019: 547).

Artuklu Sarayı Kazısı ilk kez 1961-62 yıllarında Prof. Dr. Oktay AS-

LANAPA başkanlığında yapılmıştır. Bu kazı Diyarbakır il sınırlarında yapılan ilk arkeolojik kazıdır. Daha sonra ara verilen Artuklu Sarayı Kazısına 56 yıl aradan sonra 2018 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü Başkanlığında Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın Bilimsel Danışmanlığında tekrar başlanmıştır.

Amida Höyüğün üzerinde yer alan Artuklu Sarayı'nda, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında, Prof. Dr. İrfan Yıldız'ın bilimsel danışmanlığında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25.06.2018 tarih ve 535833 sayılı olurlarıyla Güneydoğu Anadolu arkeolojisi açısından önemli bir boşluğun doldurulmasını sağlayacak bu yerleşme yerinin üzerinde kurulan ve Anadolu Türk İslam sanatı açısından çok önemli sonuçları ortaya koyabilecek nitelikteki Artuklu Sarayı kazısına 10.09.2018 tarihinde kazı ve belgeleme çalışmaları ile başlanılmıştır (**Harita:1, Foto:1**). Çalışmalara, 1 sanat tarihçi, 1 mimar, 1 coğrafyacı, 1 tarihçi öğretim üyesi, 1 arkeolog, 1 ressam öğretim görevlisi, 1 sanat tarihçi araştırma görevlisi ile 2 Arkeolog, 3 sanat tarihçi ve 8 işçinin katılımıyla gerçekleşmiştir.

Daha önceleri yerel yönetimlerin çeşitli amaçlar için höyük üzerinde yaptıkları çalışmalar höyüğü tahrip etmiştir. Cumhuriyet döneminde askeri birimler tarafında kullanılan höyüğün eteklerinden yukarıya traşlama yapılarak setleri oluşturmak amacıyla tahribatların yapıldığı izlenebilmektedir. Höyük üzerinde yapılan üç adet su deposunun temelinin kazılması sonucunda Artuklu Sarayı katmanı aşılarak yer yer dört metreye varan derinliklere ulaşılması sonucu Yeni Asur Dönemine ait katmanlarının tahrip edildiği anlaşılmaktadır (**Foto:3**). Alanda, 1961-62 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından iki sezonluk kazı yapılmıştır (Aslanapa, 1968: 10-18). 1960'lı yılların ilk yarısında arkeolojik kazısına başlanan sarayın dört eyvanlı, selsebilli ve havuzlu divanhanesi ortaya çıkartılmış ve olağanüstü öneme sahip çini levhalar bulunmuş olmasına karşılık, kazıya devam edilememiştir. 1961-62 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan verilerden sarayın avlulu, dört eyvanlı plan şemasına sahip olduğu (**Çizim:1**) ve sarayın divanhanesinin selsebil ve havuzunun oldukça gösterişli, çini ve mozaiklerle bezeli olduğu anlaşılmıştır (Aslanapa, 1968: 10-18; Aslanapa, 1991: 142-144; Aslanapa, 1993: 192; Altun, 1998: 40). Türk İslam mimarisi açısından büyük önem taşıyan bu plan şeklinin ilk olarak Bamyan bölgesindeki evlerde kullanıldığı bilinmektedir. Sasani saraylarında da kullanılan dört eyvanlı plan şemasının daha sonraları Gazneliler ve Karahanlılar saray mimarilerinde uygulandığı anlaşılmaktadır (Yetkin, 1959: 148-149).

Aslanapa tarafından yapılan kazılarda sarayın en önemli bölümlerinden olan dört eyvanlı, selsebilli, mozaik, çini bezemeli havuza sahip olan divanhane ortaya çıkarılmıştır. Sarayın güney eyvanının güney duvarında

bulunan selsebilin önünden başlayan su kanalları, ortadaki geniş, iki yandakiler daha dar üç kol halinde eyvanı boydan boya geçerek avlunun tam ortasında bulunan sekizgen havuza ulaşmaktadır. Havuzun tam ortasında da kare bir göbek içinde sekizgen fıskiye çukuru yer almaktadır. Su kanallarında ve havuzda cam küp, renkli taş mozaik ve çini süslemeler kullanılmıştır (Altun, 1978: 216-218; Altun, 2011: 130). Sarayın havuzunun zemini küçük, renkli, cam ve taş küplerden oluşan mozaiklerle süslüdür. İç içe sıralanmış konturlar halinde bir daire ve dört dilimli madalyondan ibaret geometrik örnek alternatif olarak devam etmektedir. Dairelerin içine kırmızı, yeşil porfir levhalar yerleştirilmiş, diğer kısımlar renkli mozaikle kaplanmıştır. Her kenarda karşılıklı iki ördek ve balık figürlerine yer verilmiştir. Mozaik küplerden taş olanlar yeşil, mavi, sarı, kırmız renklidir. Cam mozaikler ise altın, gümüş yaldızlı ve siyah, lacivert renklidir (Altun, 2011: 130; Yıldız, 2019: 547-548), (**Foto:4**).

Yapılan kazı çalışmaları kapsamında sarayın hamamı kısmen ortaya çıkarılmıştır. Fotoğraflardan hamamın inşasında tuğla malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kazı yapılan dönemin maddi yetersizliklerinden ve gerekli koruma önlemleri alınmadığından ortaya çıkarılan mekânların tahrip olduğu gözlemlenmiştir (Yıldız, 2019: 547-548)

1961-62 yıllarındaki kazı döneminin bilgilerinden de faydalanılarak planlanan çalışmada, ilkin bütün arkeolojik alanlarda yapılan kazılarda olduğu gibi kamp kurma ve temizlik çalışmalarıyla işe başlanmıştır. Çalışma alanında Amida Höyük ve üzerindeki Artuklu Sarayı'nın silüetini anlayabilmek ve daha sağlıklı bir çalışma yapabilme amacıyla öncellikli olarak ekip üyeleri tarafından keşif ve planlamalar yapılarak gerekli notlar alındıktan sonra alanın ayrıntılı fotoğrafları çekilmiştir. Ardından alanının genelinde temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Uzun yıllar bakım ve temizlik görmeyen, höyük alanında temizlik çalışmaları höyük arazisine zarar verilmeden yapılmıştır. Höyük tepesinde ve yamaçlarında yer alan çalılar ve otlar temizlenmiştir (**Foto:5-6**). Temizlik çalışmalarından sonra kazı alanın topoğrafik haritası çıkarılmıştır (**Çizim:2**).

Höyüğün kuzeybatısına doğru sürdürülen temizlik çalışmaları esnasında yüzeyde çeşitli kaplara ait kaide parçaları ve üzerinde bitkisel bezemelerin yer aldığı renkli sırlı seramik parçaları tespit edilmiştir (Özkul, 2013: 50). Kuzeydoğu yamacındaki temizlik çalışmaları sırasında, lacivert zemin üzerine lale motifi kabartmalı bir parça bulunmuştur (**Foto:7**). Doğu yamaçtaki temizlik çalışmaları sırasında yüzey buluntusu olarak muhtemelen önceki dönemlerden yüzeye yakın yerlerde kalan ve toprakla birlikte höyük akıntısı olarak yamaca inen üzeri desenli seramik parçaları bulunmuştur (**Foto:8-9**). Güney yamaçtaki temizlik çalışmalarında baş kısmı kopmuş, gövde ve ayak kısmı kalan çift başlı kartal figürlü bir parça bulunmuştur (**Çizim:3;Foto:10**).

2018 yılı açmalarında kazı çalışmalarına bahsi geçen temizlik çalışmalarının, belgeme ve ölçümlerinin ardından başlanmıştır. Kazının mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla fotoğraflama yapılmış, alanın topoğrafik harita çıkarılmış, açma alanlarının belirlenmesiyle açma sınırları belirlenerek açma kenarları gönyeye alınmıştır. Sarayın avlusu ve havuzunun doğusunda kalan alanda 9.00 x 9.00 m. ölçülerinde iki açma planlanmıştır. Bu açmalardan birincisi I-İ:13-15 (kuzey taraftaki) olarak adlandırılmıştır. İkinci açma I-İ:13-17 (güney taraftaki) olarak adlandırılmıştır (**Çizim:2,5,6),** (**Foto:11-16).** Leica NA320 Optik hassas ölçüm cihazıyla açmaların sıfır kodları belirlenmiştir.

I-İ:13-15 AÇMASI: Bu açmada çalışmalar sürdürülürken açmada moloz yığıntıları ile karşılaşılmıştır. Bu moloz yıkıntılarının yıkılan mekanlara ait malzeme olduğu anlaşılmıştır. Çalışmalar ilerleyince moloz yığıntıları kaldırılmıştır. Açmada devam eden kazı çalışmalarının ilerleyen safhasında daha sonradan yapıldığı tahmin edilen kerpiç sıvalı zemine ve güney tarafta yaklaşık 60 cm. ebadında bir taş sütun kaidesine rastlanılmıştır. Bu sütunun doğu tarafından sağlam tuğla parçalarına rastlanılmıştır. Çalışma sezonu tamamlandığından bu buluntular koruma altına alınarak üzerleri kapatılmıştır (**Foto:11-14)**.

Açmanın A karelajında 2.05 m. derinlik seviyesinde, 8.10 m. içeride içinde şarjörü yer almayan çürümüş metal bir silah (tabanca) bulunmuştur. Silahın eni 25 cm, boyu 15 cm olarak ölçülmüştür. Ateşli silah olduğundan dolayı, olası bir durum teşkil edebileceğinden 115 aranarak emniyet ekiplerine haber verilmiştir. Emniyet görevlileri çalışmalarını tamamlandıktan sonra gerekli fotoğraflama çalışmaları yapılarak silah emniyet görevlilerine tutanak ile teslim edilmiştir (**Foto: 15)**. Açma genelinde sırlı sırsız seramik parçalarına rastlanmıştır (**Çizim:3-4; Foto:16-17**).

I-İ:15-17 AÇMASI: Bu açmada yapılan çalışmalarda önce moloz yığıntıları ile karşılaşılmıştır (**Foto:18**). Çalışmalar devam ederken batı tarafta düzgün örülmüş bir duvar izine rastlanmıştır. İlerleyen çalışmalarda bu duvarın devam ettiği ve bir mekâna ait batı duvarı olduğu anlaşılmıştır. Kazı çalışmaları esnasında mekânın kuzey duvarı da ortaya çıkarılmıştır (**Foto:19**). Mekânın kuzey duvarında özgününde kuzeydeki mekâna açılan bir kapı olduğu anlaşılan ve sonradan tuğlalarla örülen bir açıklık tespit edilmiştir. Mekânın kuzey tarafında 0.86 x 0.75 m. ebatlarında içinde topraktan pişmiş bir künkün yer aldığı mimari kütleye rastlanılmıştır (**Çizim:7-8; Foto:20**). Açmada seviye inme çalışmaları devam ederken C2 karelajında 2.40 m. derinliğinde, G3 silahına ait şarjör bulundu. Olası bir durum teşkil edebileceğinden ilgili güvenlik birimleri aranarak emniyet ekiplerine haber verildi. Emniyet olay yeri inceleme ekibi çalışmalarını tamamlandıktan sonra gerekli fotoğraflama çalışmaları yapılarak şajör tutanak ile emniyet görevlilerine teslim edilmiştir **(Foto:21)**. Ayrıca 3 nok-

tası karelajında seviye inme çalışmaları esnasında 2.45 m. derinliğinde insan kemiğine **(Foto:22)** rastlanmıştır. Bu kemik parçaları için de ilgili birimler aranarak haber verilmiştir. Emniyet olay yeri inceleme ekibi çalışmalarını tamamlandıktan sonra gerekli fotoğraflama çalışmaları yapılarak iskelet parçaları tutanak ile emniyet görevlilerine teslim edilmiştir. Bu açmada yapılan çalışmada mekânın zemin döşeme seviyesine kadar inilmiştir. Mekânın kuzey ve batı duvarları ortaya çıkarılırken, doğu ve güney duvarlarının su depoları inşa edilirken tahrip edildiği tespit edilmiştir. Açma genelinde seramik parçaları bulunmuştur[1] (**Foto:23-24).**

H-I:15-17 AÇMASI (DİVANHANE): Höyüğün batı tarafında yapılan temizlik çalışmaları sırasında yüzeyde az sayıda küçük mozaik ve sırlı tuğla parçalarının ortaya çıkması ile bu mekânın 1961 ve 1962 yıllarında kazısı yapılan Artuklu Sarayı'na ait selsebilli eyvan ve mozaikli havuza sahip divanhane mekânı olduğu anlaşılmıştır **(Çizim:5-6;Foto:4,25-26).** Bunun üzerine alanın iklim şartlarından etkilenmesini engellemek amacıyla üzerine seyyar çadır yapılmıştır. Ayrıca alanın hassasiyetinden dolayı Bölge Restorasyon Müdürlüğünün uzmanlarından yardım alınmıştır. Temizlik çalışmaları devam ederken havuzun su kanalı içinde yer alan "cam teserralardan" oluşturulmuş mozaiklere[2] rastlanılmış olup, eski fotoğraflardan bu mozaiklerin 1961-62 kazılarında ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 1961-62 yıllarında yapılan kazılarda dönemin yetersiz teknik imkânsızlıklarından dolayı gerekli koruma önlemleri alınmadığından mozaiklerin zarar gördüğü tespit edilmiştir. Temizlik çalışmalar esnasında sarayın çinili havuzuna rastlanılmış, havuzun sekizgen formlu ağız kısmında 1961-1962 yıllarında bulunan çinilerin tamamen tahrip olduğu ancak içerisi toprak ve molozlarla doldurulan havuzun içindeki çinilerin fazla tahrip olmadığı anlaşılmıştır. Havaların yağışlı olması ve kış mevsimi şartlarından dolayı alandaki çini ve mozaiklerin zarar görmemesi amacıyla bu açmada kazı çalışmaları yapılmamış gelecek yıl bu açmada çalışılması umuduyla Bölge Restorasyon Müdürlüğü ekipleri ve kazı ekibindeki restöratörlerin destekleri ile ince kum ve jeotekstil ile koruma altına alınarak gerekli fotoğraflar çekilip belgelendikten sonra üzeri kapatılmıştır.

Saraya Çıkışı Sağlayan Tünel ve Su Kanalı: Artuklu Sarayı temizlik çalışmaları esnasında höyüğün güneydoğu tarafında 2005 yılına kadar askeri birim tarafında kullanıldığı anlaşılan bir tünele ve bu tünelin içinde geçen bir su kanalına rastlanılmıştır **(Foto:27).** Tünelin içindeki su kaynağı Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn kitabındaki Kara Amid Minya-

1 2018 yılı kazı çalışmalarında MÖ: 5500 tarihinden günümüze kadar her döneme ait kesintisiz seramik verileri bulunmuştur. Bu Kazı sezonunda Halaf, Obeid , Tunç Çağı, Demir Çağı, Asur, Yeni Asur, Roma: Bizans ve Ortaçağ İslam dönemine ait seramiklerin yoğunluğu dikkat çekmektedir.

2 Renkli cam ve renkli taş mozaiklerin Roma ve Bizans dönemi yapılarında yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir.

tür'ünde tasvir edilmiştir. Bu tünelin kaynaklarda geçen ve Artuklu Sarayı'na çıkışı sağlayan tünel olduğu kanaatine varılmıştır. Tünelin bir kolu İçkale'deki yapılara açılırken diğer kolu da dışarıya İçkale Camii tarafına açılmaktadır. Tünelin genişliği 1.80 ile 1.00 m. arasında değişmektedir. Tünelin yüksekliği yaklaşık olarak 1.85 m. dir. Mevcut haliyle tünel 21.01 m. uzunluğundadır. Yapılan incelemelerden saraya kadar uzanan tünelin Cumhuriyet döneminde yirmi birinci metresine duvar örülerek sarayla olan bağlantısının kesildiği anlaşılmaktadır **(Foto:28).** Höyüğün altındaki su kaynağına da açılan bu tünelin hangi dönemde yapıldığı tespit edilememiştir. Söz konusu bu su kanalları ve suyolunun erken dönemlerden günümüze kadar kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Tünelin en uç kısımda alınan harç örneği Roma dönemi özelliği gösterdiğinden tünelin Roma döneminde inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Günümüzde İçkale Camii'nin suyu, Arbedeş Çeşmesi'nin suyu höyüğün içindeki bu su kaynağından sağlanmaktadır. Burada bulunan bu su kaynaklarının önemli bir özelliği de Artuklu Sarayı'nda yetişen El-Cezeri'nin mühendislik fikrine katkı sunmasıdır. El-Cezeri suyu yukarı çıkartan otomatlarıyla (robotlarıyla) bu su kaynağından Artuklu Sarayına su çıkarmıştır. Yapılan kazıda sarayda ortaya çıkan su sistemine dair kalıntılar da bu iddiayı güçlendirmektedir. İçi kısmen toprakla dolan tünelde bu sezon sadece temizlik çalışması yapılmış kazı çalışmaları bir sonraki sezona bırakılmıştır.

Görevli restoratörler eşliğinde, kazı yapılan açmaların belirli bölümlerine ince kum tabakası serilmiş, kumun üstüne geotekstil serilmiş, bunun üzerine de ince malzeme serilmiştir **(Foto:29-30).** Kapatma işleminden sonra alanın fotoğrafları çekilerek açmalardaki kazı çalışmaları sonlandırılmıştır.

Kazı alanı Diyarbakır Müze Müdürlüğü'nün alanında bulunduğunda ve alan müzenin güvenlik personelleri tarafından korunduğundan ayrıca güvenlik önlemleri alınmasına gerek duyulmamıştır. Kazı sonucunda ortaya çıkarılan envanterlik ve etütlük eserler Diyarbakır Müze Müdürlüğüne teslim edilmiş, laboratuar malzemeleri toplanılarak kazı deposu olarak kullanılan İçkale'deki Batı Burca bırakıldıktan sonra depo olarak kullanılan bu burç Diyarbakır Müze Müdürlüğüne ait mühür ile mühürlenerek anahtarlar Diyarbakır Müze Müdürlüğü uzmanına teslim edilmiştir.

Sonuç

Diyarbakır ve bölgenin bilim tarihi ve turizmi açısında büyük önem taşıyan aynı zamanda ünlü İslam bilgini El-Cezeri'nin dünyadaki ilk robotları üretiği Artuklu Sarayı'nın kazı çalışmalarında ortaya çıkan veriler Diyarbakır merkezde yerleşim tarihini değiştirecektir. Kazı çalışmalarında aynı zamanda ünlü İslam alimi ve mucidi El Cezeri'nin yaptığı çalışmalara ait verilere de ulaşılmıştır. Yapılan kazı çalışması bölgenin turizm

potansiyeline büyük katkılar sağlayacak niteliktedir. Amida Höyük stratejik konumu, Dicle Nehri'nin kenarında yer alan bir yerleşim yeri olması, verimli sulak topraklara sahip olması, dünyanın en eski maden yatakları olan Ergani Maden yatakları bünyesinde barındırması bakımından dünyanın en önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bu özelliklerinden dolayı Amida Höyük her dönem yerleşime sahne olmuştur. Şehir hiçbir dönem fetret devrini yaşamamıştır. Kesintisiz yaşam özelliğinden dolayı Amida Höyükte yapılan kazılarda birçok sürpriz verilerle karşılaşılacaktır. Amida Höyük Artuklu Sarayı Kazısında çıkan ve çıkacak veriler şehrin ve bölgenin tarihinin değişmesine vesile olacaktır. Amida Höyükte yapılan Artuklu Sarayı kazısı bölge için önemli bir kazı olup burada çıkacak veriler bölgenin kaderini değiştirecek nitelikte olacaktır.

Kaynakça

Aslanapa, O. (1962), "Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XI-2, 10-18.

Aslanapa, O. (1991), *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Aslanapa, O. (1991), *Türk Sanatı,* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Altun, A. (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altun, A. (1998), Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Altun, A. (2011), "Diyarbakır İç Kale Artuklu Sarayı", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Ed. İrfan YILDIZ),* Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayını, 123-139.

Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-'İzz İsma'il bin er-Razzâz El-Cezerî (2002), *El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Ameli'n-Nâfî fî Sınaâti'l-Hiyel,* (Çev. S. Tekkeli, M. Dosay, Y. Unat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Beysanoğlu, Ş. (1996), Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Çalışkan, D. (2016), "Günümüzde Cezeriyi Anlamak", *Karanlık Gösterilen Aydınlık Çağ Uluslararası Sempozyum El-Cezeri (Editörler*; Metin Eriş, Ahmet Ağırakça), İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Kültür Yayınları, 65-82.

Çayırdağ, M. (1986), "Ebu'l İzz El-Cezeri'nin Hayatı ve Yaşadığı Devir", *Ebu'l-İz El-Cezeri Sibernetik Bilminim Öncüsü Artuklu Sarayı – XIII. Asır, (*Editör:Ahmet Hulusi Köker), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nasibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1-6.

Köse, T. (2015), "Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük*", Olba XXIII*, 62.

Özkul, F. N. 82013), Artuklu-Eyyubi Dönemlerinde Hasankeyf'te Seramik Atelyeleri ve Üretimi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 30, Sayı: 2.

Yetkin, S. K. (1959), İslam Mimarisi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını.

Yıldırım, N. (2012), "Yeni Asurca Belgelerde Adı Geçen Amedi Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi*, c. 52/ S. 2, 3.

Yıldız, İ. (2019), "El Cezeri'nin Yaşadığı Artuklu Sarayı'nın Bilim Tarihi Açısından Önemi", *Keşfî Kadîmden Vaz'ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi* (Ed. İ. Özcoşar Vd.), İstanbul: Divan Kitap Yayınları, 545-556.

Korkusuz, Şefik, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Seyahatnamelerde Diyarbekir, Kent Yayınları, İstanbul, 2003, 22-41.

ARTUKLU SARAY KAZISI RESİMLERİ

Harita:1- *Diyarbakır İç Kale Artuklu Sarayının Konumu (Google Maps'ten 2018).*

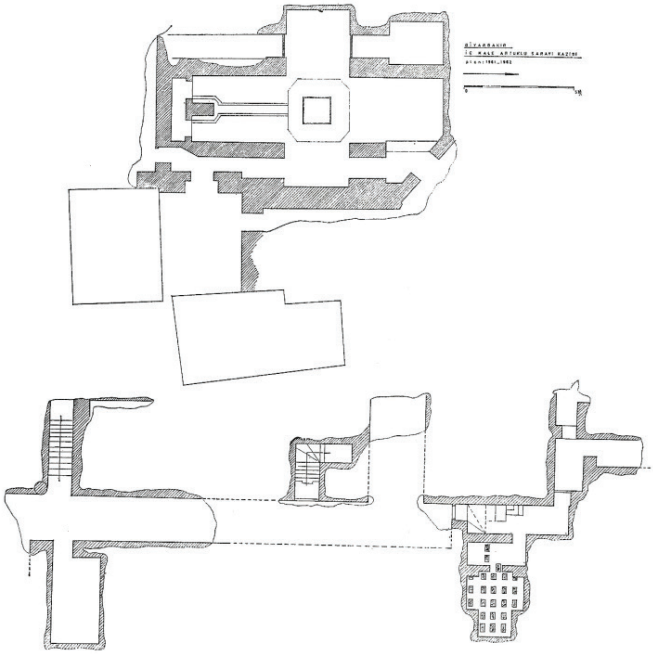

Çizim:1- *Artuklu Sarayı Planı (M. Sözen'den).*

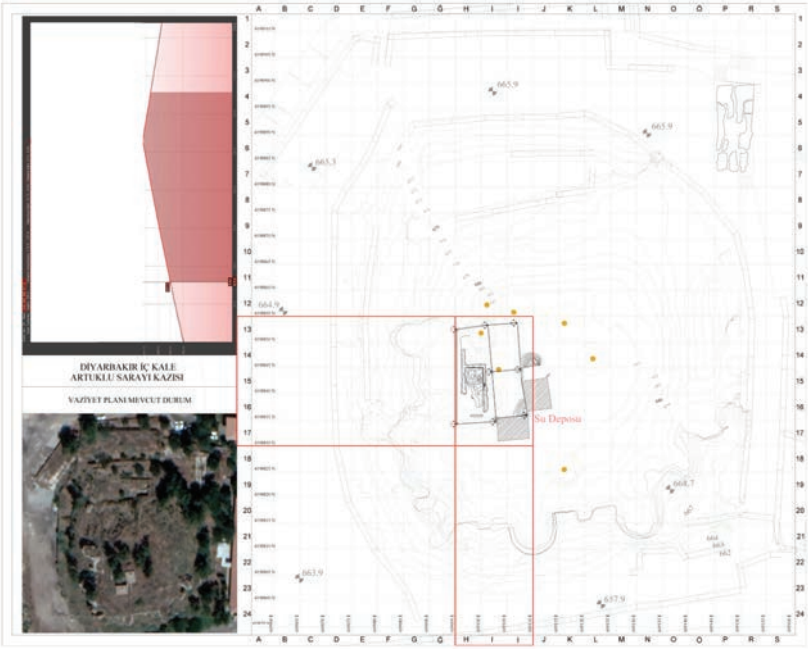

Çizim:2- Artuklu Sarayı Kazısı'nın Topoğrafik Haritası ve 2018 Yılı Açmaları.

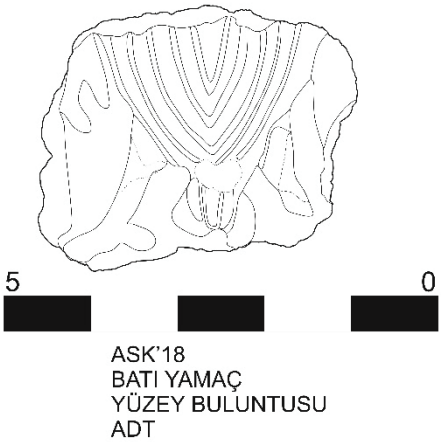

Çizim:3-Kartal Motifinin Çizimi.

Çizim:4- -İ:13-15 Açmasından Çıkarılan Sırlı Seramik Parçası Çizimi.

Çizim:5- 2018 Yılı Kazı Çalışması Aşamaları (M. Hakan Çimen'den)

Çizim:6- 2018 Yılı Kazı Çalışması Aşamaları (M. Hakan Çimen'den)

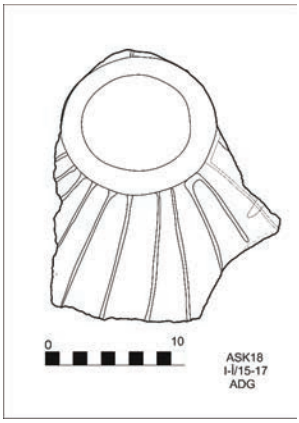

Çizim:7- *I-İ:15-17 Açmasında Bulunan Sırlı Seramik Parçası Çizimi.*

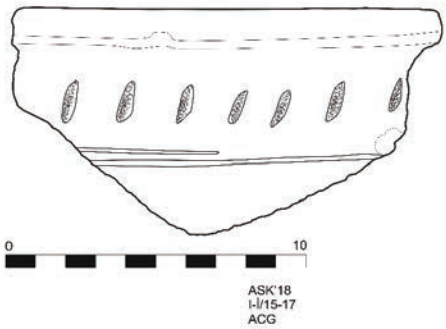

Çizim:8- *Artuklu Saray Kazısı I-İ:15-17 Açmasında Çıkan Seramik Kap Parçası Çizimi.*

Foto:1- *Artuklu Saray Kazısı Alanı Kazı Başlamadan Önceki Hali.*

Foto:2- *Kara Amid Minyatürü (Matrakçı Nasuh'dan).*

Foto:3- *Artuklu Sarayı Alanına Sonradan Yapılan Betonarme Su Depoları.*

Foto:4- *Artuklu Sarayı Divanhanesi'nin Selsebilli ve Çinili Havuz'u 1961-1962 (Aslanapa'dan)*

Foto:5- *Amida Höyük'teki Temizlik Çalışmaları.*

Foto:6- *Amida Höyük'ün Temizlik Çalışmaları Sonrası Görünümü.*

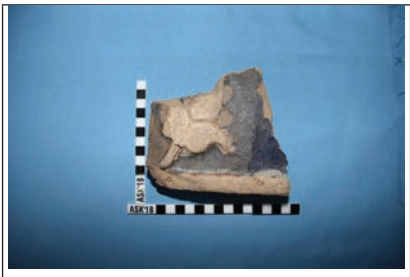

Foto:7- L*ale Motifli Sırlı Seramik Parçası.*

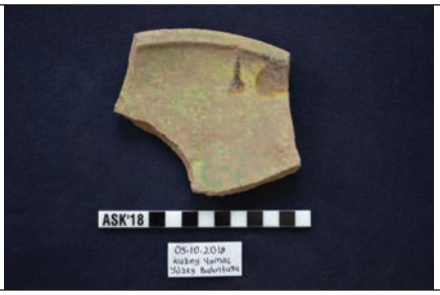

Foto:8- *Seramik Parçası.*

Foto:9- *Seramik Parçası.*

Foto:10- *Çift Başlı Kartal Figürü.*

Foto:11- *I-İ: 13-15 Açmasının Kazıya Başlanmadan Önceki Durumu.*

Foto:12- *I-İ:13-15 Açmasında Kazı Çalışmaları.*

Foto:13- *I-İ:13-17 Açmasında Kazı Çalışmalarından Sonraki Durumu.*

Foto:14- I-*İ:13-17 Açmasında Tespit Edilen Sütun Kaidesi ve Kerpiç Zemin.*

Foto:15- *I-İ:13-15 Açmasında Bulunan Metal Silah.*

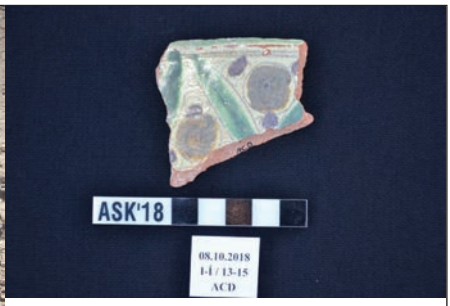

Foto:16- *I-İ:13-15 Açmasından Çıkarılan Sırlı Seramik Parçası.*

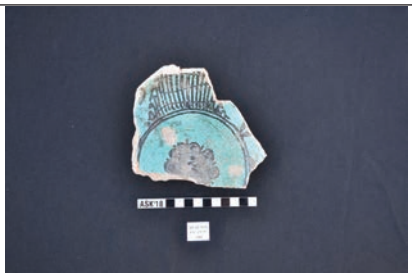

Foto:17- *I-İ:13-15 Açmasından Çıkarılan Sırlı Seramik Parçası*

Foto:18- *I-İ:15-17 Açmasının Kazıya Başlanmadan Önceki Durumu.*

Foto:19- *I-İ:15-17 Açmasında Kazı Çalışmaları.*

Foto:20- *I-İ:15-17 Açmasında Çıkan El Cezeri'nin Su Sistemi.*

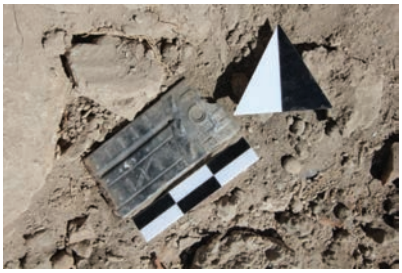

Foto:21- *I-İ:15-17 Açmasında Bulunan Şajör.*

Foto:22- *I-İ:15-17 Açmasında Bulunan İnsan Kemikleri.*

Foto:23- *I-İ:15-17 Açmasında Bulunan Sırlı Seramik Parçası.*

Foto:24- *Artuklu Saray Kazısı I-İ:15-17 Açmasında Çıkan Seramik Kap Parçası.*

Foto:25- *HI:13-17 Açması (Divanhane) Temizlik Öncesi Durumu.*

Foto:26- *HI:13-17 Açması (Divanhane) Temizlik Sonrası Durumu.*

Foto:27- *Amida Höyüğün Güneydoğu Yamacında Bulunan Tünelin Giriş Kısmı.*

Foto:28- *Tünelin İç Kısmı.*

Foto:29- *2018 Yılı Açma Kapatma Çalışmaları*	**Foto:30-** *2018 Yılı Açma Kapatma Çalışmaları*

Bölüm 15

HABERDE ETİK İHLAL ÖRNEĞİ OLARAK ŞİDDETİ MEŞRULAŞTIRAN İFADE VE GÖRSEL KULLANIMI: BAŞAK CENGİZ ÖRNEĞİ

Selver MERTOĞLU[1]

1 Dr. Selver MERTOĞLU, Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Erzurum, TÜRKİYE, selveryazar3660@hotmail.com, ORCİD İD: 0000-0002-1189-675X

GİRİŞ

Türk Basın konseyinin yayınladığı basın ilkelerine göre gazetecinin şiddeti, nefreti, zorbalığı ve ayrımcılığı özendiren haber yapması basın meslek etiğine aykırıdır. Bu nedenle cinayet, intihar ve şiddeti sergileyen her türlü görüntünün yapılan haber metinlerinde gösterilmemesi gerekmektedir. Ancak gazete ve haber kanallarının hedef kitleye daha hızlı ulaşmak adına internetin nimetlerinden yararlanmaya başlamasıyla birlikte, etik ilkeler tekrar sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle online gazete ve haber kanalları web'in etkileşim ve hız gibi olanaklarını kullanarak daha fazla okur/izleyiciye ulaşmak için şiddet ve kan gibi unsurları paylaşmaktadır. Bu çalışmada da şiddetin tekrar tekrar üretilmesine ve kanıksanmasına neden olan görüntülerin gazete/haber siteleri vasıtasıyla yayınlandığını göstermek için 9 Kasım 2021 tarihinde samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz'le ilgili haberler taranarak amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen takvim gazetesi ve t24 haber kanalının online sayfalarında yer alan birer haber Teun A. Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak haber ve haberci etiğine değinilmiştir. Daha sonra ise Başak Cengiz ve Can Göktuğ Boz hakkında bilgi verilmiştir. Bunun için haber sitelerinde Başak Cengiz cinayetine dair içerikler taranarak çalışmaya uygun veriler toplanmıştır. Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen iki farklı haber sitesinde yer alan birer haber Teun A. Van Dijk'ın eleştirel söylem analiziyle incelenirken makro ve mikro yapı olarak haberler incelenmiştir. Böylelikle haber ve haberci etiğine uymayan şiddeti ve nefreti özendiren unsurların haberlerde yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Meslek etiğine aykırı olarak yapılan bu tarz haberlerin ticari kaygı nedeniyle herkesin görebileceği şekilde paylaşılması birçok ihlalin yaşamasına neden olabildiği gibi toplumda korkuya neden olabilmektedir. Şiddetin şiddeti doğurmasının yanı sıra haberde bahsedilen cinayet, intihar ya da kavga gibi eylemlerin alenen sergilenmesi panik ve kaygıya neden olduğu için okur, dışarı çıktığında aynı durumla karşı karşıya kalmaktan korkabilmektedir. Bu nedenle topluma zarar verebilecek her türlü verinin yayınlanması sınırlandırılmalıdır.

HABER VE HABERCİ ETİĞİ

Medya, toplumu bilgilendirme ve haber verme görevini birçok nedenden dolayı yerine getirirken ihlallerin yaşanmasına neden olmaktadır. 10 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, toplumsal sorumluluğu geliştirmek adına 24 Temmuz 1960'da "Basın Ahlak Yasasını kabul etmiştir. Basın şeref divanıyla gazeteci ve yayın kuruluşlarının denetlenmesini sağlayan cemiyetin bu uygulaması yetersiz kalmıştır. 14 Şubat 1972 yılına gelindiğinde "Gazetecilerin Basın Ahlak Kuralları" adıyla

yeni ilkeler kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. 2016-2019 yılları arasında Meslek İlkelerini İzleme Komisyonu bildirgenin güncelleme çalışmalarını yürüterek, 17 Nisan 2019 günü yapılan TGC Olağan Genel Kurulu'nda bildirgenin son hali oylanarak kabul edilmiştir. Bildirgeye göre gazetecinin görevleri arasında şiddeti haklı gösterici, özendirici ve savaşı kışkırtıcı yayın yapmaması ve hangi konuda olursa olsun, elde ettiği bilgi ve belgeleri kendi yararına kullanmaması yer almaktadır (URL-4).

Bir olay veya olgu haber olarak sunulurken muhabirin tarafsız ve objektif olmasının yanı sıra olayın doğruluğu, kesinliği, güvenilirliği ve kamu yararı gözetilmelidir. Her gün gerçekleşen milyonlarca olay ve olgular arasından hangisinin haber olarak yayınlanacağı belirli kriterlere göre seçilmektedir. Bu kriterler postmodern dönemin yaşam stiline uygun olarak çarpıcılık, ilgi çekicilik, ilginçlik, sansasyonellik ve hiyerarşik önem sıralamasıdır (Girgin, 2008: 111). Ancak ticari kaygılarla birlikte bu kriterleri karşılayan haberler üretilirken haberciliğin sahip olduğu etik ilkeler göz ardı edilmektedir. Kamu yararından daha çok kendi yararını düşünen medya kuruluşlarında çalışan muhabirler kişilerin özel yaşamlarına girme, müdahale etme hakkı ve bunun sınırının nerede başlayıp nerede bittiği ve kamu çıkarı öne sürülerek mahremiyetin ihlali gibi olumsuz eylemlerde bulunmaktadır. Bunlar, gazeteci veya muhabirlerin neden olduğu ihlallerin başında gelmektedir (Yeşil, 2014: 1673).

Türkiye gazeteciler hak ve sorumluluk bildirgesine göre gazetecilerin görevleri şöyledir (URL-4):

1. Gazeteci; gerçekleri çarpıtmadan aktarmak zorundadır.

2. Gazeteci; çoksesliliği, farlılıkları, barışı, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, laiklik ve insan hakları olmak üzere insanlığın evrensel değerlerini savunur.

3. Gazeteci; ayrımcılığa karşı durarak milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel yönelim, dil, din, mezhep, inanç, inançsızlık, sınıf, dünya görüşüne saygı duyarak tüm ulus ve insanların haklarını tanır

4. Gazeteci; nefret içerikli söylemi üretmekten ve düşmanlığı körükleyici yayından kaçınır.

5. Gazeteci; herkesin sahip olduğu değer ve inançları saldırı konusu haline getiremez, küçümseyemez, alay edemez.

6. Gazeteci; şiddeti haklı göstererek özendirici ve savaşı kışkırtıcı yayın yapamaz.

7. Gazeteci, kaynağını teyit etmeden bilgi ve haber yayınlayamaz. Kaynak gizliliği gerektiği durumlarda kamuoyuna gerekli uyarılarda bulunur.

8. Gazeteci; bilgiyi yok edip görmezlikten gelemez, metinler ve belgeleri değiştiremez.

9. Gazeteci; halkın haber alma hakkını gözeterek özel yaşamın gizliliğini ihlal edemez.

10. Gazeteci, yayınlamış olduğu haberle ilgili yaptığı yanlışlar için kamuoyundan özür dileyerek düzeltme yapmakla yükümlüdür.

11. Gazeteci cevap hakkına saygı duymalı ve kötüye kullanılmamalıdır.

12. Gazeteci, kimlik gizleme gibi yanıltıcı yöntemler kullanamaz.

13. Gazeteci, haberini yaparken hiçbir maddi veya manevi menfaat sağlayamaz. Ayrıca haber kaynağıyla ilişkisini meslek ilkelerini gözeterek yürütür.

14. Gazeteci; mesleğini, reklamcılık, halkla ilişkiler veya propagandacılıkla karıştıramaz.

15. Gazeteci ulaştığı bilgi ve belgeleri kendi çıkarı için kullanamaz.

16. Gazeteci, ulusal ve uluslararası politikalar hakkında haber yaparken öncelikle halkın haber alma hakkını, mesleğin temel ilkelerini ve özgürlükçü demokrasi ölçütlerini göz önünde bulundurur.

17. Gazeteci, ötekileştirilen ve mağdurun olanların yanında olarak sesini duyuramayanların" sesi olmakla yükümlüdür.

Bildirgede yer alan görevler, muhabirin tarafsız ve objektif olmasıyla birlikte olayın doğruluğu, kesinliği, güvenilirliği gibi kamu yararını ön planda tutan unsurları içermektedir. Ancak bu yüzyılda gazetecilik ve gazeteci kavramının da değişime uğrayarak gazeteciliğin ahlak anlayışı dönüşmüştür. A. Papuzzi'nin belirttiğine göre; "*Tam da doksanlı yıllarda, gazeteci figürü ve rolünün zayıfladığı bir dönemde, gazetecilik mesleğine dair deontolojik düzenlemelerin ve etik akıl yürütmelerin üretiminde büyük bir artışın yaşanması tesadüf değildir. Bir bağımsızlık burcu gibi savunulan haber hakkının, gazetecinin en büyük meselesinin kendini kuşatan enformasyon yığını arasında seçim yapmak olduğu, tümüyle değişmiş bir bağlamda artık işe yaramadığının bir anda farkına varıldı.*" (akt: Morresi, 2006: 29). Ayrıca Walter Lippmann'ın da değindiği gibi dijitalleşen habercilikle birlikte modern gazetecilik değişime uğradığı için artık haberin doğruluğu teyit edilmemektedir. Profesyonellikten uzak haber toplama pratiğinin düzelmesi için gazetecilerin iyi bir eğitim alarak profesyonelleşmesi sağlanmalıdır (akt. Ward, 2004: 231).

Haber ajansları ve gazetelerin internetin olanaklarından yararlanarak sahip oldukları web sayfalarında yaptıkları haberlerin daha fazla ihlallere

neden olduğu görülmektedir. Sanal ortamın yapısına uygun olarak özellikle hız özelliğinden dolayı yapılan haberlerde kamu yararı tartışmalı bir konudur. Her türlü içeriğin paylaşılabildiği bu ortamda şiddeti, nefret söylemini, özel alana müdahale ve ayrımcılığı üreten ve özendiren haberler yapıla bilinmektedir. Ticari kaygının ön planda olduğu haber web sayfalarında yer alan reklamlar ise haber sitelerinin bir kısmının kamu yararını ikinci planda tuttuğunu göstermektedir.

BAŞAK CENGİZ CİNAYETİYLE İLGİLİ MEDYAYA YANSIYANLAR

Can Göktuğ Boz tarafından 9 Kasım 2021 tarihinde samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz mimar olarak geçici görevlendirmeyle Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir. Cengiz'le daha önce herhangi bir tanışıklığı olmayan Boz'un olaydan sonra verdiği ifadede evinden çıkmadan önce birini öldürmeyi planladığını ve kendine direnemeyeceğini düşündüğü için bir kadına saldırdığını belirtmiştir. Cinayeti işleyen Can Göktuğ Boz'un ailesinin verdiği ifadeye göre oğulları, daha önce 5 yıl psikolojik tedavi, 17 gün uyuşturucu tedavisi görmüştür. Ayrıca Boz'un annesi, oğlunun ilaçlarını kullanmadığını ve tedaviyi reddettiğini söylemiştir. Bu nedenden dolayı oğlunun gözlem altına alınarak tedavi edilmesini talep eden anne Can Göktuğ Boz'un akıl sağlığının yerinde olmadığını da eklemiştir (URL-1). Cinayetten sonra evi aranan cinayet zanlısının duvara asmış olduğu yazılar ve kesici aletler dikkat çekmiştir. 'Sabahtan akşama spor', '120 günde 4 yıl, 1 günde 24 gün.' , 'Alerji olunca 67'yi geçemedim kesin biliyorum' ve 'Sadece şınav, hapishane, doktor, zehir, fitness, hile' gibi kelimelerin yanı sıra 'Birleştir, farklı amaçla kullan, benzet.' ,'İstanbul Avrupa bölgesinde herkes katil, kadın erkek, tartışma', 'Dünyada 50 kelime vardır', 'Sinirle kol vurma, tuzak kuruyor' gibi notlar olduğu ortaya çıkmıştır (URL-2).

Türkiye'nin gündemini etkileyen Başak Cengiz cinayetiyle ilgili farklı bilgi ve içerik paylaşan haber kanalları ve gazeteler, zaman kavramını önemsiz kılan web siteleri aracılığıyla olayla ilgili her türlü veriyi hedef kitlesine ulaştırmıştır. Haber sitelerinin bir kısmı Can Göktuğ Boz'u cani, katil gibi ifadelerle tanımlarken, akli dengesinin yerinde olmadığını da gösterilmiştir. Paylaşılan bilgiler fotoğraf ve videolarla kanıtlanmaya çalışılmıştır. Yapılan haberlerde Başak Cengiz'in ise ailesi ve nişanlısıyla olan görselleri sergilenirken yeni yuva kuracağı ön plana çıkarılmıştır. Yaşanan olaydan sonra Başak Cengiz'in birçok fotoğrafı internette dolaşıma sokulurken Boz'a ait görüntülerin azlığı dikkat çekmektedir. İnternette yapılan arama sonucunda Can Göktuğ Boz'un özellikle evine ait görsellerin paylaşıldığı görülmektedir. Özellikle 9 Kasım salı günü İstanbul Ataşehir'deki Barbaros Mahallesi'nde saldırıya uğrayan Başak Cengiz'in olay anına ait kamera görüntülerini paylaşan haber siteler de mevcuttur. Görüntülerde saldırıyı gerçekleştiren Can Göktuğ Boz'un samuray kılıcıyla

Başak Cengiz'i yaralayarak olay yerinden uzaklaştığı görülürken Başak Cengiz'in kanlar içerisinde hareketsiz olarak yere uzandığı izlenmektedir.

Olay anına ilişkin görüntülerin sosyal medya ve haber siteleri vasıtasıyla anında milyonlarca kişi tarafından izlenmesi nefret söylemiyle birlikte şiddeti tekrar tekrar ürettiğinden çalışma için problem olarak algılanmaktadır. Birçok haber sitesinin daha fazla tıklanmak amacıyla haber ve haberci etiğini hiçe saydığı görülmektedir. Ayrıca sansürsüz olarak paylaşılan bu görüntüler Cengiz'in yakınları için sürekli olarak olayın tekrar canlanmasına neden olmaktadır. Başak Cengiz'in ailesi kızlarının Can Göktuğ Boz tarafından samuray kılıcı ile vahşice katledildiği ana ait görüntünün kaldırılması için yasal işlemleri başlatmıştır. Ailenin avukatı 'Zaten perişan halde olan müvekkil ve ailesi, yayınlar nedeniyle her gün bu olayı tekrar tekrar yaşamaktadır. Aileyi derinden yaralamaktadır' şeklinde konuşurken hakimlik bu görüntülerin kaldırılmasına karar vermiştir (URL-3). Karardan sonra haber sitelerinin bir kısmı görüntüleri kaldırırken görüntüleri hala daha yayınlayanlar da mevcuttur.

YÖNTEM

Dil vasıtasıyla üretilen söylem, ideolojilerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. İdeolojiler ise iktidarın söylemlerini tekrar tekrar üreterek toplumda güç ve iktidar ilişkilerinin yapılanmasını sağlamaktadır. Haber metinlerinde kullanılan dilin de ideolojiler barındırdığını göstermek için anlamsal çözümleme yaparak bu metinlerin eleştirel analizini sunan yöntemler geliştirilmiştir. Haber metinlerini eleştirel yöntemle analiz eden Norman Fairclough, Teun A. Van Dijk, Ruth Wodak, Siegfried Jager ve Ron Scollon'un yaklaşımları gibi birçok uygulama gerçekleştirilmektedir. Her biri analizlerinde farklı noktalara dikkat çekerken bu çalışma için Teun A. Van Dijk'ın eleştirel söylem analizinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle seçilen haberlerde yer alan video görüntüleriyle birlikte haber etiğinin ihlal edildiğini gösteren şiddet içerikli unsurları göstermek için makro ve mikro yapı ekseninde çözümleme yapılmıştır. Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesiyle seçilen haberleri incelerken Makro yapı olarak haber metninde **Tematik Yapı (**Başlıklar, Haber girişi, Fotoğraf, **Şematik Yapı** (Durum 'Ana Olayın Sunumu, Sonuçlar, Ardalan bilgisi (önceki olay da dahil), Bağlam Bilgisi', Yorum 'Haber Kaynakları ve Olay Taraflarının Olaya Getirdiği Yorumlar') dikkate alınmıştır. **Mikro Yapıda ise** ilk olarak **Sentaktik Çözümleme (**Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması, Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması) yapılmış daha sonra sırasıyla **Bölgesel Uyum** (Nedensel İlişki, İşlevsel İlişki, Referansal İlişki), **Sözcük Seçimleri**, **Haber Retoriği** (Fotoğraf, İnandırıcı Bilgiler, Görgü Tanıklarının İfadeleri) incelenmiştir (Özer, 2015: 247).

BULGULAR VE YORUM

Haber 1: Takvim Gazetesi

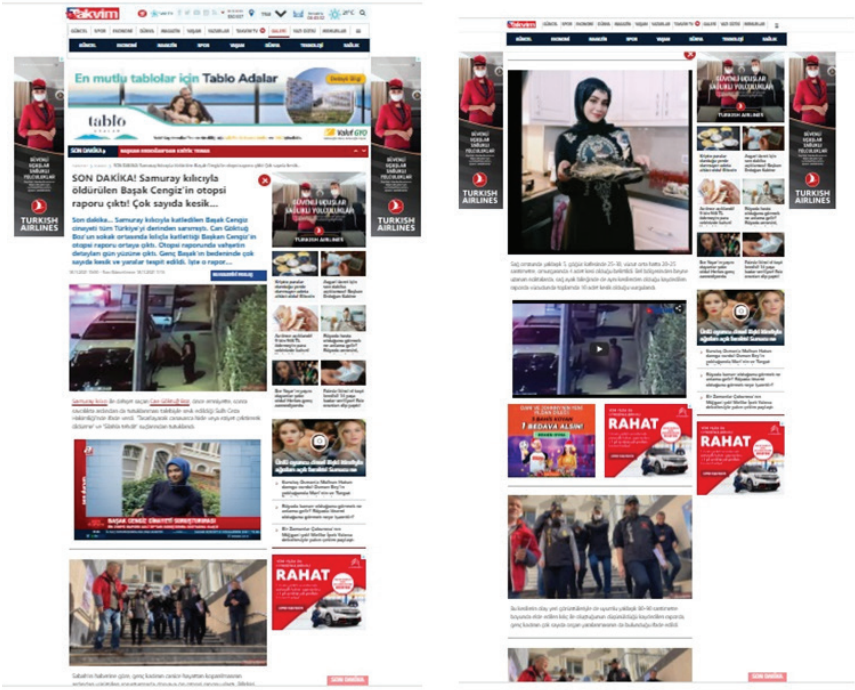

Resim 1: *Takvim Gazetesi Web Sayfasında Başak Cengiz Cinayeti (URL-5)*

1. Makro yapı

a) Tematik Çözümleme

Başlık: SON DAKİKA! Samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz'in otopsi raporu çıktı! Çok sayıda kesik…

Spot: Son dakika… Samuray kılıcıyla katledilen Başak Cengiz cinayeti tüm Türkiye'yi derinden sarsmıştı. Can Göktuğ Boz'un sokak ortasında kılıçla katlettiği Başak Cengiz'in otopsi raporu ortaya çıktı. Otopsi raporunda vahşetin detayları gün yüzüne çıktı. Genç Başak'ın bedeninde çok sayıda kesik ve yaralar tespit edildi. İşte o rapor…

Haberin başlığında son dakika uyarısıyla önemli bir gelişmenin okura aktarılacağı sezdirilmektedir. Başak Cengiz cinayetinin bir sembolü haline dönüştürülen samuray kılıcından da bahseden başlıkta Cengiz'in otopsi raporunun çıktığı belirtilmektedir. Başlıkta özellikle çok sayıda

kesik ifadesiyle tamamlanmamış bir cümlenin yer alması okurda merak uyandırmaktadır. Böylelikle haberin başlığında enformasyon eksiltimi yapıldığı görülmektedir. Spota bakıldığında Başak Cengiz'in öldürülmesi katledilmek fiiliyle nitelendirilirken cinayetin vahşet boyutu aktarılmaktadır. Spotta yer alan rapor içeriğine göre Cengiz'in vücudunda yer alan kesikleri kanıtlamak için cinayetin gerçekleştiği video kaydı okurlarla paylaşılmıştır. Ayrıca Başak Cengiz'in genç olduğu ifade edilirken okurda acıma duygusu arttırılmaktadır. Haber girişinde 5N1K (ne, ne zaman, nerede, nasıl, neden, kim) sorularının tümünün cevapları görülmemektedir. Ayrıca Cengiz'in nişanına ait fotoğrafının yanı sıra cinayeti işleyen Boz'a ait görseller de haberde kullanılmıştır. Bu tarz görüntüler nefretle birlikte şiddet duygusuna da neden olabilmektedir.

b) Şematik Çözümleme

Haberde yer alan olay örgüsünde Başak Cengiz'in otopsi raporunda yer alan bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca cinayetin işlendiği ana ait videonun internette dolaşıma sokulmasının Başak Cengiz'in ailesini rahatsız ettiğine dair ifadeler de yer alırken haberde yayınlanan video çelişkiyi göstermektedir. Olayın sunumunun görsel ve videolarla desteklenmesi okurun habere olan ilgisini arttırmaktadır. Ardalan bilgisi olarak cinayetle ilgili hatırlatma yapılmıştır. Haber bağlamından koparılmadan sunulmuştur. Boz'un annesi Ayşe Necla Yomralıoğlu'nın ifadeleri ise direkt alıntı şeklinde sunulmuştur. Yomralıoğlu, ifadesinde oğlunun psikolojik sorunları olduğuna ve ailevi olarak yaşadığı problemlere değinmiştir. Boz'un ailevi sorunlar yaşayarak anne ve babasının yaşadığı geçimsizlik aktarılmaktadır.

2. Mikro Yapı

Haber sentaktik olarak incelendiğinde cümle yapılarının edilgen olduğu görülmektedir. Basit yapıda kullanılan cümleler herkesin anlayabileceği şekilde oluşturulmuştur. Anne Ayşe Necla Yomralıoğlu'nun vermiş olduğu ifadenin aktif olarak aktarılmış olması Boz'un psikolojik sorunları olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca haberde oldukça sık başvurulan kelimeler; kılıç, katledilmek, kesik ve vahşet'dir. Haberde retorik olarak inandırıcı bilgi ve ifadeler de bulunmaktadır. Özellikle olay anına ait video kaydının hafif sansürle gösterilmesi etik konusunu sorgulatırken, raporda yer alan kesiklerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Böylelikle okurun habere karşı herhangi bir şüphesi kalmamaktadır. Bu tür içerikler okurun olayı yaşamasına neden olabilmektedir. Ayrıca olay bağlamından koparılmadan sunulmaya çalışılmıştır.

Haber 2:

Resim 2: *T24 Web Sayfasında Başak Cengiz Cinayeti (URL-6)*

1. Makro Yapı

a) Tematik Çözümleme

Başlık: Mimar Başak Cengiz'in öldürüldüğü kılıçlı saldırının görüntüleri yayınlandı.

Spot: Boz, çıkarıldığı hâkimlikçe "Tasarlayarak canavarca hisle veya eziyet çektirerek öldürme" suçundan tutuklandı.

Haberin başlığında Başak Cengiz cinayetinin kılıçla gerçekleştiği belirtilmektedir. Enformasyon eksiltiminin görüldüğü başlıkta okur olay anına ait görüntülerle karşılaşacağını anlamaktadır. Spot ise cinayeti işleyen Can Göktuğ Boz'un hakimlik tarafından alınan kararı yer almaktadır. Kararda Boz'un canavarca hislere sahip olduğu ve planlı olarak cinayet eylemini gerçekleştirdiği aktarılmaktadır. Spotta Spotun hemen altında yer alan video başlamadan önce görüntülerin rahatsız edici olabileceği gösterilmektedir. Ancak okur merakını gidermek için görüntüleri izlemeye başladığında samuray kılıcıyla gerçekleşen cinayetin, şiddetin ve kanın izlerine rastlamaktadır. Haber girişinde 5N1K (ne, ne zaman, nerede, nasıl, neden, kim) sorularının neredeyse hepsinin cevapları görülmektedir. Haberin girişinde "*İstanbul Ataşehir'de yoldan geçen Başak Cengiz'i samuray kılıcıyla öldüren Can Göktuğ'un saldırı anlarına ilişkin güvenlik kamerası görüntüleri yayınlandı. Başak Cengiz'in (28), kaldırımda yürü-*

düğü sırada kendisini takip eden Can Göktuğ B. (27) tarafından kılıçla saldırılarak öldürülmesine ait anlar, çevredeki güvenlik kameralarınca kaydedildi." cümleleri yer alırken haber girişini de destekleyen güvenlik kamerası görüntülerinin haberde paylaşıldığı görülmektedir.

b) Şematik Çözümleme

Haberde ana olayın sunumunda Başak Cengiz cinayetine ait görüntülerin yayınlandığı belirtilirken Ana olay haber girişinde verilerek cinayetin işlendiği görüntüler haberin girişine yerleştirilmiş böylelikle okurun haberin başlığıyla oluşan merakı giderilmektedir. Ardalan bilgisi olarak haberde Can Göktuğ Boz'un Başak Cengiz'i öldürdüğüne dair genel bilgiler verilmiştir. Böylelikle haberle ilk kez karşılaşacak olan okur olay hakkında genel bilgiye sahip olabilmektedir. Olay tarafı olarak cinayeti işleyen Boz'un ifadesi yer almaktadır. Boz, *"İnmeden önce kafamda kolay olduğunu düşünerek, bir bayan şahsı bıçaklamayı düşündüm"* şeklinde verdiği ifadeyle cinayetin tasarlanarak gerçekleştiğini göstermektedir.

2. Mikro Yapı

Haberde yer alan cümleler edilgin yapıdadır. Edilgin yapılı cümleler basit yapıda oluşturulmuştur. Böylelikle haberin herkes tarafından anlaşılabilmesi sağlanmıştır. Edilgin yapılı cümlelerle muhabir kendi düşünce ve fikirlerine haberde yer vermemiştir. Ayrıca edilgin yapılı cümlelerle birlikte Boz'un ifadesinden direk alıntı yapılması cinayeti meşrulaştırmaktadır. Özellikle Can Göktuğ Boz'un uyuşturucu ve psikolojik nedenlerden dolayı bunalımda olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Haberde kılıç, görüntüler ve uyuşturucu gibi olumsuz anlam içeren kelimeler sık sık kullanılmıştır. Samuray kılıcı Başak Cengiz cinayetinin sembolü haline gelmiştir. Görüntüler ise cinayetin işlendiği anı göstermektedir. Haberin retoriğinde ise başlığın ve haber içeriğinin inandırıcılığını arttıran video yer almaktadır. Görgü tanığı olarak Boz'un hakime vermiş olduğu ifade yer alırken olay anını gösteren görüntülerin "tasarlayarak canavarca hisle veya eziyet çektirerek öldürme" ifadesini kanıtlamaktadır.

Sonuç

"Haberde Etik İhlal Örneği Olarak Şiddeti Meşrulaştıran İfade ve Görsel Kullanımı: Başak Cengiz Örneği" başlıklı çalışmada haber yapım aşamasında meslek etiğine aykırı içeriklerin yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle haber ve haberci etiğine uymayan şiddeti ve nefreti özendiren unsurların haberlerde yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Meslek etiğinin sorgulandığı yeni nesil habercilikte cinayet, intihar ya da kavga gibi eylemlerin alenen sergilenmesi şiddeti meşru kılarken, toplumda panik ve kaygıya neden olabilmektedir. Dijitalleşerek dönüşüme uğrayan habercilik anlayışında gazeteci birçok görevlerini yerine getir-

memektedir. Ticari kaygılarla birlikte haberlere yapılan müdahaleler, toplumu bilgilendirmek işlevini ikinci planda tutmaktadır. Kamu yararından ziyade kendi yararını düşünen haber kuruluşları webin sunduğu imkanlar sayesinde toplumu zedeleyebilecek içerikler sunabilmektedir. Her türlü ihlalin gerçekleşebildiği web tabanlı habercilikte insanların da sunulan bilgi ve görsellere kayıtsız kalamadığı düşünüldüğünden dikkat çekici başlıklarla okur habere çekilmektedir. Çarpıcılık, ilgi çekicilik, ilginçlik, sansasyonellik gibi kriterleri karşılamak için Türkiye Gazeteciler Cemiyetinin kabul ettiği bildirgede yer alan kurallara uymayan gazete ve haber kanallarıyla karşılaşılmaktadır. Bildirgeye göre gazetecinin görevleri arasında şiddeti haklı gösterici, özendirici ve savaşı kışkırtıcı yayın yapmaması ve hangi konuda olursa olsun, elde ettiği bilgi ve belgeleri kendi yararına kullanmaması yer almaktadır. Çalışmanın konusuna göre şiddet içerikli haberler okuyucularla aleni olarak paylaşıla bilinmektedir. Kimi yayın kuruluşları ihlallerin yaşanmasına neden olurken meslek etiğini yok saymaktadır. Bu nedenle çalışma konusu olarak belirlenen Başak Cengiz cinayetinin ardından internet ortamında dolaşıma sunulan olay anına ait dehşeti, şiddeti ve vahşeti sergileyen görüntülerin yer aldığı videoyu birçok haber sitesi de olayla ilgili haberlerin içerisine yerleştirmiştir. Videonun ortaya çıkmasının ardından görüntülerin ortaya çıktığını haber veren haberlere de rastlanmaktadır. Ancak Başak Cengiz'in ailesi tarafından başlatılan yasal işlemlerle görüntüleri yayınlayan bir kısım haber siteleri web sayfalarından videoyu kaldırmıştır.

9 Kasım 2021 tarihinde samuray kılıcıyla öldürülen Başak Cengiz'le ilgili haberler taranarak amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen takvim gazetesi ve t24 haber kanalının online sayfalarında yer alan birer haberin Teun A. Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelendiği çalışmada olay anına ait görüntülerin okurla paylaşıldığı görülürken, seçilen kelime ve oluşturulan cümle yapılarıyla şiddetin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Olay anına ait görüntülerde Boz'un Cengiz'i sokakta yürürken arkasından yaklaşarak kılıcıyla defalarca bıçakladığı, bunun üzerine Cengiz'in kanlar içerisinde yere yığılarak Boz'un olay yerinden uzaklaştığı gösterilmektedir.

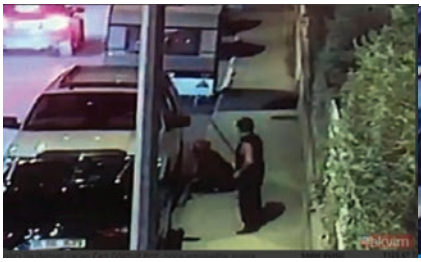

Resim 3: Takvim Gazetesi Web Sayfasındaki Video Görüntüsü **Resim 4:** T24 Web Sayfasındaki Video Görüntüsü

Sonuç olarak hâkimlikçe alınan karara rağmen şiddeti gösteren görüntüleri hala yayınlayan haber sitelerinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle ihlallerin yaşanmasını durdurmak adına kamu yararını gözeten gazeteci ve muhabirler yetiştirerek öz denetimin yanı sıra yaptırımların da arttırılması önerilmektedir. Bu tür ihlaller şiddetin kanıksanmasıyla birlikte nefret duygusunu arttırabilmekte ve toplumda korku ve kaygıya neden olabilmektedir. Ayrıca incelenen haberlerin yer aldığı web sitelerde de çok sık karşılaşılan reklamlar kamu ile özel çıkar arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Özellikle çalışma için incelenen haber sitesinden Takvim gazetesinde reklam nedeniyle haber okuma güçleşmektedir. Çünkü hareketli olarak yerleştirilen haberler okurun ekranını ele geçirerek haber metnini yarıda kesebilmektedir. Bu ise haber sitesinin asıl işlevini ikinci plana ittiğini göstermektedir. Jürgen Habermas'ın da belirttiği gibi halkla ilişkiler (2003: 326), "reklâm ve haberi kaynaştırarak artık reklâmın özel bir çıkarın temsili olarak teşhis edilebilmesini olanaksız hale getirmiştir".

Kaynakça

Girgin, A. (2008). Gazeteciliğin Temel İlkeleri, Der Yayınları, İstanbul.

Habermas, J., (2003). Kamusallığın Yapısal Dönüşümü. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim

Morresi, E., (2006), Haber Etiği, , Ahlaki Haberciliğin kuruluşu ve Eleştirisi, Dost Yayınevi: Ankara.

Özer, Ö., (2015), Teun Andrian Van Dijk Örneğinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi. B. Yıldırım içinde, *İletişim Araştırmalarında Yöntemler,* Literatürk Academia: İstanbul.

Ward, Stephen J. A. (2004). The Invention of Journalism Ethics: The Path to Objectivity and Beyond. Montreal-Kingston: McGill-Queen's University Press.

Yeşil, M. (2014).Gazeteciliğin Etik Kuralları, İhlaller ve Olası Önlemler: Gazetecilerin Etik Algılaması, Görüş ve Önerileri-Nitel Bir Araştırma, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish 9/2, Ankara.

URL-1:https://www.gazetevatan.com/gundem/basak-cengiz-olayi-samuray-kiliciyla-can-goktug-tarafindan-oldurulen-basak-cengiz-kimdir-kac-yasinda-nereli-2001670

URL-2:https://tr.sputniknews.com/20211115/basak-cengizi-kilicla-olduren-can-goktug-bozun-evinin-fotograflari-ortaya-cikti-1050817013.html

URL-3:https://www.posta.com.tr/basak-cengizin-ailesi-o-goruntunun-kaldirilmasini-istedi-hakimlik-karar-verdi-2402329

URL-4:https://www.tgc.org.tr/bildirgeler/t%C3%BCrkiye-gazetecilik-hak-ve-sorumluluk-bildirgesi.html

URL-5:https://www.takvim.com.tr/galeri/guncel/son-dakika-samuray-kiliciyla-oldurulen-basak-cengizin-otopsi-raporu-cikti-cok-sayida-kesik/4

URL-6:https://t24.com.tr/video/mimar-basak-cengiz-in-oldurulduugu-kilicli-saldirinin-goruntuleri-yayinlandi,43338

Bölüm 16

YÜKSEKÖĞRETİMDE TURİZM EĞİTİMİNİN AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

Melek Ece ÖNCÜER[2]

1 Bu çalışma Prof.Dr. Alp TİMUR danışmanlığında, Dokuz Eylül Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda Melek Ece ÖNCÜER tarafından 2006 yılında tamamlanan "Avrupa Birliği Eğitim Politikasında Mesleki Turizm Eğitimi Yaklaşımı ve Türk Turizm Eğitimine Uygulanabilirliği" isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

2 Dr.Öğrt.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, eoncuer@adu.edu.tr, https://orcid.org/ 0000-0003-2614-5884.

GİRİŞ

21. yüzyıl pek çok değişimin yaşandığı, kavramların yeniden şekillendiği bir dönemdir. Tarım toplumuyla başlayıp, sanayi toplumu ile şekillenen ve ardından içinde bulunulan bilgi toplumuyla farklı bir boyuta ulaşan toplumsal gelişim sürecinde, pek çok kavram ve anlayış gibi eğitim de bir dizi değişimlerden geçmiştir.

M.Ö. 8000'lerde tarımın bulunup, yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte toplumsal gelişim süreci, ilkel toplum benliğinden tarımsal toplum özelliğine kavuşmuştur. Tarım toplumunun itici gücü, toprak olmuştur. Karasaban ve yel değirmenlerinin kullanılmaya başlaması, tarım toplumunun temel üretim faktörü olarak kas gücü ve emeği ön plana çıkarmıştır (Nohutçu, 2003:2).

1750 – 1765 yıllarına gelindiğinde ise bu süreç çok farklı bir seyir izlemeye başlamıştır. İngiltere'de sanayileşme hareketlerinin ortaya çıkması ve artan etkileri, bu değişimin diğer Avrupa ülkelerine yayılmasına neden olmuştur. Sanayi toplumu olarak adlandırılan bu döneme iki önemli teknolojik gelişme yol açmıştır. Bunlardan birincisi; ulaştırma ve madencilik gibi ekonominin farklı birçok alanında buhar gücünün kullanılmasını sağlayan buharlı makinelerin icadıdır. Diğer teknolojik gelişme ise; elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanmasıdır. Tarım toplumunun itici gücü toprakken, sanayi devriminin itici gücü makineler olmuştur. Sanayi toplumunun temel unsuru ise işgücüdür (Dura ve Atik, 2003:1).

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde gerek toplumsal ve sosyal, gerek ekonomik ve gerekse teknolojik alanlarda pek çok değişimin yaşandığı görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin son 20 – 30 yıllık dönemde hızlı bir biçimde gelişmesi toplumsal yapıyı kökten etkilemiştir. Bu dönemden itibaren toplumsal gelişimin odak noktası bilgi ve eğitimli/bilgili insan olmuştur. Bilgi toplumu denen bu yeni toplumsal gelişim döneminin temel unsuru, sanayi toplumundakinden farklı olarak beyin gücüdür (Hira ve Şan, 2003:64-65).

21. yüzyıl bilgi toplumu çağıdır. Sürekli öğrenerek kendini geliştiren bu çağın insanı için eğitim, varolma koşullarından biridir. Bu gerekliliğin farkında olan Avrupa Birliği (AB), eğitim ve öğretim konusunda da üye ülkelerin birlikte hareket edebilmeleri için bir politika oluşturmuştur. AB eğitim ve öğretim politikası, eğitimin kültürel ve sosyal bir değer taşıması açısından ele alındığında, üye ülkelerin birbirleri ile kaynaşmasını ve işbirliği imkânlarının yaratılmasını teşvik etme amacı taşımaktadır.

21. yüzyılda başarı, eğitimli işgücü ile sağlanacaktır. Bu nedenle eğitim, eğitim sistemleri ve yapılarının çağın gereklerine göre düzenlenmesi gerekmektedir. Sanayi toplumunda eğitim sadece okul olarak görülmüş,

okul da fabrika türü üretim yapan kurum olarak algılanmıştır (Arslan ve Eraslan, 2003:1) Bilgi toplumunun yeni eğitim anlayışında okul, fabrika modeli kitlesel üretim yapan bir kurum değildir. Sanayi toplumunun eğitim anlayışında öğretmen merkezli öğretme mevcuttur. Ancak bilgi toplumunda durum daha farklıdır. Çünkü bilgi toplumu eğitim anlayışında, öğrenci merkezli öğrenme esas alınmaktadır. Bu anlayışta öğrenci aktif öğrenen rolü üstlenmiştir. Yine bu eğitim anlayışında eğitim sadece okul içinde sınırlandırılmamıştır. Okul dışında da eğitim imkânları sağlanırken, okul dışı uzmanlar aracılığı ile de öğrenme gerçekleşebilmektedir (Tekeli, 2004:18-20).

Bilgi toplumunda okul öncesi eğitimden başlayarak, yükseköğretime kadar tüm eğitim türlerinin her kademesinde, çağın gerektirdiği nitelikleri taşıyan bireyler ön plana çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yükseköğretim diğer eğitim kademelerine oranla daha fazla önem kazanmakta ve bu da yükseköğretim kurumlarını bilgi üretiminin odak noktası haline dönüştürmektedir.

Bir ülkede eğitim düzeyi yükseldikçe o ülkenin ekonomik ve sosyal göstergeleri de yükselmektedir. Diğer bir deyişle, eğitimli insan topluma biçim verirken ekonomiyi de güçlendirmektedir. Eğitimin öncelikle birey üzerinde yaratacağı olumlu etki, ardından da gelecek olan sinerji topluma yansıyacaktır. Eğitimin topluma sağladığı faydalar ise; sosyal gelişmeyi etkilemesi, fırsat eşitliği ile sosyal hareketliliği/mobiliteyi sağlaması ve toplumun ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip vasıflı işgücünü yaratmasıdır (İstanbul Ticaret Odası, 1998:18).

21. yüzyıl özellikle eğitim açısından; yabancı dil ve kültür bilgisi, yaşam boyu öğrenme, öğrenen merkezli eğitim gibi konuları ön plana çıkarmaktadır. Bir toplumun eğitime, diğer bir deyişle insan yetiştirmeye verdiği önem, eğitim çağındaki nüfusun (5 – 24 yaş kabul edilmektedir) eğitim hizmetlerinden ne oranda yararlandığı ile ölçülmektedir. Genel okullaşma oranı da denilen bu oran; toplumun eğitim seviyesi yükseldikçe artmakta, tam tersi durumda da azalmaktadır. Tavan değerin %100 kabul edildiği genel okullaşma oranı; eğitim çağındaki öğrenci nüfusunun, eğitim çağındaki nüfusa oranlanması ile bulunur. Şu şekilde açıklamak mümkündür: Tarım toplumunda, bireylerin eğitimine çok fazla önem verilmediğinden nüfusun az bir kısmı eğitim sistemi içinde yer almaktadır. Toplum geliştikçe; bilgi, eğitim ve uzmanlık önem kazanmakta, bu da eğitim sistemi içinde yer alan nüfusun oranını yükseltmektedir. Okullaşma oranı, ülkelerin eğitim ve gelişmişlik durumunu yansıtan bir göstergedir (Dura ve Atik, 2002:256-258).

Kültürel ve sosyal ilişkileri arttırması açısından, turizm de en az eğitim kadar önemli bir özelliğe sahiptir. Turizm, temel öğesinin insan ol-

duğu ve emek-yoğun tarzda üretim yapılan bir alandır. Bunun yanı sıra ülkeler, bölgeler ve toplumlar arasında sosyal ve kültürel farklılıkları ortadan kaldırmaya yardımcı özelliğe ve dinamik bir yapıya sahiptir. Özellikle ekonomiye katkı sağlayıcı ve kültürleri bir araya getirici karakteristiğe sahip olması nedeniyle turizm, AB için de önem taşımaktadır.

Dünyada yaşanan küreselleşme eğilimleri, turizm eğitiminin yapısını ve uygulamalarını da etkilemektedir. Turizmin uluslararası bir aktivite olduğu ve çalışanlarının tüm meslek grupları ve seviyelerinden yabancılarla tanıştığı gerçeği, yaşanan değişimin odak noktasını oluşturmaktadır. Dünyada artan rekabet koşulları, turizmde hizmet kalitesini ön plana çıkarmaktadır. Turizmde hizmet kalitesinin en önemli unsurlarından biri de; sektördeki işgücünün eğitim ve öğretimidir. Avrupa'daki eğitim sistemleri içinde özellikle turizm eğitim sisteminin sürekli bir değişim içinde olduğu görülmektedir.

1. AB'NİN EĞİTİME BAKIŞ AÇISI

10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesi eğitime ayrılmıştır. Bu maddenin ilk fıkrasında, "Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğretim yeteneğe göre herkese eşit olarak sağlanır" ifadesi yer almaktadır (Zengingönül, 1998: 13).

AB, kültürlerin birleştirilmesi ve ortak hareketin sağlanması açısından eğitimi önemli enstrümanlardan biri olarak görmektedir. Birlik içinde eğitimin önemi ilk olarak 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşması'nda vurgulanmış, daha sonra bu anlaşmayı 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşmaları (AET-Avrupa Ekonomik Topluluğu ve EURATOM-Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) ve ardından da 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması izlemiştir. Bu antlaşmalarda büyüme, istihdam ve rekabet ile ilgili problemlerin eğitim ve öğretim ile çözüme ulaşabileceği önemle vurgulanmıştır. Birliği kuran her üç antlaşmada da (AKÇT, AET ve EURATOM), eğitim konusuna değinilerek, Birliğin eğitim politikasının ana hatları çizilmek istenmiştir. AKÇT Antlaşması'nın 56. maddesi eğitime dolaylı yollardan gönderme yapmıştır. Bu madde, işçilerin mesleki yetenek ve kapasitelerinin arttırılmasını öngörmektedir. AET'yi kuran antlaşmanın ise; 57. maddesi diplomaların denkliği, 118. maddesi işçilerin ve 41. maddesi de çiftçilerin eğitimi üzerine yoğunlaşmıştır. EURATOM diğer bir deyişle AAET'yi kuran antlaşmada ise üniversitelerin statüleri konusunda çalışacak bir kurumun oluşturulması istenmektedir (Karluk, 2002:399).

AB'nin eğitim politikasının temel amacı; birlik ülkeleri arasındaki öğrenci ve eğiticilerin hareketliliği ile bilgi ve kültür alışverişinin kuru-

larak karşılıklı anlayışı desteklemek, diplomaların ve öğrenim sürelerinin tanınması ile akademik yapıyı güçlendirmek, teknolojide yaşanan gelişmelerin eğitim ve öğretime adaptasyonunu sağlamak, her üye ülkenin eğitim sisteminin en iyi kısmını alarak eğitim politikasını geliştirmek ve eğitim-öğretim birimleri arasında işbirliğini sağlamaktır (Karluk, 2002: 400).

7 Şubat 1992'de Maastricht'te imzalanarak 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren AB Antlaşması, bilinen ismiyle Maastricht Antlaşması, birlik içinde eğitim politikalarının yasal temelini oluşturmuştur. Maastricht Antlaşması kararlarındaki eğitimle ilgili başlıklar şunlardır (Bardakçı, 2005:1):

- Eğitim konusunda üye ülkeler arasındaki işbirliğini sağlamak ve desteklemek, eğitimin kalitesini yükseltmek,
- Mesleki eğitim politikalarına yönelik faaliyetleri desteklemek.

AB'de kesin hatları çizilmiş, ortak bir eğitim politikası uygulanmamaktadır. Her üye ülke kendi kültür yapısına uygun, ancak diğer üyelerle işbirliği içinde yürütebileceği bir eğitim sistemi yapısını benimsemiştir. Bu farklılık birlik içinde korunması gereken kültürel bir zenginlik olarak görülmektedir.

1999 tarihli Bologna Bildirgesiyle de AB ülkelerinin yükseköğretiminde yeni bir süreç başlamıştır. Üye ülkelerde yükseköğretim programlarındaki farklılıkları (süre, içerik ve derecelendirme) minimuma indirerek, ortak işbirliğin sağlanması ve Avrupa Yükseköğretim Alanı'nın oluşturulabilmesi için ortak standartların belirlenmesi AB'nin Bologna'da aldığı kararlar arasında bulunmaktadır (Aslan, 2005:1).

AB eğitim kademelerini biri başlangıç (elementer) olmak üzere dört alana ayırmıştır. İlk kademe olan *Elementer Alan*; okul öncesi dönemi kapsamaktadır. Burada çocuğa toplumsal yaşamda bağımsız olma bilinci verilmekte ve çocuk okul yaşamına hazırlanmaktadır. *Birincil Alan* olan ikinci kademe; genelde ilkokul dönemini kapsar. *İkincil Alan* ise; kendi içinde iki basamağa ayrılmaktadır. Birinci basamak, ortaokul dönemini kapsamakta ve genellikle 3 – 4 yıl sürmektedir. Bu dönem zorunlu eğitim döneminin içinde yer almaktadır. İkinci basamak, öğrencinin yetenek, yeterlilik ve bilgilerinin bir kimlik olarak belirlendiği basamaktır. Diğer bir deyişle öğrencinin kimliğine uygun mesleğe yöneliminin ilk adımı anlamına gelmektedir. *Üçüncül Alan* ise; öğrencinin bilimsel ilerlemesini sağlayan kademedir. Üniversite eğitimini kapsamaktadır, ki bu alan lisans, yüksek lisans ve doktora olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır (Ültanır, 2005 :5).

2. TÜRKİYE'NİN EĞİTİME BAKIŞ AÇISI

Günümüzde bilim ve teknolojideki gelişmeler sanayi toplumlarını hızlı bir biçimde bilgi toplumlarına çevirmektedir. Bu da toplumlar açısından üretimi etkileyen önemli değişimlerden biridir. Eğitim, hem bireyler/işgücü, hem örgütler, hem de toplumlar açısından stratejik bir önem taşımaktadır (Tural, 1991:170).

Literatür incelendiğinde eğitimle ilgili pek çok tanımla karşılaşılmaktadır. Birbiri ile az çok örtüşen bu tanımlar dikkatle incelendiğinde eğitimin tanımı geniş ve dar anlamlarıyla iki nokta etrafında toplanmaktadır. Deniz (1991:1) geniş anlamıyla eğitimi; "bireyin doğumundan ölümüne kadar gerek ailesinden, gerek öğrenim hayatından, gerekse çalıştığı işyerinden edindiği tüm bilgiler yoluyla ya da kendi kendini geliştirerek bilgi, beceri ve davranışlarında meydana getirdiği tüm değişikliler" olarak tanımlamıştır. Eğitim; aile ile başlamakta, sosyal çevre ile devam etmekte, okul dönemini kapsayarak çalışma hayatını da içine alarak yaşam boyu devam etmektedir.

En temel ve basit tanımıyla eğitim; bireyi geliştirmeye yönelik çalışmaların tümüdür (Oral, Çiçek ve Aktaş, 1994:223). Hacıoğlu (1989:5) ise eğitimi; "yeni yetişen kuşakları toplum hayatına hazırlamak amacıyla onların gerekli bilgi, beceri ve anlayış kazanmalarına ve kişilik geliştirmelerine yardım etme etkinliği" olarak tanımlanmaktadır. Sabuncuoğlu (1991:124) tarafından farklı bir açıdan ele alındığında ise; "toplumun yaratıcı gücünü ve verimini arttıran, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelik ve nicelikte elemanların yetiştirilmesini sağlayıcı ve toplumda kişilere yeteneklerine göre yetişme olanağı veren en etkili araç" olarak tanımlanmaktadır.

Eğitim; bireysel/işgücü, grup ve örgütsel düzeyde performans ve verimliliği artırmaya yönelik düzenlenen planlı programlar olarak ortaya çıkmaktadır (Deniz, 1991:1). Bireye/işgücüne uygulanan eğitim programları hem örgüte hem de çalışana bir takım faydalar sağlamaktadır. Çalışan, eğitim programları sayesinde işini daha etkili ve kolay yaparak, kendine olan güvenini arttırırken, ekonomik olarak da bağımsızlığını kazanmaktadır. Ayrıca eğitim programları çalışanların öğrenme hızını ve etkinliğini arttırmaktadır. Kimi örgütler için eğitim programları maliyetli bir faaliyet olarak görülse de kazandıracağı getiriler göz önüne alındığında örgüt için yapılan en önemli ve büyük yatırım, eğitime yapılan yatırımıdır. Eğitim, hizmet kalitesini arttıran faktörlerden biri olarak görülmektedir. Hizmet kalitesinin artması ise örgütün hem başarılı olmasını, hem de pazar payının artmasını sağlayacaktır. Bu ise eğitimli ve nitelikli çalışan ile mümkün olabilmektedir (Peker, 1991:551; Bilhan, 1991:56) .

Eğitimin amaçlarını iki açıdan ele almak mümkündür. Bunlardan ilki

toplumsal açıdan, ikincisi ise örgüt/işgücü açısından eğitimin amaçlarıdır. Toplumsal açıdan incelendiğinde eğitimin başlıklarını aşağıdaki şekilde sırlamak mümkündür (Duygulu, 2004):

- Duygu, düşünce ve sorunlarını anlatabilmesi için bireye iletişim yeterliliği kazandırmak,
- Bireyin, diğer bireylerle olumlu ilişkiler kurup, geliştirebilmesi için işbirliği yapabilme yetenek ve yeterliliğini kazandırmak,
- Bireye öğrenme ve araştırma yeterliliği kazandırmak,
- Bireyin kendine bakabilmesi için sağlıklı yaşama yeterliliği kazandırmak,
- Bireye, meslek seçebilme ve mesleğini başarı ile yürütebilme yeterliliğini kazandırmak.

Örgüt ve işgücü açısından eğitimin en temel amacı; her ikisi adına yararlı olacak bilgi, beceri ve davranış değişikliğini yaramaktır. Diğer amaçları şu şekilde sıralamak mümkündür (Deniz,1991:10):

- Bilim ve teknolojide yaşanan değişime ve gelişmeler hakkında işgücünü bilgilendirmek,
- Örgüt amaçları doğrultusunda işgücünün bilgi ve becerisini arttırarak, örgüt içi yükselmeye imkân sağlamak,
- İşe yeni başlayacak işgücünü hem işe hem de iş arkadaşlarına uyumunu sağlamak,
- Örgütte bireylerarası anlaşmazlıkları önleyerek devamsızlıkları azaltmak,
- İşgücünün moralini yükselterek, motivasyonu sağlamak,
- Diğer çalışanlarla birey arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak,
- Bireyde sorun çözme becerisini geliştirmek,
- Örgüt kültürünü güçlendirmek,
- İşgücünü hizmete yatkın kılmak,
- Grup çalışmasını teşvik etmek,
- Üretim ve hizmet kalitesini ve miktarını arttırmak.

Türkiye'deki eğitim sistemi veriliş ve uygulama açısından örgün ve yaygın eğitim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Örgün eğitim*; belli bir yaş grubunda ve birbirine yakın seviyedeki bireylere yönelik, belli bir amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında yapılan düzenli eğitim

şeklinde tanımlanabilmektedir. Türk Eğitim Sistemi içinde örgün eğitim; okul öncesi eğitim, ilk ve ortaöğretim ile yükseköğretimi kapsamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2020:xiii; Erdoğan, 2005:9). Örgün eğitimin amacı; toplumu oluşturan bireylerin uyumlu bir biçimde yaşamaları için ihtiyaç duyulan temel davranışların geliştirilmesidir. Örgün eğitimi de kendi içinde genel ve mesleki eğitim olmak üzere iki alt başlığa ayırmak mümkündür (Sezgin, 1998:28). *Yaygın eğitim*; örgün eğitim sistemine hiç katılmamış veya herhangi bir kademesinde bulunan ya da bu kademelerin birinden ayrılmış olan bireylere verilen eğitim şeklidir (Erdoğdu, 2006:369). Eğitim sisteminin, örgün ve yaygın olarak iki alt sisteme ayrılması sonucu ülkede karşılaşılan en büyük sorunlardan biri, örgün eğitimin temel eğitim sistemi olarak kabul edilip, yaygın eğitimin arka plana itilmesidir. Yaygın eğitimin faydaları gözden geçirildiğinde; meslek gruplarında branşlaşma ve uzmanlaşmaya neden olması, atıl işgücüne yeni imkânlar sağlaması gibi pek çok olumlu etkisinin bulunduğu görülmektedir (Oral, Çiçek ve Aktaş, 1994:224).

Tablo 1: Türk Milli Eğitim Sistemi

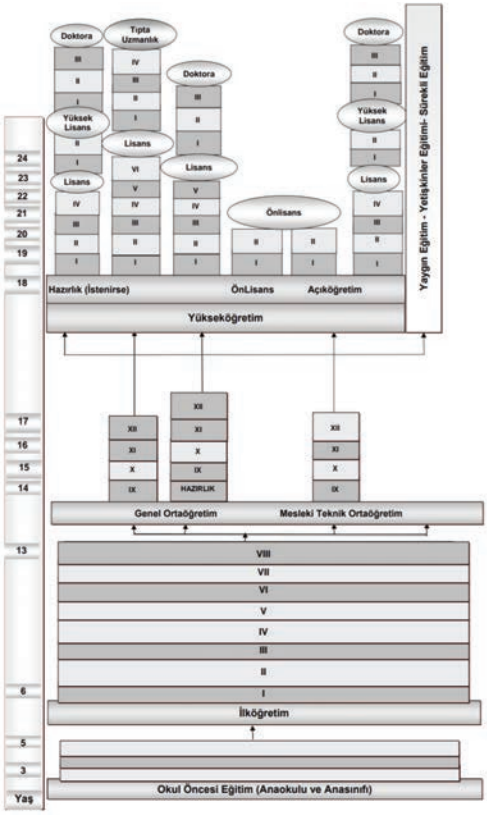

Kaynak: MEB, 2020:xxiv.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere Türk milli eğitim sisteminin örgün eğitim ayağında okul öncesi eğitim isteğe bağlı, ilk ve orta öğretim zorunlu 12 yıl olup, 4+4+4 yöntemi benimsenmiştir. Ardından yükseköğretim aşaması ise; önlisans, lisans ve lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) olarak 3 kademeye ayrılmıştır. Yaygın eğitim, yetişkin eğitimi ya da sürekli eğitim başlığında ise gerek hizmetiçi eğitimler, gerek halk eğitim merkezleri bireysel ihtiyaçlara uygun eğitimler vermektedir. Ayrıca yaşam boyu öğrenme (lifelong learning) kapsamında halk eğitim merkezleri, olgunlaşma enstitüleri ve açık öğretim okullarında; kurslar, mesleki eğitim faaliyetleri, tasarım-üretim ve pazarlama faaliyetleri, uzaktan öğrenme faaliyetleri vb şekillerde eğitimler verilmektedir (https://eacea.ec.europa.eu).

3. AB VE TÜRKİYE'DE TURİZM EĞİTİMİ

Turizm, toplumlar arasında ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğin önemli araçlarından biridir. Sosyal ve kültürel değerler ile toplumların birbirlerini daha yakından tanımalarına imkân sağlamasının yanı sıra, doğal ve kültürel kaynakların korunarak, değerlerinin artmasına yardımcı olur (Çakmakçı ve Öztürk, 2019:1-2). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için turizm, önemli bir gelir kaynağıdır. Turizmde, hem hizmeti üreterek sunan hem de satın alanın insan olduğu göz önüne alındığında, sektördeki başarının, eğitimli diğer bir deyişle kalifiye işgücü ile mümkün kılınabileceği gözardı edilmemelidir. Sektörel çaptaki rekabetin ön koşul olarak ortaya koyduğu hizmet kalitesi, turizmde istihdam edilen işgücünün mesleki bilgi, beceri, altyapısı ve eğitim-öğretim düzeyi ile doğru orantılıdır (Timur, 1994:44)

Sezgin ve Acar'a (1991:93) göre turizm eğitimi; "turizm olayının ve turizm ekonomisinin halka ve öğrenim gören gençliğe öğretilmesi, turizm konusunda bilgili ve kalifiye personel ve yönetici yetiştirilmesi için yapılan çalışmalar"dır. Bir başka tanımda ise Hacıoğlu (1989:6) turizm eğitimini, "turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu, araştırma ve planlama çalışmalarını geliştirecek, işletmelerin verimliliğini arttıracak ve bu sektördeki yenilikleri takip edebilecek bilimsel metotların ortaya çıkarılması için yapılan mesleki eğitim" şeklinde tanımlamıştır.

3.1. AB'de Turizm Eğitimi

Dünyada yaşanan küreselleşme eğilimleri, turizm eğitiminin yapısını ve uygulamalarını etkilemektedir. Turizmin uluslararası bir aktivite olduğu ve çalışanlarının, tüm meslek grupları ve seviyelerinden yabancılarla tanıştığı gerçeği, yaşanan değişimin odak noktalarını oluşturmaktadır. Buna ek olarak; öğrencilerin eğitimleri öncesinde kendi seyahat tecrübelerini kazanmalarının yanı sıra yurtdışında çalışma tecrübelerinin de artması turizm eğitimcilerinin şu günlerde artık göz ardı edemediği bir durumdur. Dünya genelinde, turizmde kariyer imkânı tanıyan birçok

üniversite programı bulunmaktadır. Açık bir biçimde, öğrenci değişimi ve hareketliliği için pazar ortamı artmakta ve bunların içinde turizm ve otelcilik programları en çok tercih edilen programlar arasında yer almaktadır. Özellikle de turizmde eğitim, turizm işletmecilerinin ciddi boyutlarda nitelikli personele ihtiyacı olduğu fikriyle, büyük ölçüde gelişmiştir (Hjalager, 2003:26-27).

Turizmin temel alt sektörlerinde, özellikle uzmanlık gerektiren işlerde düşük düzeydeki bilgi ve becerilere sahip bir iş gücünün istihdam edilmesi önemli bir sorundur. Öte yandan, örneğin bilgi iletişim teknolojilerinde ek beceriler için yeni bir talep söz konusudur. Becerileri geliştirmede karşılaşılan temel sorunlar arasında; işgücü eksikliği ve yüksek düzeyde personel kaybı, turizm sektörünün zayıf imajı ve dönemselliğini de içeren özel çalışma koşulları, geliştirilebilecek temel niteliklerin eksikliği, yeni becerilerde eğitimin eksikliğine bağlı olarak küçük işletmelerde azalan rekabet bulunmaktadır. Turizmde becerileri geliştirmek için tasarlanan strateji ve önlemler eğitim kurumları, sektör ve yerel otoriteler gibi diğer temel ortaklar arasında işbirliği ve diyaloğa dayanan daha bütüncül çözümlere doğru bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bunlar, açık bir biçimde eğitim ve pratik tecrübeyi birleştirerek eğitimin ötesine geçmektedir. Öğrenme, istihdam ve iş ortamı arasındaki doğrudan ilişki, becerileri geliştirirken ekonomik ve sosyal boyutları dikkate almayı da gerekli kılmaktadır (European Commission, 2001a:23).

AB'de ülke raporları doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucu, turizm sektöründe öğrenmeyi etkileyebilecek faktörler ve öğrenme ihtiyaçlarından bazıları; istihdam olanakları, personel devir hızı, işe alma ve yerleştirme, mevsimsellik/dönemsellik, yabancı uyruklu kişilerin istihdamı, çalışma koşulları, finansal kaynaklar, turizme dair olumsuz algı ve imaj, personel için sınırlı sayıda işletme dışı eğitim olanağı, ücret, teknoloji, sektörde deneyimli uzman eğitici eksikliği, düşük kaliteli eğitim ve adayların/diplomaların fazlalığı, küreselleşme, yatay ve dikey bütünleşme süreçleri olarak belirlenmiştir (European Commission, 2001b:24).

Turizm hizmetlerinin kalitesinin önemli unsurlarından biri de, insan kaynaklarının eğitim ve öğretimidir. Doğabilecek yeni taleplerin karşılanabilmesi, çeşitliliğin ve profesyonelliğin bunlara ek olarak uzmanlaşmanın artması için çok çeşitli müfredat programlarına ve çalışanların sektör içinde sürekli eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır. Turizm sektörü incelendiğinde amaç; sektördeki hizmet kalitesinin arttırılması ve sahip olunan tecrübelerle uluslarüstü değişimin sağlanmasıdır. Beyaz Kitap'ta "istihdam ve rekabetin geliştirilmesi için temel olan, sürekli eğitim ve çıraklık politikaları güçlendirilmelidir" ifadesi yer almaktadır. AB Komisyonu eğitim ve öğretim alanında beş hedef belirlemiştir. Bu hedeflerden ikisi turizmi doğrudan etkilemektedir. Bunlar; yeni bilginin kazanılmasının desteklen-

mesi ve okullar ile sektörün yakınlaşmasının sağlanmasıdır (European Commission,1997).

AB ülkelerinde turizm eğitimi planlaması, sektörün ihtiyaç duyduğu işgücü miktarına göre belirlenmektedir. Örnek olarak Finlandiya yayınlanan raporlarda turizm eğitiminin bazı kademelerinde sayıların azaltılması, üniversitelerdeki bazı birimlerin de mevcut durumlarının korunması yönünde kararların alındığı görülmektedir (Saukkonen, Honkanen ve Ritola-Pesonen, 2013:261). Her yıl belli sayıda öğrenci; meslek okullarında eğitimlerinin yarısını teorik, diğer yarısını da uygulama içeren bir sistem içinde almaktadır. Buna karşılık işletmeler de her yıl, belli bir sayıda öğrenciyi stajyer olarak alıp, bu öğrencilere uygulamalı eğitim vermek zorundadır. Ayrıca işletmelerin, her bölümde en az bir tane monitör denen usta eğitici istihdam etme mecburiyeti vardır. AB içinde mesleki turizm eğitimi genellikle, *Turizmde Uzmanlık Eğitimi* ve *Akademik Turizm Eğitimi* olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. *Turizm Uzmanlık Eğitimi;* zorunlu eğitimi takip eden, mesleğe hazırlık ve giriş basamağında verilen turizm eğitimidir. Bu tür okullar; otelcilik, gastronomi, seyahat ve ulaştırma, banket ve yiyecek-içecek gibi konularda branşlaşmaktadır. Bu okullara ek, zaman zaman açılan kurslar da bireyleri turizm konusunda eğitmektedir. *Akademik Turizm Eğitimi*, genellikle 3 veya 4 yıllık eğitim sürecini kapsamakta ve genellikle işletmecilik veya iktisat konu başlıkları altında yer almakta olan eğitim şeklidir. Bu tür eğitim veren okullardan mezun olanlar genellikle yönetici asistanlığı, muhasebe, satış ve pazarlama gibi bölümlerde orta ve üst kademe yönetici olarak istihdam edilmektedirler. (Demirkol ve Pelit, 2002:10).

Avrupa'daki eğitim sistemleri, içinde özellikle turizm eğitim sisteminin sürekli bir değişim içinde olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Fransa, İtalya, Danimarka, Portekiz ve Finlandiya'da ulusal mesleki turizm eğitimi, son yıllarda yeni eğitim metotları, kaliteyi geliştirmek ve ilgili sektör ile daha iyi bağlar kurmak adına çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. (European Commission, 2001b:9).

Üniversite eğitimi konusunda ülke raporları incelendiğinde, turizmde eğitim konusunda yapılan araştırmalar ve bu araştırma sonuçları turizm sektöründe eğitimli işgücüne daha fazla ihtiyaç olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak bazı ülkelerde, bu sektörde ya çok az ilgili ya da hiç ilgisi olmayan özelliklere sahip adayların bulunduğuna dair işaretler de mevcuttur. Sonuçlar iki yönlüdür; iş bulamayan adayların hayal kırıklığı, sektörün zayıf imajını güçlendirmekte ve bu gerçeğin yol açtığı diğer sonuç ise; sektörün gerçek uygulama ve bilgiden yoksun olan kurumlar olarak gördüğü üniversitelere karşı genel bir güvensizliğin olduğu yönündedir. Turizm sektörünün rekabetçi bir yapıya sahip olabilmesi için gereken bilgiyi edinmek adına üniversitelerle birlikte çalışmayı, üniversitelerin ise

yükseköğretim ve araştırmalarının kalitesini geliştirmesi ve turizm piyasasının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kapasiteye sahip olması gerekmektedir (European Commission, 2001b:10).

Turizm sektöründeki becerileri geliştirmek için tasarlanan stratejiler ve ölçümler; eğitim kurumları, turizm sektörü ve yerel otoriteler gibi diğer önemli ortaklar arasında işbirliği ve diyaloga dayalı daha fazla çözümden yana bir eğilim göstermektedir. Bunlar açık bir biçimde eğitim ve pratik tecrübe öğelerini birleştirerek, klasik eğitimin de ötesine geçmekte ve daha geniş anlamda bir "öğrenme" ile ilgilenmektedir.

Birlik içindeki üye ülkelerden Almanya'da yükseköğretim sistemi iki ana kategoriye ayrılmaktadır. İlk kategori, bir meslekte ilk yeterlilik sağlayan lisans diplomasını içeren birinci aşama programıdır. İkinci kategori ise; lisansüstü programlardan oluşmaktadır. Alman yükseköğretim sisteminde: üniversiteler, uygulamalı bilimler üniversiteleri ve sanat ve müzik kolejleri bulunmaktadır. Almanya'da halihazırda yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimi veren 124 kurum ve üniversite bulunmaktadır. Sistem göz önüne alındığında, çalışma alanlarının sayısı birkaç alana veya dala ayrılmaktadır. Bunlar; turizm, turizm ve seyahat işletmeciliği, turizm endüstrisi, turizm ve destinasyon geliştirme, uluslararası konaklama işletmeciliği, uluslararası otel işletmeciliği ve uluslararası turizm çalışmalarıdır. Ancak, bazı belirli alanlar, bu ana alanların altında alt kategorilere ayrılmıştır. Örneğin; hizmet yönetimi, taşımacılık yönetimi gibi daha spesifik alanları belirten, havacılık işletmeciliği, sağlık turizmi, kruvaziyer turizm işletmeciliği, coğrafya, peyzaj kalkınma ve doğa koruma ile turizmde yenilikler ve girişimcilik… gibi alanlardır (Çizel ve Çakar, 2015:170).

Birliğin bir başka üyesi olan Avusturya'da uluslararası standartlara göre turizm önemli bir konuma sahiptir. Avusturya'da turizmde kalitenin gelişmesi yüksek nitelikli bir işgücü ile mümkün olacağı görüşü hakimdir. Avusturya'da turizm eğitim ve öğretim sistemi; geleneksel çıraklık eğitimi (dual system-teori+uygulama/staj), tam zamanlı mesleki (ortaöğretim) turizm okulları, lise sonrası lisans programları (politeknik turizm eğitimi programları ve üniversite programları) ve üniversite düzeyinde turizm eğitimi olarak kategorilere ayrılmaktadır (Weiermair ve Bieger, 2005:46-47).

3.2. Türkiye'de Turizm Eğitimi

Üretimi tamamen otomasyona dayanmayan, emek yoğun bir sektör olan turizm gibi alanlarda nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Bu yüzden de turizmde eğitime yapılacak yatırımın getirisi yüksek olacaktır. Turizm eğitimi, sadece akademik değil, sosyal ve kültürel açıdan da bireyi besleyebilecek eğitim türlerinden biridir.

Hacıoğlu vd (2008:15) turizm eğitiminin istihdama katkısı dışında, diğer amaçlarını şu şekilde sıralamıştır (Akyurt ve Ültay, 2021:168; Çakmak, Ulema ve Sarıışık, 2021:71-72):

- Teorik ve uygulamalı derslerin verilmesi,
- Turizmin faaliyet alanları ve öneminin vurgulanması,
- Mesleki bilgi ve becerilerin kazandırılması,
- Turizmin ülke imajı açısından da önemli olduğunun vurgulanması,
- Kalifiye işgücü ihtiyacının karşılanması,
- Kalitenin arttırılması,
- Toplum üzerinde olumlu bir turizm bilincinin oluşturulması,
- Alanında uzman turizm eğitimcilerinin yetiştirilmesi,
- Turizme yönelik ilginin arttırılması… gibi.

Türkiye'de yükseköğretimde turizm eğitimi önlisans, lisans ve lisansüstü olmak üzere 3 kademede birbirinden farklı kurumlar tarafından verilmektedir. 2021 yılı itibariyle de toplamda 277 kurumda turizm eğitimi yürütülmektedir. Önlisans düzeyinde eğitim veren program türleri arasında; aşçılık, ikram hizmetleri, turizm ve otel işletmeciliği, turizm ve seyahat hizmetleri, turist rehberliği, turizm animasyonu, kültürel miras ve turizm ile sağlık turizmi işletmeciliği programları bulunmaktadır (Tuna, Başoda ve Aylan, 2019:7).

Tablo 2: Yükseköğretimde Faaliyet Gösteren Turizm Eğitimi Kurumları

Yüksek Öğretim Kurumu	Sayısı
Fakülte (Lisans)	46
Yüksekokul/İİBF/İşletme Fakültesi /Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu (Lisans)	19
Meslek Yüksekokulu (Önlisans)	212
Toplam	277

Kaynak: Akyurt ve Gültay, 2021:175.

Lisans düzeyinde doğrudan turizm eğitimi veren 46 adet fakülte (turizm fakülteleri) ve bu fakültelerle birlikte 4 yıllık turizm eğitimi müfredatı uygulanan işletme fakülteleri, iktisadi ve idari bilimler fakülteleri, yüksekokullar ve uygulamalı bilimler yüksekokulları olmak üzere toplamda 65 adet yükseköğretim kurumunda turizm eğitimi verilmektedir. Bu birimlerdeki bölümler arasında; turizm işletmeciliği, turizm rehberliği, turist rehberliği, otel işletmeciliği, seyahat işletmeciliği, rekreasyon ve animasyon, gastronomi ve mutfak sanatları, yiyecek içecek işletmeciği gibi bölümler bulunmaktadır (Akyurt ve Ültay, 2021:175).

Tablo 3: Türkiye'de Eğitim Veren Turizm Fakülleteleri

Adıyaman Üniversitesi	Iğdır Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi	İskenderun Teknik Üniversitesi
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Antalya Bilim Üniversitesi	Kafkas Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Karabük Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi	Kastamonu Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Kırklareli Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi	Kocaeli Üniversitesi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Mardin Artuklu Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doğu Akdeniz Üniversitesi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi	Ordu Üniversitesi
Ege Üniversitesi	Pamukkale Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi	Selçuk Üniversitesi
Giresun Üniversitesi	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi	Yakın Doğu Üniversitesi
Hitit Üniversitesi	Yozgat Bozok Üniversitesi
Hitit Üniversitesi	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Kaynak: Akyurt ve Gültay, 2021:174.

Turizmde lisansüstü eğitimler, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinde yüksek lisans ve doktora programlarında yürütülmektedir. Türkiye'de turizm işletmeciliği, rekreasyon ve animasyon, gastronomi, ekoturizm rehberliği ve seyahat programlarında lisansüstü turizm eğitimleri verilmektedir Akyurt ve Gültay, 2021:173).

SONUÇ

Turizm, sosyal ve kültürel farklılıkları ortadan kaldırmaya yardımcı bir sektör olmasının yanı sıra ekonomiye katkı sağlayan bir özelliğe de sahiptir. Bu nedenle de, Türkiye gibi turistik çekiciliğe sahip, gelişmekte olan ülkeler için ekonomide önemli yere sahip olan sektörler arasında yer almaktadır.

AB gerek eğitim politikasında, gerekse uyguladığı eğitim ve mesleki eğitim programlarında sürekliliği, başarı ve gelişimin ön koşulu olarak görmektedir. Eğitim politikası, eğitim programları ile devamlı desteklenmektedir. Uygulanan programlar, ulusal eğitim ve mesleki eğitim sistemlerini geliştirmekte ve 21. yüzyıl bilgi toplumuna yaraşır bireyler yetiştirme hedefi taşımaktadır. Küreselleşme ve yaşanan ekonomik zorluklarının sonucu olarak, bir yaklaşım değişimi ile karşı karşıya olduğunun farkında olan AB, yeni çağın ihtiyaç duyduğu bireylerin yetiştirilmesi konusunda

üye ülkeleri desteklemektedir. Mesleki eğitimde yaşanan değişimler, yeni eğitim anlayışının bir uzantısı görünümündedir. 21. yüzyıl mesleki eğitim anlayışı, toplum ve sektörden gelen talepler doğrultusunda şekillenmektedir. Bu çağın mesleki eğitim yaklaşımı, eskisine nazaran daha kapsamlı ve kolay erişilebilirdir.

Üye ülkelerin birçoğu, dünyada en fazla turistik cazibeye sahip ülkeler sıralamasının üst sıralarında yer almaktadır. Turizm hizmetlerinin kalitesinin önemli unsurlarından biri de, insan kaynaklarının eğitim ve öğretimidir. Doğabilecek yeni taleplerin karşılanabilmesi, çeşitliliğin ve profesyonelliğin bunlara ek olarak uzmanlaşmanın artması için çok çeşitli müfredat programlarına ve çalışanların sektör içinde sürekli eğitimine ihtiyaç duyulmaktadır. Avrupa'daki eğitim sistemleri içinde özellikle turizm eğitim sisteminin sürekli bir değişim içinde olduğu görülmektedir. Üye ülkelerdeki i turizm eğitimi, son yıllarda yeni eğitim metotları, kaliteyi geliştirmek ve ilgili sektör ile daha iyi ilişkiler kurmak adına çeşitli reformlar geçirmektedir.

Birlik içinde pek çok ülkede işletmeler her yıl, belli bir sayıda öğrenciyi stajyer olarak alıp, bu öğrencilere uygulamalı eğitimi vermek zorundadır. Yine mesleki eğitim kapsamında, çıraklık eğitimi de Birlik için dikkate alınan diğer bir konudur. Özellikle Almanya, İngiltere, İtalya, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelerde bir şekilde eğitim sistemi dışında kalmış kişiler çıraklık eğitimi ile yeniden eğitim sistemi içine dâhil olabilmektedirler. Bu sistemle, hem eğitim sistemi dışında kalmış kişilere mesleki eğitim verilebilmekte, hem de bu kişilere daha kolay iş bulabilme imkânı tanınmaktadır.

Birlik, yaşam boyu eğitim hedefi çerçevesinde turizm eğitiminin de geliştirilmesini amaçlamaktadır. Mesleki eğitimin her tür ve aşamasında, yaşam boyu eğitim aracılığı ile bireylerin sektördeki değişim ve yenilikleri takip edebilmeleri sağlanmaktadır.

Yükseköğretimde turizm eğitiminin hem AB'de hem de Türkiye'de birbirine benzer yapıda olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye'de turizm eğitimi veren kurumların sayıca fazla dolayısı ile verilen mezun sayısının da sektörel ihtiyacın üzerinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Turizmin yapısı gereği sahip olduğu bazı özellikler (mevsimsellik, kalifiye olmayan işgücü istihdamı vb) nedeniyle turizm eğitimi almış bireylerin birçoğunun sektörden uzaklaştığı da gözlenebilir bir gerçektir. Ayrıca turizm eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının birçoğunda akademik personel eksikliği, teknolojik altyapı yetersizlikleri, sektörel uygulamaya erişimde yaşanan sorunlar ya da yetersizlikler gibi konular turizm eğitiminde kaliteyi doğrudan etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Akyurt, H. ve Ültay, E. (2021). Üniversite Düzeyinde Turizm Eğitiminin Mevcut Durumu ve Turizm Sektörü Beklentileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler2,* Ankara:Gece Kitaplığı, pp 160-187.

Aslan, B. (2005). Avrupa Birliği Yüksek Öğretim Alanı ve Yüksek Öğretimde Kalite Çerçevesinin Belirlenmesi. *Milli Eğitim Dergisi,* (167).

Arslan, M.M. ve Eraslan, L. (2003). Yeni Eğitim Paradigması ve Türk Eğitim Sisteminde Dönüşüm. M*illi Eğitim Dergisi,* (160).

Bardakçı, M. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye Eğitim Politikalarında Bilgi ve İletişim Teknolojileri ve Mevcut Uygulamalar. *Milli Eğitim Dergisi,* (167).

Bilhan, S. (1992). Eğitimde Verimlilik. *Verimlilik Dergisi*, Milli Prodüktivite Merkezi(MPM) Yayını, Sayı:1992/1, Ankara.

Çakmak, M., Ulema, Ş. ve Sarıışık, M. (2021). Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Öğretim Elemanlarının Turizm Eğitimine Yönelik Değerlendirmeleri-Türkiye Örneği. *JTTR-Journal of Travel and Tourism Research,* 18(2021), pp. 68-86.

Çakmakçı, E.ve Öztürk, Ş. (2019). Toplumsal Değişimin Bir Faktörü Olarak Turizm. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 47(2), pp.1-17.

Çizel, B. ve Çakar, K. (2015). The Higher Education System in the Field of Hospitality Management: A Comparative Analysis between Turkey, Switzerland and Germany. *Mediterranean Journal of Humanities*, (2), pp.165-177.

Demirkol, Ş. ve Pelit, E. (2002). Türkiye'deki Turizm Eğitim Sistemi ve Avrupa Birliği Sürecinde Olası Gelişmeler. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi,* (2), pp.1-20.

Deniz, N. D. (1991). *Global Eğitim.* İstanbul: Türkmen Yayınevi.

Dura, C. ve Atik, H. (2002). *Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye***.** İstanbul:Literatür Yayıncılık.

Duygulu, E. (2004). Eğitimin Çalışma Yaşamında ve Kariyer Üzerindeki Rolü. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 6(1).

Erdoğan, İ. (2005). *Yeni Bir Binyıla Doğru Türk Eğitim Sistemi II - Sorunlar ve Çözümler.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Erdoğdu, M.M. (2006). AB Sürecinde Türkiye'nin Rekabet Gücünü Artıracak Bir Devlet Politikası:

Hizmet İçi Eğitim Seferberliği. İçinde İ. Kalaycı (Ed.), *Avrupa Birliği Dersleri, Ekonomi-Politika-Teknoloji* (pp. 354-373). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

European Commission (2001b). *Tourism and Employment Improving Training in order to Upgrade Skills in the Tourism Industry,* Brussels.

European Commission (2001a). *Working Together for the Future of European Tourism,* COM(2001) 665 final, Brussels, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0665:FIN:en:PDF, Erişim Tarihi: 13.11.2005.

European Commission (1997). *Third report on Community actions affecting tourism (1995-1996)* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_97_655CommunityActionsAffecting Tourism, Erişim Tarihi: 25.04.2003.

European Commision, (2021). Yetişkin Eğitimi ve Öğretimi, https://eacea.ec.europa.eu, Erişim Tarihi: 03.12.2021

Hacıoğlu, N. (1989). *Türkiye'de Turizm Eğitimi.* Balıkesir: Uludağ Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu.

Hira, İ. ve Şan, M.K. (2003). Sanayi Sonrası Toplum Kuramları. *II.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi,* pp.63-74.

Hjalager, A.M. (2003). Global Tourism Careers? Opportunities and Dilemmas Facing Higher Education in Tourism. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 2(2), pp.26-37.

İstanbul Ticaret Odası-İTO (1998). *Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri.* İstanbul: İTO Yayın No: 1998-19.

Karluk, R. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2020). *Milli Eğitim İstatistikleri-Örgün Eğitim.* Ankara: MEB.

Nohutçu, A. (2003). Tekno-Ekonomik Paradigma Dönüşümünden Yeni Demokratik Yönetim Mekanizmalarına: Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Devlet ve Kamu Yönetimine Etkileri. *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, pp. 1-12.

Oral, S., Çiçek, O. ve Aktaş, G. (1994). Turizm Bilincinin Oluşturulmasında Yaygın Eğitimin Yeri ve Önemi. *I. Turizm Sempozyumu*, Ankara.

Peker, Ö. (1991). Kamu Kuruluşlarında Hizmet-içi Eğitimin Yapısı ve İşleyişi. *I. Eğitim Kongresi,*

Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Yayını, İzmir.
Sabuncuoğlu, Z. (1991). *Personel Yönetimi.* İstanbul: Teknografik Matbaacılık A.Ş.
Saukkonen, P., Honkanen, A. ve Ritola-Pesonen, U. (2013). Multidisciplinary Tourism Studies in Finland – Can a Minor Subject Steer Carrier Development?. *Journal of Hospitality Leisure, Sport & Tourism Education,* 13, pp.260-265.
Sezgin, İ. (1998). Turizm Meslek Eğitimi. *Turizm Eğitimi Danışma Toplantısı: I.Tebliğler,* Turizm Geliştirme ve Eğitim Vakfı Yayını No:5, İstanbul.
Sezgin, O.M. ve Acar,Y. (1991). *Turizm Tanıtım-Pazarlama-Ekonomi.* Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
Tekeli, İ. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünmek*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
Timur, A. (1994). Turizm Eğitiminde Darboğazlar. *Hafta Sonu Seminerleri: Dört Yıllık Turizm Yüksek Okullarında Eğitim-Öğretim Sorunları ve Çözüm Yolları, E*rciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciği ve Otelcilik Yüksek Okulu, Nevşehir, pp. 44-53.
Tuna, M., Başoda, A, ve Aylan, S. (2019). ÖSYM 2019-YKS Turizm Ön Lisans ve Lisans Genel Yerleştirme İstatistikleri (2018 Kıyaslamalı). Ankara: Turizm Akademisyenleri Derneği.
Tural, N. (1991). Eğitim ve Verimlilik İlişkisi *Verimlilik Dergisi,* Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) Yayını, Sayı:1991/3, pp.170-172.
Zengingönül, O. (1998). *Avrupa Birliği'nde Mesleki-Teknik Eğitime Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye için Bir Uyum Analizi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
Weiermair, K. ve Bieger, T. (2005). Tourism Education in Austria and Switzerland. *Journal of Teaching in Travel & Tourism,* 5(1-2), pp. 39-60.

Bölüm 17

İÇSEL MOTİVASYONUN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE İŞE ADANMIŞLIĞIN ARACI ROLÜ KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ

Yavuz ÖZDEMİR[1]

Hüseyin ASLAN[2]

1 ORCID ID: 0000-0003-3144-7764, yavuzozdemir85@gmail.com
2 ORCID ID: 0000-0002-0547-1317, huseyinaslan111@gmail.com

1. GİRİŞ

Her geçen gün rekabet koşullarının artması ile birlikte örgütler rekabet avantajı elde edebilmek, hedeflerine ulaşmak, verimliliği karlılığını artırarak yaşam sürelerini uzatmak için hemen hemen her alanda mücadele etmektedirler. Hiç şüphesiz ki organizasyonların amaçlarına ulaşabilmelerinin en önemli faktörlerinden biri de çalışanlarıdır.

Çalışanların motivasyonun ne derecede önemli olduğu, bizleri nelerin motive ettiği birçok çalışmanın ve araştırmanın konusu olmuştur. Aristoteles, Adam Smith, Sigmund Freud ve Abraham Maslow'un da aralarında bulunduğu tarihin insan davranışıyla ilgili en etkili düşünürleri dahi bazı nüanslarını anlamakta zorlanmışlardır (Nohria, Groysberg & Lee, 2008). Günümüzde, insan davranışlarını anlamak insanı güdüleyen etmenlerin ne olduğu saptamak amacıyla çeşitli araştırmalar yapılmaya devam etmektedir. Şüphesiz ki elde edilecek olan verilerin iş dünyasına uyarlanması hem çalışanlar hem de organizasyonlar açısından büyük faydalar sağlayacaktır.

İçsel motivasyonda, tatmin işin kendisinden kaynaklanmaktadır. Maddi ve sözlü ödüller gibi dışsal etkenlerin içsel motivasyon üzerinde fazlaca etkisi yoktur. Çalışan yaptığı işin önemli olduğunu düşünmesi, işe katılım, sorumluluk, yaratıcılık, kişinin performansıyla ilgili tatmin edici geri bildirim gibi faktörlerden oluşan içsel motivasyon (Doğan & Aslan, 2018), çalışanların ve örgütlerin üzerinde yarattığı etkiler açısından önem arz etmektedir.

Çalışanların dışsal ve içsel motivasyon seviyeleri, çalışanların tatmin düzeylerine ve performanslarına olumlu etki etmektedir. Çalışanlar işin özellikleri, kişilik özellikleri gibi nedenlerle içsel olarak motive olabilecekleri gibi ücret, ödül, prim gibi faktörlerle dışsal olarak da motive olabilirler (Aslan & Doğan, 2020).

Motive edici iş özellikleri, çalışanların işe adanmışlık seviyelerinde artışa neden olabilecek bir kaynaktır (Akın, 2019). Kişinin çalıştığı yerdeki içsel motivasyonunu bir göstergesi olan işe adanmışlık, coşku ve işinden gurur duyma hissidir. Adanmış çalışanlar kendilerini işe vermekte, güçlenmekte ve adanmaktadırlar (Yavan, 2016). İçsel motivasyonu yüksek olan ve dolayısıyla kendilerini işine adayan bireyler, yaptıkları işi daha iyi yapabilme çabasına girerek örgütün hedeflerine ulaşmasında büyük katkılar sağlarlar.

Örgütlerde iş başarısı ve rekabet avantajı elde etmenin en önemli faktörlerinden biri de çalışanların mutlu ve güçlü olmasıdır. Bu bağlamda pozitif örgüt davranışı olarak kabul ettiğimiz ve motivasyonla yakından ilişkili olan işe adanmışlık olgusunun iş performansını artırdığını söylememiz doğru olacaktır (Akın, 2019). Kısacası motivasyon seviyesi yüksek

olan iş görenler işini daha çok benimseyecek ve yaptığı işi en iyi yapmaya çalışacak yani kendini işine adayacaktır. Bu adanmışlığın sonucu olarak da iş görenin performansında artışlar görülecektir.

Bu çalışmada öncelikle, içsel motivasyonun tanımı yapılmış ve gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra diğer değişkenlerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmada şu soruların cevapları aranmıştır:

- İçsel motivasyon, iş performansı üzerinde ne düzeyde etkilidir?
- İçsel motivasyon işe adanmışlık üzerinde ne derecede etkilidir?
- İçsel motivasyonun iş performansı ile olan ilişkisinde, işe adanmışlığın aracı rolü var mıdır?

Gerekli literatür taraması ile bu soruların cevapları aranmış ve daha sonra konuyla alakalı bir model ortaya konularak, daha sonraki çalışmalara ışık tutulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Motivasyon, içten gelen dürtülerle belirli amaca ya da hedefe yönelme ve bilinçli davranışlar sergileme sürecidir. Başka bir deyişle motivasyon, insan davranışlarına yön veren, insan ihtiyaçlarını kullanarak harekete geçiren, bu hareketlere ivme ve devamlılık katan itici bir güçtür (Gümüş, 2012).

İçsel motivasyon araştırmaları, 1940 ve 1960'lı yıllar arasındaki Maslow, Herzberg ve McGregor gibi araştırmacıların motivasyonla ilgili çalışmaları ile başlamış olup bireyle ilgili olduğu için çok boyutlu ve kapsamlı bir yapıdır (Yılmaz & Çelik, 2018). İçsel motivasyon; kapsamı, organizasyona etkileri, bireyler üzerindeki etkisi gibi nedenlerden dolayı akademik dünyanın dikkatini çekmiş ve bu konuda birçok çalışma ve tanımlama yapılmıştır.

İnsan sürekli olarak çevresine göre hareket eder ve uyum sağlar. Çevreseliyle ile devam eden bu etkileşimlere içsel motivasyon denir (Deci, Nezlek, Sheinman, 1981). Fiziksel çevreyi etkileyen ifadelerin yanı sıra, deneyimleme, algılama, düşünme, hissetme ve hayal etme gibi akışın bir parçası olan zihinsel faaliyetlerim, başkaları tarafından doğrudan gözlemlenemediği ve çevre üzerinde doğrudan bir etkilerinin olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Heckhausen and Heckhausen, 2018). İçsel motivasyon tipinde, davranışın kazanılması; hoşlanma, tat alma, haz duyma gibi içsel eğilimleri temel alarak, herhangi bir zorlama olmaksızın kazanılır (Dede & Argün, 2004). Bir davranışın nedeni çevreden kaynaklıysa bu dışsal motivasyonu, davranışın nedeni bireyin içinden gelen faktörlerden kaynaklıysa bu içsel motivasyonu oluşturur (Ada vd.,2013). Kısacası içsel motivasyon, dıştan bir etki olmadan bireyin kendi kendini motive etmesidir.

İçsel motivasyon, bireyin istemesine bağlı olarak, harekete geçip çalışmasıdır. İlgi, merak, ihtiyaç gibi kişinin içinden gelen etkilerle ortaya çıkan içsel motivasyon, bireyin içsel ihtiyaçlarına karşı geliştirdiği reaksiyonlardır. Yeterli olma, bilme, anlama ihtiyacı buna örnek verilebilir (Batmaz & Gürer, 2016). İçsel motivasyon, özsaygı ile alakalıdır ve benlik saygısı genellikle çalışarak ya da işten kaçmayarak geliştirilebilir. Bunun dışında içsel motivasyonun artmasında kişinin çalıştığı sektör, önemli bir etki yaratmaktadır. Örneğin, hastanelerdeki çalışanlar "iyi" olarak kabul edilen bir amaca katkıda bulunduklarını hissedebilirler bu durum içsel motivasyonda artışa neden olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, organizasyon, etik ve idealist bir amaca hizmet ediyor olsa dahi kişinin de aynı hedefleri paylaşıyor olmasıdır. Neyin iyi neyin kötü olduğu kişiler arası farklılıklardan dolayı göreceli bir kavramdır (Delfgaauw, & Dur, 2007).

İçsel motivasyonu yüksek olan bireyler, yeni şeyler öğrenmeye ve keşfetmeye eğilimlidirler. Başka bir nedene ihtiyaç duymaksızın yalnızca öğrenme istekleri ve meraklarından kaynaklanan bir motivasyona sahip olan bu bireyler, içsel motivasyonu düşük olan bireylere göre daha yaratıcı olabilirler (Gürkan & Demiralay, 2017).

Kişilerin davranışlarını daha iyi anlayabilmek için her motivasyon türü farklı araştırmalarla konu olmuş ve bu araştırmalar içsel motivasyonun en etkili tür olduğunu ortaya koymuştur. Bireyler içsel olarak güdülendiklerinde görevlerini içlerinden gelerek ve itinayla yerine getirirler. Bu doğrultuda içsel motivasyon, bireyin yeterlilik ve becerilerini gösterme tecrübesidir (Çakarel, Börü, Yıldırım, 2009).

Hackman ve Oldham (1980), Çalışanların yaptıkları işe yönelik içsel motivasyonu yaratan üç önemli psikolojik etmene dikkat çekmektedir (Köroğlu, 2011). Şekil 1'de içsel motivasyonu yaratan faktörler gösterilmiştir.

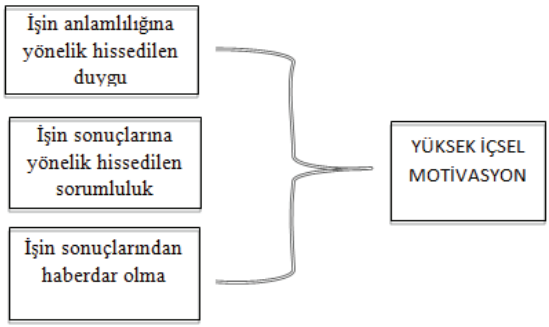

Kaynak: *Köroğlu, Ö. (2011). İş doyumu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma.*

Hackman ve Oldham (1980)'a göre, işin anlamlılığına yönelik hissedilen sorumluk duygusunun; beceri çeşitliliği, görev tanımı ve görevin öneminin bir sonuncu olarak ortaya çıkmaktadır. İşin sonuçlarına yönelik hissedilen sorumluluk duygusu ise çalışana verilen çalışma esnasında ki özerklik ve son olan işin sonuçlarından haberdar olma da işteki geri bildirim gibi iş niteliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Köroğlu, 2011).

P1: İçsel Motivasyon, İş Performansı Üzerinde Pozitif Yönde Bir Etkiye Sahiptir.

Bir örgütte hedeflenen temel amaç üretim yapmak ve bunun sonucunda kar elde etmektir. Bu nedenle büyük ya da küçük ölçekli tüm örgütler bu doğrultuda hareket eder ve örgüt yapısını kar etme amacını göz önünde bulundurarak şekillendirdiler. Bu kapsamda personellerin etkin ve verimli kullanılması büyük önem arz etmektedir ve bu da ancak çalışanların moral ve motivasyonlarının yüksek tutulmasıyla mümkündür (Gümüş, 2012).

Performans, hedeflenen amaçlar doğrultusunda bireyin nereye vardığını gösteren bir unsurdur yani iş görenin yaptığı işte ilerlemek amacıyla göstereceği çabayla alakalı bir olgudur. Bu doğrultuda sosyo-psikolojik motivasyon uygulamalarının kişinin içsel dünyasına daha çok yönelerek performansının artırılmasında önemli katkı sağladığını söyleyebiliriz (Örücü & Kanbur, 2008).

Psikolojik açıdan daha iyi bir ruh haline sahip, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri yüksek olan çalışanlar, organizasyonlarına ve işlerine daha pozitif yaklaşabilmektedirler. Bu nedenle çalışanlara göre içsel motivasyonlarının daha fazla olacağı beklenebilir. Çalışanların yüksek motivasyona sahip olmaları iş yerinde istenilen performansı sergilemelerini sağlayabilmektedir (Aslan & Doğan, 2018).

Organizasyonun başarıya ulaşabilmesinde en önemli faktörlerden biri çalışanlardır. Bu nedenle yöneticiler çalışan performanslarını artırmayı hedeflemekte ve bu doğrultuda da işgörenlerin motivasyonunu artırmaya yönelik çaba sarf etmektedirler. İçsel motivasyonunu sağlayan iş görenin memnuniyeti artmakta ve aynı zaman bunlardaki artışa paralel olarak performansında artışlar görülmektedir. Kısacası içsel motivasyondaki artışlar iş performansını doğrudan etkilemekte ve iş performansının artmasına etki etmektedir (Polat, 2019).

Dündar vd (2018) yaptıkları araştırmada, modern yönetim anlayışında motivasyonun önemime değinmişler ve motivasyonun çalışan performansını etkilediğini belirtmişlerdir. Çalışmada, elde edilen veriler ışığında, içsel ve dışsal motivasyon araçlarının her ikisinin de işgörenlerin motivasyonu üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur. İçsel motivasyonu yüksek

olan çalışanlar, yaptıkları işten daha tatmin olmakta ve bunun doğal bir sonucu olarak da hem işletmeler hem de çalışanlar amaçlarına daha etkin bir biçimde ulaşmaktadırlar.

Dysvik, ve Kuvaas, (2011), yaptıkları çalışmada içsel motivasyonu yüksek seviyede olan çalışanların motivasyonu düşük olan çalışanlara göre daha iyi bir performans gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Dysvik, ve Kuvaas, (2011) göre, içsel motivasyonu yüksek çalışanlar, işteki rollerini ve yükümlülüklerini çevreleyen yapıyı ve kuralları içselleştirdiklerinde, daha iyi performans göstererek, organizasyonun sunduğu veya gerektirdiği artan sorumluluk ve irade ile başa çıkabildiğini belirtmişlerdir. İçsel motivasyonu yüksek olan bireyler işlerinde daha ısrarcılardır ve işlerine daha fazla ilgi duyarlar.

Wu ve arkadaşları (2017), Menges ve arkadaşları (2017) yaptıkları çalışmada, işgörenlerin enerji ve motivasuonlarının iş performansını pozitif yönde etkilediğini, stresin de performansı negatif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır (Demirer, 2019).

Altındağ ve Akgün (2015), örgütlerde ödüllendirmenin iş gören motivasyonu ve performansı üzerindeki etkisi adlı çalışmalarında, motivasyonu sağlanan işgörenlerin en yüksek performansa ulaştıklarını ve aynı zamanda motivasyonu sağlanan kişilerin verimliliğinde artışlar olduğunu belirtmişlerdir.

Arslan ve Demir (2020) demir yaptıkları çalışma literatür ile aynı doğrultuda sonuçlara varmışlardır. Arslan ve Demir orya koydukları çalışmada, motivasyon ve performans arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu saptanmış ve içsel motivasyonun performansı artırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada, örgüt yöneticilerinin içsel motivasyon unsurlarına ağırlık vermelerinin performansı artırıcı bir etki yaratacağı vurgulanmıştır. Şimşek ve Kurnaz (2021); Özsoy ve Aksu(2020) yaptıkları çalışmalarda literatürü destekler nitelikte sonuçlara varmış ve motivasyonun performansa pozitif yönde etki ettiğini belirtmiş yani motivasyonun performansı artırdığını belirtmişlerdir.

P2: İçsel Motivasyon İşe Adanmışlık Üzerinde Pozitif Yönde Bir Etkiye Sahiptir

Adanmışlık, çalıştığı kurumda uzun süre kalma düşünce ve isteği, çalıştığı organizasyonun, değerlerine olan inanç ve organizasyonun faydasına olan işlerde fazladan çaba gösterme ile ilgilidir. Kişinin, kendini işine adamış olması, işini severek yapması ve içsel motivasyonunun yüksek olmasıyla alakalıdır. Kişinin çalıştığı yerdeki içsel motivasyonunun yüksek olması, o kişinin işe adanmışlığının göstergesidir (Yıldırım & Tösten, 2020).

Yaptıkları işi anlamlı olarak gören ve bunan inanan bireyler, kendilerini işlerine tamamen bağlamak için motive etmektedirler. Buna karşın belirsiz, tahmin edilemez ve tehdit eden koşullar tarafından nitelendirilen güvensiz ortamlardaki çalışanlar işlerine adanmazlar ve yeniliklere kapalı olurlar. Çalışanların ihtiyaçlarının belirlenip, ihtiyaçlarının karşılanması çalışanları motive edecek, çalışanların işine olan hevesi ve ilgisi artacaktır ve böylece işlerine kendilerini oldukça adamış olan bireyler ortaya çıkacaktır (Yıluzar, 2016).

Çalışanların iş ortamının ve koşularının yanı sıra çalışanların motivasyonunu artıran bir diğer faktör de liderlik-üye etkileşimidir. Lider üye etkileşiminin getirdiği özerklik ve olumlu geri bildirimlerin çalışanların içsel motivasyonlarını artırdığını söyleyebiliriz. İçsel motivasyonu yüksek olan çalışanların ise, işe adanmışlık seviyelerinde artışlar olmaktadır (Çiftçi, 2019). Yani içsel motivasyonu yüksek olan çalışanlar işlerine daha sıkı sarılmakta, daha verimli olmakta ve hedefe ulaşmada diğerlerine göre fark yaratmaktadırlar.

İşe adanmışlığı, içsel motivasyonun bir parçası olarak düşünülebiliriz. İş görenlerin içsel motivasyonlarının yüksek olması, onları işlerine daha fazla adanmaya yöneltebilir. Aynı şekilde, içsel motivasyonu yüksek olan bireyler daha fazla sorumluluk üstlenmektedirler (Maden, 2015). Bu bakımından işe adanmışlık ile içsel motivasyon kavramları birbirinden bağımsız olarak düşünülemez.

P3: İçsel Motivasyonun İş Performansı Üzerindeki Etkisinde İşe Adanmışlık Aracı Rol Oynamaktadır.

Çalışanların işlerini sevmeleri ve işlerini yaparken çaba göstermeleri, yaptıkları işe odaklanmaları olarak tanımlayabileceğimiz işe adanmışlık; çalışanların gösterdikleri performansları üzerinde küçümsenemeyecek bir etkiye sahiptir. İşgörenlerin kendilerini işlerine adamaları örgütün hedeflerini benimsemelerini sağlayacak ve bu hedefler doğrultusunda performans göstermelerine katkı sağlayacaktır (Kama & Işık, 2018).

İşe adanmışlık psikolojik bir güçtür ve psikolojik güç performansı etkileyebilmektedir. İşe adanmışlık özünde pozitif bir ruh halini barındırmaktadır. Aynı zamanda, iş görenin yüksek seviyeli enerjiye sahip olması, kendini yaptığı işe adaması ve yoğunlaşması, iş gören açısından motive edici bir etken olmaktadır. İş görenlerin tamamen işlerline odaklanarak motive olmaları yani işlerine adanmaları, örgütlerin yüksek performansa ulaşabilmesinde tam olarak ihtiyaç duyduğu bir iş gören özelliğidir (Acaray & Pelenk, 2018). Bu bakımından çalışanların işlerine odaklanmalarının örgütler açısından önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Işık ve Kama (2018), örgütsel destek algılarının iş performanslarına

etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünü tespit etmek amacıyla öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmada, işe adanmışlık değişkeninin bütün boyutları ile performans arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğunu ortaya koymuşlardır. Kısacası, Işık ve Kama (2018) işe adanmışlık duygusu yüksek olan bireylerin daha yüksek performans gösterebileceklerini belirtmişlerdir.

Motive olmuş, örgütsel bağlılığı yüksek, kendini işine adamış bir bireyin, iş performansının yüksek olması beklenir (Fu & Deshpande, 2014). Kendilerini işlerine adamış olan bireyler, işlerine karşı olumlu tutum geliştirmekte ve bu durumda performanslarına yansımaktadır. Örgütte adanmış çalışanların olması istenmeyen durumların ortaya çıkmasını engellemekte ve örgütsel hedeflere ulaşamaya yardımcı olmaktadır (Göksal, 2020).

Sonuç olarak bu çalışmada yapılan yazın taramasında içsel motivasyonun iş performansı üzerinde etkili olduğunu ve aynı zamanda işe adanmışlığın, içsel motivasyonun iş performansına etkisinde aracı bir rol oynağını söyleyebiliriz.

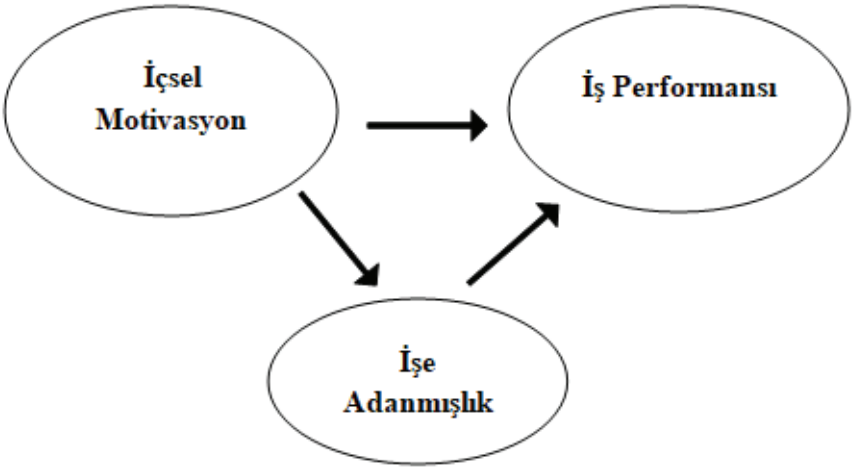

SONUÇ

Motivasyonun gerek çalışanlar gerekse organizasyonlar açısından ne anlam ifade ettiğini ve doğuracağı etkilerini bilmemiz konunun önemini daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

Yapılan bu çalışmada içsel motivasyon kavramı ana hatlarıyla açıklanmış ve daha sonra kavramın diğer değişkenlerle olan ilişkisine değinilmiştir. Yapılan bu araştırmaya göre:

İçsel motivasyonu yüksek bireylerin işlerine daha çok odaklanarak ve işlerini benimseyip, daha verimli çalıştıklarını ortaya koymuştur. Motivasyonu yüksek olan iş görenler, örgütün hedeflerine ulaşmak amacıyla belirlediği yoldan sapmamak için daha çaba serf etmekte ve fayda sağlamak için güç göstermektedirler. Kısacası içsel motivasyonu yüksek olan bireyler çalıştığı işe daha çok sahiplenmektedirler. Daha başka bir deyişle içsel motivasyon iş performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Yine bu çalışmaya göre işe adanmış olan kişiler işine daha sadık olmakta işini yaparken aynı zamanda da motive olmaktadırlar. Bir döngü olarak motive olan bireylerinde performansı artmaktadır. İşinde daha verimli olmak isteyen ve bu işi benimseyen kişiler, kısacası iyi motive olmuş, kendini işine adamış kişilerin iş performanslarında da artışlar görülmektedir.

Sonuç olarak, içsel motivasyonun iş performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, içsel motivasyonun iş performansına etkisinde, işe adanmışlığın aracı rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu konuda birçok çalışma yapılmış olsa da bu alanda yapılan çalışmalar yeterli seviyede değildir. Bu nedenle konuyla ilgili daha detaylı araştırmalar yapılmalıdır.

Değinilmesi gereken bir başka konu ise, içsel motivasyon, özelikle işe adanmışlık ve iş performansı kavramlarının sınırlarının iyi çizilmesi ve benzer kavramlarla karıştırılmamasıdır. Literatür taraması yapıldığında bu onuyla alakalı kavramların sık sık karıştırıldığını görmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

Acaray, A., & Pelenk, S. E. (2018). İşe adanmışlığın güçlendirme iklimi ve bireysel performans ile ilişkisinin incelenmesi: hizmet sektöründe bir araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(5), 154-177.

Ada, Şükrü, Durdağı, Akan., Ahmet, Ayık., Yıldırım, İ., & Yalçın, S. (2013). Öğretmenlerin motivasyon etkenleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(3), 151-166.

Akın, Özden. (2019). İş özellikleri ve işe adanmışlığın çalışanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. Journal of Politics Economy and Management, 2(2), 1-18.

ALTINDAĞ, E., & Akgün, B. (2015). Örgütlerde Ödüllendirmenin İşgören Motivasyonu Ve Performansi Üzerindeki Etkisi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(30), 281-297.

Arslan, E. T., & Demir, H. (2020). Yöneticilerin Karar Verme Biçiminin Çalışanların Motivasyonu ve Performansı Üzerindeki Etkisi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 115-131.

Aslan, M., & Doğan, S. (2020). Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon ve Performans Etkileşimine Kuramsal Bir Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(26), 291-301.

Batmaz, N. Y., & Gürer, A. (2016). Dönüştürücü Liderliğin Çalışanların İçsel Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Yerel Yönetimlerde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(2), 477-492.

Çakarel, T. Y., BÖRÜ, D. E., & YILDIRIM, B. A. (2019). Politik Taktikler: İçsel Motivasyonun Bir Yansıması mı? Yöneticiler Perspektifinden Havacılık Sektöründe Bir Araştırma. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 12, 138-166.

Ciftci, D. O. (2019). Lider üye etkileşiminin işe adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik güçlendirmenin aracı rolü. Business and Economics Research Journal, 10(1), 167-186.

Deci, E. L., Nezlek, J., & Sheinman, L. (1981). Characteristics of the rewarder and intrinsic motivation of the rewardee. Journal of personality and social psychology, 40(1), 1.

Dede, Y., & Argün, Z. (2004). Öğrencilerin matematiğe yönelik içsel ve dışsal motivasyonlarının belirlenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *29*(134).

Demirer, M. C. (2019). Kişi Örgüt Uyumunun İş Performansı Üzerine Etkisi: Mutluluğun Aracılık Rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *33*(1), 283-302.

Delfgaauw, J., & Dur, R. (2007). Signaling and screening of workers' motivation. Journal of Economic Behavior & Organization, 62(4), 605-624.

Doğan, S., & Aslan, M. (2018). Psikolojik sermaye, içsel motivasyon ve iş tatmini ilişkisi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(3), 112-125.

Dündar, S., Özutku, H., & Taşpınar, F. (2007). İçsel ve dışsal motivasyon araçlarının işgörenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi: ampirik bir inceleme. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2), 105-119.

Dysvik, A., & Kuvaas, B. (2011). Intrinsic motivation as a moderator on the relationship between perceived job autonomy and work performance. European journal of work and organizational psychology, 20(3), 367-387.

Fu, W., & Deshpande, S. P. (2014). The impact of caring climate, job satisfaction, and organizational commitment on job performance of employees in a China's insurance company. Journal of business ethics, 124(2), 339-349.

Göksal, N. (2020). İşletmelerde sosyal medya kullanımının işe adanmışlık, çalışan sadakati ve bireysel performansa etkisi.

Gümüş, S. (2012). Motivasyonun örgütsel bağlılığa ve performansa etkisi (Vol. 51). Hiperlink eğit. ilet. yay. san. tic. ve ltd. sti..

Gürkan, G. Ç., & Demiralay, T. (2017). Bireysel yenilikçiliğin çalışanın yenilikçi davranışı üzerindeki etkisinde içsel motivasyonun aracılık rolü: Türkiye'de cerrahlar örneği. Journal of Entrepreneurship And Innovation Management, 6(1), 65-90.

Işık, Metin, & Kama, Aycan, (2018). Algılanan Örgütsel Desteğin İşgören Performansına Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Etkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 395-403.

Jutta Heckhausen and Heinz Heckhausen (2018). Intrinsic motivation and flow. In Motivation and action (pp. 579-622). Springer, Cham.

Köroğlu, Ö. (2011). İş doyumu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma.

Kurnaz, S., & Şimşek, H. (2021). Mesleki Doyum ve İş Motivasyonunun Öğretim Elemanı Performansı Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 24(2), 368-380.

Maden, C. E. (2015). İşgörenlerin güçlendirme algılarının sorumluluk üstlenme davranışları üzerindeki etkisi: İşe adanmışlık ve iş tatmini değişkenlerinin aracılık rolü.

Nohria, N., Groysberg, B., & Lee, L. E. (2008). Employee motivation. Harvard business review, 86(7/8), 78-84.

Örücü, E., & Kanbur, A. (2008). Örgütsel-yönetsel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik am-

pirik bir çalışma: hizmet ve endüstri işletmesi örneği. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(1), 85-97.

Özsoy, G., & Murat, Aksu (2019). Otel İşletmelerinde Kullanılan Motivasyon Araçlarının İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi: Edirne İli Örneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, *4*(1), 17-42.

Polat, G. (2019). Y kuşağı çalışanlarının örgütsel bağlılık algılarının iş motivasyonları ve iş performansları üzerindeki etkisi: Belediye çalışanları üzerinde bir uygulama (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yavan, Ö. (2016). Örgütsel davranış düzleminde adanmışlık. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (25), 278-296.

Yılmaz, R., & Çelik, A. (2018). Psikolojik İklimin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde İçsel Motivasyonun Aracılık Rolü: Sanayi İşletmelerinde Bir Araştırma.

Yıluzar, H. (2016). Kişi-örgüt uyumu ile işe adanmışlık ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma.

Bölüm 18

VAN GÖLÜ KAPALI HAVZASI AKARSULARINDA RADYOAKTİVİTE SEVİYE DEĞİŞİMLERİNİN JEOLOJİK VE JEOMORFOLOJİK VERİLERLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Halil ZORER[1]

1 Dr. Öğrt. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van, halilzorer@yyu.edu.tr, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-2978-4908

GİRİŞ

Yer sistemi; bileşenleri olan litosfer, hidrosfer, atmosfer ve biyosfer arasında enerji döngüsü ile etkileşimin olduğu ve alansal olarak farklılıklar kazandığı bir sistemdir (Koç ve Kesmen, 2011, Tunçdilek, 1985). Yeryüzünde alansal farklılıkları ortaya çıkarabilmek, incelenen yerin doğal coğrafya özelliklerinin açıklanması ile de yakından ilgilidir. Bunlar aynı zamanda dünyadaki enerji döngüsünü etkileyen faktörlerdir. Yeryüzünün en büyük enerji kaynağı bilindiği üzere güneştir, onu yerin kendisi takip eder. Doğal coğrafi şartlar, güneş enerjisinin ve yerin kendi enerjisinin dünya üzerinde zamana ve mekâna göre farklılaşmasına sebep olur (Erinç, 1996). Her iki kaynaktan yeryüzüne yayılan enerjilerden birisi de radyoaktif enerjidir. Radyoaktivite, bazı maddelerin atomlarının bozularak parçacık veya enerji yaymasıdır (Meredith ve Massey, 1977). Bir atom çekirdeğinin kararsız durumdan daha kararlı bir duruma geçerken elektromanyetik dalga veya parçacık şeklinde enerji yayılmasına radyasyon (ışıma) denir. Radyoaktivite doğal ve yapay olarak ikiye ayrılmaktadır. Yapay radyoaktivite insan kaynaklıyken, doğal radyoaktivite insan etkisi olmaksızın doğada bulunan radyoaktivitedir. Doğal radyoaktivitenin de iki kaynağı vardır; birincisi uzaydan dünya atmosferine gelen yüksek enerjili kozmik ışınlara ait paracıklar, ikincisi yer kabuğunda bulunan doğal radyoaktif izotoplardır. Her iki doğal radyoaktivite kaynağı fiziki coğrafya koşullardan etkilenmektedir. Jeomorfoloji; yükselti, eğim, bakı gibi parametrelerle bu etkiyi denetlemektedir. Jeomorfolojik özellikler, uzaydan ve güneşten gelen yerkürede birincil kaynağı, yani kozmik radyoaktiviteyi etkileyen yükseklik, enlem (Zenit Açısı), mevsim, güneşlenme süresi, atmosferin kalınlığı ve albedo gibi faktörlerden etkilenir. İkincil kaynaklar ise jeolojik ve litolojik kökene bağlı olup, bu kaynakların coğrafi dağılışı iklim dahilinde yükselti, eğim, bakı ve erozyon gibi jeomorfolojik koşullar doğal radyoaktivite dağılışını dolaylı etkilemektedir.

Yeryüzünde doğal olarak oluşan çok sayıda radyoaktif madde bulunmaktadır. Yerkabuğundaki radyoaktivite, tüm toprak oluşumlarında eser miktarda bulunan ^{238}U, ^{232}Th ve bunların bozunma ürünleri ile ^{40}K gibi dünyanın oluşumundan beri var olan radyonüklidlerden kaynaklanmaktadır (Tzortzis vd., 2004). Toprakta bulunan ^{238}U, ^{232}Th, ^{40}K gibi doğal radyonüklidler toprağın radyoaktif olmasına neden olurlar. Ayrıca, dünya yüzeyinde belli kalınlıktaki toprak tabakasının hemen altında bulunan kaya yatakları da karasal radyoaktiviteye katkıda bulunmaktadır. Bundan başka, kuvars-kayaç başkalaşımları, tortul kayalar, tortul şistler ve kumtaşı radyoaktif element taşıyıcılarıdır (Cowart ve Burnett, 1994). Doğal radyo-çekirdekler daha çok volkanik, fosfat, granit ve tuz kayalarında yüksek konsantrasyonlarda bulunurlar. Bu kayalar doğa şartlarına bağlı olarak zamanla ufalanarak çok küçük parçalar halinde yağmur veya

akıntı suları ile toprağa karışırlar. Böylece topraktaki doğal radyoaktivitenin artmasına neden olurlar. Hatta tarımda topraktaki verimi artırmak için kullanılan suni tohumlama ve gübreleme (suni gübreler radyoaktif ^{32}P içermektedir) gibi bazı insan aktiviteleri de yerel olarak topraktaki yüzey radyoaktiviteyi artırmaktadır (NCRP, 1975; Karahan, 1997).

Radyoaktif maddeler, jeomorfolojik süreçlerin açıklanmasında faydalanılan yaşlandırma yönteminde kullanılan maddelerdir. Bu maddeler radyoaktif yarılanma ömürlerine bağlı olarak hesaplanan ve bize gerçeğe en yakın mutlak yaş zamanını verirler (Monroe ve Wicander, 2005). Yer kaynaklı doğal radyoaktivitenin ana kaynağı kayaçlardır. Her kayaçta bulunan radyoaktif element aynı oranda olmadığı gibi bu elemente sahip kayaçların dağılımı da doğada farklıdır. Bu radyoaktif elementlere sahip kayaçların yoğun olduğu alanlarda bulunan canlı ve cansız cisimler radyasyon ile bu zararlı enerjiye maruz kalmaktadırlar. Kayaçlardan radyasyon şeklinde yayılan radyoaktif enerji özellikle yaşamın kaynağı olan suya geçmekte ve su yoluyla da besin zincirine dahil olmaktadır. Besin zincirine bağlı tüm canlılar da bu zararlı etkileşime dahil olabilmektedir. Bu enerji döngüsü ve etkileşimi Van Gölü Havzası içerisinde çevre jeolojisi (Çiftçi vd., 2008) ve fizikokimya (Selçuk Zorer, 2019) açısında yapılan çalışmalarla değerlendirilmiş fakat topoğrafya koşulları açısından değerlendirme günümüze kadar yapılmamıştır. Kayaçların ayrışması, taşınması, birikmesi topografik parametrelerin etkisi altındadır, buna radyoaktif kayaçlar da dahildir. Radyoaktivitenin etki alanı açısından çok önemli olan bu parametreler bu çalışmada açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Van Gölü Havzası akarsularındaki yer kaynaklı doğal radyoaktivite değişimi jeomorfolojik parametrelerle değerlendirilecektir.

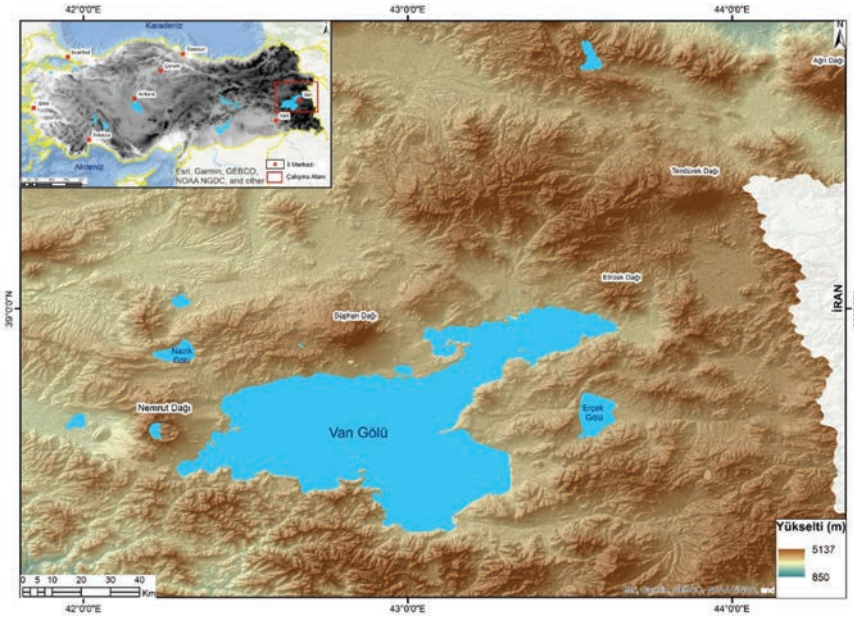

Şekil 1. *Van Gölü Havzası lokasyon haritası*

Dünyanın en büyük kıvrım dağ kuşaklarında biri olan Alp-Himalaya Dağ sistemi (Dercourt vd., 1986; Dewey vd., 1973; Stampfli ve Borel, 2002; Mouthereau vd., 2012) üzerinde bulunan Van Gölü Havzası, Doğu Anadolu Bölgesinde, 38º 38' K, 42º 49' D koordinatlarında yer alır (Şekil 1). Bir milyon kişiden fazla insanın yaşadığı havzada bulunan Van Gölü büyüklük bakımından Türkiye'de birinci, dünyada ise Hazar ve Issık Göllerinden sonra üçüncü kapalı havza gölü durumundadır (Reimer vd., 2009). Bu göl aynı zamanda dünyanın en büyük soda gölüdür (Kempe ve Degens, 1978). Geç Pliyosen'de oluşmuş ve Kuvaterner'de etkili olan volkanizma ile son şeklini almıştır (Blumenthal vd., 1964; Wong ve Finckh, 1978; Degens vd., 1984) Bitlis-Zagros Bindirme Zonu'nun kuzeyinde bulunan inceleme alanı, Orta Miyosen'de başlayan kıta-kıta çarpışmasının aktif olduğu alanlardan (Dewey vd., 1973, Dewey ve Şengör, 1979, Şengör, 1979, Şengör ve Yılmaz, 1981, Berberian, 1995, Mouthereau vd., 2012) birisidir. Yüksek dağlık bir alanda bulunan Van Gölü Havzası etrafı farklı jeolojik yaşlarda olan çeşitli jeomorfolojik birimlerle çevrilidir. Havzadaki en yüksek yer 4058 m ile Süphan Dağı, en düşük yükseklik de 1648±2 m ile göl kıyı çizgisidir (Şekil 1).

MATERYAL VE YÖNTEM

Fiziki coğrafya koşulları radyoaktiviteyi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Doğu Anadolu'da en büyük depresyonlardan biri olan Van Gölü Havzası akarsularında doğal radyoaktivite seviye değişimleri-

nin jeolojik ve jeomorfolojik birimlerle değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma alanında 2010 yılında nehir ağızlarından alınan su örneklerindeki doğal ve yapay radyoaktivite seviyeleri jeolojik ve topografik özelliklerle bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken 1/25.000 ölçekli topografya ve 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları kullanılmıştır. Van Gölü Havzası'na yönelik yapılan incelemelerde Sayısal Yükselti Modeli (Digital Elevation Model-DEM) verileri kullanılmıştır. Çalışma alanında coğrafi parametrelere yönelik olarak yapılan analizlerde ASTER DEM verileri temel veri olarak değerlendirilmiştir. DEM üzerinde Arc-GIS 10.3 programı kullanılarak yükselti, eğim ve bakı analizleri yapılmıştır. Ayrıca iklim etkisi dahilinde Van meteoroloji istasyonundan uzun yıllık aylık ortalama sıcaklık ve yağış verileri sağlanarak değerlendirmeye alınmıştır.

ÇALIŞMA ALANININ JEOLOJİK VE JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Jeolojik Özellikler

Van Gölü Havzası'nın jeolojisi temelde Neotetis Okyanusu'nun orta Miyosen'de kapanması ile başlayan ve günümüze kadar devam eden neotektonik dönemde şekillenmiştir (Şengör ve Yılmaz, 1981; Şengör vd., 1985; Görür vd., 2015). Van Gölü Havzası, gölün kenarları boyunca yüzeylenen heterojen bir stratigrafik temele sahiptir. Kuzey ve batı kenarlarında çoğunlukla Neojen ve Kuvaterner yaşlı volkanik kayaçlar ve bazı yerlerde ise kırıntılı ve karbonatlı Miyosen sedimanları yer alır (Şekil 2). Doğu kenarında, baskın olarak, Doğu Anadolu Birikim Karmaşığı'ını oluşturan Üst Kretase-Oligosen ofiyolitik melanj ve fliş birimleri görülür. Güney kenarı çoğunlukla Bitlis masifinin Paleozoyik yaşlı metamorfik kayaçları ile temsil edilir (Şekil 2). Bütün bu kayaçlar, günümüzden 600 bin yıl önceki oluşumundan beri Van Gölü'nde biriken 700 m kalınlığındaki sedimentlerin kaynak alanlarını oluşlturmaktadır (Litt vd., 2014; Stockhecke vd., 2014).

Faylar ve kıvrımlar Van Gölü Havzası'ndaki jeolojik yapıları karakterize eden en belirgin ögelerdir (Şaroğlu ve Güner, 1981; Güner, 1984; Şengör vd., 1985; Yılmaz vd., 1998; Toker ve Şengör, 2011; Şengör vd., 2008; Çukur vd., 2013). Fayların büyük bölümü kısa ve sürekli olmayan, düzensiz bir dağılım gösteren doğrultu atımlı faylar ile temsil edilirler. Bunlar KB-GD, KD-GB ve D-B uzanımlı olarak gölün kuzeyinde ve doğusunda yaygındırlar. Bindirme ilişkili olaylar çoğunlukla, bu fayların havzadaki dağılımı ile uyumlu olarak Van Gölü'nün doğusu ve güneyinde görülür (Wong ve Finckh, 1978; Şengör vd., 1985; Örgülü vd., 2003; Horasan ve Boztepe Güney, 2007).

Van Gölü Havzası'nın batı ve kuzeyi Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı, yaygın olarak bazalt, andezit ve piroklastik kayaların oluşturduğu yüksek volkanik dağ sıraları ile sınırlanır. Doğusunda ise Kretase yaşlı ofiyolitik melanj, serpantinit ve gabro gibi ofiyolitik kayaçlar genellikle yayılım gösterirken yer yer Üst Kretase yaşlı volkanitler görülür. Güneyi Paleozoyik, Mesozoyik, Jura -Kreatese yaşlı mermer, şist ve rekristalize kireçtaşlarının oluşturduğu Bitlis Masifinin bir parçası olan metamorfik kütle ile çevrelenir (Şekil 2).

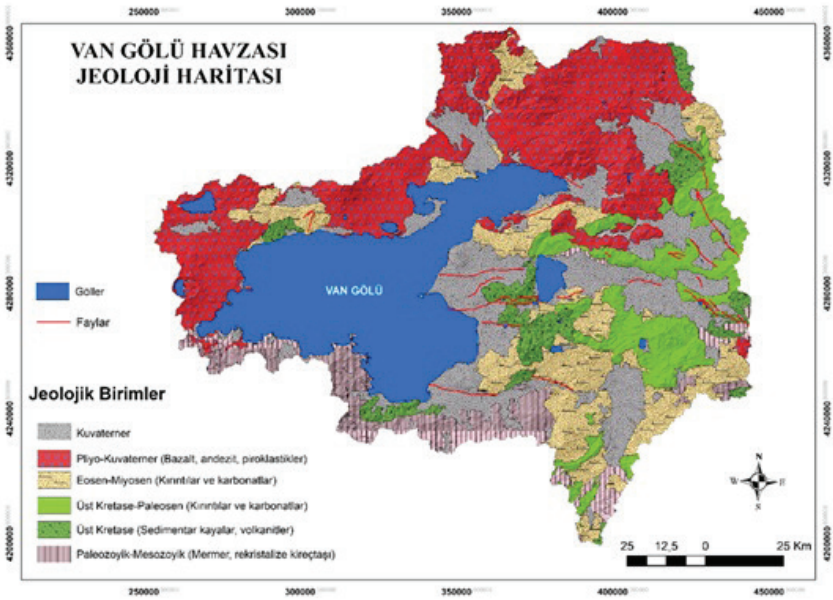

Şekil 2. *Van Gölü Havzası jeoloji haritası (M.T.A. 2002'den dönüştürülerek)*

Jeomorfolojik Özellikler

Havzanın morfolojisine genel olarak bakıldığında, havza alanı batıdan doğuya doğru açılan bir makas gibi genişlemektedir (Zorer ve Tonbul, 2019). Van Gölü Havzası, güneyde doğu-batı uzanımlı İhtiyarşahap Dağları, kuzeybatıda güneybatı-kuzeydoğu uzanımlı volkanik sıradağlar (Nemrut, Süphan, Tendürek D.) ve doğuda Vandoğusu Sıradağları ile çevrelenir. Havza aynı zamanda sularını denize ulaştıramayan endoreik havza özeliği taşımaktadır. Van Gölü Havzası yaklaşık 20.000 km^2'lik bir alana sahiptir. Bu alanın 3715 km^2'sini Van Gölü kaplamaktadır Havzanın güneyindeki ve doğusundaki dağlar Van Gölü Havzası'nı Dicle Nehri Havzası'ndan ayırırken, kuzeybatısındaki volkanik dağlar Fırat Nehri Havzası'ndan ayırır.

Yükselti

Van Gölü Havzası'nı jeomorfolojik olarak özel yapan en önemli faktör, yüksek bir plato (Doğu Anadolu) üzerinde yer alan yüksek bir havza olmasıdır. Havzanın ortalama yükseltisi yaklaşık 2071 m, en yüksek noktası 4058 m ile Süphan Dağı zirvesi ve en düşük yeri ise 1648 m ile göl kıyısıdır. Havzanın etrafı yüksek sıradağlarla çevrilidir. Bu durum ona morfolojik ve hidrolojik havza özelliği kazandırmıştır..

Van Gölü Havzası'nı çevreleyen dağlar; batıda Nemrut Dağı (2935 m), kuzeyde Süphan Dağı (4058 m), kuzeydoğuda Meydan (2778 m), Etrüsk (3943 m) ve Tendürek (3514 m) Volkan Dağları, doğuda Van Doğusu Sıradağları (Başkale D. 3668 m, Keklik D. 3143 m, Mengene D. 3400 m), güneyde İhtiyarşahap Sıradağları'dır Havzanın güney sınırı, morfolojik olarak, doğu-batı doğrultusunda uzanırken, kuzey sınırı morfolojik olarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır (Şekil 3). Jeomorfolojinin bu uzanım yönü; gölün batısında birleşen, doğusunda açılan bir makas şekline benzer. Göl havzasının çevresindeki bu yüksek jeomorfik birimler Van Gölü Kapalı Havzası ile Basra Havzası sınırını oluşturmaktadır.

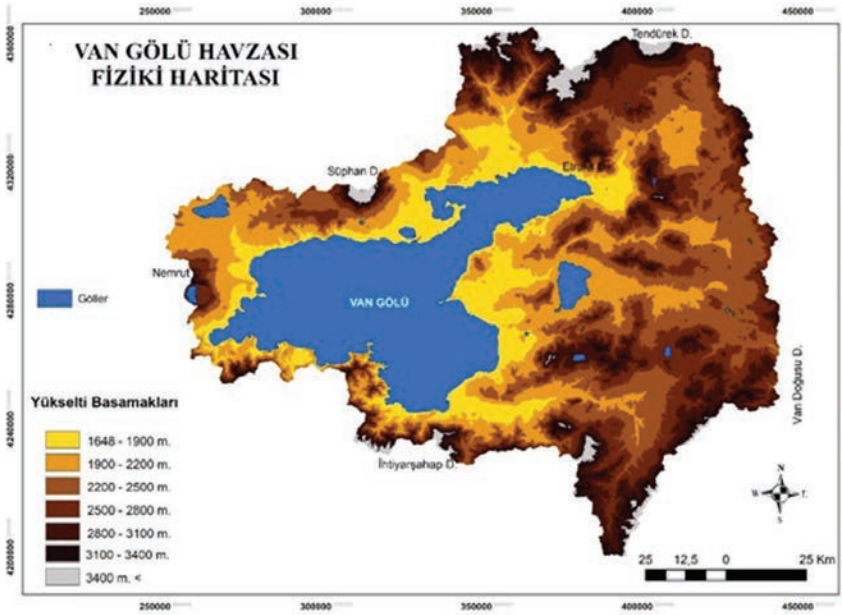

Şekil 3. *Van Gölü Havzası fiziki haritası*

Bakı

Her bölge içerisinde bakı etkisi rölyefe bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu değişiklik dağlık alanlarda daha çoktur. Yamaçların bakı durumunu eğim şartları birebir etkilemektedir. Bu bakımdan inceleme alanında en büyük fark güney ve kuzey yamaçlar arasında meydana gelir. Van

Gölü Havzası'nın bakı koşulları dağların uzanım doğrultuları ile birebir ilişkilidir. Havzayı oluşturan dağların hâkim uzanım doğrultusu doğu-batı olduğundan havza içerisinde güneye bakan yamaçların güneşe bakısı (ekspozisyonu) diğer yönlere oranla daha fazladır. Göl havzası yüksek dağlık araziye ve akarsuların oluşturduğu derin vadilere sahiptir. Bu röl-yef şartlarına bağlı olarak Van Gölü Havzası'nın kuzey kesimlerinde güneye dönük yamaçlar bakı açısından en avantajlı alanlar olarak göze çarpmaktadır (Şekil 4). Buna kıyasla havza içerisindeki kuzey yamaçlar da en dezavantajlı konumdadır. Havzanın jeomorfolojisine bağlı olarak doğu ve batı yönlerin bakı açısından etkin alanlar olmadığı ve dar alanlarla sınırlandığı gözlenmektedir (Şekil 4). Eğim şartları da bakıyı etkilemektedir. Fakat yamacın eğim şartları her ne kadar bakıyı etkilese de dönük olduğu yönün etkisini geçemez (İnandık, 1969).

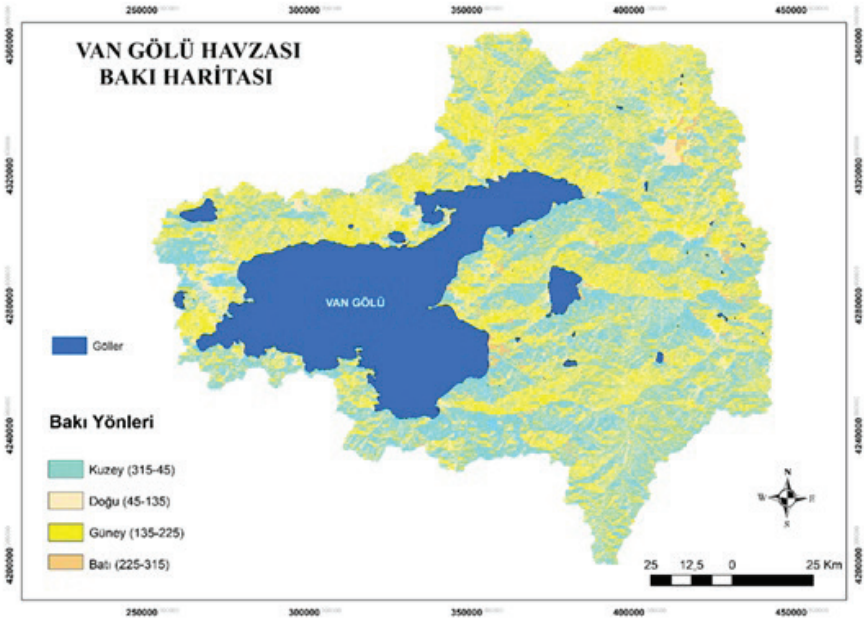

Şekil 4. *Van Gölü Havzası bakı haritası*

Eğim

Van Gölü Havzası'nın batı, kuzey ve kuzeydoğusundaki genç yaşlı volkanik dağların bulunması, güneyinde sıkışma tektoniğine bağlı bindirmelerle (şaryaj) oluşan sıradağların olması bu kesimlerde eğim koşullarını artırmıştır. Bu morfoloji şartları bu alanlardaki akarsu boylarını kısaltmış, su toplama havzalarını küçültmüş ve akarsu debilerinin de az olmasına sebep olmuştur. Doğu tarafında ise morfolojik koşullar farklılık gösterir. Bu alan akarsu vadileriyle parçalanmış engebenin en fazla olduğu yerdir.

Gölün doğusu havzanın en geniş alan kaplayan kesimleridir. Aynı zamanda eski küçük göllerin bulunduğu alanlardır. Bu küçük göller daha sonra Bendimahi, Karasu ve Engil nehirleri tarafından kapılıp Van Gölü Havzası'na katılmış ve taban arazileri şu anda ova (Çaldıran Ovası gibi) olan morfolojik birimlerdir göl tabanını oluşturan bu alanlarında eğim değerleri düşer. Havzanın en uzun, debisi en yüksek ve su toplama havzası en geniş akarsuları (Bendimahi, Engil, Karasu) bu alanda yer alır.

Havzada eğim değerlerinin değişimi yükseltiye ve engebeye bağlı olarak değişmektedir. Genel olarak havzanın kuzey ve güney kesimlerinde eğim oranlarının en yüksek değere ulaştığını ve bu artışın sebebinin yüksek dağ yamaçları olduğu söylenebilir (Şekil 5). Havzanın doğu kesimlerindeki eğim değerlerinin artışı ise havza içerisindeki en büyük üç akarsuyun bu kesimde olması sebebiyle arazinin akarsular tarafından parçalanması sonucu oluşan engebe birinci faktör olarak karşımıza çıkar. Havza içerisindeki eğimin azaldığı yerler kıyı kesimleri ve gölün doğusunda bulunan eski göl tabanları olarak gözlemlenir.

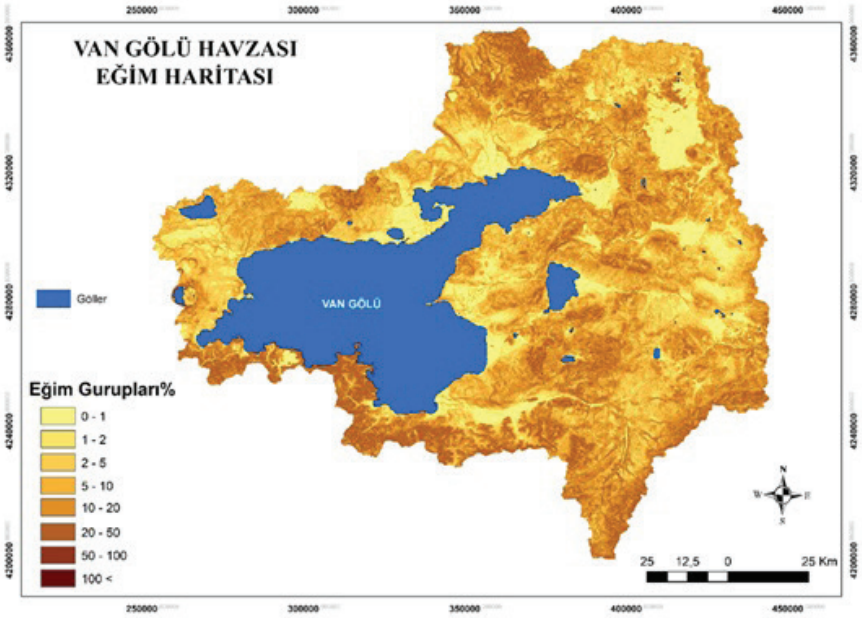

Şekil 5. *Van Gölü Havzası eğim haritası*

ÇALIŞMA ALANININ İKLİM ÖZELLİKLERİ

Van Gölü Havzası içerisindeki akarsulardan alınan su örneklerinin sayıca fazla olması ve örneklerin alındığı akarsuların bulunduğu yerlerin çoğunluğunda meteoroloji istasyon verilerinin bulunmaması sebebiyle ve her bir istasyon verilerinin değerlendirmesi karışıklığa sebep olacağından

havza içerisindeki en sağlıklı verilerin bulunduğu Van meteoroloji istasyonuna ait araştırma konusu ile ilgili veriler kullanılmıştır.

Sıcaklık

Genel olarak yıl boyunca meydana gelen değişimler ve en düşük yıllık ortalama sıcaklığına Ocak ayının sahip olması göz önüne alındığında, sıcaklıklar Ocak ayından itibaren yükselmekte ve özellikle Mart ayından itibaren hızlı bir artış göstererek Temmuz ayında maksimum seviyeye ulaşmaktadır. Kasım-Nisan arası ortalama sıcaklık değerlerinin yıllık ortalama sıcaklık değerlerinden düşük olduğu ve Mayıs'tan Ekim'e kadar sıcaklıkların yıllık ortalama sıcaklıkların üstüne çıktığı görülmektedir. Van meteoroloji istasyonuna ait uzun yıllık ortalama sıcaklık değerleri 9,3ºC dir. Van'da uzun yıllık ortalama aylık sıcaklık değerleri -10ºC'nin altına düştüğü dönem gözlenmezken, sıcaklığın 10ºC'nin altında olan ay sayısı 6'dır. Van'da uzun yıllık ortalama aylık sıcaklıklar iki ay 20ºC'nin üzerine çıkar. Van'da uzun yıllık ortalama aylık sıcaklıkların en yüksek olduğu ay Temmuz ayı (22,4ºC), en düşük ayın ise Ocak (-3,2ºC) olduğu gözlemlenmiştir olarak gözlenmiştir (Şekil 6). Van Gölü havzasında uzun yıllık ortalama aylık sıcaklık değerleri 25ºC'yi aşmaktadır. Bu fark karasal iklim koşullarını bize verirken fiziksel ayrışmayı artıran bir etken olarak değerlendirilmektedir.

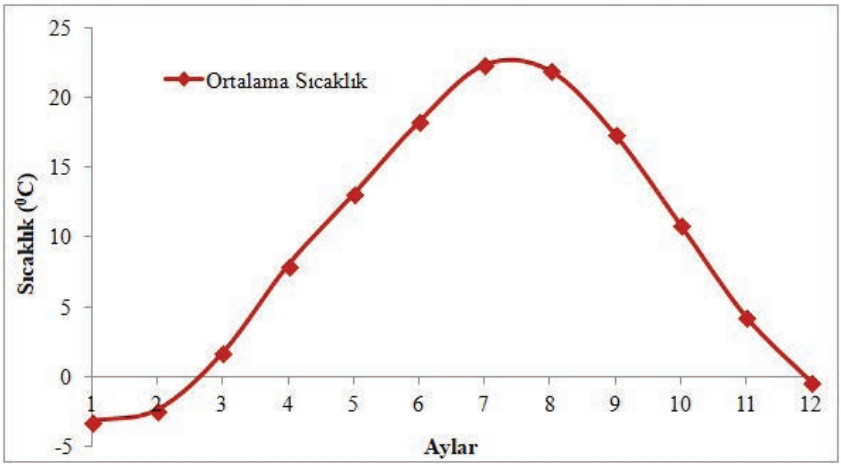

Şekil 6. *Van meteoroloji istasyonuna ait uzun yıllık (1980-2015) aylık ortalama sıcaklık grafiği*

Yağış

Yıllık yağış tutarlarının istasyonlar arasındaki dağılışlarında yükselti, bakı ve orografik özelliklerin rolü büyüktür. Bu özelliklerin istasyonlar arasında farklı olması diğer bir deyişle istasyonların farklı yükselti kade-

melerinde ve farklı bakı ve orografik özellikte bulunmaları yağış tutarları arasındaki farklılıkların da temel nedenidir. Uzun yıllık ortalama yağış miktarı Van'da 384,8 mm'dir. Uzun yıllık aylık ortalama yağışlı gün sayısının aylık dağılışına baktığımızda genel itibariyle Eylül ayından sonra bir yükseliş görülmekte ve Ocak ayına kadar bu durum devam etmektedir. İlkbahar aylarında genelde maksimum değerler görülürken, Ağustos ve Eylül aylarında minimum seviyeler görülür. Van'da yağışlı gün sayılarının en fazla olduğu ay 12,6 gün ile Nisan ayıdır. Minimum yağışlı gün sayısı isel,4 gün ile Ağustos ayında gözlenir (Şekil 7).

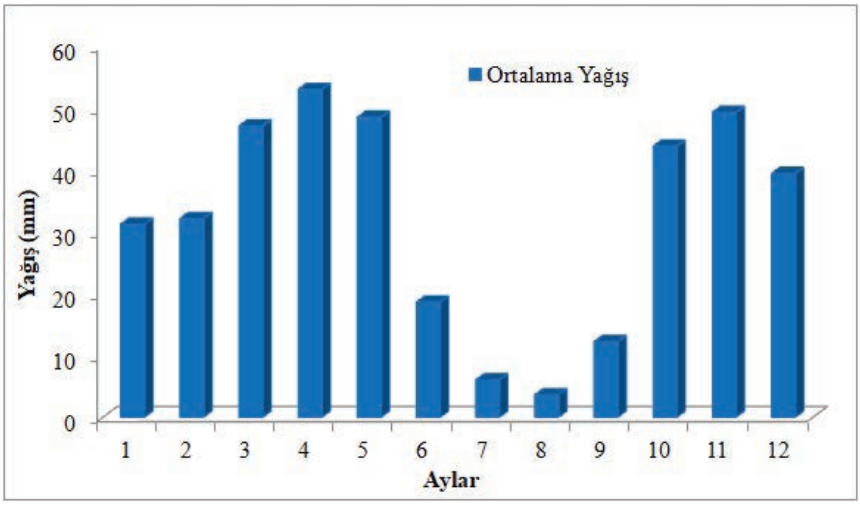

Şekil 7. *Van meteoroloji istasyonuna ait uzun yıllık (1980-2015) aylık ortalama yağış grafiği*

TARTIŞMA

Yer kaynaklı doğal radyoaktivite seviyesini litoloji direkt olarak etkilerken, iklim ve topografik koşullar dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etkiler ayrışma, taşıma ve biriktirme süreçleriyle işlemektedir. Ayrışma süreçleri kayaçların, mekanik parçalanması ve kimyasal çözülmesi olarak işleyen süreçlerdir. Yeryüzündeki birçok kayaç yerkabuğunun derinliklerinde oluşur. Kayalar yeryüzünde yüksek ısınma-soğumadan kaynaklanan termal gerilme, ıslanma ve kurumaya bağlı şişme-büzülme ve basınç azalmasına maruz kaldıklarında ayrışmaya başlarlar. Bu süreçler döngüsel olarak tekrarlandığında kayaçların dayanımını zayıflatır ve ayrışmasına yol açarlar. Böylece ayrışan kayaçların erozyonla taşınabilmeleri sağlanmış olur (Huggett, 2011). Ayrışma süreçleri, alandaki litoloji, iklim, topografya koşullarına göre farklılıklar gösterir. Van Gölü Havzası'nda litoloji, yükselti, eğim ve bakı koşulları havza içerisinde büyük değişik-

likler göstermektedir. Bu koşulların değişimi de ayrışma-taşınma-birikme süreçlerini dolaylı olarak etkilemektedir. Bu özelliklerin değişimi kapalı bir havza olan Van Gölü Havzası'ndaki akarsuların su kimyasını da değiştirmektedir.

Ayrışma süreçleri fiziksel (mekanik) ve kimyasal olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçler litolojik farklardan ve iklim koşullarından etkilenmektedir. Özellikle iklim faktörlerinden sıcaklık ve yağış ayrışma hızını belirlemektedir (Peltier, 1950).

Çalışma alanının topografik koşulları sıcaklık ve yağış koşullarını dolaylı olarak etkiler. Ortalama yükseltisi 2071 m olan havza, karasal iklim koşullarına sahiptir. Havzanın sahip olduğu iklim koşulları donma-çözülme olarak da tanımlanan hidroparçalanma (Selby, 1982) ve ısınma soğumaya bağlı oluşan termal ayrışma (termoklasti) süreçlerini hızlandırır (Şekil 8) (Huggett, 2011).

Radyoaktif maddeler suda çözünebilen ve taşınabilen maddelerdir. Bu özelliklerine bağlı olarak topografya koşullarından dolaylı olarak etkilenirler. Havza içerisinde en fazla aşınımın olduğu yerlerin yükseltinin ve engebenin dolayısıyla eğimin arttığı alanlar olduğu söylenebilir. Birikim koşulları açısından ise yükseltinin düştüğü eğimin azaldığı çukur alanlar öne çıkar. Tabi ki yerel kaide seviyesini oluşturan Van Gölü, havza içerisinde en büyük birikim alanı konumunda olacaktır. Bunun yanı sıra Van Gölü Kapalı Havzası içerisinde bulunan küçük kapalı havza gölleri de bu birikim sahaları içerisinde önemli yer tutmaktadır. Aşınmayı etkileyen koşullar içerisinde etken ve edilgen süreçlerin yani kayaç özelliklerinin ve atmosferik şartların önemi büyüktür. Bunun yanında etken unsurun şiddetini dolaylı faktörler belirlemektedir. Yükselti, eğim, bakı gibi jeomorfolojiye bağlı topografik faktörler kayacın parçalanmasını dolaylı olarak hızlandıracaktır. Bir sahanın rölyef özelliklerinde söz konusu olan farklılaşmalar o sahanın sıcaklık ve yağış koşullarında da değişimlere yol açar. (Erinç, 1996; Dönmez, 1990; Avcı, 1993).

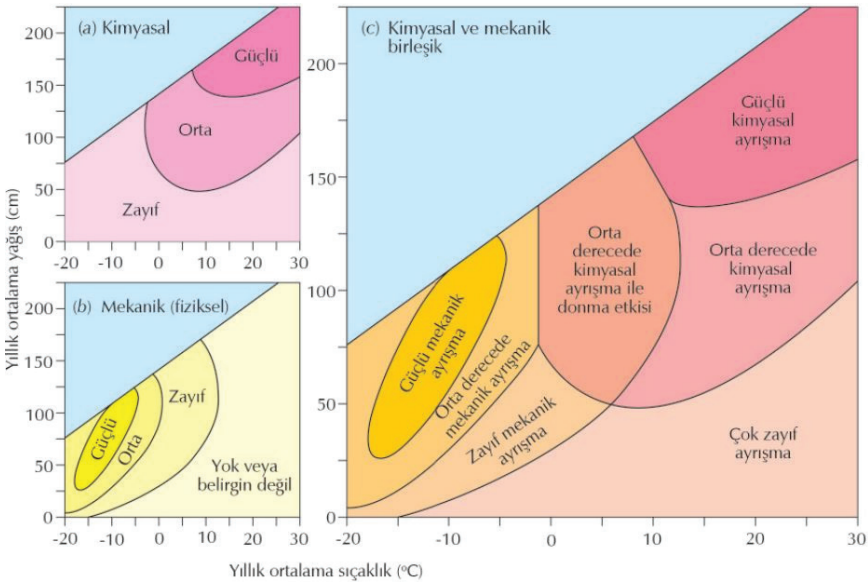

Şekil 8. *Louis Peltier'in kimyasal ve mekanik ayrışma hızlarını sıcaklık ve yağış ile ilişkendirme şeması (Huggett, 2011'ten alınmıştır)*

Van Gölü Kapalı Havzası'ndaki sularda yapılan radyoaktivite ölçümleri için seçilen akarsular havzası geniş, gölün farklı kesimlerinden havzayı radyoaktivite oranı açısından denetleyecek şekilde seçilmiştir. Alınan örnekler akarsu ağız kesimlerinden alındığından, akarsu havzasının radyoaktivitesini de kontrol etmektedir (Şekil 9,10,11,12). Birbirinden farklı on iki akarsu ağzından alınan örnek sonuçları değerlendirmeye alınmıştır. Akarsulardan su örnekleri iki dönemde alınmıştır. İlk alınan su örnekleri yağışın ve akarsu debilerinin en yüksek olduğu bahar aylarında, diğeri ise yağışın en düşük olduğu ve akarsu debilerinin en düşük seviyede olduğu yaz aylarında alınmıştır. Ayrıca akarsu ağızlarından alınan su örneklerinin yanı sıra aynı dönemde sediment numuneleri de alınıp radyoaktif elementler açısından analiz edilmiştir.

Su örneklerinin radyoaktivite değerlerine bakıldığında (Tablo 1), bahar ve yaz aylarında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Akarsulardaki radyoaktivite oranlarının en yüksek değerleri, bahar aylarında havza güneyinde bulunan küçük havzalara sahip Güzelkonak ve Küçük su akarsularında gözlemlenmektedir. En düşük radyoaktif değerler ise havzaları büyük akarsularda ön plana çıkmaktadır. Bahar aylarında havza büyüklüğünün diğer faktörlerin önüne geçtiği gözlemlenir (Şekil 9). Yaz aylarında yüksek Uranyum değerlerine sahip olan akarsular volkanik arazilerin bulunduğu Deliçay ve Bendimahi Nehri havzaları olarak görülmektedir (Şekil

10). Akarsu havzalarındaki alansal büyüklük farkı su debisini değiştirdiği gibi fiziksel ve kimyasal aşındırmayı da etkilemektedir. Bahar aylarında volkanik alanlardaki sularda Uranyum seviye düşüklüğü yağışların artışına (Şekil 7) ve dolayısı ile debi artışına neden olacağından alınan su örneklerinin konsantrasyonunun daha düşük olmasına sebep olmaktadır (Şekil 9).

Tablo 1. *Bahar ve yaz mevsiminde su örneklerinde U-238 izotopunun radyoaktivite seviyeleri (Bq/L) (Selçuk Zorer, 2019'dan alınmıştır).*

	Bahar	Yaz
	^{238}U	^{238}U
Engil (1)	4,42	3,33
Gevaş (2)	4,25	2,09
Güzelkonak (3)	7,45	3,57
Küçüksu (4)	8,91	2,89
Yeniköprü (5)	4,27	3,43
Uludere (6)	1,75	2,41
Adilcevaz (7)	3,43	2,38
Zilan (8)	1,67	4,20
Deliçay (9)	2,84	6,10
Bendimahi (10)	2,27	4,77
Karasu (11)	4,11	7,36
Akköprü (12)	3,35	4,01

Ayrıca sonuçlara bakıldığında akarsuların havzaları büyüdükçe bahar ve yaz aylarında alınan örnek sonuçları arasındaki fark azalmaktadır. Su örneklerinin Uranyum sonuçlarında dikkat çeken bir diğer özellik Engil, Gevaş, Güzelkonak, Küçüksu, Yeniköprü ve Adilcevaz nehirlerinin yazın alınan su örneği sonuçları düşmüş, Uludere, Zilan, Deliçay, Bendimahi, Karasu akarsularından alınan su örnek sonuçları yükselmiştir (Tablo 1, Şekil 10). Yazın değerleri düşen akarsulara baktığımızda Yeniköprü ve Adilcevaz dışındaki akarsular volkanik arazilerden oransal olarak uzak ve bakı koşulları farklıdır. Yeniköprü ve Adilcevaz akarsuları ise havzaları diğer nehirlere oranla çok küçüktür.

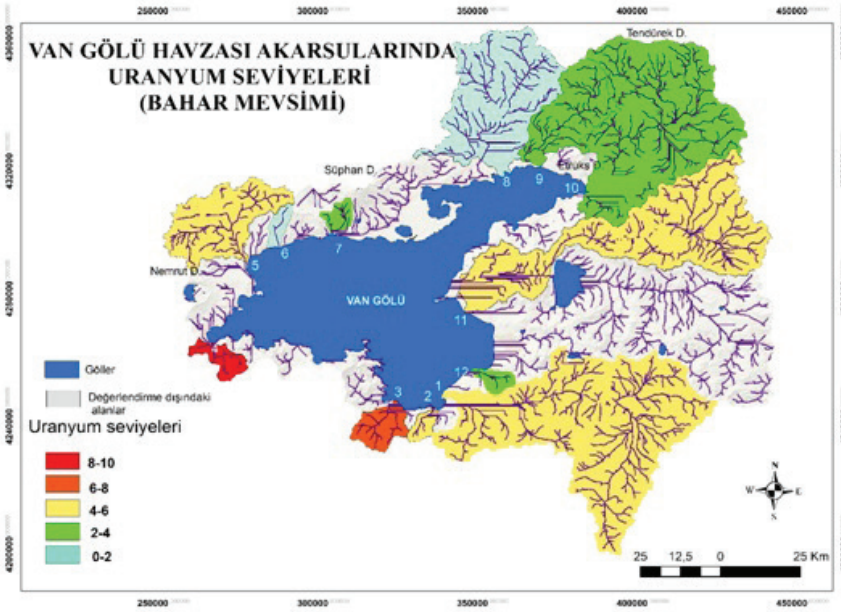

Şekil 9. *Van Gölü Havzası akarsularında bahar mevsimi Uranyum seviyeleri haritası*

Şekil 10. *Van Gölü Havzası akarsularında yaz mevsimi Uranyum seviyeleri haritası*

Uranyum değerleri açısından yazın alınan örneklerde en yüksek değere Deliçay başta olmak üzere havzanın kuzey kesimlerinde rastlanırken, güney kesimlerde düşmektedir. (Şekil 10).

Bir diğer alınan örnekler sediment örnekleridir ve aynı dönemlerde alınmıştır. Bu örneklerde Uranyum yerine bu örneklerde daha iyi sonuç veren Radyum elementine bakılmıştır. Radyum değerlerine baktığımızda bahar döneminde alınan sediment örneklerinde en yüksek değerin Deliçay akarsuyunda (Tablo 2, Şekil 11), yaz döneminde ise Zilan nehrinde elde edilmiştir (Şekil 12). Her iki akarsu havzası komşu olup litoloji, bakı, yükselti ve eğim değerleri açısından benzer özellikler göstermektedir. Radyum açısından en düşük değere ise bahar sediment örneklerinde Güzelkonak akarsuyunda, yaz örneklerinde ise Engil Çayında rastlanmaktadır. Her iki akarsuyu en büyük ortak özelliği volkanik alanlardan uzakta olmaları olarak gözlemlenmektedir (Şekil 12).

Tablo 2. *Bahar ve yaz mevsiminde sediment örneklerinde Ra-226 izotopunun radyoaktivite seviyeleri (Bq/kg) (Selçuk Zorer, 2019'dan alınmıştır).*

	Bahar	Yaz
	^{226}Ra	^{226}Ra
Engil (1)	42,79	38,32
Gevaş (2)	32,68	68,06
Güzelkonak (3)	23,58	24,33
Küçüksu (4)	34,02	60,71
Yeniköprü (5)	54,41	64,46
Uludere (6)	31,14	28,52
Adilcevaz (7)	33,06	38,38
Zilan (8)	66,17	72,22
Deliçay (9)	85,29	64,46
Bendimahi (10)	64,52	65,54
Karasu (11)	26,38	23,46
Akköprü (12)	45,08	51,75

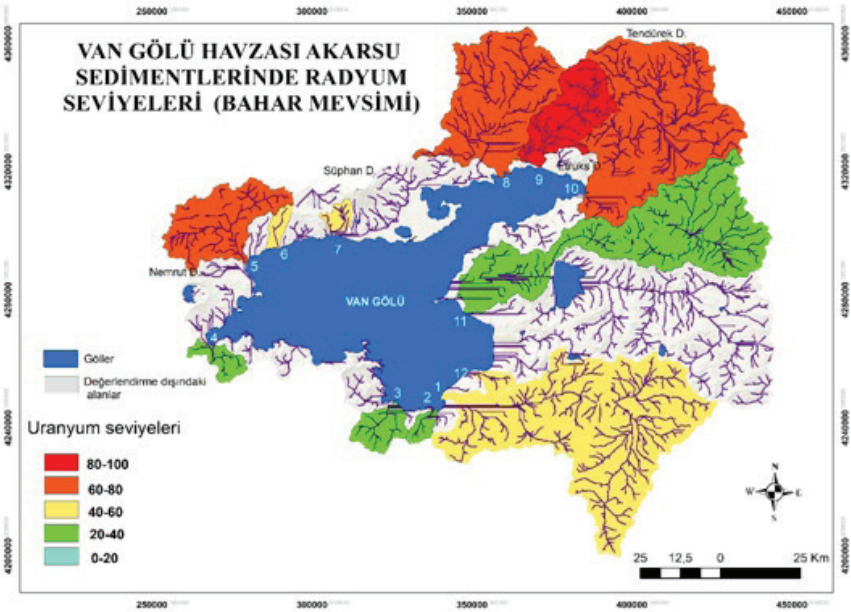

Şekil 11. *Van Gölü Havzası akarsu sedimentlerinde bahar mevsimi Radyum seviyeleri haritası*

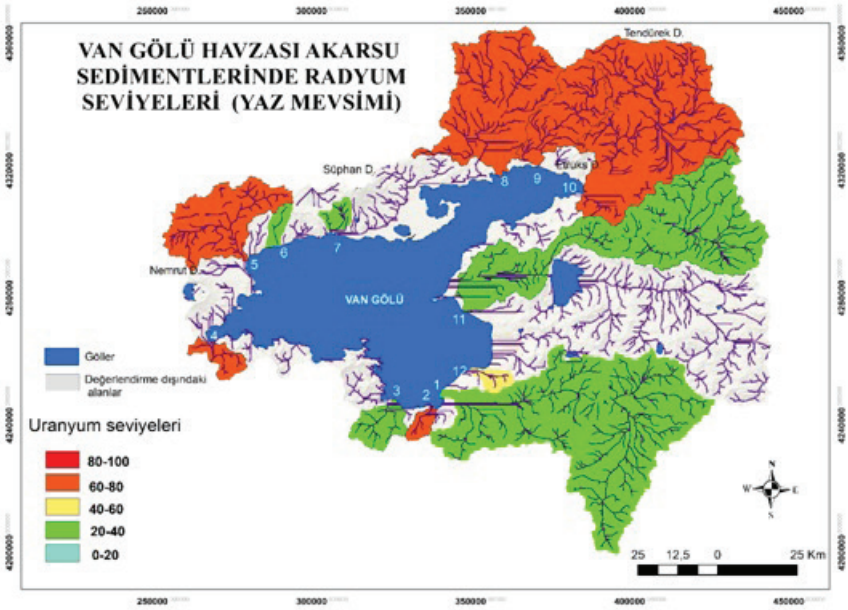

Şekil 12. *Van Gölü Havzası akarsu sedimentlerinde yaz mevsimi Radyum seviyeleri haritası*

4. SONUÇ

Van Gölü Kapalı Havzası kuzey kesimlerini genç volkanik kayaçlar (bazalt, andezit, tüfler vb.) oluşturur (Şekil 2). Güney kesimler ise daha yaşlı paleozoyik, mesozoyik mermer ve karbonatlı kayaçlardan meydana gelmektedir. Havzanın kuzeyiyle güney kesimleri birbirinden jeolojik ve litolojik açıdan büyük farklarla ayrılmaktadır. Doğu kesimleri kuzeydoğuda genç volkanik dağlarla çevrildiğinden (Tendürek D.) daha çok kuzey kesimlerle benzer özellikler gösterirken, havzanın güneydoğu tarafında genç yaşlı volkanik kayaçlara rastlanmaz. Havzanın batı kesimi Nemrut Dağı'ndan dolayı havzanın kuzey kesimleri gibi genç volkanik kayaçlarla kaplıdır. Havza içerisinde volkanik alanlar literatür ifadeleri ile uyum göstermekte ve bu alanlarda radyoaktivite seviyeleri diğer alanlara göre yüksek çıkmaktadır.

Van Gölü Kapalı Havzası morfolojik olarak doğuya doğru genişleyen bir üçgen şeklindedir. Bu morfoloji büyük akarsuların doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu kesimlerinde gelişmesini sağlamıştır. Havzanın tamamı yüksek dağ sıraları ile çevrelenmiş olsa da özellikle kuzey kesimleri yüksek volkanik dağlarla bu yükseltilerin zirvesini oluşturur (Süphan D. 4058 m). Bu yükseltiler iklim koşullarını çok fazla değiştirmekte ve kalıcı karların oluşumunu sağlamaktadır. Yüksek dağlara yağan kar miktarı arttıkça bu alanda bulunan akarsuların akım debileri artmakta, rejimleri de diğerlerine kıyasla daha düzenli hale gelmektedir. Aynı zamanda yükselti, karasallığı artıran bir neden olarak fiziksel parçalanmayı da artırmaktadır. Aşındırma ve taşıma süreçleri de bu oluşumlara bağlı olarak artmaktadır. Havzanın sahip olduğu morfolojik özellikler akarsu havzası büyüklüklerine ve drene ettikleri alana etki etmektedir. Farklı mevsimlerde alınan su ve sediment örneklerinde drenaj alanının etkisi sonuçlara da yansımakta ve mevsimler arasında fark azalmaktadır.

Havzanın kuzey kesimleri güneye bakısı olan yamaçlardan oluşmaktadır. Bu kesimler rölyef şartları açısından güneş enerjisinden fazlaca yararlanmaktadır (Şekil 4). Özellikle güneş ışınlarının eğik geldiği kış döneminde eğim ve bakı şartlarına bağlı olarak daha dik gelmesine ve enerji artışına sebep olur. Bu durum karasal iklimin görüldüğü inceleme alanında kayaçlar üzerinde gündüz aşırı ısınmaya bağlı genleşme, güneş battıktan sonra ışımaya bağlı soğumayla birlikte büzülme oluşmaktadır. Genleşme ve büzülme süreçleri sonucunda kayaçlarda ayrışma gerçekleşmektedir. Havzanın yükselti koşullarına bakıldığında yine kuzey kesimlerin yüksek dağlarla çevrelendiği görülür ki Van Gölü Havzası'nın kuzey kesimleri jeolojik açıdan değerlendirildiğinde genç oluşumlu volkanik kayaçlardan oluştuğu görülmektedir. Havza içerisinde bakı ve eğim değerlerinin radyoaktiviteyi dolaylı olarak etkilediği, su ve sediment analiz sonuçlarında gözlemlenmektedir.

Yapılan jeolojik, jeomorfolojik ve iklimsel değerlendirmeler ışığında Van Gölü Havzası'nın ana olarak güney ve kuzey kesimleri jeolojik ve jeomorfolojik parametreler açısından farklılıklar göstermektedir. Havzada bulunan on iki akarsu sediment ve su örnekleri radyoaktivite analiz sonuçları jeolojik, jeomorfolojik ve iklim etkisi altında incelendi. Elde edilen sonuçlara göre litolojik faktör başta olmak üzere, topografik özelliklerin ve iklimin radyoaktif maddelerin ayrışmasında, taşınmasında ve birikmesinde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Van Gölü gibi kapalı havzalarda suların ve ayrışan doğal malzemenin dışa taşınamaması havza içerisine sıkışması doğal ve beşeri yaşam için farklı sonuçlar doğurması beklenmelidir.

KAYNAKLAR

Avcı, M. (1993). Türkiye'nin flora bölgeleri ve Anadolu Diagonali'ne coğrafi bir yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi,* 225-248.

Berberian, M. (1995). Master "blind" thrust faults hidden under the Zagros folds: active basement tectonics and surface morphotectonics. *Tectonophysics, 241,* 193–224.

Blumenthal, M.M., Kaaden, Van der., Vlodavctz, V.I. (1964). Catalogue of active volcanoes of the world including sofatara fields. Part XVII Turkey and Cacosus. Intr.Assoc. *Volcanology.* 23s.

Cowart, J.B., Burnett, W.C. (1994). The distribution of U and Th decay-series radionuclides in the environment-a review. *Journal of Environmental Quality, 23,* 651-662.

Çiftçi, Y., Işık, M.A., Alkevli, T., Yeşilova, Ç. (2008). Van Gölü Havzasının çevre jeolojisi. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, *32* (2), 45-77.

Çukur, D., Krastel, S., Demirel-Schülter, F., Demirbağ, E., İmren, C., Niessen, F., Toker, M., & PaleoVan-Working Group, (2013). Sedimentary evolution of Lake Van (Eastern Turkey) reconstructed from high-resolution seismic investigations. *International Journal of Earth Sciences (Geol.Rundsch.), 102* (2), 571-585.

Degens, E.T., Wong, H.K., Kempe, S., Kurtman, F. (1984). A Geological study of Lake Van, Eastern Turkey. *Geologische Rundschau*, *73,* 701-734.

Dercourt, J., Zonenshain, L.P., Ricou, L.E., Kazmin, V.G., Lepichon, X., Knipper, A.L., Grandjacquet, C, Sbortshikov, I.M., Geyssant, V., Lapurier, C., Perhersky, D.H., Boulin, J., Sibuet, J.C., Savostin, L.A., Sorokhtin, O., Westphal, M., Bazhenov, MX., Lauer, J.P. Bijuduval, B. (1986). Geological evolution of the Tethys belt from the Atlantic to the Pamirs since the Lias. *Tectonophysics, 123(1–4),* 241–315.

Dewey, J. F., Pitman, W. C., Ryan, W. B. F. & Bonnin, J. (1973). Plate tectonics and evolution of alpine system. *Geological Society of America Bulletin*, *84*(10), 3137–3180.

Dewey, J.F., Şengör, A.M.C. (1979). Aegean and surrounding regions: complex multiplate and continuum tectonics in a convergent zone, *Geological Society of America Bulletin*, *90*(1), 84-92.

Dönmez, Y. (1990). *Umumi Klimatoloji Ve İklim Çalışmaları.* İstanbul Üniversitesi Basımevi Ve Film Merkezi, s.67, İstanbul.

Erinç, S. (1996).*Klimatoloji ve metodları* (4. Baskı) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım İstanbul.

Görür, N., Çağatay, M.N., Zabcı, C., Sakınç, M., Akkök, R., Şile, H., Örçen, S. (2015). Van Gölü'nün Geç Kuvaterner Tektono-Stratigrafik Evrimi. *MTA Dergisi*, *151,* 1-47.

Güner, Y. (1984). Nemrut yanardağının jeolojisi, jeomorfolojisi ve volkanizmasının evrimi, *Journal of Geomorphology, 12,* 23-65.

Horasan, G., Boztepe-Güney, A. (2007). Observation and analysis of low-frequency crustal earthquakes ın Lake Van and its vicinity, Eastern Turkey. *Journal of Seismology, 11,* 1-13.

Huggett, R.J. (2011). *Fundamentals of Geomorphology*, Third Ed. Routledge, London and New York.

İnandık, H. (1969). *Bitkiler Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 930-32.

Karahan, G. (1997). *İstanbul Çevresel Doğal Radyoaktivitesinin Tayini ve Doğal Radyasyonların Yıllık Etkin Doz Eşdeğeri* (doktora tezi, basılmamış). İstanbul Teknik Üniveristesi, Nükleer Enerji Enstitüsü, İstanbul.

Kempe, S., Degens, E.T. (1978). *Lake Van varve record: the past 10.420 years.* Degens, E.T., Kurtman, F. (Ed.). Geology of Lake Van. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlü¤ü Yay›nlar›. Ankara, 56-63.

Koç, T., Kesmen, E. (2011). Kaz Dağı'nda yüzeye gelen güneş enerjisinin dağılışında topografyanın etkisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 9*(1), 101-115.

Litt, T. Pickarski, N., Heumann, G. (2014). A 600.000 year long continental pollen record from Lake Van, Eastern Anatolia (Turkey). *Quaternary Science Reviews, 104,* 30-41.

Meredith, W.J., Massey, J.B. (1977). *Fundamental Physics of Radiology*. Third Ed., **Bristol: John Wright and Sons**, pp.710.

Monroe, J.S., Wicander, R. (2005). *Physical geology: Exploring the earth.* Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole. Chicago.

Mouthereau, F., Lacombe, O., Vergés, J. (2012). Building the Zagros collisional orogen: Timing, strain distribution and the Dynamics of Arabia/Eurasia plate convergence. *Tectonophysics, 532–535,* 27–60.

National Council on Radiation Protection and Measurements (NCRP). (1975). *Natural Background Radiation in U.S.,* Soil Radioactivity, NCRP Report No. 45, p.54.

Örgülü, G., Aktar, M., Turkelli, N., Sandvol, E., Barazangi, M. (2003). Contribution to the seismotectonics of eastern Turkey from moderate and small size events. *Geophysical Research Letters*, *30,* 8040.

Peltier, L. (1950). The geographic cycle in periglacial regions as it is related to climatic geomorphology. *Annals of the Association of American Geographers*, *40,* 214-36.

Reimer, A., Landmann, G., Kempe, S. (2009). Lake Van, Eastern Anatolia, hydrochemistry and history. *Aquatic Geochemistry, 15,* 195–222.

Selby, M.J. (1982) *Hillslope Materials and Processes*, 1st edn. Oxford: Oxford Universty Press.

Selçuk Zorer, Ö. (2019). Evaluations of environmental hazard parameters of natural and some artificial radionuclides in river water and sediments. *Microchemical Journal, 145,* 762–766.

Stampfli, G.M., Borel, G.D. (2002). A plate tectonic model for the Paleozoic and Mesozoic constrained by dynamic plate boundaries and restored synthetic oceanic isochrones. *Earth and Planetary Science Letters, 196*(1–2), 17–33.

Stockhecke, M., Sturm M., Brunner, I., Schmincke, H.U., Sumita, M., Kwiecien, O., Çukur, D., Anselmetti, F.S. (2014). Sedimentary evolution and environmental history of Lake Van (Turkey) over the past 600.000 years. *Sedimentology*, *61*(6), 1830-1831.

Şaroğlu, F., Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler: Jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. *Bulletin of TJK*, *24,* 39-50.

Şengör, A.M.C. (1979). Mid-Mesozoic closure of Permo–Triassic Tethys and its implications, *Nature, 279,* 590–593.

Şengör, A.M.C., Görür, N., Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as case study. Biddle,K.T., Christie-Blick, N. (Ed.). Strike-slip faulting and basin formation. *Special Publication of Society of Economic Paleontologists and Mineralogists, 37,* 227-264.

Şengör, A.M.C., Özeren, M.S., Keskin, M., Sakınç, M., Özbakır, A.D., Kayan, İ. (2008). Eastern Turkish high plateau as a small Turkic-type orogen:Implications for post-collisional crust-forming processes in Turkic-type orogens. *Earth-Science Reviews, 90,* 1–48.

Şengör, A.M.C., Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: a plate tectonic approach. Tectonophysics, *75,* 181-241.

Toker, M., Şengör, A.M.C. (2011). Van Gölü havzasının temel yapısal unsurları, tektonik ve sedimanter evrimi, *Journal of İTÜ, 10*(4),119-130.

Tunçdilek, N. (1985) Türkiye'de reliyef şekilleri ve arazi kullanımı. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3279, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 3, İstanbul.

Tzortzis, M., Svoukis, E., Tsertos, H. (2004). A comprehensive study of natural gamma radioactivity levels and associated dose rates from surface soils in Cyprus, *Radiation Protection Dosimetry*, *109,* 217–224.

Wong, H.K, Finckh, P. (1978). *Shallow structures in Lake Van.* Degens, E.T., Kurtman, F. (Ed.). Geology of Lake Van. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara, 20-28.

Yılmaz, Y., Güner, Y., Şaroğlu, F. (1998). Geology of the Quaternary volcanic centers of the east Anatolia. *Journal of Volcanology and Geothermal Research, 85,* 173-210.

Zorer H., Tonbul S. (2019). Pliyo-Kuvaternerde Van Gölü doğusunda kapalı havzalar, ortam koşulları ve jeomorfolojik gelişimleri. 1.İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı 20-22 Haziran, İstanbul.

Bölüm 19

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLI AYRIMCILIĞI VE EMPATİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Uğur SARUHAN[1]

Yeşim SARUHAN[2]

1 Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, SHMYO, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, ugursaruhan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9919-0988

2 Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, Aydıntepe MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, yesimsaruhan@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3723-6239

Giriş

Demografik dönüşüm diğer adıyla Küresel Yaşlanma; tüm toplumları kapsayan ve doğurganlık ile ölüm hızının yüksek seviyeden aksi yönde her ikisinin de düşük seviyeye geçişi olarak ifade edilmektedir (Lee, 2003 akt. Çuhadar ve Lordoğlu, 2016). Demografik dönüşüm aşamalar şeklinde olmakta; yüksek doğum ve ölüm oranlarının olduğu birinci aşama, doğum oranının yüksek ölüm oranının ise düşük olduğu ikinci aşama, doğum oranlarının ve ölüm oranlarının düştüğü bu neticede dengeli bir nüfus artışının tespit edildiği üçüncü aşama ve doğum oranlarının çok düşük aynı şekilde ölüm oranlarının da aynı seviyede çok düşük olduğu dördüncü aşama (Sertkaya Doğan, 2018a; 2018b). Türkiye nüfusunun ölüm ve doğum oranları incelendiğinde her ikisinin de düşük seviyede olduğu ve dengeli bir nüfus artışının tespit edildiği üçüncü aşamada olduğu belirtilmektedir (Sertkaya, 2019).

Demografik dönüşüm süreci göz önünde bulundurularak Türkiye'de, doğurganlık ile ölüm hızlarında görülen azalma ve buna eşlik eden sağlık sektöründeki mevcut gelişmeler, yaşam refah düzeyinde ve standartlarında aynı zamanda doğuşta öngörülen yaşama süresindeki artış nüfusun yaş değişkenini etkilemiştir. Nüfus üzerindeki bu etki çocuk ve genç bireylerin toplam nüfustaki oranlarının düşmesine, yaşlı bireylerin toplam nüfustaki oranlarında ise artış göstermesine neden olmuştur (Özdemir, L., vd., 2005; Yılmaz Vefikuluçay ve Terzioğlu, 2011).

65 yaş ve yukarısı olarak değerlendirilen yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı yıllara göre incelendiğinde; 2015 yılında %8,2 iken, 2020 yılında bu oranın %9,5'e yükseldiği açıklanmıştır. Nüfus projeksiyonları gelecekte nüfusun durumunu şu şekilde açıklamakta; 2025 yılında nüfustaki yaşlı birey oranının %11,0, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 ve 2080 yılında ise %25,6 olacağı öngörülmektedir (TUIK, 2020).

Yaşlı nüfus oranındaki mevcut ve öngörülen durum gösteriyor ki yaşlı nüfus hızla artmakta bu durumda bazı olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle uzun yaşamın getirileri olan yoksulluk, yalnızlık, süreğen hastalıklar, özürlülük, bakıma muhtaçlık ve destek ihtiyacı gibi durumlar yaşlı bireylerin sağlıklarının bozulmasına, bağımlılıklarının artmasına, evde bakım sorunlarına neden olduğu belirtilmektedir (Yılmazer, 2013; Baran, 2007; Yıldız, Ömeroğlu ve Terim, 2017). Aynı zamanda yaşlı bireylerin psikofizyolojik sorunlar ve ekonomik zorluklar yaşamaları yaşlılara yönelik sunulan hizmetlerin ele alınmasını gerektirmiştir (Softa, 2014; Çilingiroğlu ve Demirel, 2004).

Yaşlı bireylerin yaşamlarında karşılaşmış olduğu güçlüklerden günümüzde önemle üzerinde durulan bir konuda yaşlı ayrımcılığıdır. Yaşlı ayrımcılığı; bir bireye yalnızca yaşı sebebiyle gösterilen farklılaşmış tavır,

davranış, eylemler, önyargılı olma durumunu içeren çok boyutlu bir kullanımdır (Vefikuluçay, 2008; Akdemir, Çınar ve Görgülü, 2007).

Günümüzde evrensel olarak çoğu toplumda yaşlı kişiler ayrımcılık ile karşı karşıya kalabilmektedir. Maruz kalınan bu ayrımcılık, aile üyelerinin ve toplum tarafından genel anlamda yaşlı bireylere ve özellikle yaşlanmaya karşı gösterdikleri olumsuz tutum ve davranışlardan kaynaklanmaktadır. Yaşlı bireyler genel anlamda günlük yaşamlarında, üretken olma, kendi kendine yetme, bireysellikte azalma, bağımsızlıkta sorunlar yaşamaktadır (Danış, 2011). Bu gibi durumlar nedeniyle yaşlı bireylere aynı zamanda yaşlanmaya karşı kalıplaşmış, otomatik, ön yargılı düşünce ve duygularla yaklaşılmakta ve ayrımcılık yapılmaktadır (Komşu, 2014; Buz, 2015).

Bireylerde genellikle olumsuz duygu ve düşüncelerin çağrıştıran yaşlanma, yaşlılık; bunama, hastalıklı olma, güçsüzleşme, bakıma muhtaç olma, eskime, çökme, kötüleşme, umutsuzluk, işlevsel olamama gibi durumlarla eşleştirilmektedir (Küçük, 2016). Böylece yaşlılık/yaşlanma insanlar tarafından istenilmeyen, kötü, kaçınılması gereken, engellenmeye, geciktirilmeye çalışılan bir durum şeklinde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda özellikle günümüzde yaşlı ayrımcılığına neden olan önemli bir etmen de empati yoksunluğudur (Boudjemadi ve Gana, 2009; Allan ve diğ., 2014; Temiz ve Öztürk, 2019).

Empati, kelime anlamı olarak duyarlılık, içsel algılama, duygudaşlık ve eşduyum şeklinde açıklanmaktadır (Özcan, 2016). Empatinin bilişsel ve duygusal olan iki boyutu bulunmaktadır. Başkalarının duygularını anlamaya, anlamlandırma yönelik bilişsel boyut ve karşıdaki bireyin yaşadığı duygu durumunu hissederek o kişiye uygun tepkide bulunmaya yönelik duygusal boyut (Blair, 2005; Cohen, 1992). İki boyut kapsamında empati, bireyin çevresindeki diğer kişilerin düşüncelerini ve duygu durumlarının farkında olması, doğru anlaması, tecrübe ederek içselleştirmesi ve bu doğrultuda kişinin duygu ve düşüncelerine uygun yanıtlar vermesi, tepkide bulunmasıdır (Barker, 1999). Bireylerin diğer kişileri anlamada, etkili iletişim kurma ve sürdürmede empati önemli bir unsurdur. Kendi duygularını tanıyan, içsel olarak uyumlu, benmerkezci olmayan bireylerin empatik yönelimleri yüksek olmaktadır. Empatik temelle kurulan iletişim mutluluğun temel şartı olarak görülmektedir (Özcan, 2016).

Günümüzde toplumsal değerlerde meydana gelen değişmeler sonucunda bireylerin sosyal yaşamlarında yüzeysel ilişkilere yöneldikleri, bireyler arası iletişimde, etkileşimde empati duygularının zayıfladığı belirtilmektedir (Alisinanoğlu ve Köksal, 2000). Bireyler arası sosyal uyumu olumsuz etkileyen bu durum empati yoksunluğu olarak değerlendirilmektedir (Kaya ve Siyez, 2010). Empati yoksunluğu, bireylerin diğer kişilerin duygu ve düşüncelerini anlamakta ve diğer kişiye yardımcı olup ona des-

tek sağlamada güçlük yaşamasına neden olabilmektedir.

Yapılan bu araştırma aşağıdaki sorulara yanıt bulmayı amaçlamaktadır.

1. Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığı düzeyleri ile cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. Üniversite öğrencilerinin empati düzeyleri ile cinsiyet, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve algılanan gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3. Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığı düzeyleri ile empati düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmada üniversite öğrencilerinin empati düzeyleri ile yaşlı ayrımcılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi ile yaşlı ayrımcılığı değişkeni arasında farklılaşma olup olmadığı ve empati düzeyleri ile cinsiyet, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve algılanan gelir durumu arasında farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama birden fazla sayıdaki değişken arasında farklılaşma olup olmadığını ve farklılaşmanın derecesini belirleyen araştırma modelleridir (Karasar, 2014, s.81).

Katılımcılar, Gümüşhane Üniversitesinde 2021-2022 eğitim öğretim yılında eğitim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 335 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada, Yaşlı Ayrımcılığı Ölçeği, Toronto Empati Ölçeği ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırma veriler çevrimiçi olarak Google Formlar aracılığıyla toplandı.

Öğrencilerin cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi durumuna ilişkin tanımlayıcı özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Tanımlayıcı Bulgular

		f	%	Toplam
Cinsiyet	Erkek	59	17,6	335
	Kız	276	82,4	
Sınıf Düzeyi	Birinci sınıf	168	50,1	
	İkinci sınıf	167	49,9	

Bölüm/Program	Yaşlı bakım	71	21,2	335
	Tıbbi Laboratuvar	40	11,9	
	Çocuk gelişimi	79	23,6	
	Fizyoterapi	94	28,1	
	Diyaliz	51	15,2	
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	7	2,1	335
	2 kardeş	66	19,7	
	3 kardeş	115	34,3	
	4 ve üzeri kardeş	147	43,9	
Anne Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	48	14,3	335
	Okur-yazar	17	5,1	
	İlkokul mezunu	161	48,1	
	Ortaokul mezunu	62	18,5	
	Lise mezunu	40	11,9	
	Üniversite Mezunu	7	2,1	
Baba Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	12	3,6	335
	Okur-yazar	15	4,5	
	İlkokul mezunu	111	33,1	
	Ortaokul mezunu	92	27,5	
	Lise mezunu	80	23,9	
	Üniversite Mezunu	25	7,5	
Algılanan Ekonomik Durum	Düşük	76	22,7	335
	Orta	253	75,5	
	Yüksek	6	1,8	
Ailede yaşlı birisi yaşıyor mu?	Evet	69	20,6	335
	Hayır	266	79,4	
Aile Tipi	Çekirdek aile	243	72,5	335
	Geniş aile	92	27,5	

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya 59 (%17,6) erkek, 276 (%82,4) kız öğrenci katılmıştır. Katılımcı öğrencilerin 168 (%50,1)'i birinci sınıf, 167 (%49,9)'si ikinci sınıfta eğitim görmektedir. Katılımcıların 71 (%21,2)'i yaşlı bakım programı, 40 (%11,9)'ı tıbbi laboratuvar programı, 79 (%23,6)'u çocuk gelişimi programı, 94 (%28,1)'ü fizyoterapi programı ve 51 (%15,2)'i diyaliz programında eğitim görmektedir. Katılımcıların yedisi (%2,1) tek çocuk, 66 (%19,7)'sı iki kardeş, 115 (%34,3)'i üç kardeş, 147 (%43,9)'si ise dört ve üzeri kardeştir. Katılımcıların anne eğitim durumları incelendiğinde; 48 (%14,3)'i okur-yazar değil, 17 (%5,1)'si okur-yazar, 161 (%48,1)'i ilkokul mezunu, 62 (%18,5)'si ortaokul mezunu, 40 (%11,9)'ı lise mezunu ve yedi (%2,1)'si üniversite mezunudur. Katılımcıların baba eğitim durumları incelendiğinde; 12 (%3,6)'si okur-yazar değil, 15 (%4,5)'i okur-yazar, 111 (%33,1)'i ilkokul mezunu, 92 (%27,5)'si ortaokul mezunu, 80 (%23,9)'i lise mezunu ve 25 (%7,5)'i üniversite mezunudur. Katılımcıların 69 (%20,6)'unun algılanan ekonomik durumu düşük, 253 (%75,5)'ünün orta ve altısının(%1,8) yüksektir. Katılımcıların 69 (%20,6)'unun bir yaşlı ile birlikte yaşadığı, 266 (%79,4)sının ise bir yaşlı

ile yaşamadığı görülmektedir. Katılımcıların 243 (%72,5)'ü çekirdek aileye, 92 (%27,5)'si geniş aileye sahiptir. Öğrencilerin yaş ortalaması 20,07 (Ss=1,68)'dir.

Öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeği ve Toronto empati ölçeği puanlarına ilişkin normallik değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Ölçek Puanları

Ölçek	N	$\overline{X}$	Ss	Skewness	Kurtosis
Yaşlının Yaşamını Sınırlama Alt Boyutu	335	36,3522	3,87392	-,359	-,306
Yaşlıya Yönelik Olumlu Ayrımcılık Alt Boyutu	335	30,6299	4,12314	-,083	-,385
Yaşlıya Yönelik Olumsuz Ayrımcılık Alt Boyutu	335	16,2627	3,33503	,221	-,226
Yaşlı Ayrımcılığı Toplam	335	83,2448	7,79873	,088	-,320
Toronto Empati Ölçeği	335	54,2090	7,18893	-,551	-,486

Tablo 2 incelendiğinde ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Skewness ve Kurtosis değerleri ±2 arasında ise dağılım normal kabul edilebilir (George ve Mallery, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2007).

Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçları

Katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Yaşlı Ayrımcılığı Ölçeği ve Toronto Empati Ölçeği uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi durumlarını belirlemeye yönelik olarak oluşturulmuştur.

Yaşlı Ayrımcılığı Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarını ölçmek amacıyla Vefikuluçay Yılmaz ve Terzioğlu (2011) tarafından geliştirilen yaşlı ayrımcılığı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçek 23 maddeden ve üç alt boyuttan (yaşlının yaşamını sınırlama, yaşlıya yönelik olumlu ayrımcılık, yaşlıya yönelik olumsuz ayrımcılık) oluşan beşli likert tipindedir. Yaşlı ayrımcılığı ölçeği için Cronbach Alpha 0.80 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach Alpha 0.71 olarak bulunmuştur.

Toronto Empati Ölçeği

Totan, Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçek 13 maddeden ve tek boyuttan oluşan beşli likert tipindedir. Toronto empati ölçeği için Cronbach Alpha 0.79 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach Alpha 0.83 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeği puanlarının cinsiyet, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi değişkenlerine göre farklılaşma olup olmadığına, öğrencilerinin empati düzeyleri ile cinsiyet, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve algılanan gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ve yaşlı ayrımcılığı ölçeği ile Toronto empati ölçeği puanları arasındaki korelasyona ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeği ve empati ölçeğinden elde edilen analizler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığı Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşması

Gruplar	N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Erkek	59	81,1186	7,12713	333	-2,322	,02
Kız	276	83,6993	7,87263			

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden almış oldukları puanlarda kız öğrenciler (Kız = 83,70) ile erkek öğrenciler (Erkek = 81,12) arasında kızlar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur [t(333)= -2,322, p=,02, p<0.05]. Sonuç olarak kız öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin olumlu tutum düzeyleri erkek öğrencilerden anlamlı olarak yüksek düzeydedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığı Puanlarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşması

Gruplar	N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Birinci sınıf	168	83,4881	8,03733	333	,572	,568
İkinci sınıf	167	83,0000	7,56737			

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden almış oldukları puanlarda birinci sınıf öğrencileri ($\overline{X}$ = 83,48) ile ikinci sınıf öğ-

rencileri ($\overline{X}$ =83) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [t(333)= ,572, p=,568, p>0.05].

Tablo 5. Öğrencilerin Bölüm/Program Değişkenine Göre Yaşlı Ayrımcılığı Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Varyansın Kaynağı	**Kareler Toplamı**	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**p**
Gruplar arası	262,038	4	65,510	1,078	,367
Gruplar içi	20051,890	330	60,763		
Toplam	20313,928	334			

Tablo 5 incelendiğinde bölüm/programları farklı olan 335 kişilik bir öğrenci grubunun yaşlı ayrımcılığı ölçeği puanları incelendiğinde; yaşlı bakım öğrencilerinin ortalaması ($\overline{X}$ =83,17), tıbbi laboratuvar öğrencilerinin ortalaması ($\overline{X}$ = 83,87), çocuk gelişimi öğrencilerinin ortalaması ($\overline{X}$ = 82,59), fizyoterapi öğrencilerinin ortalaması ($\overline{X}$ = 82,58) ve diyaliz öğrencilerinin ortalamasının ($\overline{X}$ = 85,07) en az ikisi arasında fark bulunmamıştır [$F_{(4-330)}$ = 1,078, p>0.05].

Tablo 6. Öğrencilerin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Yaşlı Ayrımcılığı Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Kardeş Sayısı	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Tek çocuk	7	202,93	3	13,95	,003
2 kardeş	66	158,98			
3 kardeş	115	145,52			
4 ve üzeri kardeş	147	187,97			

Tablo 6' da araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden aldıkları puanları ile kardeş sayısı arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur [$\chi2(3)$=13,95; p=,003; p<0,05]. Yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılığın dört ve üzeri kardeş olan öğrenciler ile iki kardeş ve üç kardeş olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür. Sonuç olarak dört ve üzeri kardeş olan öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin olumlu tutum düzeyleri iki kardeş ve üç kardeş olan öğrencilerden anlamlı olarak yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Yaşlı Ayrımcılığı Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Anne Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Okuryazar değil	48	208,96			
Okuryazar	17	210,41			
İlkokul mezunu	161	160,43	5	15,96	,007
Ortaokul mezunu	62	159,26			
Lise mezunu	40	153,10			
Üniversite mezunu	7	120,93			

Tablo 7' de araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden aldıkları puanları ile anne eğitim düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur [$\chi2(5)=15,96$; $p=,007$; $p<0,01$]. Yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılığın annesi okuryazar olamayan öğrenciler ile ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olan öğrenciler, annesi okuryazar olan öğrenciler ile ilkokul mezunu olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 8. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Yaşlı Ayrımcılığı Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Baba Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Okuryazar değil	12	227,17			
Okuryazar	15	193,27			
İlkokul mezunu	111	179,03	5	10,781	,056
Ortaokul mezunu	92	163,33			
Lise mezunu	80	149,68			
Üniversite mezunu	25	151,26			

Tablo 8' de araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden aldıkları puanları ile baba eğitim düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır [$\chi2(5)=10781$; $p=,056$; $p>0,05$].

Tablo 9. Öğrencilerin Algılanan Ekonomik Durum Değişkenine Göre Yaşlı Ayrımcılığı Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Algılanan Ekonomik Düzey	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Düşük	76	170,14			
Orta	253	168,12	2	,694	,707
Yüksek	6	136,00			

Tablo 9' da araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden aldıkları puanları ile algılanan ekonomik düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır [$\chi2(2)=,694$; $p=,707$; $p>0,05$].

Tablo 10. Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığı Puanlarının Ailede Yaşlı Bir Bireyin Olmasına Göre Farklılaşması

Gruplar		N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Ailede yaşlı birisi yaşıyor mu?	Evet	69	83,1449	8,14442	333	-,119	,905
	Hayır	266	83,2707	7,72218			

Tablo 10 incelendiğinde öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden almış oldukları puanlarda ailede yaşlı bir bireyle birlikte yaşayan öğrenciler ($\overline{X}$ = 83,15) ile ailede yaşlı bir bireyle birlikte yaşamayan öğrenciler ($\overline{X}$ =83,27) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [t(333)= -,119, p=,905, p>0.05].

Tablo 11. Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığı Puanlarının Aile Tipi Değişkenine Göre Farklılaşması

Gruplar	N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Çekirdek aile	243	83,3786	7,84013	333	,510	,610
Geniş aile	92	82,8913	7,71961			

Tablo 11 incelendiğinde öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı ölçeğinden almış oldukları puanlarda çekirdek ailede yaşayan öğrenciler ($\overline{X}$ = 83,38) ile geniş ailede yaşayan öğrenciler ($\overline{X}$ =82,89) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır [t(333)=,510, p=,610, p>0.05].

Tablo 12. Öğrencilerin Empati Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşması

Gruplar	N	$\overline{X}$	S	sd	t	p
Erkek	59	49,9322	8,07479	333	-5,23	,000
Kız	276	55,1232	6,65236			

Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin empati ölçeğinden almış oldukları puanlarda kız öğrenciler (Kız = 55,12) ile erkek öğrenciler (Erkek = 49,9) arasında kızlar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur [t(333)= -5,23, p=,000, p<0.01]. Sonuç olarak kız öğrencilerin empati düzeyleri erkek öğrencilerden anlamlı olarak yüksek düzeydedir.

Tablo 13. Öğrencilerin Kardeş Sayısı Değişkenine Göre Empati Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Kardeş Sayısı	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Tek çocuk	7	154,21	3	15,19	,002
2 kardeş	66	163,11			
3 kardeş	115	143,60			
4 ve üzeri kardeş	147	189,94			

Tablo 13 incelendiğinde katılan öğrencilerin empati ölçeğinden aldıkları puanları ile kardeş sayısı arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur [$\chi2(3)=15,19$; $p=,002$; $p<0,01$]. Yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılığın dört ve üzeri kardeş olan öğrenciler ile iki kardeş ve üç kardeş olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 14. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Empati Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Anne Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Okuryazar değil	48	201,36	5	12,95	,024
Okuryazar	17	197,82			
İlkokul mezunu	161	167,54			
Ortaokul mezunu	62	139,98			
Lise mezunu	40	158,91			
Üniversite mezunu	7	177,43			

Tablo 14' te araştırmaya katılan öğrencilerin empati ölçeğinden aldıkları puanları ile anne eğitim düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmuştur [$\chi2(5)=12,95$; $p=,024$; $p<0,05$]. Yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılığın annesi okuryazar olamayan öğrenciler ile ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olan öğrenciler, annesi okuryazar olan öğrenciler ile ortaokul mezunu olan öğrenciler, annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler ile ortaokul mezunu olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 15. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Empati Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Baba Eğitim Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Okuryazar değil	12	252,38	5	18,31	,003
Okuryazar	15	176,23			
İlkokul mezunu	111	185,81			
Ortaokul mezunu	92	153,16			
Lise mezunu	80	152,40			
Üniversite mezunu	25	148,02			

Tablo 15' te araştırmaya katılan öğrencilerin empati ölçeğinden aldıkları puanları ile baba eğitim düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bu-

lunmuştur [χ2(5)=18,31; p=,003; p<0,01]. Yapılan analiz sonucunda ise anlamlı farklılığın babası okuryazar olamayan öğrenciler ile ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite mezunu olan öğrenciler, babası ilkokul mezunu olan öğrenciler ile ortaokul, lise mezunu olan öğrenciler arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 16. Öğrencilerin Algılanan Ekonomik Durum Değişkenine Göre Empati Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Algılanan ekonomik düzey	N	Sıra Ortalaması	sd	X^2	p
Düşük	76	164,91			
Orta	253	168,67	2	,167	,920
Yüksek	6	179,00			

Tablo 16' da araştırmaya katılan öğrencilerin empati ölçeğinden aldıkları puanları ile algılanan ekonomik düzeyleri arasındaki farklılık anlamlı bulunmamıştır [χ2(2)=,167; p=,920; p>0,05].

Tablo 17. Üniversite Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığı Ölçeği Puanları ile Toronto Empati Ölçeği Puanları Arasındaki Korelasyon

Değişkenler	Yaşlı Ayrımcılığı	Yaşlının Yaşamını Sınırlama Alt Boyutu	Yaşlıya Yönelik Olumlu Ayrımcılık Alt Boyutu	Yaşlıya Yönelik Olumsuz Ayrımcılık Alt Boyutu	Toronto Empati Ölçeği
Yaşlı Ayrımcılığı	1				
Yaşlının Yaşamını Sınırlama Alt Boyutu	,806**	1			
Yaşlıya Yönelik Olumlu Ayrımcılık Alt Boyutu	,669**	,313**	1		
Yaşlıya Yönelik Olumsuz Ayrımcılık Alt Boyutu	,575**	,335**	-,035	1	
Toronto Empati Ölçeği	,376**	,381**	,322**	,039	1

****p< .01**

Tablo 17'de araştırmaya katılan öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığı Ölçeğinden aldıkları puanlar ile Toronto Empati Ölçeğinden aldıkları puanlar

arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayıları verilmiştir. Yaşlı ayrımcılığı ile empati arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki vardır ($r = .376$, $p<.01$). Yaşlının Yaşamını Sınırlama alt boyutu ile empati arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki vardır ($r = .381$, $p<.01$). Yaşlıya Yönelik Olumlu Ayrımcılık alt boyutu ile empati arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki vardır ($r = .322$, $p<.01$). Yaşlıya Yönelik Olumsuz Ayrımcılık alt boyutu ile empati arasında ilişki anlamsızdır ($r = .039$, $p>.05$). Öğrencilerin empati ölçek puanları artarken yaşlı ayrımcılığı, yaşlının yaşamını sınırlama ve yaşlıya yönelik olumlu ayrımcılık puanları da artmaktadır. Buna göre öğrencilerin empati puanlarının yükselmesi yaşlı ayrımcılığı puanlarının artmasına sebep olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Araştırma sonucunda öğrencilerin yaşlı ayrımcılığı puanları ile cinsiyet, kardeş sayısı ve anne eğitim düzeyi değişkenleri arasında anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığı düzeyleri ile bölüm, sınıf düzeyi, baba eğitim durumu, algılanan gelir durumu, ailede yaşlı birisinin olup olmadığı ve aile tipi arasında fark bulunmamıştır. Üniversite öğrencilerinin empati düzeyleri ile cinsiyet, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin empati düzeyleri ile algılanan gelir durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Yaşlı ayrımcılığı, yaşlının yaşamını sınırlama alt boyutu, yaşlıya yönelik olumlu ayrımcılık alt boyutu ile empati arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Yaşlıya yönelik olumsuz ayrımcılık alt boyutu ile empati arasında ilişki anlamsız bulunmuştur.

Bireylerin yaşlı ayrımcılığı düzeylerini etkileyebilecek başka değişkenlerle daha geniş örneklemler üzerinde araştırmalar yapılmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir, N. Çınar, F.İ. & Görgülü, Ü. (2007).Yaşlıların algılanması ve yaşlı ayrımcılığı. Turkish Journal of Geriatrics, 10, 215-22.

Alisinanoğlu, F. ve Köksal, A. (2000). Gençlerin ben durumları (Ego-state) ve empatik becerilerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 11-16.

Baran, A.G. (2007). Sosyolojik açıdan yaşlanma. Hacettepe Üniversitesi, Geriatrik Bilimler Araştırma Merkez Yayını-GEBAM, Türk Eczacılar Birliği Eczacılık Akademisi Yayını, Fersa Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara.

Barker, R. L. (1999). The social work dictionary (4. Baskı). Washington DC: NASW Press.

Blair, R.J.R. (2005). Responding to the emotions of others: Dissociating forms of empathy through the study of typical and psychiateric populations. Consciousness and Cognition, 14, 698-718.

Boudjemadi, V. ve Gana, K. (2009). Ageism: French adaptation of a measure and test of a structural model of the influence of empathy, orientation in social dominance and dogmatism over ageism. Canadian Journal on Ageing. 28(4), 371-389.

Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(53), 268- 278.

Çilingiroğlu, N. ve Demirel, S. (2004).Yaşlılık ve yaşlı ayrımcılığı. Turkish Journal of Geriatrics, 7(4), 225-230.

Danış, M.Z., (2011). Yaşlılık, Yoksulluk ve Yalnızlık, http://www.gebam.hacettepe.edu.tr/sosyal_boyut/yaslilik_yoksuluk_yanlizlik.pdf, Erişim Tarihi: 13. 06. 2017.

George, D. ve Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: A simple quide and reference. Boston: Pearson.

Karasar, N. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kaya, A., ve Siyez, D. M. (2010). KA-Sİ çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: Geliştirilmesi geçerlik ve güvenirlik çalışması. Eğitim ve Bilim, 35(156), 110- 125

Komşu, U.C. (2014). Yaşlılık, yaşlı nüfusun sorunları ve yetişkin eğitimi, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(1), 370-389

Küçük, L. (2016). Yaşlı ayrımcılığı. Türkiye Klinikleri J Psychiatr Nurs-Special Topics, 2(1), 60-66.

Lee, R. (2003). "The Demographic Transition: Three Countries of Fundamental Change", Journal of Economic Perspectivesis, 17 (4), 167-190 aktaran Çuhadar, S. G. ve Lordoğlu, K. (2016). "Demografik Dönüşüm Sürecinde

Türkiye'de Yaşlanma Ve Sorunlar", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (54), 63-80.

Özcan, Z. (2016). Empati ve dindarlık arasındaki ilişki. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(8), 2758-2781.

Özdemir, L., Akdemir N. ve Akyar, İ. (2005). Hemşireler için geliştirilen yaşlı değerlendirme formu ve geriatrik sorunlar. Turkish Journal of Geriatrics, 8: 94-100.

Sertkaya Doğan, Ö. (2018a). "Türkiye'ye 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar", TİDSAD, 5 (18), 26-42.

Sertkaya Doğan, Ö. (2018b). "Nüfus Coğrafyası", Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Sertkaya Doğan, Ö. ve Doğan, M. (Eds.), Pegem Akademi, Ankara.

Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar, Doğu Coğrafya Dergisi, 24(41), 61-90.

Softa, H.K. (2014). Sağlıklı Yaşlanma Bakım Modeli Geliştirme. İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsi.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics. Needhamheights, MA: Allyn & Bacon.

Temiz, S. ve Öztürk, M. (2019). Empatinin Yaşlı Ayrımcılığı Üzerindeki Etkisi:- Gençler Üzerine Bir Araştırma. Ekev Akademi Dergisi, 80, p. 483-498. Doi: 10.17753/Ekev1258.

Totan, T., ve Doğan, T., & Sapmaz, F. (2012). The Toronto Empathy Questionnaire: Evaluation of psychometric properties among Turkish university students. Eurasian Journal of Educational Research, 46, 178-179.

TUIK (2020).İstatistiklerle Yaşlılar, 2020. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2020-37227

Vefikuluçay, D. (2008). Üniversitede Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği, Doktora Tezi, Ankara.

Yıldız, R., Ömeroğlu, G. ve Terim, N. (2017).Yaşlı penceresinden yaşlı ayrımcılığı: Bursa ve Yalova örneği. Ahi Evren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2), 313-329.

Yılmaz Vefikuluçay, D. ve Terzioğlu, F. (2011). Üniversite öğrencilerinde yaşlı ayrımcılığı tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik değerlendirmesi, Turkish Journal of Geriatrics, 14: 259-268.

Yılmazer, A. (2013). Dünyada ve Türkiye'de yaşlılarda demografik değişikler. İçinden: Yaşlılarda Güncel Sağlık Sorunları ve Bakımı. (Ed.): M Altındiş. İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.

Bölüm 20

GÖÇÜN TOPLUMSAL YANSIMALARI: TOKAT'TAKİ SURİYELİ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ

Yunus ERGÜN[1]

Hüseyin MERTOL[2]

Osman YILMAZ[3]

1 YL. Öğr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya ABD ORCID ID: 0000-0002-2986-6073

2 Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Coğrafya ABD, ORCID ID: 0000-0001-9848-0814

3 Prof. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Sosyal Bilgiler AD. ORCID ID: 0000-0002-5279-3191

1.GİRİŞ

İnsanlığın ortaya çıkışı ile birlikte gerek bireysel gerekse kitlesel yer değişiklikleri yaşanmıştır. İlk zamanlarda ortaya çıkan yer değişikliklerin coğrafi, kıtlık, savaş ve iklim koşulları gibi nedenler gerçekleşirken günümüze yakın dönemlerde göçlerin dini, kültürel, eğitim ve sanayi gibi nedenlerinde eklendiği görülmüştür (Yeşil, 2020). Bu anlamda göç olgusu dinamik bir yapıda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Göç olgusunun iyi anlamak için göçün tanımını yapmak ve iyi analiz etmek gerekmektedir.

Göç sosyolojik, toplumsal, siyasal, ekonomik birçok neden ve sonuçlarının olması nedeniyle birçok disiplinin ilgi alanına girmiş ve çalışma alanı oluşturmuştur. Bu anlamda göç üzerine yapılan tanımlamalarda farklılık olsa da temelde mekânsal yer değiştirme olarak ifade edilmektedir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğündeki tanımına göre göç "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşıma, hicret, muhaceret" olarak ifade edilmektedir (TDK, 1988). İzbırak (1992) Coğrafya Terimler Sözlüğünde göçü, daha iyi, daha elverişli geçinme, yerleşme yolunu bulmak üzere bir yerden başka bir yere taşınma işi olarak tanımlamıştır. Tümertekin ve Özgüç (2017) Beşeri Coğrafya: İnsan-Kültür-Mekan adlı kitabında göçü, herhangi bir siyasi sınırı geçerek yerleşim yerlerini devamlı veya uzun süreli olarak değiştirme olayı olarak ifade etmiştir. Doğan (2019) Türkiye Beşeri ve İktisadi Coğrafya kitabında göçü, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere tamamen yahut geçici bir süre için bir iskan ünitesinden diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayı şeklinde tanımlamıştır. Göç üzerine yapılan daha birçok tanımlama görmek mümkündür. Kavram yanılgısını ve tanımlamadaki kargaşaları önlemek amacıyla Uluslararası Göç Örgütü göçü, zamanı yapısı, nedeni her ne olursa olsun bir devletin resmi toprakları içerisinde veya uluslararası sınırları geçerek gerçekleştirilen nüfus hareketliliği olarak tanımlamıştır.

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere göç en geniş tanımıyla siyasi sınırlar içerisinde ya da uluslararası sınırlar arası yapılan gerek bireysel gerekse kitlesel yer değiştirme, nüfus hareketliliğidir. Günümüzde göç kavramı, göç sürecinin tamamını kapsayan niteliktedir. Göç, bireysellerin veya toplulukların mekânsal yer değiştirmeleri ile başlayan ve göç edilen mekan ile uyumla tamamlanan bir süreç bütünü olarak değerlendirilmektedir (Battır, 2021). Bu anlamda göç olgusunun en önemli aktörü, göçü zihinsel olarak benimseyen, göç sürecine katılan, süreç içerisinde yaşanan olumlu-olumsuz her türlü etkiyi yaşayan ve göçü tüm yönleriyle deneyimleyen kişilerdir. Bu bağlamda göç kavramıyla birlikte göçmen, sığınmacı ve mülteci gibi kavramlarda ön plana çıkmaktadır.

Göçmen en geniş tanımıyla kendi istekleri doğrultusunda göç eden ve yasal çerçevelerle korunan kişiler için kullanılan bir kavramdır (Deniz ve Etlan, 2009) Göçmen kavramı üzerine yapılan evrensel bir tanım bulunmamaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği göçmeni "sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey" olarak tanımlamaktadır. Ülkemizde ise 26.09.2006 tarihli 5543 sayılı iskan kanununa göre göçmen, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu olarak Türkiye'ye gelenler olarak tanımlanmaktadır (Yeşil, 2020).

Bir diğer önemli kavram ise sığınma ve sığınmacıdır. Sığınma "bir devletin geri göndermeme ilkesi ve uluslararası veya ulusal düzeyde tanıdığı mülteci haklarına dayalı olarak topraklarında verdiği bir koruma türüdür" (Perruchoud ve Redpath, 2013). Can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğunu düşünen ve göç etmek amacıyla ulusal veya uluslararası anlaşmalar çerçevesinde mültecilik statüsü kazanmak için başvuran kişilere sığınmacı ifadesi kullanılmaktadır. Sığınma talebinde bulunan birey olumsuz bir yanıt olması durumunda bulunduğu ülkeyi terk etmek zorundadır. Sığınma talebi olumlu sonuçlanan birey, kabul edilen devletin belirlemiş olduğu yasalar çerçevesinde mülteci olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte mülteci, Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliğinin tüzüğünde belirtilen sosyal hukuka uygun 19521 sözleşmesi ya da 1967 protokolüne göre taraf olan ülkeden bulunup bulunmaması ya da ev sahibi ülke tarafından mülteci olarak tanınıp tanınmaması fark etmeksizin Yüksek Komiserlik tarafında Birleşmiş Milletler tarafından korunmayı hak kazanan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Çiçekli, 2009).

Tanımlaması, statüsü her ne olursa olsun göçe katılan bireyin, göç etmesinde birçok nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında eğitim, ekonomik, sağlık, siyasal, can ve mal güvenliği olarak sıralamak mümkündür. Bu gibi nedenler bireyi ülke sınırları içerisinde veya uluslararası sınırları aşarak göç etmeye itmektedir. Göç edenlerin bir kısmının yaşadıkları ülkede ekonomik sıkıntılar çekmelerinden dolayı göç ettikleri görülmüştür (Harunoğulları, 2016). Bu durum itme-çekme teorisi kapsamında açıklanmaktadır. Göç sürecinde terk edilen yerin itici unsurlarının ve göç edilmek istenilen yerin çekici yönlerinin bulunması nedeniyle göçler gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte göç edilmesinde belki de en önemli nedenlerin başında can güvenliğinin tehdit altında bulunmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde kitlesel göçlerin belki de en önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi süreç içerisinde meydana gelen çeşitli savaşlar, iç karışıklıklar nedeniyle birey can güvenliğini tehlike görerek kitlesel göçlere dahil olmuştur. Bireylerin göç etmelerindeki bir diğer neden ise eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin daha iyi bir eğitim almak

istemesi nedeniyle gelişmiş ülkelere doğru göç edebilmektedir (Şentürk, 2020). Görüldüğü üzere gerçekleştirilen her göç sürecinin bir nedeni bulunmaktadır.

Göçlerin nedenleri ile birlikte ortaya çıkan birtakım sonuçları da bulunmaktadır. Göç, bireyde toplumsal, sosyal, ruhsal ve ekonomik birçok sonuç doğurmaktadır. Göçlerin bir kısmının kitlesel olarak gerçekleşmesi terk edilen yerin nüfus yapısının azalmasına neden olmakla birlikte göç edilen bölgenin de toplumsal, etnik, kültürel yapısında değişikliklere neden olabilmektedir. Göç edilen bölgenin toplumsal yapısına uyum sağlayamayan bazı göçmenler ruhsal ve toplumsal baskı hissine kapılmaktadır (Deniz, 2014). Bu durum beraberinde bölgede çeşitli nedenlere bağlı olarak toplumsal çatışmalara neden olabilmektedir. Bununla birlikte göçün ekonomik sonuçlarını iki şekilde değerlendirmek mümkündür. Göç etmek amacıyla terk edilen bölgenin nüfusundaki azalmalar, bölgede ekonomik sıkıntılara neden olabilmektedir. Göç alan bölgede ise gelen işçi gücü sayesinde üretim hızlandırılarak ekonomik gelişmiş seviyesi artabilirken, kitlesel olarak gerçekleştirilen göçlerde fazlaca işçi gücü olması durumda işsiz ortaya çıkabilmektedir (Mutluer, 2003).

Kitlesel göçler beraberinde bir takım uyum problemlerini de ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin geldikleri bölgede kendilerini kabul ettirmek için mücadele etmektedirler. Bu anlamda göçmenler geldikleri bölgede süreç içerisinde ya kabul edilmekte ya da dışlanmaktadır. Bu durum yerli halk ile aralarındaki iletişim, sosyal uyum, kültürel uyum, din ve dil uyumu gibi birçok etkile bağlamak mümkündür. Göçmenleri uyum konusunda en çok zorlandıkları problem, dilden kaynaklı problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmenler gittikleri bölgenin dilini bilmedikleri taktirde çok büyük sorunlar yaşamaktadır (Karataş, 2003). Yerel halk ile iletişim kurmada ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında dilden kaynaklı problemlerin çıkması göçmenlerin uyum sağlamakta zorluk çekmelerine neden olmaktadır. Bu uyumsuzluk göçmenleri başka bir bölgeye göçmen etmelerine neden olabilmektedir. Göçmenlerin bölgenin dilini bilmeleri, kendilerine güven vermektedir. Bölge halkı ile iletişimde, devletin resmi kurum ve kuruluşlarındaki çeşitli işlerini kolaylıkla sağlayabilmesi uyum süreci olumlu yönde etkilemektedir.

Göçmenlerin uyumu konusunda bir diğer faktör ise din faktörüdür. Göçmenler, genellikle dini yaşantıları doğrultusunda göç etmektedir. Bu anlamda göç genellikle ayı dine mensup bölgelere doğru yapılmaktadır. Böyle göçmenler bölgeye karşı aidiyet duygusuna sahip olabilmektedir (Özmen, 2012). Göçmenler dini farklılıkların bulunduğu bölgelere doğru göç etmeleri, yaşantıları üzerinde de etkili olabilmektedir. Bu anlamda gittikleri bölgede dinlerini kapalı ortamlarda ve gizli bir şekilde yaşayabilmektedir. Bununla birlikte göçmenlerin gittikleri bölgede dini farklılık-

larından kaynaklı olarak, kendi dinlerine karşı din olgusunda sarsıntılar yaşayabilmekte ve dini benliklerinde zedelenmelerle karşı karşıya gelebilmektedir (Deniz ve Etlan, 2009). Sonuç itibariyle din faktörü göçmenlerin uyumu üzerinde zorlaştırıcı ve kolaylaştırıcı etkisi bulunmaktadır.

Göçmenlerin uyumunu kolaylaştıran veya zorlaştıran bir diğer faktör ise gittikleri bölgede akrabalarının ya da tanıdıklarının bulunmasıdır. Göçmenler, gittikleri bölgede herhangi bir akrabalarının bulunması uyumu kolaylaştırabilmektedir. Bölgede bulunan akrabalarının, gelen göçmen tanıdıklarına sosyal, ekonomik ve kültürel kolaylıklar sağlamak noktasında etkili bir faktördür (Tatlılıoğlu, 2012). Göçmenleri göç etmeye karar verme noktasında, bölgede herhangi bir tanıdıklarının bulunması göçü kolaylaştırmakta ve göç sürecini hızlandırmaktadır. Ancak bölgede herhangi bir tanıdıklarının bulunmaması göçü olumsuz yönde etkilemektedir.

Göçmenlerin göç sürecindeki uyumu kısa ve uzun vadede etkili olan bu gibi faktörler, göç sürecini hızlandırmakta veya yavaşlatmaktadır. Süreci bu denli hızlandıran veya yavaşlatan bir diğer etki ise yerel halktır. Yerel halkın göçmenlere yönelik tutum ve davranışları göçmenlerin bölgedeki varlıkları üzerinde etkili olmaktadır. Yerel halkın göçmenlere karşı olumsuz tutum ve davranışları, göçmenlerin bölgeyi benimseme ve ilişki kurma üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bununla birlikte göçmenlere yönelik yerel halk tarafından olumlu tutum ve davranışların olması bölgeye olan göçleri hızlandırmakta ve göçmenlerde aidiyet duygusunu oluşturmaktadır (Küçükkaraca, 2005).

Tarihsel süreç içerisinde göç olaylarının gerçekleşme nedenlerine bağlı olarak birçok kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu göçlerden en çok etkilenen ülkelerden biriside Türkiye olmuştur. Türkiye'nin gerek mutlak konumu gerekse özel konumu itibariyle göçmenlerin uğrak noktası haline getirmiştir. Bu anlamda Türkiye göçmenler için göç güzergahı üzerinde belli bir müddet kaldıkları, özellikle Avrupa'ya göç etmek uğradıkları bir konuma getirmiştir (Akıncı, Nergiz ve Gedik, 2015). Tarihsel süreç bağlamında Osmanlı döneminde başlayarak günümüze kadar geçen ki dönemlerde, Türkiye kitlesel göçleri tanık eden bir konuma getirmiştir. Yakında dönemlerde Afganistan, Irak ve Suriye'de meydana gelen iç savaş ve kargaşalar nedeniyle ülkemize birçok kitlesel göçler gerçekleştirilmiştir (Özdemir, 2017).

2011 yılında Suriye'de meydana gelen iç savaş nedeniyle bölgede yaşayan nüfusun bir kısmı kitlesel olarak ülkemize göç etmişlerdir. Türkiye'nin bu denli göç almasında gerek sınır komşusu olması gerekse Açık kapı politikasının uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Suriye ve çevresinden ülkemize gelen göçmenlerin büyük bir kısmı sınır illerinde kurulan çadır kentlerde yaşamlarını sürdürürken bir kısmı ise

kontrollü olarak ülkenin farklı illerine dağıtılmıştır. "Ekim 2011'de İçişleri Bakanlığı'nın aldığı karar ile Türkiye'de kayıtlı olan Suriyeli sığınmacılara "geçici koruma statüsü" verilmektedir. Geçici koruma statüsü ile Suriyelilere sınırsız kalış, zorla geri gönderilmemeye karşı koruma ve acil ihtiyaçlara yanıt veren kabul düzenlemelere erişim içerecek şekilde koruma ve yardım sağlanmaktadır. Bunun dışında kamplarda yaşayanlara barınma, gıda, eğitim, sağlık, suya erişim gibi imkanlar sağlanmaktadır. Kamp dışında yaşayan ve çoğunluğu oluşturan gruba ise kayıt yaptırmaları halinde sadece sağlık ve ilaçlara ücretsiz erişim hakkı tanınmaktadır. Çeşitli sebeplerle kayıt yaptırmayanların ise hiçbir hakkı bulunmamaktadır." (OSCAM, 2015)

Türkiye'ye gelen Suriyeliler için kullanılan göçmen, mülteci ve sığınmacı gibi kelime kargaşası sürmektedir. Ancak Türkiye'ye gelen Suriyeliler üç farklı statüde değerlendirilmektedir. Bunlarda ilki 2011 sonrasında Türkiye'ye sığınan ve halen Türkiye'de yaşayan 3.643.870 kişi olan ve GİGM tarafından "biometrik" kayıtları alınarak kendilerine "geçici koruma" statüsü verilenlerdir. Bir diğer grup ise 2011 yılı öncesi Türkiye'ye gelen "ikamet izni" verilen 99.643 kişilik gruptur. Son grup ise 2011 yılı ve sonrasından Türkiye'ye gelen ancak kayıt yaptırmayan tahmini 50 bin civarındaki Suriyelilerden oluşmaktadır (www.habertürk.com) Türkiye'de bulunan Suriyelilerin bir kısmına geçici koruma statüsü, bir kısmına ikamet izni ve bir kısmı da kayıtsız yaşamaktadır. Bu anlamda Suriyeliler için kullanılan ifadelerde birtakım kargaşalar çıkması mümkündür.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Tokat il merkezinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarını tespit ederek, yaşadıkları sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için Tokat il merkezinde yaşayan 12 Erkek 3 Kadın olmak üzere toplamda 15 Suriyeli göçmenler ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme neticesinde elde edilen veriler ile Tema ve Kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan tema ve kodlar betimsel analiz yöntemi ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda görüşmeye katılan çalışma grubu şu şekilde sıralanmıştır.

Görüşmeci Kodları	Cinsiyet	Yaş
1	Erkek	42
2	Erkek	36
3	Erkek	45
4	Erkek	25
5	Kadın	48
6	Kadın	29
7	Erkek	33
8	Erkek	55

9	Erkek	34
10	Kadın	41
11	Erkek	43
12	Erkek	24
13	Erkek	35
14	Erkek	28
15	Erkek	39

Görüşmelerde dilden kaynaklı sorunları çözmek amacıyla Türkçe bilen yabancılardan yardım alınmıştır. Ayrıca kadın katılımcıların görüşme yapmakta çekimser kalmaları nedeniyle çoğunluk erkek katılımcılardan oluşmaktadır.

BULGULAR

Tokat coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca her zaman önemli bir pozisyonda yer alan illerden birisi durumundadır. Tokat her ne kadar diğer illere oranla göçmen varlığının az olduğu bir il olsa da göçmenlerin varlığını sürdürdüğü illerden birisidir. Tokat ilinde birçok farklı göçmen grupları varlığını görmek mümkündür. Bu anlamda il genelinde yoğun olarak Afgan göçmenler bulunmaktadır. Afgan göçmenlerinden sonra ise Suriyeli göçmenler gelmektedir. Suriyeli göçmenlerin, Suriye iç savaşının çıkmasıyla yoğun olarak Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bu göçlerden etkilenen illerden biriside Tokat ili olmuştur. Bu anlamda Tokat ilinde Göç İdaresinin 2021 yılı güncel verilerine göre Tokat ilinde toplamda 1.190 Suriye vatandaşı yaşamaktadır. Belirtilen rakam diğer illere göre oranla az olsa Suriyeli göçmenler il genelinde varlığını sürdürmekte ve varlıkları hissedilmektedir. İl genelinde Suriyeli göçmen varlığının az olmasının nedenlerinden birisi sınır bölgelerine uzak olması ve bulunduğu coğrafi konum itibariyle ülkenin iç kesimlerde yer olması nedeniyle ulaşım sıkıntılarının olmasıdır. Ayrıca Tokat ilinin göçmenler açısında çekici faktörlerinin kısıtlı olması bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İl genelindeki iş imkanlarının kısıtlı olması, göçmenler tarafından problem olarak görülmektedir. Ancak Tokat her ne kadar göçmenlerin az tercih ettiği illerden birisi olsa da gelen göçmenlerin temel amacı Avrupa ülkelerine gitmektedir.

Bu kısımda Suriyeli göçmenlerin Tokat iline gelme nedenlerinin neler olduğu, Tokat ilinde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, Tokat ilinde yerel halk ile uyum konusunda ne gibi zorluklarla yaşadıkları, Tokat ilinde yaşamaktan memnun olup olmadıklarına yönelik sorular yönetilmiş elde edilen veriler tema ve kodlarla yorumlanmaya çalışılmıştır.

TEMA:	KODLAR		
TÜRKİYE'YE VE TOKAT'A GELME NEDENİ	Yakınlık	Dini	Kardeşlik Bağı
	Güvenlik	Devlet Kontrollü	Avrupa'ya Gitmek

Tablo 1: *"Türkiye'ye ve Tokat'a gelmenizin sebebi nedir?" sorusuna ilişki Tema ve Kodlar*

Yapılan bu çalışmada Tokat ilinde yaşayan Suriyeli göçmenlerden elde edilen verilere göre Suriyeli göçmenlerin Tokat iline gelmelerindeki en önemli nedeninin devlet tarafından kontrollü bir şekilde gönderilmesi olarak tespit edilmiştir. Görüşmeci 1 "*Türkiye Müslüman ülke, komşu ülke, kardeş ülke, biz güvendik Türkiye'ye geldik. Tokat'a bizi devlet gönderdi burada yaşıyoruz.*" şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte Görüşmeci 5 "*Suriye'de iç savaş çıktı, bende Türkiye yakın olduğu için Türkiye'ye geldim. Tokat'a devlet gönderdir.*" şeklinde ifade etmiştir. Tokat iline gelen bazı Suriye vatandaşına geçici ikamet izni verilerek kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Bu anlamda Görüşmeci 11 "*Ülkemde iç savaş çıktı, kendimi ve ailemi korumak için Türkiye'ye geldim. Tokat'a devlet bizi gönderdi. Burada geçici ikamet izni verdi.*" şeklinde ifade etmiştir. Göçmenlerin, Avrupa ülkelerine gitmek için Tokat'a geldikleri ve bu nedenle belirli bir süre burada kaldıkları görülmüştür. Görüşmeci 8 "*Türkiye bize çok yakın. Savaştan dolayı canımızı kurtarmak için Türkiye'ye geldik. Şimdi Tokat'tayım ama Avrupa'ya gitmek istiyorum. Onun için Tokat'ta biraz kalıp Avrupa'ya gideceğim.*" şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte Tokat iline akrabalarının olmasından dolayı geldikleri görülmüştür. Bu anlamda Görüşmeci 15 "*Tokat'ta akrabam var. Onunla konuştum Tokat'a gel dedi bende Tokat'a geldim. Kolay alıştım. Akrabam Türkçeyi iyi biliyor. Bize yardımcı oldu.*" ifadelerini kullanmıştır.

Sonuç itibariyle Tokat ilinde bulunan Suriyeli göçmenlerin, Tokat iline gelme nedenlerinin başında devlet tarafından gönderilmiş olmaları gelmektedir. Bunun yanında Avrupa'ya gitmek ve İstanbul ve çevresindeki gelişmiş illere gitmek amacıyla Tokat iline geldikleri görülmüştür. Göçmenlerin direk olarak İstanbul gibi gelişmiş illere gidememelerin nedenlerin birisi ise ekonomik sıkıntılarından kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca bazı Suriyeli göçmenlerin Tokat ilini seçmelerindeki bir diğer neden ise Tokat ilinde akraba veya tanıdıklarının bulunmasıdır. Bu durum gelen Suriyeli göçmenlerin bölgede uyum sağlama noktasında kolaylaştırıcı etki yarattığı görülmüştür.

	KODLAR		
TEMA: MESLEK	Serbest Meslek	Ayakkabı İmalatçısı	Esnaf
	Şoför	İşsiz	Araba Tamircisi
	Elektrikçi	Tornacı	Tesisatçı

Tablo 2: *"Tokat'ta hangi iş ile uğraşıyorsunuz?" sorusuna ilişkin Tema ve Kodlar*

Elde edilen verilere göre Tokat ilinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin bir kısmının işsiz olduğu, bir kısmının günlük işlerde çalıştığı, bir kısmının ise il merkezindeki çeşitli işletmelerde çalıştıkları görülmüştür. Görüşmeci 7 "*Sanayi'de işçi olarak çalışıyorum ama Suriye'de ayakkabı dükkanım vardı"* şeklinde ifade ederken Görüşmeci 15 "*Esnaflık yapıyorum*." şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeci 4 "*Burada bir lokantada çalışıyorum ama bizi çok çalıştırıyorlar*." şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeye katılan görüşmecilerin büyük bir kısmının işsiz olduğu görülmüştür. İşsiz olanların Tokat il merkezinde bulunan Dudayev parkı çevresinde günübirlik işlere gittikleri görülmüştür. Bu anlamda Görüşmeci 1 "*İşim yok, sabahları meydana geliyorum, iş olursa gidiyorum*." şeklinde ifade etmiştir. İşsizlik sıkıntısı çektiğini ifade eden Görüşmeci 13 "*İş bulamıyorum, bazen çalışıyorum, bazen geziyorum. Bizi çok çalıştırıyorlar az para veriyorlar. İnşaatta çalıştım en ağır işleri bize yaptırıyorlar*." şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeye katılan görüşmeci 5 iş bulmada ki zorluklarını şu şekilde dile getirmiştir: "*Tokat'a ailemle geldim. İş arıyordum, iş buldum markette çalışmaya başladım ama bana kötü davrandılar, paramın birazını kestiler bende işten çıktım. Evde 4 tane çocuğum var onlara bakmak zorundayım. Tekrar iş aradım ama bulamadım. Şimdi bu meydanda bekliyorum iş olursa gidiyorum yoksa akşam eve geri dönüyorum*." Bununla birlikte Suriyeli göçmenlerin kendi mesleklerini yapamadıklarından dolayı rahatsız oldukları görülmüştür. Bu anlamda Görüşmeci 9 "*Ben Suriye'de su tesisatçısıyım ama Tokat'ta bu işimi yapamıyorum. İş yok diyorlar. Bende günlük işlerde çalışıyorum*." ifadesini kullanmıştır. Aynı konuda yaşadığı zorunlukları ifade eden Görüşmeci 3 "*Tokat'ta iş bulmak zor. Kendi işimi yapamıyorum. Suriye'de ayakkabı dükkanım vardı. Ayakkabı yapıp satıyordum. Tokat'ta böyle bir iş yok. Bende sanayide çalışıyorum*." söyleminden yola çıkarak Suriyeli göçmenlerin kendi mesleklerini yapamadıkları söylemek yanlış olmayacaktır.

Tokat il merkezinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin en çok sorun yaşadıkları durumun işsiz olduğu görülmektedir. Verilen ücretlerin az olması ve uzun saatler çalışmaları bir diğer sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriyeli göçmenlerin iş konusunda yaşadıkları sorunlardan biriside kendi mesleklerini yapamıyor olmalıdır. Suriyeli göçmenler, Suriye'de çeşitli meslek dallarında çalıştıklarını ancak Tokat ilinde kendi mesleklerini

yapamadıklarını ve bu nedenle farklı işlerde çalışmak zorunda kaldıkları görülmüştür.

TEMA: MEMNUNİYET DÜZEYİ	KODLAR		
	Memnun	Memnun Değil	Söylemler
	İşsizlik Kaynaklı	Yerel Halkın Tutumu	İstekleri
	Geçicilik	Maddi Yetersizlik	Sağlık

Tablo 3: *"Tokat'ta yaşamaktan memnun musunuz, yaşadığınız zorluklar nelerdir?" sorusuna ilişkin Tema ve Kodlar*

Görüşmeye katılan Suriyeli göçmenlerin bir kısmının Tokat ilinde yaşamaktan memnun oldukları, bir kısmının ise memnun olmadıkları görüşmüştür. Bu anlamda Görüşmeci 9 "*Tokat'ta yaşamaktan memnun değilim. İş yok, insanlar bize kötü bakıyor, Tokat'ı bozdunuz diyorlar, pissiniz diyorlar. Çalıştığım ustalar bana hep kötü davrandılar.*" şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeci 3 "*Tokat güzel şehir ama Tokat'ta yaşamak çok zor. İş bulamıyorum. İnsanlar vatan haini diye bakıyorlar. Oturduğum mahalle fakir mahalle onlar iyi davrandılar ama dışarıda kötü davranıyorlar. Günlük işlerde çalışıyorum, bana hep ağır işleri veriyorlar.*" şeklinde ifade etmiştir. Tokat ilinde yaşayan Görüşmeci 12 "*Tokat halkı başta bize kötü davrandılar ama artık öyle bakmıyorlar ama ben Tokat'ta yaşamaktan memnun değilim. Para kazanamıyorum, geçinemiyorum.*" şeklinde ifade etmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilere göre Tokat il merkezinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin temelde işsiz nedeniyle Tokat'ta yaşamaktan memnun olmadıkları ve iş sahiplerinin kendilerine yönelik davranışlarından dolayı olumsuz bir tutum içerisinde oldukları görülmüştür.

Görüşmeye katılan Suriyeli göçmenlerin bir kısmının ise Tokat ilinde yaşamaktan memnun oldukları görülmüştür. Bu anlamda Görüşmeci 6 "*Tokat güzel, havası güzel ama iş olmadığı için zorlanıyoruz ama Tokat'ta yaşamaktan memnunum.*" şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeci 4 "*Tokat güzel şehir, insanı sakin, Müslümanlar. İnsanların bazıları bize karşı kötü bakıyorlar. Devletten çok para aldığımızı, ülkemizi bırakıp geldiğimizi söylüyorlar. Ama hepsi kötü diyemem. Çok zorlandım dil az biliyordum şimdi daha iyi dilim. İnsanlar farklı havası, suyu farklı ama alışmakta zorlanmadım. İnsanlar genel olarak iyiler ama.*" şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeci 1 "*Tokat'ta yaşamaktan memnunum, çalıştığım yerdekiler bana iyi davranıyorlar bazen yardım ediyorlar. Müslümanlar camiye gittiğimde orada insanlarla tanışıyorum bana güzel davranıyorlar. Bazen komşularımız yemek getiriyorlar bize.*" şeklinde ifade etmiştir.

Elde edilen verilere göre Tokat il merkezinde yaşayan Suriyeli göçmenlerin bir kısmının memnun olduğu bir kısmının ise memnun olma-

dıkları görülmüştür. Memnun olanların temelde ana nedeni olarak kendilerine karşı olan tutum ve davranışlardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kendilerine karşı olumsuz tutum besleyenler ile karşılaşan Suriyeli göçmenler Tokat ilinde yaşamaktan memnun olmadıkları görülmüştür.

	KODLAR		
TEMA: YEREL HALKIN TUTUMU	Nefret	Ilımlı	Yardımsever
	Cana Yakınlık	Dil Farklılıkları	Kültürel Farklılıklar
	Düşük ücret	Fazla Mesai	

Tablo 4: "Göçmenler, Tokat halkı ile uyum konusunda ne gibi sorunlar yaşıyor?" sorusuna ilişkin Tema ve Kodlar

Görüşmeye katılan Suriyeli göçmenlerin yerli halk ile uyum konusunda yaşadıkları sorunların başında dilden kaynaklı sorunlar, kültürel farklılıklardan kaynaklı sorunlar ve kendilerine yönelik gösterilen tutum ve davranışlardan kaynaklı sorunlar olduğu görülmüştür. Bu anlamda görüşmeye katılan Görüşmeci 4 "*Bazı insanlar, çok iyi bazı insanlar bize kötü bakıyor, kötü davranıyor, biz burada yabancıyız. Bir şey demiyoruz am buranın havası güzel, insanı genel olarak iyiler, sorun yaşıyoruz ama az.*" şeklinde ifade etmiştir. Görüşmeci 8 "*Tokatlılar bize vatan haini diye bakıyorlar ama benim annem babam var onlara bakmak zorundayım ondan kaçtık geldik. Buradaki insanlar, devlet bize para veriyor diye kötü gözle bakıyorlar. İş vermiyorlar, iş olunca az para veriyorlar.*" şeklinde işsizlikten ve yerel halkın tutumlarından dolayı rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Görüşmeci 11 "*Bazı insanlarıyla zor anlaşıyoruz. Bazı insanlarıyla iyi hepsi değil ama, bizim kültürümüz ile onların kültürü farklı bundan dolayı anlaşma konusunda zorlanıyoruz."* şeklinde kültürde kaynaklı uyum sorunu yaşadığını dile getirmiştir. Görüşmeci 14 *"insanların hepsi kötü diyemem ama bazı insanlar bize kötü bakıyor. Devlet size para veriyor, işte yaşıyorsunuz diyor ama benim Suriye'de evim vardı dükkanım vardı hepsi yıkıldı, parasız geldim buraya, devletten Allah tazı olsun bize bakıyor ama yetmiyor."* şeklinde yerel halkın kendilerine yönelik tutumlarından rahatsız olduğunu, devletin maddi destekleriyle yaşamlarını sürdüklerini ifade etmiştir. Görüşmeci 1 *"Tokat halkı iyi insanlar, Müslümanlar onun için ben Tokatlıları seviyorum. İlk geldiğim zamanlarda Türkçe biliyordum zaten onlarla konuştum, tanıştım, arkadaşlarım oldu bazen beni kaçıyorlar gel oturalım diye gidiyorum yanlarına. Bana güzel davranıyorlar. Ben Tokat'ta çok zorlanmadım ama başlardan iş bulmakta çok zor olandım ama işte kimse doğru düzgün iş bulamıyor zaten."* şeklinde genel olarak yerel halk ile aralarında herhangi bir sorun olmadığı ve olumlu tutum içerisinde olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç itibariyle görüşmeye katılan Suriyeli göçmenlerin yerel halk ile uyum konusunda dilden kaynaklı sorunlar, kültürel farklılıklardan kaynaklık sorunları ve çalışma koşullarından kaynaklı sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Bununla birlikte Suriyeli göçmenlere yerel halkın ılımlı yaklaşımları ve yardımseverlik tutumlarında sayesinde uyum konusunda zorluk yaşamadıkları görülmüştür. Suriyeli göçmenlerden bazılarının Türkçeyi iyi bilmemeleri nedeniyle yerel halk ile iletişim kuramamış ve bu nedenle de halktan kopuk bir şekilde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu durum Suriyeli göçmenlerin kendi aralarındaki bağlarının güçlenmesini sağlarken yerel halk ile aralarındaki bağlarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum yerel halkın Suriyeli göçmenlere yönelik tutum ve davranışlarında da değişikliklere neden olmuştur Yerel halkın Suriyeli göçmenlerle iletişim kuramamaları nedeniyle kendilerine yönelik algılarında birtakım olumsuz tutumların ortaya çıkmana neden olmuştur. Suriyeli göçmenlerin yerel halk ile uyum konusunda yaşadıkları bir diğer sorun ise kültürel farklılıklardan kaynaklı olduğu görülmüştür. Suriyeli göçmenlerin yemek, giyim-kuşam, gelenek göreneklerinin yerel halkın yemek, giyim-kuşam ve gelenek göreneklerinden farklı olması nedeniyle uyum sürecini zorlaştırdığı görülmüştür. Suriyeli göçmenlerin yemek kültürlerini Tokat ilinin yemek kültürlerinden farklı olması nedeniyle göçmenler kendi yemek kültürlerini yaşatma mücadelesi içerisine girmiştir. Bunun yanında giyim-kuşamlarındaki farklılık yerel halk ile uyum konusunda zorlaştırıcı bir etki yaratmıştır. Suriyeli göçmenlerin kendi geleneksel kıyafetlerini giymeleri toplum içerisinde dikkatleri çekmesi, yerel halkın giyim-kuşamlarına dikkat etmeler Suriyeli göçmenler üzerinde olumsuz duygular yaratmaktadır. Bu nedenle bazı Suriyeli göçmenlerin yerel halk ile uyum sağlayabilmek için yerel halkın giyim kuşamına göre giyindikleri görülmüştür.

Suriyeli göçmenlerin uyum konusunda yaşadıkları bir diğer neden ise çalışma hayatlarında karşılaştıkları sorunlar olduğu görülmüştür. Çalıştıkları iş yerlerinde kendilerine yönelik farklı bir tutum ve davranışların olması, çalışma saatlerinde yerel halkın çalışma saatlerinden farklı olması, verilen ücretlerin farklılık göstermesi Suriyeli göçmenler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kimi Suriyeli göçmenlerin çalışma saatlerinin uzun olması, verilen ücretlerin yerel halka verilen ücretlerden düşük olması, Suriyeli göçmenlerin Tokat iline ve yerel halka karşı olumsuz tutumlar sergilemesine etkili olduğu görülmüştür.

Tokat ilinde yaşayan kimi Suriyeli göçmenlerin yerel halkın yardımsever ve ılımlı yaklaşımları nedeniyle olumlu tutum içerisinde oldukları görülmüştür. Kimi yerel halkın Suriyeli göçmenlere yardım etmesi, onlara karşı ılımlı tutum ve davranışlar sergilemesi göçmenlerin bölgeye uyumunu kolaylaştırdıkları görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Göç tarihsel süreç içerisinde her zaman varlığı sürdüren ve devam ettiren bir olgudur. Dünya üzerinde gerçekleşen göçler temelde savaş, kıtlık, sağlık gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Gerçekleşen bu göçlerin büyük bir çoğunluğu kitlesel olarak gerçekleşmektedir. Bu anlamda çeşitli nedenlere bağlı olarak, kitlesel yer değiştirme olayına göç demek yanlış olmayacaktır.

Günümüze yakın dönemlerde gerçekleşen Suriye iç savaşı nedeniyle bölgeden ülkemize aralıklı olarak kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Uygulanan açık kapı politikası ile beraber ülkemize Suriye bölgesinde ciddi bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu göçler ilk zamanlarda sınır illerimizde bulunan çadır kentlerde yoğunlaşmıştır. Ancak artan göçler nedeniyle çadır kentlerdeki kapasitenin dolmasıyla beraber devlet kontrolüne bağlı olarak göçmenler ülkemizin farklı illerine gönderilmiştir. Gönderilen göçmenlerin bir kısmı Tokat iline yerleştirilmiştir.

Tokat her ne kadar göçmenlerin yoğun olduğu bir kent olmasa dahi, göçmenlerin uğrak noktalarından birisi haline gelmiştir. Bu anlamda Tokat iline gelen Suriyeli göçmelerin gelme nedenlerinin başında Avrupa'ya gitmek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Tokat ilinde akrabalarının ve tanıdıklarının bulunması da bazı Suriyeli göçmenlerin Tokat iline gelmelerinde etkili olmuştur.

Tokat ilinde bulunan Suriyeli göçmenlerin bir kısmının günübirlik işlerde çalıştıkları bir kısmının ise çeşitli iş yerlerinde çalıştıkları görülmüştür. Ancak Suriyeli göçmenlerin Tokat ilinde iş bulma ve iş yerlerinde çalışma konusunda sorunlar yaşadıkları görülmüştür. İş imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle Suriyeli göçmenler iş bulma konusunda zorluk yaşamaktadır. İş bulan göçmenlerin ise fazla mesai yapmaları ve düşük ücretler ile çalışmaları nedeniyle problemler yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Suriyeli göçmenlerin kendi mesleklerini yapamadıkları noktasında da sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma neticesinde elde edilen verilere göre göçmenlerin bir kısmının Tokat ilinde yaşamaktan memnun oldukları, bir kısmının ise memnun olmadıkları görülmüştür. Bunun en önemli nedeni ise Tokat ili iş imkanlarının kısıtlı olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Bununla birlikte Suriyeli göçmenlerin yerel halktan memnun oldukları görülmüş, memnuniyetlerinin temelinde ise din faktörünün etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç itibariyle yapılan bu çalışma sonucunda Tokat ilinde bulunan Suriyeli göçmenlere çeşitli iş olanaklarının sağlanması, uyum konusunda çeşitli eğitimlerin verilmesi tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

AFAD (2014), Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri, Kardeş Topraklarındaki Misafirlik, Ankara, Https://Www.Afad.Gov.Tr/Dokuman/TR/79-20140529153928-Suriye'denturkiye'yenufushareketleri,Kardes-Topraklarindaki-Misafirlik,- 2014.Pdf.

Akıncı, B., Nergiz, A., & Gedik, E. (2015). Uyum Sürecinde Bir Değerlendirme: Göç ve Kabul. Göç Araştırmaları Dergisi, (2), 58-83.

Battır, O. (2021). Dünden Bugüne Uluslararası Göç Kuram, Algı ve Siyasa. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler

Çiçekli, B. (2009). Göç Terimleri Sözlüğü (Cilt 18). Cenevre, İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü (IOM)

Çetin, A., & Uzman, N. (2012). Sığınmacılar Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkilerine Bir Bakış. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1(1).

Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 181(181).

Deniz, O., & Etlan, E. (2009). Kırdan Kente Göç ve Göçmenlerin Uyum Süreci Üzerine Bir Çalışma: Van Örneği. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2).

Eroğlu, E. C., & Taşkıran, R. (2002). Sığınma Hakkı ve Mültecilerin Durumu. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 1.

Erdoğan, M. M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler. Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Derneği. Https://Www.Kas.De/Documents/283907/7339115/T%C3%Bcrkiye%27deki+Suriyeliler.Pdf/Acaf9d37-7035-F37c-4982-C4b18f9b9c8e?Version=1.0&T=1571303334464 (Erişim Tarihi: 08.12.202).

Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacıların Kilis Şehrindeki Mekânsal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(45), 373-396.

Karataş, K. (2003). Batı Avrupa'da Yaşayan Göçmen Türk Ailelerinin Uyum ve Bütünleşme Sorunları. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi. 14(1).

Küçükkaraca, N. (2001). Göç ve Çalışan Çocuklar: Diyarbakır'da Çalışan Çocuklar. Sosyal Hizmet Sempozyumu. 20-22 Ekim Diyarbakır, Ocak-Şubat-Mart 2001.

Mutluer, M. (2003). Uluslararası Göçler ve Türkiye: Kuramsal ve Ampirik Bir Alan Araştırması-Denizli. Tavas-, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Özmen, N. (2012). Çokkültürlü Toplumda Sosyal Entegrasyon ve Din. İstanbul: Çamlıca Yayınları

Özdemir, E. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türkiye'deki Algıları. Savunma Bilimleri Dergisi, 16(1),

Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (Ed.), (2013), Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü. Erişim Tarihi: 08.12.2021 Https://Publications.İom.İnt/System/Files/Pdf/İml31_Turkish_2ndedition.Pdf .

Şentürk, C. (2020). Türkiye Şehirlerinde Suriyeli Göçmenler. Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı Zftı-Policy Paper 8, Https://Cdn.Websiteeditor.Net/09fe2713f5da44ff99ead273b339f17d/Files/Uploaded/Trpolicypaper_8_Syrische_Migration.Pdf (Erişim Tarihi: 09.12.2021)

Tatlılıoğlu, D. (2012). Göç Sosyolojisi Açısından Hicret. İstanbul: Asitan Yayıncılık

Türk Dil Kurumu. (1988), Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yeşil, V., (2020). Küresel Yer Değiştirmenin Sosyal Boyutu Afgan Sığınmacılar. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler